

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

PAULIUS JEVSEJEVAS

SIGITO GEDOS POETINIS IDIOLEKTAS

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2017 metai

Disertacija rengta 2011–2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė – doc. dr. Dalia Satkauskytė

Turinys

IVADAS	4
PIRMA DALIS	18
Idiolekto sąvokos semiotinė traktuotė: nuo individualaus kalbėjimo prie partikuliaraus teksto.....	18
Individas raiškos ištakose, arba prasmės intensyvumas	26
Teksto partikuliarumo problema	34
Kitapus diskurso tipo – semiotinė egzistencija	46
Teksto kaip prasmės objekto paieškos – skaitymo vaidmuo.....	53
Tekstas kitapus diskurso mechanizmo	65
Teksto objektiškumas	74
Dvejopos teksto kaip semiotinio objekto savybės.....	78
Už reikšmių tapimo – prasmės tikrumas.....	84
Tarpinės išvados: nuo kalbėtojo idiolekto prie skaitomo teksto partikuliarumo.....	92
ANTRA DALIS	97
1-as semioidiolektinis formantas – elementaraus pasaulio vizija.....	97
2-as semioidiolektinis formantas – hiperarcheologinis matymas.....	113
3-ias semioidiolektinis formantas – poeto-Lietuvos santykis ir „lietuviškumas“	120
4-as semioidiolektinis formantas – nepaprastų figūrų kosmas.....	156
IŠVADOS	211
LITERATŪROS SĄRAŠAS	216

IVADAS

Šioje daktaro disertacijoje idiolekto sąvokos pagrindu aptariama vieno ryškiausių XX a. antros pusės ir XXI a. pradžios lietuvių poetų Sigitos Gedos (1943–2008) kūryba. Orientuojantis į Paryžiaus semiotikos mokyklos išplėtotą vertę grindžiamą reikšmės aprašymą, klausimas apie poetinį idiolektą darbo eigoje formuluojamas kaip Gedos poezijos skaitymo metu pasirodančių vertės kūrimo sąlygų problema.

Nepaisant ankstyvo ir ilgalaikio Gedos pripažinimo, taip pat jam, kaip ir kitiems žymiems sovietmečio rašytojams, tekusio išskirtinio visuomeninio vaidmens, jo kūrybos ar netgi biografijos tyrinėjimams skirtų darbų nėra daug. Šiandien, radikalčiai pasikeitus politinei ir sociokultūrinei situacijai, taip pat literatūros statusui, jos temoms ir kontekstams, toks interesas jau neabejotinai yra literatūros istorijos srities dalykas. Dabar atrodo svarbiausia suformuoti adekvatų, sovietmečio aktualijas ir batalijas peržengiantį rašytojo kūrybos vaizdą bei vertinimą. Tikimės, kad šio disertacinio tyrimo rezultatai galės prie to prisidėti.

Pasirinkta prieiga – Algirdo Juliaus Greimo semiotikos konceptualiniame akiratyje nagrinėti idiolekto problemą Gedos poezijoje – implikuoja samplaiką, kuri nėra savaime suprantama. Mat, pirma, idiolektas – tai kalbotyros sąvoka, išskirianti ir apibendrinanti individualaus kalbos vartojimo specifiką, kildinamą iš sintaksinių, morfologinių, gramatinių ar fonetinių konstrukcijų ypatybių. Tuo tarpu semiotikoje remiamasi semantikos principu, juo grindžiant kitus: naratyvinės gramatikos, aspektinės sintaksės, plastinės sandaros ar kitų sričių elementai nėra laikomi „grynais“ ir tarsi bereikšmiai, bet išskiriami (žinoma, ne visada vienodai sėkmingai) kaip diskurso universalijos, veikiančios susidarant turinio ar išraiškos formai. Taigi semiotinė prieiga prie idiolekto problemos, kitaip nei įprasta kalbotyroje, skatina klausti, kaip kalbėtoją individualizuoja tai, ką jis sako, ir kas jo kalbėjime suprantama kitam. Antra, dėl šio „kito“ dalyvavimo, kitaip nei kalbotyroje, semiotinė epistemologija neleidžia postuluoti individualumo vien

kaip autonominės kalbėtojo (rašytojo) ar jo produkuoto teksto ypatybės. Vietoj to turime individualumą išcentruoti ir įvertinti kaip reikšmę produkuojantį individualizacijos santykį, papildantį reikšmės pagavą „savitumo“ ar partikuliarumo atpažinimu ir pripažinimu. Šis santykis steigiasi tada, kai reikšminga tampa ne tik ką kalbėtojas pasako, bet ir kas jo pasakyme sudaro sąlygas kitam (sakymo adresatui, skaitytojui) konstruoti paties susidūrimo su tuo pasakymu (klausymo ar skaitymo ir supratimo) prasmę. Taigi, darbe, pirma, siekiama prasmės konstravimo perspektyvoje performuluoti idiolekto sąvokai būdingą individualumo atsiradimo vaizdinį, antra, siekiama atsižvelgti į tai, kas peržengia teksto semiotikoje įprastos reikšmės produkavimo problematikos rėmus, būtent į skaitytojo sąveiką su tekstu.

Pirmiausia darbe mėginama iš semiotinės perspektyvos įvertinti idiolekto sąvokos ir reiškinių artikuliaciją kalbotyroje. Nors toje srityje jis nėra sulaukęs gausaus dėmesio, vis dėlto šis reiškinys turi gana aiškiai apčiuopiamą conceptualinę apibrėžtį, kurios centre – individo ir jo kalbinės raiškos ryšys, dėl kurio kalba įgyja pastovių specifinių ypatybių, paklūsta paskiroje kalbinėje praktikoje išsitenkančiam reguliarumui, įgyja vartosenos ribas ir pan. Semiotiniu požiūriu, dėl šio ryšio atsiskleidžia raiškos intensyvumo – sąsajos su paskiru kalbėjimo „šaltiniu“ – plotmė, kai kalbinę sistemą realizuojanti semiozė pasirodo nebe kaip formali funkcija, susiejanti neutralius elementus, bet kaip konkrečios pastangos natūraliąja kalba artikuliuoti savo buvimą pasaulyje. Taigi iš semiotinės, prasmės perspektyvos idiolektas pasirodo kaip reikšmės krūvį nešanti kalbos modifikacija, kuri savo ribose atskleidžia kalbančiojo požiūrį į kalbos vartojimo situaciją. Tokiu būdu atsiveria galimybė nagrinėti idiolektą ne kaip uždara mikrosistemą, analogišką makrosistemai („individo kalbą“), o kaip natūraliosios kalbos semiotinės duoties būdą, kai reikšmės artikuliacija kartu yra ir individualizacija. Tokiu būdu pats kalbinių pasakymų pavidalas tampa vieta, kur reikšminę formą įgyja individualūs pasirinkimai. Ši galimybė fiksuojama performuluojant idiolekto problemą į prasminio savitumo problemą: daroma prielaida, kad *štai toks*, o ne kitoks kalbos pavidalas individo raiškoje yra požymis, jog toji raiška –

semiotiškai partikuliari, jos konkretusis pavidalas – tai ne neutralus fenomenas, bet reikšminė artikuliacija.

Antru žingsniu ši savitumo problematika perkeliama į į teksto semiotikos akiratį. Ieškant būdų nagrinėti konkretųjį teksto pavidalą (darbe dar vadinamą „teksto paviršiumi“) kaip reikšminę artikuliaciją, probleminama klasikinei (dar vadinama „standartine“) Greimo semiotikai būdinga teksto samprata, kuri darbe keliamiems uždaviniams atrodo per siaura. Žvelgiant į teksto partikuliarų pavidalą kaip į artikuliaciją, problemiška tampa teksto prasmė: nebepakanka postuluoti, kad prasmė „tiesiog yra“, nes turime pradėti skirti „apskritai prasmę“ ar „prasmę kaip tokią“ nuo *štai šio teksto* prasmės, kaip jo skaitymą ir supratimą individualizuojančios semiotinės formos. Ši problema formuluojama kaip klausimas apie teksto prasmingumą. Remiantis klasikinės Greimo semiotikos prasmės ir reikšmės santykio apibrėžtimi (pagal ją, prasmė pasirodo tik kaip artikuluota reikšmė), klausinama, kaip neatitikimas tarp apskritai kalbinės raiškos ir tekstui būdingo fiksuoto, partikuliaraus kalbinio pavidalo modifikuoja reikšmės artikuliacijos procesą, ir kaip ši modifikacija turi specifikuoti teksto semiotikos požiūrį į prasmės konstravimą.

Pagal šias gaires plėtojant tyrimą, atveriami keli netradiciniai probleminiai laukai. Pirma, pastebima, kad teksto kalbinio pavidalo (kitaip – teksto paviršiaus) kaip reikšmės artikuliaciją modifikuojančio veiksnio neįmanoma nagrinėti neįtraukiant į tyrimo akiratį skaitymo veiksmo. Mat perskyra tarp bendrosios, anoniminės raiškos (diskurso) ir teksto partikuliarumo yra ne absoliuti ir apriorinė, bet steigama tada, kai patirtyje susiduriama su teksto objektiškumu. Teorinėje reikšmės produkavimo situacijoje atsispiriant nuo neapibrėžtos prasmės konstruojamas jai reikšminę formą suteikiantis kalbinis pasakymas. Tuo tarpu tekstas jau yra kalbinis konstruktas – partikuliarus kalbinis pavidalas, ir bet kokia teksto reikšmės artikuliacija vyksta tik tam pavidalui tapus patirtiniu horizontu. Reikšmės konstravimas tada nesutampa su tekstu kaip kalbiniu konstruktą, bet atskleidžia vis kitus jo profilius. Tai būtent skaitymo dinamika, į kurią atsižvelgiant reikia pripažinti, kad teksto paviršius nėra nei galutinis jau

atliktos artikuliacijos produktas, nei visiškai neapibrėžta masė dar neatliktai artikuliacijai, bet artikuliacijos laukas, atveriantis skaitytojui galimybiškus prasmės-reikšmės virsmus. Kadangi teksto skaitytojas turi ne tik transponuoti jam duotas reikšmes ar nebyliai „pagauti“ prasmės efektą, bet įsitraukti į prasmės-reikšmės virsmus, skaitymas darbe konceptualizuojamas kaip *pastanga*: savo partikuliariu pavidalu tekstas *moko* skaitytoją steigti reikšmines prasmės artikuliacijas sąveikaujant su tam tikru patirtiniu horizontu.

Kadangi, pasak Greimo postulato, reikšminė artikuliacija neįmanoma be prasmės pagrindo, minėta skaitymo pastanga darbe kartu laikoma ir *supratimo*, prasmės steigties pastanga. Kitaip sakant, semiotiniu požiūriu skaitymas ir supratimas yra dvi to paties veiksmo pusės, o patirties horizontu tapusio teksto kalbinio pavidalo reikšminės artikuliacijos tampa teksto prasmingumo laidu.

Nagrinėjant skaitymo-supratimo, reikšmės artikuliavimo ir patirtinės sąveikos jungtis paaiškėja, kad skaitomasis teksto paviršius yra paradoksaliai permainingas. Kadangi nėra viena prasmės reikšminės artikuliacijos trajektorija iki galo neišsemia teksto paviršiaus, iš pažiūros „tame pačiame“ tekste ima veikti daugybė autonomiškų artikuliacijos trajektorių, kiekviena kurių vis kitaip perkonfigūruoja reikšminę paviršiaus sandarą ir modifikuoja jo patirtį. Pasirodo, kad tos pačios teksto vietos dalyvauja daugelyje artikuliacijų tuo pat metu, taigi semiotiniu požiūriu iš tiesų nėra „tos pačios“, bet yra galimybiškos.

Svarstant teksto paviršiaus artikuliacijų daugio problemą, daroma kokybinė perskyra: viena yra nuolatinis to paviršiaus tapsmas, kai per skaitymo-supratimo kinetiką skleidžiasi reikšmių atspalviai, fragmentiškos jungtys, nestabilios izotopijos, kita – išpildytos reikšmės artikuliacijos trajektorijos, steigiančios tegul ir daugialypį, bet konstruktyvų teksto prasmingumą. Kadangi tos trajektorijos yra patirtinės sąveikos su teksto paviršiumi rezultatas, nėra pagrindo jas laikyti diskursu – *a priori* postuluotos dedukcinės reikšmės produkavimo sistemos realizacija. Jos nėra tiesiogiai priklausomos nuo teksto paviršiaus diskursinio statuso („literatūriškumo“ ar „poetiškumo“) ir nuo skaitymo funkcijos kultūrinėje apytakoje (nuo

„perskaitymo“ kaip interpretacijos). Užtat šios trajektorijos kaskart steigia santykį su prasme ir tokiu būdu padengia ir konfigūruoja didesnės ar mažesnės apimties „sveiko proto pasaulio“ sritis, kurių prigimtis gali būti labai įvairi. Tai gali būti patirties modusai, pasaulio aiškinimo schemas, subjektyviai išgyvenamo didesnio intensyvumo santykio su aplinka formos, kolektyvinės tapatybės tvarkos vizijos ir pan. Darbe šių semiotinių darinių įvairovės klausimas nesvarstomas, apsiribojama jų aprašymu, pavadinus juos *semioidiolektiniais formantais*. Tai tiesiogiai tekste neprieinami, bet per reikšmę produkuojančią sąveiką su jo kalbiniu pavidalu atrandami dariniai, kurių sambūvis nulemia teksto specifinę prasminę „sudėtį“, jo semiotinį savitumą.

Tiesiogiai patiriamas teksto paviršiaus permainingumas ir netiesioginis skirtingų semioidiolektinių formantų sambūvis verčia kelti klausimą apie teksto kaip objekto statusą. Tam pasitelkiama Husserlio fenomenologijos ir Heideggerio būties filosofijos perspektyvoje objektiškumą apmąstančio filosofo Grahamo Harmano koncepcija, kurioje skiriamas juslinis (intencionalus) objektas ir jo vienalaikis įtemptas santykis su savo juslinėmis (intencionaliomis) ir realiomis (esminėmis) savybėmis. Juslinis objektas yra tik patirtinėje situacijoje ir priklausomai nuo jos modalumų pasirodo vis kitais daugybiniais profiliais – juslinėmis savybėmis. Teksto semiotikos atveju patirtinės situacijos atitikmeniu tampa skaitymas – sąveika su teksto kalbiniu pavidalu, per kurią jis steigiamas kaip reikšmės radimosi vieta. Reikšmė randasi per skaitymo kinetikos sąlygojamus tapsmus, kurie parodo, kad teksto kalbinis pavidalas savaime nepasirodo kokia nors „gryna“ savo forma, bet teikia reikšmės perteklių.

Vis dėlto šie tapsmai nuo pat pradžių pajungti prasmės ieškojimui, nes skaitymas visada yra ir supratimas, todėl darbe atliekami konceptualiniai žingsniai išlieka semiotinės perspektyvos rėmuose. Prasmės ieškojimas per teksto paviršiaus tapsmus – tai jų transformavimas į reikšmės artikuliacijos trajektorijas, kuris reikalauja skaitytojo pastangos. Būtent per skaitytojo pastangą reikšmės artikuliacijos trajektorijos potencializuojamos, suteikiant

joms prasmės pagrindą. Kitaip sakant, „teksto prasmė“ atsiranda ne tiesiog iš teksto, iš jo atsiradimą sąlygojusių reikšmės produkavimo sąlygų, bet iš skaitytojo pastangos sąveikaujant su tekstu kaip semiotiniu objektu ir siekiant paversti jo paviršiaus tapsmus artikuliacijomis. Dėl to tai nėra ir tiesiog teksto prasmė, bet veikiau jo prasmingumas, kuris skleidžiasi kitapus tiesioginės skaitytojo-teksto sąveikos, „sveiko proto pasaulyje“. Aiškiau suvokti šią perskyrą padeda Harmano „realių savybių“ samprata, pagal kurią tai būtų tokios juslinio objekto savybės, dėl kurių jis yra toks, koks yra, nepriklausomai nuo konkrečios, visada perteklinės intencionalaus susidūrimo situacijos. Teksto semiotikos požiūriu, realios teksto savybės aptinkamos kitapus jo kalbinio pavidalo, bet nustatant ne „apie ką kalba“ tekstas, o kokių semiotinių kompetencijų reikalauja jo kalbinio pavidalo virsmas artikuliacija, t. y. ko reikia, kad tekstas „prabiltų“. Darbe teigiama, kad tokią esminę architektoniką ir atskleidžia reikšmės artikuliacijos trajektorijas grindžiantys semioidiolektiniai formantai, o antroji dalis paskiriama tokių formantų aprašymui.

Disertacijos tikslai ir uždaviniai

Disertacijos tiriamasis korpusas – tai, ką būtų galima pavadinti ankstyvąja ir į vėlesnį laikotarpį pereinančia Sigito Gedos poezija, pristatoma knygoje *Pėdos, Strazdas, 26 rudens ir vasaros giesmės, Žydinti slyva snaigyno ežere*. Siekiant juos aprašyti iš pasirinktos perspektyvos, išsikelti tokie pagrindiniai tikslai:

- Interpretuojant kalbotyrinę idiolekto sąvoką, suformuluoti semiotinę teksto partikuliarumo problematiką;
- Suformuluoti prieigą, kuri leistų analizuoti tekstų korpusus semiotinio partikuliarumo aspektu;

- Pritaikyti tą prieigą pasirinktam Sigitos Gedos poezijos tekstų korpusui aprašyti.

Pagal tikslus darbo eigoje suformuluoti tokie uždaviniai:

- Aptarti idiolektinės raiškos semiotines implikacijas ir struktūrą;
- Aptarti partikuliarųjį teksto pavidalą kaip idiolektinės raiškos struktūrinį analogą;
- Aptarti pagrindinius teksto prasminio savitumo analizės matmenis: skaitymo-supratimo vaidmenį, teksto kalbinio pavidalo reikšminės artikuliacijos procesą, semiolektinio formanto sampratą;
- Aprašyti pasirinktus Sigitos Gedos poezijos tekstus pagal aptartus matmenis ir išskirti pagrindinius semiolektinius formantus.

Ankstesni problematikos tyrimai

Kaip jau minėjome, nepaisant to, kad Sigitas Geda laikomas vienu svarbiausių XX–XXI a. lietuvių poetų, jo kūryba nėra gausiai tyrinėta; vis dėlto jai skirtų tyrimų esama. Vienintelė išimtinai Gedai skirta knyga – Viktorijos Daujotytės *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*¹. Tačiau tai visų pirma Gedos asmenybei (taip pat ir poetinei) skirtos impresijos, biografinis, publicistinis esė, kuriame kūrybos pavyzdžiai atlieka daugiau iliustracijų vaidmenį. Daugiau esama monografijų, kuriose Gedos kūrybos tyrinėjimai sudaro vieną dalį ir analizuojama vienu pagrindiniu aspektu: tai Skirmanto Valento *Mė(lynojo) nulinio lingvistika Vlado Braziūno ir*

¹ V. Daujotytė, *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

*Sigito Gedos poezijoje*², Gitanos Notrimaitės *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*³, taip pat Antano Andrijausko sudarytas proginis *Rytų-Vakarų: komparatyvistinių studijų* numeris „Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas“⁴. Be monografių, kai kurie Gedos poezijos motyvai, taip pat jo poezijos recepcijos-interpretavimo laukas, aptariami įvairių autorių akademiniuose straipsniuose⁵. Valento monografijoje ieškoma kalbotyros temų, problemų, metodologinių procedūrų ir kt. atitikmenų poezijoje ir tuo pagrindu kartais teikiami vieno ar kito eilėraščio sąsajų su specializuotu žinojimu paaiškinimai, taip pat interpretacijos. Pastarieji itin naudingi norint išplėsti semantinę kai kurių eilėraščių aprėptį, kartais ir tiesiog atpažinti reikšmines sąsajas, tačiau apskritai knygoje domimasi tik žodine kalba ir požiūriu į ją, o prie mums svarbių reikšmės ir prasmės, teksto partikuliarumo, jo skaitymo-supratimo klausimų nepriartėjama. Notrimaitės monografija skirta vienai, istorijos ir mitologijos jungties temai, su kuria šioje disertacijoje susiduriama tik netiesiogiai. Monografijoje aiškiai ir išsamiai parodomos Gedos kūrybos sąsajos su kolektyvine Lietuvos „aukso amžiaus“ vaizdinija, kuri pati turi ilgametę istoriją. Mūsų pagrindinis priekaištas Notrimaitės teiginiams ir siūloma alternatyva būtų susijęs su *tikėjimu*, kaip episteminiu modalumu, kuris yra vienas iš tyrimo veiksnių. Monografijoje iš esmės remiamasi seminės diskurso analizės prielaidomis, poetiškumą postuluoju kaip savaime suprantamą meninio teksto funkciją ir neatsižvelgiant į tai, kaip poetinis tekstas skirtingais

² S. Valentas, *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Bražiūno ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2007.

³ G. Notrimaitė, *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

⁴ *Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos X. Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, sud. A. Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.

⁵ P.vz., K. Nastopka, „Juslių poetika“, *Žmogus ir žodis*, II, 2006, p. 9–15; G. Skabeikytė-Kazlauskienė, „Džukų dainos Sigito Gedos vaikų poezijoje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 1, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2006, p. 334–340; „Magiški alogizmai – tautosakiškumas Sigito Gedos eilėraštyje vaikams“, *Darbai ir dienos*, Nr. 31, 2002, p. 55–71; „Medis Sigito Gedos lyrikoje vaikams“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 13, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011, p. 212–221; S. Vaskelienė, „Sigito Gedos individualūs dariniai“, *Žmogus ir žodis*, I, 2003, p. 43–48; V. Ivanauskas, „Poetas keičia sistemą? Žvilgsnis į Just. Marcinkevičių, M. Martinaitį ir S. Gedą vėlyvajame sovietmetyje“, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 28, 2011, p. 105–115.

aspektais moduliuoja reikšmių pagavos sąlygas. Todėl, mūsų supratimu, neįvertinamos tos Gedos tekstų ypatybės, kurių formalus seminių ryšių nustatymas negali sučiuopti, tačiau kurios gana smarkiai modifikuoja tekstų istoriografines ar mitologines implikacijas: pirmiausia turime omenyje tiems tekstams būdingą vaizduotės / fantazijos veikseną, kurią aptariame šioje disertacijoje (4-as semioidiolektinis formantas); taip pat kitur šioje disertacijoje pastebimą polinkį į stereotipiją (1-as semioidiolektinis formantas); galiausiai šioje disertacijoje plačiau neaptariamą žaismą ir muzikinį Gedos eilių pobūdį. Šie dalykai epistemiškai modalizuoja Gedos poezijos istoriškumą-mitologiškumą: pavyzdžiui, jei poemoje „Žalgiris“ Vytautas be jokių sąlygiškumo žymių kalba apie lietuvių karį mešką – seno lokio ir mergelės sūnų, tai atrodo būtina čia atpažinti fantazijos žaismę, t. y. būtent tam tikrą *fantasy* ar apskritai spekuliatyviosios literatūros kokybę. Mitologijos-istorijos perskyra tos žaismės neapėpia, o Gedos atveju ji, regis, yra pasakiško-onirinio pobūdžio. Tai skatina aiškiau skirti tam tikrų tekstų fragmentų panašumą į mitinius ir istorinius siužetus ar nutikimus nuo to, koks yra jų kaip literatūros statusas ir santykis su mitu ir istorija. Todėl savo darbe siūlome kitoki, sociosemiotinį požiūrį į Gedos kūrybos mitologiškumą, pagal kurį jos mitinis krūvis glūdi ten, kur iškeliamas herojinis *poeto* vaidmuo *Lietuvoje*, kaip savotišku „kultūros kodu“ reguliuojamoje sociosemiotinėje terpėje (3-ias semioidiolektinis formantas). *Komparatyvistinių studijų* tomas skirtas Gedai atminti, jame pateikiami poeto asmeninę ar literatūrinę biografiją, asmenybės ir kūrybos psichologiją, asmeninius susitikimus aptariantys straipsniai. Iš kitų mūsų darbo uždaviniams artimas Roberto Hodelio straipsnis „Sigitas Geda: metaforiškumas kaip teksto koherencijos principas poemoje *Strazdas*“. Atskirai skelbtuose pavieniuose straipsniuose, kaip minėjome, Gedos kūryba aptariama iš anksto nustatytais atžvilgiais, nesiimant vertinti jos transtekstinių bruožų (tokių, kurie atpažįstami tik vertinant kelis tekstus iškart), įvairovės, prieštaravimo ir kitų ypatybių, be kurių savitumo aptarimas atrodo

neįmanomas. Taip pat rašant disertaciją pasitarnavo literatūros kritikų recenzijos, visų pirma Kęstučio Nastopkos ir Rimvydo Šilbajorio⁶ straipsniai, padėję skirtingais kampais pažvelgti į nagrinėtus tekstus, taip pat priartėti prie jų pirmojo pasirodymo istorinės situacijos ir tuo pat metu suvokti nuotolį nuo jos.

Aktualumas ir naujumas

Disertacijoje naujai pažvelgiama į Sigito Gedos kūrybą, suformuluojama keletas lig šiol neaptartų arba tik netiesiogiai aptartų pamatinių principų, atskleidžiančių šio autoriaus poezijos savitumą. Kai kurie šių principų savo ruožtu atveria galimybes atnaujinti semiotikos fiksuojamų reiškinių repertuarą: pavyzdžiui, 1) aptariant „elementaraus pasaulio viziją“ išryškėja scheminė reikšmių artikuliacija, kai aksiologinis krūvis įsteigiamas ne per naratyvinius posūkius, o per esinių atrankos ir gretinimo regularumus; 2) aprašytos „nepaprastosios figūros“ sudaro sąlygas išplėsti figūratyvumo srities aiškinimą ir galbūt ją dinamizuoti atpažįstant figūrų ryšį su patirties režimais (šiuo atveju figūroms būdingas įsivaizduojamumas). Galiausiai disertacijoje naujai svarstoma teksto semiotikos problematika, įtraukiant į analizę semiotškai traktuojamus skaitymo ir supratimo, skaitytojo pastangos, teksto prasmingumo ir „sveiko proto pasaulio“ kintamuosius. Šiuo pagrindu būtų galima nagrinėti ir kitus tekstus, taip pat ne literatūros srities objektus, tačiau bet kuriuo atveju reikėtų turėti omenyje, kad pati tokia, į partikuliarumą orientuota, prieiga suponuoja dėmesingumą atvejo specifikai. Tiesa, turime omenyje ne apriorinę kokio nors diskurso tipo (bendrai literatūros ar, siauriau, poetinio diskurso) specifiką, bet būtent atvejo specifiką: šiuo požiūriu, teksto neišsemia priklausomybė vienam ar kitam diskurso tipui, o tai, kas jame gali būti bendra,

⁶ K. Nastopka, „Pakeliui su Sigitu Geda“, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140; R. Šilbajoris, „Sigitas Geda: iš toliau ir iš arčiau“, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 403–423.

veikiau yra dalinis panašumas į kitus tekstus (pavyzdžiui, Gedos „nepaprastų figūrų“ panašumas į kokio nors Marco Chagallo paveikslų figūras).

Metodologiniai tyrimo principai

Nagrinėjant konkrečius poezijos tekstus, disertacijoje remiamasi Algirdo Juliaus Greimo semiotikos mokyklos suformuotais bendrosios reikšmės teorijos principais ir jos išvystyta imanentinės teksto analizės ir aprašymo praktika. Ši praktika ir principai taikomi atsižvelgiant į disertacijos tikslus ir uždavinius, kritikuojant ir modifikuojant kai kuriuos aspektus, įvedant papildomus analizės matmenis. Siekiant aprašyti tekstų semiotinį partikuliarumą, keičiama analizės plotmė: klausiama ne kokias ir koku mastu tekstams galima pritaikyti bendrąsias dedukcines diskurso aprašymo schemas, bet kaip semiotiškai aprašyti tekstų partikuliarumą – ypatybes, kurios juos skiria nuo kitų tekstų.

Tuo tikslu etapais plėtojama semiotinė skaitymo-supratimo analitika: fiksuojamas skirtumas tarp apskritai kalbinės raiškos ir teksto objektiško kalbinio pavidalo; teksto kalbinis pavidalas modeliuojamas kaip patirties horizontas skaitymo kinetikai ir neapibrėžtiems reikšmių tapsmams; šių tapsmų transformacija į reikšmės artikuliacijos trajektorijas siejama su reikiama skaitytojo pastanga; pastebima, kad reikšmės artikuliacijos remiasi prasmės buvimu, todėl jų sudarymas yra kartu ir teksto prasmingumo steigimas; teksto prasmingumas siejamas su tiesioginės sąveikos rėmus peržengiančiais „sveiko proto pasaulio“ dydžiais – semioidiolektiniais formantais. Konceptualizuoti šiam dvilypumui, kai kartu sąveikaujama su permainingu teksto paviršiumi ir atliekama to paviršiaus tapsmų transformacija, steigianti teksto prasmingumą kitapus tiesioginės sąveikos, pasitelkiamos filosofo Grahamo Harmano į objektus orientuotos ontologijos apibrėžtys, dinamizuojančios nuotolį tarp juslinio-intencionaliojo objekto ir jo savybių ir realaus objekto ir jo savybių. Pritaikyta teksto semiotikai, dvejopos įtampos tarp objekto ir jo savybių koncepcija padeda aiškiau apibrėžti

pamatines teksto partikuliarumo tyrimo iškeliamas įtampas tarp fiksuoto teksto kalbinio pavidalo ir skaitant atsirandančios jo reikšmės, tarp kalbinių teksto reikšmių kintamumo ir potencializuojant skaitytojo kompetencijas steigiamo jo prasmingumo. Pasirinktų Sigito Gedos tekstų analizė ir aprašymas atliekami nustatant galimas teksto paviršiaus tapsmų transformacijas į reikšmės artikuliacijos trajektorijas ir aprašant tas transformacijas pagrindžiančius semioidiolektinius formantus.

Ginamieji teiginiai

1. Teksto semiotikos požiūriu, idiolektas randasi iš įtampos tarp teksto objektiškumo, jo reikšmės tapsmo skaitymo eigoje ir jo prasmės pagrindo „sveiko proto pasaulyje“.
2. Skaitymas – tai veiksmas, kai fiksuoto kalbinio pavidalo horizonte steigiamas teksto reikšminis paviršius, įgalinantis per reikšmės tapsmus atskleisti vis naujus teksto profilius, kaip jo kintamas savybes.
3. Teksto semiotinis partikuliarumas išryškėja tada, kai jo kintamas paviršius per skaitytojo pastangą transformuojamas į reikšmės artikuliacijos trajektorijas.
4. Reikšmės artikuliacijos trajektorijos formuojamos prasmės pagrindu, kai teksto-skaitytojo sąveika įsiterpia į „sveiko proto pasaulį“, leidžiantį skaitytojui sučiuopti esmines teksto savybes.
5. Aprašyti konkrečių tekstų partikuliarumą galima išskiriant semioidiolektinius formantus – teksto reikšmės artikuliacijos trajektorijas grindžiančias specifines „sveiko proto pasaulio“ konfigūracijas.
6. Nagrinėtuose Gedos tekstuose galima išskirti keturis pagrindinius semioidiolektinius formantus: 1) „elementaraus pasaulio viziją“, 2)

„hiperarcheologinį matymą“, 3) „poeto-Lietuvos santykį ir „lietuviškumo“ produkavimą“, 4) „nepaprastų figūrų kosmą“.

7. Semioidiolektiniais formantais grįsta semiotinė poetinio idiolekto koncepcija peržengia pavienio teksto rėmus ir leidžia kelti klausimą apie pakartotinę sąveiką grįstą poetinės individualybės formavimąsi.

Moksliniai straipsniai disertacijos tema

1. „Sigito Gedos „Pedos“ – idiolektinio aprašymo bandymai“, *Colloquia*, Nr. 34, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 99–121.

2. „Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas“, *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 289–311.

Mokslinėse konferencijose skaityti pranešimai disertacijos temomis

1. Tarptautinė konferencija „Religious Experience and Tradition“, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2012 m. gegužės 11–12 d., pranešimas „Tradacijos išgyvenimas Sigito Gedos „Giesmėje apie pasaulio medį“.

2. Mokslinė konferencija „Doktorantų agora: tekstų analizės labirintai“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012 m. gegužės 18 d., pranešimas „Prielaidos semiotiniam individualumo ir kolektyvumo raiškos tyrimui“.

3. Mokslinė konferencija „Doktorantų agora: teorinės perspektyvos“, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2013 m. gegužės 17 d., pranešimas „Rūšis-žanras: nuo užtekstinio įvardijimo link tekstinio aprašymo“.

4. Mokslinė konferencija „Doktorantų agora: kontekstų pinklės“, 2015 m. gegužės 29 d., Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, pranešimas „Poezija galios kontekste: teritorija kaip saviraiškos matmuo ir poveikio priemonė“.

5. Tarptautinė mokslinė konferencija „Le structuralisme: entre héritage et transformations contemporaines“, 2016 m. rugsėjo 29–30 d., pranešimas „The Semiotic Text and the Problem of Understanding in Greimasian Semiotics – Questions and Consequences“.

6. 13-asis pasaulinis semiotikos kongresas, 2017 m. birželio 26–30 d., pranešimas „The Problem of Understanding in Greimasian Semiotics“.

PIRMA DALIS

Bet kuri logika duoda vieną atsakymą, du, kelis...

*Poezija duoda daugybę atsakymų iš karto.*⁷

Sigitas Geda

Idiolekto sąvokos semiotinė traktuotė: nuo individualaus kalbėjimo prie partikuliaraus teksto

Idiolektas – kalbotyrinės kilmės sąvoka. Kalbotyroje remiantis šia sąvoka aptariami gana skirtingi kalbos ir individo ryšio aspektai. Tai gali būti, pavyzdžiui, paskiras kalbinių išteklių repertuaras kaip visų galimų tam tikro individo sugeneruotų pasakymų suma ar konkrečiam individui būdingi situacinio kalbos vartojimo polinkiai ir dėsningumai: tada individuali vartoseną suvokiama kaip pirmapradiškai bendros kalbos išpildymas individualiuose erdvės-laiko rėmuose, didesni ar mažesni nukrypimai nuo postuluojamąs bendrosios normos. Arba aptariami labiau metodologiniai klausimai, kaip atpažinti štai tokį išpildymą ar nukrypimą, jo dėsningumus: pavyzdžiui, teismo kalbotyros praktikoje kyla poreikis nustatyti ir pagrįsti konkrečios vartosenos sąsają su konkrečiu individu. Arba aptariami epistemologiniai klausimai, kaip, pasak Alexo Barberio, ginčijamasi dėl to, ar tyrinėjant kalbą „reikėtų teikti pirmenybę plačiąja prasme idiolektinei perspektyvai, o ne neidiolektinei“⁸: čia pirmiausia minėtinas Noamo Chomsky’io postulatą, esą bazinė kalbinė geba žmogui būdinga genetiškai, kaip biologiniam individui įgimta universalioji gramatika, ir kalbos tyrimai turėtų orientuotis būtent į ją⁹.

⁷ S. Geda, *Vasarė ajero šneka: dienoraščiai ir tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 2008, p. 178.

⁸ Alex Barber, „Idiolects“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), sud. Edward N. Zalta, prieiga internetu: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/idiolects/>> (žiūrėta 2016 09 02).

⁹ Išsamiau žr. Kirk Hazen, „Idiolect“, *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2nd ed., vol. 5, Elsevier, 2006, p. 512–513, prieiga internetu: <<http://www.academia.edu/4876451/Idiolect>> (žiūrėta 2016 09 02); Alex Barber, „Idiolects“, *op. cit.*; Michael Barlow, *Individual usage: a Corpus-based Study of Idiolects*, prieiga internetu: <http://www.academia.edu/5140647/Individual_usage_a_corpus-

Mus šiame darbe domina galimybė interpretuoti idiolekto sąvoką iš semiotinės perspektyvos ir pritaikyti ją poezijos tyrimams, aptariant vieno konkretaus autoriaus, Sigito Gedos, poetinę kūrybą. Keliame sau uždavinį pritaikyti šią sąvoką ir žiūros būdą ne kalbotyriniam, o semiotiniam poezijos tekstų aprašymui, remiantis visų pirma Algirdo Juliaus Greimo suburto tyrėjų rato išplėtota bendrąja reikšmės ir prasmės teorija ir teksto analizės praktika. Tai reiškia, kad, pirma, mėginsime transponuoti idiolekto problematiką į prasmės-reikšmės tyrinėjimų sritį; antra, bandysime kelti semiotikoje neįprastą konkrečių tekstų partikuliarumo problemą, kaip analogišką individo kalbinės vartosenos partikuliarumui; trečia, formuluodami partikuliarumo problematiką svarstysime, kaip apskritai teksto reikšmė-prasmė susijusi su jo kaip objekto buvimu. Apibūdindami šių uždavinių padiktuotą tyrimo orientaciją bendriausiais bruožais, sakytume, kad tokiais žingsniais norime pereiti nuo kalbos ir individo ryšio problematikos prie reikšmės-prasmės ir teksto partikuliarumo ryšio problematikos.

Tokia prieiga gali būti produktyvi dėl keleto priežasčių. Visų pirma, tiek kalbotyroje, tiek semiotikoje apie poeziją labiau įprasta kalbėti keliant *tipo* problemą, o partikuliaraus teksto reikšmės-prasmės klausimas paliekamas nuošalyje. Pavyzdžiui, struktūralistiniuose tyrimuose vyraujanti Jakobsono poetikos idėja grįsta kalbos poetinės funkcijos koncepcija. Pagal šią koncepciją, pagrindinis tyrimo horizontas yra vadinamasis literatūriškumas, kuris randasi tada, kai kalba vartojama teikiant pirmenybę poetinei funkcijai. Tačiau, kaip pabrėžė pats Jakobsonas, poetinė funkcija anaipol nėra tas pats, kas poezija. Poetinė funkcija nėra nei žanras, nei veiklos sritis, nei tekstų masyvas, nei būdas kurti prasmę – tai būdas naudoti kalbą, kuris tyrėjo atpažįstamas kaip tam tikras kalbėjimo ar rašymo tipas. Parafrazuojant Jakobsoną, nuo dominuojančios funkcijos priklauso žodinė pranešimo

based_study_of_idiolects> (žiūrėta 2016 09 02); M. Coulthard, „Author Identification, Idiolect, and Linguistic Uniqueness“, *Applied Linguistics*, 25/4, Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 431–447; J. Gibbons, „Introduction: forensic Linguistics“ (p. 319–325), R. Eagleson, „Forensic analysis of personal written texts: a case study“ (p. 362–373), M. Coulthard, „Powerful evidence for the defence: an exercise in forensic discourse analysis“ (p. 414–427), J. Gibbons (sud.), *Language and the Law*, London, New York: Longman, 1994.

struktūra.¹⁰ Poetinei funkcijai būdingas „[n]ukreiptumas į patį *pranešimą*, dėmesio sutelkimas į pranešimą dėl jo paties“¹¹, o kadangi funkcijų atpažinimo akiratis apriojamas kalba („pranešimo žodine struktūra“), tai reiškia nukreiptumą į kalbą, kuris atpažįstamas kaip jos panaudojimo ypatingumas, išskirtinumas. Poezijos ar literatūros tyrimuose šitoks kalbos ypatingumas, išskirtinumas paprastai virsta prielaida, esą tirti reikia *poetinę (ar literatūrinę) kalbą*, kaip tokį kalbos tipą, kuris iš esmės skiriasi nuo „paprastos“ ar „normalios“ kalbos.

Tačiau domintis poetine kalba galima užfiksuoti tik paskirus, fragmentiškus atvejus, kurių atpažinimas priklauso nuo išankstinių poetiškumo sampratų. Semiotikos lauke šį principą skirtingais variantais prisiima, apibendrina ir perinterpretuoja tokie tyrėjai kaip Julia Kristeva, Roland’as Barthes’as ir Michealas Riffaterre’as. Remdamiesi modernistine meno ir literatūros kaip suverenaus ir ypatingo raiškos ir komunikacijos būdo samprata, jie konceptualizuoja poetiškumą ar literatūriškumą kaip *reikšties [signifiance]* pagrindą, sudarantį sąlygas nuolat trikdyti racionalistinę ženklų pusiausvyrą (pavyzdžiui, konkretumo ir abstraktumo nustatymo sąlygas¹²) ir suteikiantį galimybes be išankstinių apriojimų kurti prasmę. Čia prasmės statusas lieka konceptualiai neapibrėžtas, tačiau vertybiškai determinuotas – prasmės sąvokai perkeliama nesemiotinių meno vertės teorijų ar kūrybos ideologijų našta. Šioje tyrimų kryptyje paskiri tekstai ar jų fragmentai pasitarnauja kaip pagrindas filosofiniams, istoriniams literatūros ar kultūros apmąstymams ir vizijoms: paprastai pasirenkami kanoniniai, elitinės literatūros tekstai ir neabejojama jų skaidrumu ir grynumu, dėl kurio jie tarsi „natūraliai“ atstovauja tam, kas poetiška ar literatūriška¹³. Taigi orientuojamasi ne į tekstų partikuliarumą, o į

¹⁰ R. Jakobson, „Lingvistika ir poetika“, *Baltos lankos* Nr. 18/19, vertė B. Abraitienė, D. Kaladinskienė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 10.

¹¹ *Ibid.*, p. 15.

¹² Pasak Kristevos, „poetinis signifikatas [...] yra kartu (taigi *tu pat metu*, o ne *paeiliui*) konkretus ir bendras“. J. Kristeva, „Poésie et négativité“, *Séméiôtiké: recherches pour une sémanalyse*, Paris: Éditions du Seuil, 1969, p. 191.

¹³ Čia galima pastebėti, kad nepaisant Jakobsono primygtinės pastabos, jog poetika – ne tas pats, kas poezija, poetikos tyrimuose paprastai vis tiek nagrinėjama tai, kas konvencionaliai laikoma poezija ar

jų galią tiesiogiai pademonstruoti tam tikrą visuotinį kalbos tipą, kalbinę praktiką (ką Barthes'as ir Kristeva dažnai vadina „darbu“) ar netgi pačios kalbos pradus¹⁴.

Savo ruožtu, labiau į kaupiamąjį atvejų aprašymą orientavęsis Greimas veikia linkęs reliatyvizuoti ir nuvertinti poetiškumo ar literatūriškumo sampratas kaip paprasčiausias „konotacijas“¹⁵, o vietoj to siūlo domėtis ne poetine kalba, bet poetiniu diskursu, kurį būtų atsisakoma tapatinti su literatūra ir sieti išimtinai su kalba. Tokiu atveju, pasak Greimo, „vietoje to, kad būtų fiksuojami „poetiniai“ reguliarumai, laikomi papildoma informacija, kurią teikia tekstas poetinės komunikacijos rėmuose, galima laikytis nuostatos, kad poetinių diskursų produkavimą sąlygojančius semiotinius procesus įmanoma artikuliuoti ir formalizuoti apriorinėje skirtingų lygmenų erdvėje, kad tokiu būdu sukonstruota dedukcinė poetinė gramatika paaiškintų visus jau produkuotus ar galimus produkuoti diskursus“¹⁶. Taigi tokiu atveju poetinis diskursas nebūtų niekaip išskirtinai siejamas su prasmės kūrimu, su teksto kaip reikšties mechanizmo konstravimu ar su rašymu. Tai būtų vienas iš galimų diskurso tipų, savaime neturintis pirmenybės prieš kitus tipus, besiskiriantis nuo jų tik atskira „poetine gramatika“, turinčia galioti visiems be išimties tekstams (vaizdo ar garso poetiškumo Greimas nesvarsto), kuriuose esama „poetinio fakto“. Šiuo atveju poetiškumas tarsi „normalizuojamas“, kai susiejamas su bendrais reikšmės produkavimo procesais. Tačiau siekiant aprašyti visuotinę dedukcinę sistemą (visų esamų ir būsimų diskursų

ką siūloma ją laikyti. Kristeva teisindama tokį savo pasirinkimą teigia, esą poetinės kalbos ypatybės poezijoje „ryškesnės“ (J. Kristeva, *op. cit.*, p. 185); tuo tarpu Jeanas-Claude'as Coquet tokią nuostatą suproblemina, pastebėdamas, kad taip suponuojamas jau atliktas poetinių faktų (*le fait poétique*) identifikavimas ir nekomplikuotas jų atpažinimas (J.-C. Coquet, „Poétique et linguistique“, *Essais de sémiotique poétique*, sud. A. J. Greimas, Paris: Librairie Larousse, 1972, p. 41).

¹⁴ Nors keliame sau kitus uždavinius, neabejojame, kad veržli, įspūdinga ir modernistiška Gedos poezija būtų tinkama gretinti su šiomis teorijomis – pavyzdžiui, jai būdingu „logiškos“ semantinės normos trikdymu, svyruojančiu tarp mistikos (pvz., *26 rudens ir vasaros giesmėse*) ir kvailiojimo ar žaidimo (pvz., poezijoje vaikams), arba savo metakalbinėmis aspiracijomis (pvz., *Babilono atstatyme*; taip pat plg. S. Valentas, *Mė(lynojo)nulio lingvistika*, *op. cit.*)

¹⁵ „[S]ąvoką „literatūriškumas“ [...] nesunku interpretuoti kaip sociokultūrinę konotaciją, kintančią priklausomai nuo žmogiškojo laiko ir erdvės“, „Introduction“, *Essais de sémiotique poétique*, sud. A. J. Greimas, Paris: Librairie Larousse, 1972, p. 6.

¹⁶ *Essais de sémiotique poétique*, *op. cit.*, p. 10.

„gramatiką“) visai nekykla partikuliarumo klausimas, ir jis net negali kilti, nes bet kuris tekstas matomas tik kaip atvejis, taigi iš anksto, dar prieš analitinį aprašymą atliekant jo redukciją¹⁷. Tuo tarpu partikuliarus tekstas negali visa apimtimi būti vienintelio diskurso tipo realizacija (tai pastebėjo dar Jakobsonas, pažymėjęs, kad nėra tokių pranešimų, kurie atliktų vieną funkciją).

Taigi, žiūrint paskiro teksto partikuliarumo problematikos, abiem aptartais atvejais galioja vienas bendras principas – tai *tipu* grįstos prieigos, kai keliamas uždavinys arba apmąstyti tam tikrą kalbinės kūrybos tipą, arba diskurso tipą. Taigi paskiras tekstas nagrinėjamas kaip tipinis (literatūrinis / poetinis) reikšties įvykis, leidžiantis įvesti vertybines perskyras, arba kaip tipinio (poetinio) diskurso produkavimo atvejis, suteikiantis tyrėjui progą patikrinti bendrųjų procesų apibrėžtis.

Bet kuriuo atveju, apibrėžus tyrimų lauką kaip kalbos ar diskurso *tipą*, sudaroma galimybė klausti, pavyzdžiui, kokią požiūrį į kalbą implikuoja vieno ar kito poeto kūrybos fragmentai, arba kokius bendrus poetinio diskurso bruožus galima išskirti to poeto kūrinuose, tačiau atmetama galimybė nagrinėti paskirus tekstus klausiant, koks galėtų būti jų partikuliarumo ar savitumo pagrindas. Pastarąjį klausimą galima formuluoti įvairiai. Pavyzdžiui, koku būdu pasirodo kokio nors poeto kūriniai kaip kasdieniai tekstai-objektai apskritai, neatmetant nei galimo jų ypatingumo, nei jų dalyvavimo poetiniame ar kituose diskursuose, bet kartu su šiomis galimybėmis traktuojant juos kaip reikšmės konstravimo vietas? Ar tas konstravimas skiriasi skirtingų poetų (pavyzdžiui, Gedos ir Maironio ar Gedos ir Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Tomo Vencovos...) tekstuose arba to paties poeto skirtinguose (pavyzdžiui, skirtingų laikotarpių) tekstuose; jei skiriasi, kuo? Arba, kaip veikia poetiškumas ar literatūriškumas partikuliariame tekste, ar jis pasirodo per teksto-objekto semiotines ypatybes? Kaip apskritai semiotinėje perspektyvoje pasirodo tekstai, taip pat kitų sričių artefaktai, kaip objektai?

¹⁷ Teksto tapatinimas su dedukciškai sutvertu „atveju“ yra Greimo formuluotė: „šios [poetinio diskurso – P. J.] gramatikos taikymas diskursams-atvejams būtų jos patvirtinimo procedūra.“ *Essais de sémiotique poétique, op. cit.*, p. 10.

Taigi paskiras tekstas iš esmės netapatus kalbos ar diskurso tipui ar tipams, nes jis gali būti ir poetiškas ar literatūriškas, ir referentiškas, ir naratyvus, ir „poetiškai“ paradigmatiskas derinimo ašyje, ir multimedialus, ir agramatiškas, ir neredukuojamai dviprasmiškas, ir, galų gale, „paprastas“, aiškus, vienareikšmis ar buitiškas. Tokį neapibrėžiamumą lemia fundamentalesnis skirtumas: paskiras tekstas – tai savotiškas objektas, kuris nėra nei sakymo produktyvumo ideali vieta¹⁸, nei logiškai dedukuojamas atvejis, nes abi šios apibrėžtys nukreiptos į tekstų produkavimo plotmę, o ne į tą situaciją, kai tekstas duotas kaip *štai šis*, partikuliarus tekstas. Tokia situacija – tai skaitymo situacija.

Ir tekstas, ir skaitymas figūruoja klasikinėje (post)struktūralistinėje semiotikos teorijoje, nors dėl pirminės orientacijos į produkavimą visuomet pirma svarstoma teksto samprata, o tada jau skaitymas, kaip teksto sampratą atitinkantis jame „įrašytų“ reikšmės struktūrų „realizavimo“ apibrėžimas. Pozityvius žingsnius link skaitymo semiotinio statuso pripažinimo žengė postruktūralistai, skaitymą suvokę sakymo produktyvumo atodairoje, kaip vieną iš elementų grandinės *rašytojas (sakytojas)-tekstas-skaitytojas (sakymo adresatas)* interpretacijoje, kurioje sakytojas ir sakymo adresatas iš esmės sutampa, nes kalbama apie tradicinio komunikacijos modelio ribas peržengiantį reikšmės produkavimą. Iš tiesų apie tai kalbama ir dažnai „grynai“ struktūralistine laikomoje Greimo semiotikoje¹⁹, bet postruktūralistų indėlis tas, kad jie šias nuostatas perkėlė į bendresnį literatūros ir apskritai meno apmąstymą, kur jos sudarė sąlygas kvestionuoti tradicinius rašytojo ir skaitytojo vaidmenis. Pasak Barthes'o, „teksto teorija [...] primygtinai teigia

¹⁸ Idealumas implikuojamas, kai teigiama, kaip daro Barthes'as, kad „galima tik pasakyti, kad viename ar kitame kūrinys yra (arba nėra) *teksto*“, kuris „patiriamas tik dirbant, produkuojant“. Taigi tekstas suvokiamas kaip kalbos produktyvumo topas, o ne kaip konkretybė. Žr. R. Barthes, „TEXTE, théorie du“, *Encyclopædia Universalis*, prieiga internetu: <<http://www.universalis.fr/encyclopedie/theorie-du-texte/>> [žiūrėta 2016 09 03].

¹⁹ „[S]akymo adresatas nėra vien komunikacijos adresatas, bet ir diskursą produkuojantis subjektas, nes „skaitymas“ yra toks pat kalbos (reikšmės) aktas kaip diskurso produkavimas griežtąja prasme. Taigi terminas „sakymo subjektas“, dažnai vartojamas kaip sakytojo sinonimas, iš tiesų apima abi, ir sakytojo, ir sakymo adresato aktantines pozicijas.“ A. J. Greimas, J. Courtès, „Énonciateur / Énonciataire“, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette, 1993, p. 125.

rašymo ir skaitymo lygiavertiškumą (produktyvumo požiūriu)“, o „pilnavertis skaitymas [...] – tai skaitymas, kuriame skaitytojas yra tik *tas, kuris nori rašyti*, atsiduoti erotinei kalbos praktikai.“²⁰ Galima sakyti, kad taip rašytojas ir skaitytojas arba sakytojas ir sakymo adrestas sulyginami tuo pagrindu, kad abu turi vienodas „teises“ į kalbą, kuri laikoma prasmės atsiradimo vieta. Dėl orientacijos į niekaip nekonkretizuojamos reikšmės produkavimą, partikuliaraus teksto problematika čia praktiškai neįmanoma (pavyzdžiui, teigiama, kad tekstas yra „visiškai homogeniškas kalbai“²¹, taigi tarsi išsiskaido kalbos terpėje). Dėl to ir kalbant apie skaitymą aptariamas ne susidūrimas su konkrečiu tekstu, o kultūros produktų apyvartos modelio elementas, būtent skaitytojo vaidmens statusas ir veiklos programa. Semiotikos teorija šiuo atveju pasitarnauja kaip platforma tą apyvartos modelį permąstyti.

Savo ruožtu, Umberto Eco siūlo kalbėti apie teksto intenciją (*intentio operis*) kaip apie „skaitytojo atliekamo spėjimo rezultatą“ ir atitinkamai suvokti tekstą kaip „interpretacijos sukuriamą objektą“²². Čia teksto-objekto sąvoka vartojama gana neapibrėžtai: kad spėliotų, skaitytojas turi skaityti tekstą, kurį mes laikome objektu; tuo tarpu Eco, regis, objektu laiko tai, ką galėtume pavadinti interpretacijos diskurso vidiniu referentu. Toks objektas neatskiriamas nuo interpretacijos diskurso, todėl tai ne objektas-tekstas, o skaitytojo (-ų) diskurse pasirodantis tekstas-atlikėjas, galintis turėti ir objektiškumo, ir subjektiškumo sėmą (kai sakoma, „šiam tekste rašoma / šis tekstas kalba apie tai ir tai“). Taigi, tokiu atveju kalbama apie kultūrinę interpretacijų apyvartą, kurioje tekstas yra diskursyviai konstruojama vieta verčių įkrovoms: tai vyksta prieš laikišką skaitymo procesą (skaitytojo spėjimas) ir po jo ar už jo (interpretacija sukuria tekstą).

Greimo semiotikoje, be minėto sakymo subjekto apibrėžimo, teksto skaitymas komentuotas ir atskirai, bet taip pat sukeičiant tekstą-objektą ir jo

²⁰ R. Barthes, „TEXTE théorie du“, *op. cit.*

²¹ *Ibid.*

²² U. Eco, „Overinterpreting Texts“, *Interpretation and Overinterpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 64.

interpretacijos praktiką. Tad teigiama, kad skaitymas „transformuoja pieštinėmis figūromis išmargintą popieriaus lapą į teksto išraiškos plotmę“, o tokį atpažinimą įgalina skaitytojo kompetencija, kuri pasireiškia kaip jo atliekamas „receptinis veikimas“ ir „interpretacinis veikimas“²³. Taip irgi peršokamas skaitymo veiksmas: vienoje pusėje lieka vien „pieštinės figūros“, kurių suvokimas dar nėra skaitymas, kitoje – išraiškos ir turinio plotmių jungtis, kuri jau nebėra skaitymas, bet išbaigtas diskursas, tekstą sutvėrusio produkavimo proceso reprodukavimas, vėl perkeliantis mus į interpretacijų apyvartos erdvę.

Mums šiame darbe rūpi ne skaitytojo vaidmuo ir ne interpretacijos praktika, o veikiau formali sąlyga, kuri išryškėja nusprendus domėtis teksto partikuliarumu. Tam, kad tyrimo akiratyje pasirodytų partikuliarus tekstas, nepakanka rekonstruoti jo interpretaciją ir postuluoti, kad ji ekvivalentiška teksto buvimui. Vietoj to turime pripažinti, kad tekstai interpretuojami, nes jie jau yra, ir yra ne kaip asemiotiški piešiniai popieriaus lape, o kaip specifiniai objektai, su kuriais susiduriama skaitant. Skaitymas tokiu požiūriu yra ne daiktiškų piešinių transformacija į ženklus, kurie tada interpretuojami, bet semiotinis veikimas, kuriuo iškart siekiama suprasti *štai šio* teksto kalbą. Teksto kalbos nereikia konstruoti suženklinant grynai juslinius piešinius, nes ji jau yra ne daiktas, o fiksuotas ženkliškas semiotinės sistemos būvis. Todėl norėdami domėtis teksto partikuliarumu, turime į analizės prielaidas įtraukti semiotinį patirties elementą, nes kalbame apie reikšmės artikuliaciją, kuri aptinkama kaip objektas. Kitaip sakant, teksto partikuliarumas – tai semiotinis paradoksas, kai susiduriama su fiksuotu kalbiniu pavidalu, kuris suponuoja reikšmės artikuliaciją, tačiau dėl to, kad yra fiksuotas, taigi visada tam tikras, šai šis pavidalas, negali sutapti su bendrosiomis reikšmės artikuliacijos procedūromis, savo ruožtu suponuojančiomis raiškos pavidalų tarpusavio pakeičiamumą. Dėl to teksto kalbinis pavidalas negali betarpiškai paleisti

²³ A. J. Greimas, J. Courtés, „Lecture“, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, op. cit., p. 206.

interpretacijos diskurso generavimo procesų, bet visų pirma yra horizontas skaitymui ir supratimui – skaitytojo veiksmui, kuriuo nustatomas teksto buvimo suponuojamas artikuliuotumas, jo kalbiniam paviršiui būdingos reikšmės struktūros ir jas grindžiantis prasmingumas.

Individas raiškos ištakose, arba prasmės intensyvumas

Taigi teksto partikuliarumo ir savitumo problematika, kurios kontūrai ryškėja pritaikant idiolekto sąvoką teksto semiotikai, neišvengiamai yra ir suprantamumo problematika: teksto kalbinio pavidalo suponuojamos reikšmės artikuliacijos nesuteikia betarpiškos prieigos prie prasmės, bet steigia teksto santykį su prasme, į kurį skaitymo veiksmu vienaip ar kitaip įsijungia skaitantysis, turintis iš esmės analogišką santykį su prasme, t. y. irgi nuolat atliekantis suponuojamas artikuliacijas²⁴. Kitaip sakant, semiotiniu požiūriu teksto partikuliarumas priklauso nuo prasmės intensyvumo – nuo to, kad prasmė yra duotybė, tačiau prieinama ne tiesiogiai teksto kalbos reikšminėse struktūrose, bet per skaitymo veiksmą atrandama kaip teksto kalbinio pavidalo artikuliuotumo galimybė.

Mėginant tikslinti šios problematikos metmenis, reikia dar sugrįžti prie kalbotyrinės idiolekto problematikos ir konkrečiai prie Michaelo Barlow atlikto tyrimo, kuriuo jis siekė nustatyti idiolektines variacijas penkių JAV Baltųjų rūmų spaudos sekretorių kalbose. Tyrimas parodė, kad idiolektinės variacijos paveikia net ir pačius įprasčiausius kalbos konstrukcinius elementus. Pasak Barlow, variacijos „veikia gerokai plačiau nei, viena vertus, idiosinkraziškos frazės ir, kita vertus, priklausymas sociolingvistinėms grupėms“²⁵. Kitaip sakant, individai, kurių raiškos įvairovę Barlow tyrimo atveju riboja dar ir tokios pat jų atliekamos institucinės „kalbėtojų“ pareigos

²⁴ Tokį analogišką santykį turi ne visos semiotinės būtybės: iš principo turbūt bet kuris žmogus gali skaityti bet kurį tekstą, o štai gyvūnai negali, nors jie gali dalyvauti kitose žmogiškose veiklose (darbuose, poilsyje, žaidimuose, socialinėse sąveikose ir kt.)

²⁵ M. Barlow, „Individual usage: a Corpus-based Study of Idiolects“, *op. cit.*, p. 8.

(galima numanyti, kad jos kelia tam tikrus normatyvinius reikalavimus), pasirodo savaip vartojantys kalbą dar nè nesvarstant tokių paprastai su vartosenos išskirtinumu siejamų reiškinių kaip retorinės priemonės ar atstovavimas kokiam nors socialiai ar kultūriškai apibrėžtam stilistiniam arealui. Tai rodo glaudų kalbos ir kalbėtojo ryšį, kuriuo daugiau ar mažiau implicitiškai remiasi ir tokios sritys kaip teismo kalbotyra ir autorystės nustatymas, plagiato tyrimai ir kt.²⁶

Mums tai visų pirma primena, kad kalbos vartojimas neatsiejamas nuo kalbančiojo individualybės²⁷, kuri nėra koekstensyvi kalbėjimo faktui, kontekstui ar bendrajai dialoginei situacijai ir jos rėminamam subjektyvumui. Pastarųjų svarbą pabrėžė ir įtvirtino Emile'is Benveniste'as, teigdamas, kad

Tik kalboje [langage] ir per ją žmogus konstituoja kaip *subjektas*, nes iš tikrųjų tik kalba pagrindžia, savo tikrovėje, kuri yra būties tikrovė, sąvoką „ego“.²⁸

Taip postuluojuama kalbos sistemai imanentiška subjektyvė, neturinti nieko bendra su autonomišku individualumu kaip buvimu iki, už ar greta kalbos. Šis postulatą suteikė pagrindą sakymo kaip kalbos sistemos [langage] vertimo diskursu [mise en discours] problematikai, tokiu būdu išlaikant kalbėjimą sistemos aprėptyje, neatskiriant jo nuo šnekos [parole], kaip tai darė Saussure'as. Pasak Benveniste'o

²⁶ Beje, tokio pobūdžio tyrimai taip pat rodo, kiek individualybė persmelkia smulkiausias ir iš pažiūros nereikšmingiausias detales, nuo rašybos ar gramatinių klaidų, mažųjų-didžiųjų raidžių ar skyrybos ženklų vartojimo iki leksinių formų ar tikrinių vardų formų pasirinkimo. Žr. R. Eagleson, „Forensic analysis of personal written texts: a case study“, *op. cit.*, M. Coulthard, „Powerful evidence for the defence: an exercise in forensic discourse analysis“, *op. cit.*

²⁷ Kalbos vartojimo ir individualumo ryšį iškėlė jau Saussure'as savo *šnekos* ar *kalbėjimo* (*parole*) sąvoka, tačiau jis jį vertino redukuotai, vien kaip kalbinės sistemos realizavimosi įvykį, ir todėl atmetė kaip esantį už tyrimų akiračio, nes visiškai nesistemišką (o taip pat galbūt pavojingai laikišką). Barlow, Eaglesono, Coulthardo tyrinėjimai rodo, kad individuali vartoseną taip pat mažų mažiausiai sisteminga, taigi yra reiškinys *per se*, o ne vien absoliučios kalbinės sistemos aspektas.

²⁸ É. Benveniste, „De la subjectivité dans le langage“, *Problèmes de linguistique générale*, t. 1, Paris: Gallimard, 1966, p. 259.

Kad šneka [parole] užtikrintų „komunikaciją“, reikia, kad tam pagrindą suteiktų kalba [langage], nes pirmoji yra tik antrosios aktualizacija. Būtent kalboje turime ieškoti šio gebėjimo sąlygos.²⁹

Kaip tas pagrindas postuluojuama asmenų poliarizacija kalboje:

Kalba įmanoma tik todėl, kad kiekvienas kalbėtojas [locuteur] steigia save kaip *subjektą*, savo diskurse nurodydamas save kaip *aš*. Tuo pačiu *aš* steigiu kitą asmenį, kuris, nors ir yra visiškai išoriškas „man“, tampa mano atspindžiu, kuriam sakau *tu* ir kuris man sako *tu*.³⁰

Vadinasi, šiuo požiūriu diskurso sakytojas yra steigiamas pačiame diskurse, kurio principai pagrindžiami kalbos sistemoje, taigi sakytojas atsiejamas nuo kalbėjimo įvykio ar kalbėtojo kaip individo. Vis dėlto įdomu pastebėti, kad net paties Benveniste'o formuluotė yra „kiekvienas *kalbėtojas* [kursyvas – P. J.] steigia save kaip [sakymo] *subjektą*“. Kitaip sakant, neišeina galutinai atskirti kalbos nuo kalbančiojo individo. Turėdami omenyje vėliau išplėtotą semiotinę sakymo, taip pat įvairių rūšių pasakotojų literatūroje ir kitose medijose, galiausiai žinojimo-galios subjekto problematiką (Foucault), galėtume netgi laikytis pozicijos, kad kalbant paprastai prisiimami tam tikri vaidmenys, bet net ir tai nesuteiktų pakankamo pagrindo, viena vertus, galutinai pajungti kalbos sistemai kalbėtoją, kuris iš esmės nepatenka į jos aprėptį, yra autonomiškas jos atžvilgiu, kita vertus, tokiu būdu galutinai atsieti kalbą nuo individualybės problematikos.

Tas neredukuojamas tarsi greta kalbos esantis kalbėtojas ir yra semiotiškai traktuojamos idiolekto problematikos ašis. Žiūrint prasmės, iš to, kas sakoma konkrečioje kalbėjimo situacijoje, galima kažką sužinoti ar suprasti ir apie patį kalbantįjį, tačiau jį reikia traktuoti ne kaip logiškai, psichologiškai ar fenomenologiškai save postulojantį kalbos subjektą *per se*, kaskart iš naujo įsteigiamą bereikšmį „aš“, implicitinį diskurso sakytoją, bet

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*, p. 260.

kaip individą, kuris kalbėdamas dalyvauja savo gyvenamame pasaulyje, tam tikruose „kalbos žaidimuose“ ar diskurso formose, taigi yra ne logiškai implikuojamas, bet vienaip ar kitaip sučiuopiamas kaip konkrečių raiškos atvejų šaltinis³¹. Šiuo požiūriu, besireiškiantis individas nėra tiesiogiai priklausomas nuo diskurso, kaip paties diskurso vidujai nurodoma subjektyvioji instancija (kai, pasak Benveniste'o, „‘Ego’ yra tas, kas *sako* ‘ego’“³²). Veikia jis netiesiogiai *pasireiškia* per diskursą kaip kalbantis asmuo.

Šią įtampą yra užfiksavęs Paulis Ricoeuras, apmąstęs diskursą ne kaip kalbos sistemos vidinę aktualizavimo struktūrą, bet kaip įvykio ir reikšmės dialektiką. Pasak Ricoeuro,

„Reikšti“ apima ir kalbančiojo implikuojamą reikšmę, t. y. tai, ką jis nori pasakyti, ir sakinio reikšmę, t. y. tai, ką išreiškia identifikacijos ir predikacijos funkcijų jungtis. [...] Diskurso nuorodą į kalbantįjį galime susieti su dialektikos įvykio poliumi. Įvykis – kai kas nors kalba. Sistema ar kodas šiuo požiūriu – anoniminis, nes tėra virtualus. Kalba ne kalbos, o žmonės. [...] „Aš“ nėra sąvoka. Jo neįmanoma pakeisti universalia išraiška, kaip kad „dabar kalbantis asmuo“. Vienintelė jo funkcija – visą sakinį susieti su kalbėjimo įvykio subjektu. Kiekvieną kartą pavartotas jis turi naują reikšmę ir kiekvieną kartą nurodo konkretų subjektą. „Aš“ – tas, kas kalbėdamas prisistato žodžiu „aš“, kuris yra loginis sakinio subjektas.³³

Savo ruožtu, dar galime pridurti, kad kalba ne tiesiog žmonės, o individai. Kitaip tariant, kalbantysis nėra vien savaime tuščias reikšmių sklaidos rėmas, kurį galima apibūdinti tik pagal tai, ką reiškia jo pasakymai³⁴. Jis ir pats yra prasmingas (kaip pagrindas „kalbančiojo reikšmei“), nes *yra* tada, kai kalba,

³¹ Iš tiesų tai nebūtinai turi būti pavienis žmogus, asmuo, kaip implikuoja atskaitos tašku pasirinktas Barlow tyrimas. Tai gali būti ir kompiuterinė kalbos generavimo programa, ir žmonių grupė kaip kolektyvinis individas ar pan.

³² É. Benveniste, *op. cit.*

³³ P. Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, vertė R. Kalinauskaitė, G. Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 24.

³⁴ Taip šia problematiką formuluoja Greimas, pasak kurio *sakymas* ir *sakytojas* egzistuoja tik kaip loginė pasakymo implikacija, o sakymo subjektas gali būti apibūdintas tik per „visa, kas jis nėra“, t. y., prisimenant anksčiau cituotą Benveniste'ą, tik kaip savaime tuščias santykio terminas „aš“, apibrėžiantis per kitą santykio dalyvį „tu“. Žr. A. J. Greimas, J. Courtés, „Énonciation“, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Hachette, 1993, p.127.

nesutapdamas su formalia fenomenine kalbinių elementų duotimi. Semiotinė idiolekto traktuotė suteikia galimybę susieti kalbančiojo ir pasakymo reikšmę, pabrėžiant dar vieną abiejų šių reikšmės polių aspektą, būtent (kalbėtojo) individualumą ir (pasakymo) partikuliarumą. Kalbančiojo individualusis buvimas suteikia reikšmės tam, *kas būtent* kalbama, nes jau pačių elementariausių konstrukcijų lygmenyje pasireiškia per pasirinkimus, kurių negalima paaiškinti gramatiškumu ir tipinėmis diskursyvumo sąlygomis: visi Barlow nagrinėti pasisakymai gramatiški ir diskursyvūs, tačiau atsiskiria per įvairių pasikartojančių leksinių-gramatinių sprendimų koreliacijas su kalbančiuoju asmeniu. Pavyzdžiui, vienas spaudos sekretorius žymiai dažniau ar rečiau nei kiti vartoja bigramą (dviejų elementų junginį) „aš manau“ (ang. *I think*), „prezidentas“ (*the president*), ar net iš pažiūros nepastebimą prielinksinę-žymimąją konstrukciją *of the* ir pan.

Turint tai omenyje, galima įvertinti minėtą Barlow tyrimą ir semiotiniu požiūriu. Jis suteikia tam tikrą perspektyvą, kurią galima mėginti perkelti į semiotinius tekstų tyrinėjimus, tačiau tik perkėlus dėmesio centrą nuo iš anksto apibrėžtų konstrukcinių elementų prie pačių daugiau ar mažiau reguliarių pasirinkimų. Šie pasirinkimai kyla jau ne iš kalbos, o iš tam tikro santykio su kalba, kai buvimas kalbančiuoju yra bandymas reikšmės artikuliacijomis struktūruoti tam tikrų situacijų (Barlow tyrimo atveju – prezidento administracijos veiklos epizodų) prasmę. Einant pirmuoju, konstrukcinių elementų fiksavimo keliu, kalbantis individas atsiejamas nuo kalbėjimo situacijos ir tampa kalbos elementų statistinės ar kitokios apžvalgos išvestine, etikete, pažyminčia vienus ar kitus kalbos vartosenos dėsningumus. Einant antruoju, atsiveria galimybė paisyti kalbėjimo reguliarumų, ypatumų, partikuliarijų prasmės.

Pavyzdžiui, galėtume kelti klausimą, *kaip suprasti tai*, kad vienas prezidento spaudos sekretorius konstruodamas sakinius išskirtiniu dažnumu vartoja žodį „prezidentas“, kitas – įterpinius „manau“, „galvoju“, ir pan. Galbūt pirmuoju atveju mėginama „slėptis“ už valstybės vadovo autoriteto, o gal kaip tik pabrėžti jo aktyviai rodomą dėmesį visiems klausimams; galbūt

antruoju siekiama pabrėžti savo asmens svarbą faktų atžvilgiu, o gal tik parodoma distancija ir konstruktyvus požiūris į faktų svarstymą, atsisakymas teigti vienareikšmės interpretacijas. Bet kuriuo atveju, tokie klausimai įmanomi tik turint omenyje, kas apskritai kalbama, ir kartu pripažįstant, kad tai, „kas kalbama“, yra reikšminga ne vien kaip kalba, bet kaip kalbančiam asmeniui būdingas situacijų prasmės struktūravimas.

Taigi šio darbo uždaviniams svarbus bendrasis principas, pagal kurį kalbantysis, kaip tam tikru mastu atviras (nes besireiškiantis) individas, per tai, ką ir kaip pasirenka savo raiškai formuoti, tarsi atskleidžia savo paties supratimą, kokia yra ta situacija, kurioje jis dalyvauja. Mėginant ieškoti galimybių šį principą artikuliuoti semiotiškai, tokią padėtį galima sieti su Greimo pasiūlyta bendra prasmės ir reikšmės santykio koncepcija, pagal kurią prasmė žmogui yra „natūrali“ terpė, akivaizdi duotybė, o jos pagrindu vyksta reikšmės artikuliacija:

Žmogus gyvena reikšmingame pasaulyje. Prasmės problema jam nekyla, prasmė yra čia, jinai įsiskverbia į jį kaip akivaizdybė, kaip visai natūralus „supratimo jausmas“. „Švariame“ universume, kur kalba būtų tik daiktų ir gestų denotacija, neįmanoma būtų klausti, kas yra prasmė: kiekvienas klausimo iškėlimas yra *metalingvistinis*.

Ką reiškia šis žodis? Ką jūs tuo suprantate? Abiejuose komunikacijos kanaluose iškyla antropomorfinės metaforos, kuriomis žmogus mėgina naiviai kelti prasmės klausimą, tarsi žodžiai iš tikrųjų norėtų ką nors reikšti, tarsi prasmė galėtų būti išgirsta pastačius ausis. O pateikiami atsakymai tėra atsakymai pagal įgaliojimą [par *procuration*], išlaikantys dviprasmybes: jie visada tėra parafrazės, daugiau ar mažiau netikslūs žodžių ir pasakymų vertimai į kitus žodžius ir pasakymus

Vadinasi, reikšmė yra ne kas kita, kaip kalbos vieno lygmens į kitą, skirtingą, transponavimas, o prasmė – ne kas kita, kaip ši *perkodavimo* galimybė.³⁵

Idiolekto tyrimų prielaida – kad kalbėjimas nėra mechaninė ar anoniminė funkcija, kad vartojama kalba pereina per individualybės „filtrą“. Vadinasi, jau pats kalbantysis pagal apibrėžimą „renka žodžius“ ir parafrazuoja tai, kas jam

³⁵ A. J. Greimas, „Apie prasmę“, *Semiotika. Darbų rinktinė*, vertė R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1989, p. 80–81.

yra „natūraliai suprantama“. Formuluoiant Greimo terminais, „natūralus supratimo jausmas“ net ir pačiam kalbančiajam visada pasirodo perkodavimo fone, kai jo pagrindu artikuliuojama reikšmė – taigi tuo pat metu, kai jam (tam „jausmui“) iškyla dviprasmybės rizika ir pavojus prarasti kontūrą parafrazių sraute. Todėl jau pati kalbėjimo situacija, kai pripažįstame joje dalyvaujančiųjų individualumą, yra metalingvistiška ta prasme, kad kalbėtojas visada *tam tikru būdu*, neišvengdamas pasirinkimų, transponuoja, kas jam atrodo natūraliai suprantama, taigi rekonstruoja savo „supratimo jausmą“ partikuliarizuodamas diskursą, kuris paimtas savaime, kaip generatyvinių procesų rinkinys, neimplikuoja supratimo. Savo ruožtu, klausytojas, norintis parafrazuoti, „ką pasakė“ kalbėtojas, iš pažiūros gali remtis tik diskursu. Bet remtis diskursu, atpažinti kažką kaip diskursą – tai jau „pagauti“ reikšmę, transponuoti prasmės pagrindą, taigi remtis savuoju „supratimo jausmu“. Vadinasi, individualybės požiūriu „supratimo jausmas“ visada lydi diskursyvų reikšmės produkavimą. Atsisakydami psichologinio formuluotės aspekto, galėtume sakyti, kad individualios raiškos požiūriu reikšmės produkavimas visada susijęs su supratimu.

Turint tai omenyje, kalbantysis pasirodo esąs tiesiai susijęs su savo raiška: kiekvienamas individo pasakymas paženklintas įtampos tarp kalbinių pasirinkimų, grįstų jam būdingu situacijos supratimu, ir kalbos apskritai kaip anoniminės diskursyvumo terpės, iš kurios renkamas, bet kuri savaime neimplikuoja supratimo. Taip apibūdintus bendrojo diskursyvumo ir supratimo dėmenis idiolekto struktūroje galima palyginti su Roland'o Barthes'o kalbos ir stiliaus samprata:

[K]alba yra tarsi natūrali terpė, visiškai persmelkianti rašytojo raišką, tačiau nesuteikianti jai formos ar turinio. Tai tarsi abstraktus tiesų ratas, už kurio ribų tik ir pradeda sedimentuotis individualaus kalbėjimo tankis. [...] [R]ašytojui kalba yra tik žmogiškas horizontas, tam tikras nuo jo nutolęs *atpažįstamumas*. [...]

Stiliaus vardu vystosi autarkinė kalba, įsišaknijanti tikrai autoriaus asmeninėje ir paslėptoje mitologijoje, toje žodžio hipofizėje, kurioje formuojasi pirmoji žodžių ir daiktų pora, kurioje visiems laikams įsisteigia jo egzistencijos didžiosios žodinės temos.“³⁶

Žinoma, Barthes'ui rūpi Rašytojas kaip savotiškas kultūrinis herojus ar Literatūros subjektas, mums – eilinis individualus kalbantysis, tačiau turint omenyje šį masto skirtumą panašumas gana ryškus. „Supratimo jausmas“, kaip ir stilius, kuris yra veikiau „biologinis ar biografinis, ne istorinis“³⁷, nėra tiesiogiai prieinamas. Tik eilinėje kalbėjimo situacijoje jis susijęs ne tiek su biografija ar biologija, kiek su žymiai fragmentiškesne individo situacine nuovoka. Taip pat ir bendrasis diskursyvumas apglobia visą kalbėjimo situaciją, bet savaime nieko nepasako. Tik jis yra ne „visa Istorija, vieninga ir ir išbaigta kaip Prigimtis“³⁸, o tik numanomas individualaus pasirinkimo pagrindas, variacijos ir jos suvokimo galimybė.

Dėl šios įtampos tarp supratimo kaip reikšmės pagrindo ir bendrojo diskursyvumo, kuris moduliuojamas pagal tą supratimą, klausytojo požiūriu nė vienas kalbėtojo pasakymas nėra savaime suprantamas, nes pats jo kalbinis pavidalas ne tiesiog turi bendrą ir anoniminę diskursyvią reikšmę, bet būtinai ką nors „pasako“ apie kalbantįjį, tiksliau, jo santykį su situacijos prasme ar apskritai „sveiko proto pasauliu“. Bandymas į tai atsižvelgti iškart atskleidžia komunikacijos kaip semiotinio proceso komplikotumą: norėdamas iš pasakymo perprasti kalbančiojo dispoziciją ar jo „stilių“, klausytojas nebegali kliautis vien bendrųjų diskurso procedūrų teikiamomis gairėmis, o pasakymo kalbinis pavidalas, kaip toks, savaime nieko „nesako“ – jį reikia iš naujo struktūruoti, pasitelkiant situacinę nuovoką, kuri leistų nustatyti to pavidalo suponuojamus pasirinkimus ir įvertinti juos kaip reikšmines artikuliacijas. Tokiu būdu pasirinkimai konstituoja individualios raiškos prasmės intensyvumą, dėl kurio svarbus pats vienu reikšmių buvimas, kitų –

³⁶ R. Barthes, *Le degré zéro de l'écriture, suivi de Nouveaux essais critiques*, Paris: Seuil, 1972. p. 15–16.

³⁷ *Ibid.*, p. 16.

³⁸ *Ibid.*, p. 15.

nebuvinas. Mat jeigu artikuliuota reikšmė yra ne kas kita kaip būdas, kuriuo tampa prieinama prasmė, tai koks nors prezidento spaudos sekretorius, išskirtiniu dažnumu vartodamas įterpinius „manau“, „galvoju“ ir pan., būtent tokiu būdu galimai atskleidžia tam tikrą savo paties buvimo toje kalbėjimo situacijoje sampratą. Bet tai galima pasakyti tik įvertinus jo pasakymų diskursinius pavidalus iš klausytojo pozicijų, nes tiesiogiai persiimti kalbėtojo „supratimo jausmu“ negalime. Kitaip sakant, semiotiniu požiūriu idiolektas yra esmiškai interaktyvus. Šiuo požiūriu, kalbantysis pasirodo ne kaip funkcinė raiškos implikacija (*sakytojas*, kurį logiškai implikuoja *sakymas*), bet kaip prasmės intensyvumo duoties vieta, kuriai tarpininkaujant kalbinė reikšmių išsklaida struktūruoja pasaulio suprantamumą ar prasmingumą³⁹ ir tokiu būdu tampa efektyvi (kuria „prasmės efektą“) klausytojo atžvilgiu. Remdamiesi tokia semiotine idiolekto struktūra toliau mėginsime konstruoti ir taikyti semiotinę teksto partikuliarumo koncepciją.

Teksto partikuliarumo problema

Idiolekto semiotinę struktūrą perprojektuoti į teksto partikuliarumo problematiką nėra sudėtinga, nes jos jungiami elementai abiem atvejais gana panašūs: visi, išskyrus patį kalbantįjį individą, kurį teksto atveju ir keičia pats tekstas. Kitaip sakant, norėdami svarstyti semiotinio teksto partikuliarumo

³⁹ Šitoks „prasmingumas“ mums atrodo gretintinas su Martino Heideggerio sąvoka *Bedeutsamkeit*. Pasak Richardo Palmerio, *Bedeutsamkeit* „nurodo ontologinį pagrindą, kuriuo remiantis protu suvokiamas tampa ryšių tinklas [kuriame veikia supratimas]“. R. Palmer, *Hermeneutics*, Evanston: Northern University Press, 1969, p. 134. Taigi sakytume, kad raiškos individualusis matmuo, jos prasminis intensyvumas ir yra orientavimasis pasaulio „ryšių tinkluose“, kuris gali būti suprastas ir tokiu būdu nusako giluminį tos raiškos poveikumą (dėl pastarojo vienos raiškos mums yra prasmingos, kitos – niekuo neišsiskiria iš tų pačių „ryšių tinklų“, ir pan.) Panašiai šiuolaikiniuose tyrinėjimuose formuluojami bendrieji ekosemiotiniai principai: pavyzdžiui, juos aptariantys Timo Maranas ir Kalevi Kull'as pabrėžia „aplinkos suvokimo ir konceptualinio kategorizavimo vaidmenį projektuojant, konstruojant ir transformuojant aplinkos struktūras“. Taigi turima omenyje, kad aplinkos projektavimas, konstravimas neatsiejamas nuo orientavimosi (plačiąja prasme) joje; atitinkamai, projektas, konstruktas atsiranda tik persmelktas to orientavimosi kaip savo prasmingumo. Žr. T. Maran, K. Kull, „Ecossemiotics: Main Principles and Current Developments“, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, Nr. 96 (1), 2014, p. 41, prieiga internetu: <https://www.academia.edu/6608956/Maran_and_Kull_-_Ecossemiotics_main_principles_and_current_developments> [žiūrėta 2016 09 03].

problema turėsime prisiminti, kad net jeigu tekste realizuojamos kokios nors bendros diskurso produkavimo procedūros, jis savo ruožtu nėra tik realizacija, bet ir objektas, panašiai kaip idiolekto atveju kalbantis individas nėra tik pasakymų rinkinys, bet ir, būtent, individas, pasirenkantis kalbėti viena, o ne kita, vienaip, o ne kitaip. Norint tai aiškiau užčiuopti, pirmiausia reikia atskirti tipinio diskurso ir teksto buvimą. Tam gali pasitarnauti eksperimentinė kelių tekstų ištraukų (atskirtų žvaigždutėmis) traktuotė:

Katiną! katiną! katiną!
Juodąjį, žebrajį katiną
Čiupo nuo prieklėčio
Ir į padanges šuoliais nutratino.⁴⁰

Ištiško geltona
Šviesa danguje,
Ir plaukia giedodamos
Žuvys į ją.⁴¹

Raudonas ir žalias,
Kuprotas kaip krabas,
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.

Laukinis ežeras.
Pirmapradis vanduo.
Rudosios nendrės,
Kvepiančios protėvių kūnais.⁴²

Žiūrint vien diskurso (tarkime, tipinio poetinio diskurso) fenomeninės duoties, skirtumas tarp šių tekstų yra atsitiktinis, tos pačios dedukcinės sistemos atveju skirtumas. Todėl, beje, tokios pat skirtingos būtų ir po vieną paimtos jų visų

⁴⁰ K. Binkis, „Vėjavaikiškas vėjas“, III, *100 pavasarių*, Kaunas: Niola, 1923.

⁴¹ S. Geda, „Lietuvos atsiradimas“, *Pėdos*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 6.

⁴² S. Geda, „Laukinis ežeras...“, *op. cit.*, p. 7.

eilutės: „Katiną! katiną! katiną!“, „Ir plaukia giedodamos“, „Rudiosios nendrės,“ ar kt. Nors atrodo neišbaigtos, jos nėra nerišlios, pasižymi tam tikru uždaru, sudaro sąlygas rekonstruoti kelis lygmenis, erdvės, laiko, atlikėjų matmenis ir t. t. Tas pats galiotų ir sujungus visas cituotas ištraukas į vieną tekstą – galbūt jis paliktų prastą estetinį įspūdį, tačiau kartu sudėtų ištraukų elementai vis tiek užmegztų tarpusavio ryšius ir tai būtų dar vienas diskurso atvejis. Pavyzdžiui: *Rudiosios nendrės / Kvepiančios protėvių kūnais / Čiupo nuo prieklėčio / Katiną! katiną! katiną!*. Tai praktinė iliustracija, kad traktuojant teksto kalbą kaip globalaus ir anonimiško diskurso atvejį, to teksto partikuliarumas lieka nuošalyje, nes vien ištikimybės tam tikrai filologinei tradicijai nepakanka norint paaiškinti, kas semiotiniu požiūriu sudaro taip paprastai nenušalinamą vieno ar kito teksto savitumą.

Tačiau galime pakeisti požiūrio kampą ir vertinti cituotas ištraukas ne vien kaip kalbos elementų tarpusavio ryšių sudaromo diskurso aprėptis, o kaip *štai šiu*, skaityti duotų kalbinių pavidalų buvimą. Tada pastebime, kad jos nėra visos *taip pat* skirtingos; kad, kita vertus, jos ir panašios, ir šis skirtumo / panašumo klausimas jau negali išsitemti vien atsitiktinio „atvejo“ apibrėžtyje, bet turi būti formuluojamas subtiliau. Pavyzdžiui, pastebime, kad pirma ištrauka skiriasi nuo antros ir trečios savo eilučių ilgiu, intonacija, ritmika, tematika, pasakojimo ypatybėmis ir kt., o štai antra ir trečia ištraukos šiais atžvilgiais žymiai panašesnės. Kita vertus, visoms trimis ištraukoms būdingi staigūs perceivinginiai šuoliai (katinas->padangė, kraštas->krabas, nendrės->protėvių kūnai), kas jas skiria nuo dar kitokių tekstų (pavyzdžiui, tokio: „siela be kūno gąsdina, o ne / be sielos kūnas – tai iš Tomo Mano / pasvarstymų užburtame kalne, / entropija, sesuo linksmoji, *anno*“⁴³). Tokios atskyrimo, gretinimo, nuotolio pajautimo, sąsajų įžvelgimo „operacijos“ iš pažiūros perdėm kasdieniškos, tačiau semiotiniu požiūriu jos gana mįslingos, nes implikuoja, kaip minėjome anksčiau, teksto objektinio buvimo problemą.

⁴³ A. Marčėnas, „Dead man walking“, *Pasauliai. Lyrika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 97.

Vertindami ištraukų skirtumus ir panašumus, matome, kad mūsų atliekami jų reikšminiai vertinimai veikia ne kaip diskursyvumo apraiškos, o kaip tų ištraukų *savybės*: pirma ištrauka staigi (*čiupo-nutratino*), apima buitišką siužetą (kažkas numeta šalin gerai pažįstamą – *juodąjį, žebrajį* – katiną), hiperbolizuoja suvokimą (katiną numeta *į padanges*) ir kt.; antra, trečia ištraukos – iškilmingos (pasakymai *plaukia giedodamos, protėvių kūnais*, taip pat dėl skaidytų sakinių, stabčiojantis ritmas), siužeto požiūriu apibūdina kokį nors objektą (*ežerą, Lietuvą*), jį „supoetina“ vaizduotės pagalba ir kt. Šios savybės nėra fizinės, nulemtos kokių nors materijos ar energijos dėsnų; jos rodo semiotinio tekstų buvimo specifiką. Taip pat tai nėra ir formalūs skiriamieji požymiai, kuriuos būtų galima išsemti abstrakčiomis semantinėmis priešpriešomis. Mat įvardijimai „staigu“, „iškilminga“ ar „poetiška“ neabejotinai neišsamūs, kaip neišsamūs būtų ir kiti galimi, pavyzdžiui, „grubu“, „šventa“ ar „pramanyta“ ir t. t. Neišsamumas kaskart išryškėja sugretinus išskirtus semantizmus su teksto kalba, taigi rodo, kad teksto kalba netapati tegul ir ta pačia kalba sukonstruotam diskursui, kaip rišliai reikšmės visumai. Būtent taip pasirodo tekstams būdingas objektiškumas, dėl kurio teksto kalbinis pavidalas nesutampa su apskritai kalba, o teksto reikšmė neišsitenka bendrajame diskursyvume, bet reikalauja pagrįsti partikuliaraus kalbinio pavidalo reikalingumą.

Jau minėjome, kad klasikinės semiotikos dėmesys poezijai ar apskritai literatūrai iš esmės grindžiamas poetinės kalbos arba poetinio diskurso, taigi kalbos arba reikšmės konstravimo tipo samprata. Einant tokiu keliu, teksto objektiškumas ir susijęs teksto kalbos skirtumas nuo kalbos kaip tokios nefiksuojaamas. Pavyzdžiui, poezija laikoma kalbos poetinės funkcijos pasireiškimo vieta, o kadangi kalba apibrėžiama kaip uždara ir savipakankama abstrakčios semantinės reikšmės generavimo sistema, išeina, kad viskas poezijoje yra save grindžiantis kalbos semantinių kategorijų žaismas; arba poezija, kaip diskurso tipas, laikoma verčių ir jų apykaitos procesų konstravimo vieta, tačiau šis konstravimas aiškinamas tik kaip iš anksto apibrėžto universumo realizacija, visai pašalinant iš akiračio teksto ir

skaitytojo sąveiką, kurios aprėptyje vertės konstravimas ir galėtų įgyti prasmę. Galimas poezijos pasauliškas reikšmingumas (ne abstrakti svarba, o pajėgumas teikti prasmę skaitytojams) tada lieka užribyje. Tokią kritiką suformulavo Ricoeur'as:

dominuojanti šiuolaikinės poetikos teorija [...], remdamasi griežta literatūrinės kalbos imanencija santykiyje su savimi pačia, atmeta bet kokią dėmesį referencijai, kurią laiko užkalbine. Kai literatūriniuose tekstuose esama pareiškimų apie tiesą ar klaidingumą, melus ar paslaptis, kurie neišvengiamai sugrąžina buvimo ir atrodymo dialektiką, ši poetika paprastu prasmės efektu laiko tai, ką metodologiniu dekretu nusprendžia vadinti referencine iliuzija. Tačiau tokiu būdu literatūros ryšio su skaitytojo pasauliu problema nepanaikinama. Ji tiesiog atidedama į šalį.⁴⁴

Galima pridurti, kad tas pats galioja emociniam, socialiniam, politiniam, fantazminiam ir daugeliui kitų matmenų, kurie neabejotinai taip pat kaip ir kalbos semantika susiję su prasme.

Taip pat aiškiai motyvuotą tokios koncepcijos (ir ypač jos aukštojo, kritinio, įtariojo pavidalo) kritiką bei alternatyvaus mąstymo metmenis pateikė Rita Felski savo knygoje *Literatūros naudojimo būdai*⁴⁵. Remdamasi atlikėjų-tinklo teorijos sugestijuojama galimybe negyviems objektams dalyvauti konstituojuant socialinius ryšius lygiavertiškai su žmonėmis, ji primena, kad apskritai literatūros kūriniai ir kiti meniniai ar pramogų kultūros objektai žmonių gyvenimuose atlieka pačias įvairiausias „funkcijas“, tiksliau, tampa tų gyvenimų dalimi, o ne veikia vien kaip uždari, į save pačius nukreipti pranešimai. Felski išskiria keturias stambias literatūros veikmės sritis – atpažinimą [*recognition*], žavesį [*enchantment*], žinojimą [*knowledge*] ir sukrėtimą [*shock*], tačiau aišku, ir ji tai pademonstruoja pavyzdžiais, kad už šių makrolaukų slypi begalė mikrosituacijų: skaitome, žiūrime, klausome studijuodami ir ilsėdamiesi, perimame iš tekstų kokius nors *motto*, kuriuos

⁴⁴ P. Ricoeur, *Time and Narrative*, t. 1, Chicago, London: The University of Chicago Press, 1984, p. 79.

⁴⁵ R. Felski, *Uses of Literature*, Blackwell Publishing: Malden, USA, Oxford, UK, 2008.

paverčiame savais, patys to nepastebėdami įsitraukiame į kokio nors žanro ar istorinio laikotarpio „orbitą“, nustembame, netikėtai atradę naujas „žemes“, persiimame koncepcijomis, suvokimo būdais, vertybiniais postulatais, vargstame norėdami ar verčiami jų nusikratyti, ir taip toliau. Taigi tekstai konstituojuantis mūsų gyvenimų prasmėms dalyvauja anaip tol ne tik kontempliuojant jų pakankamumą sau. Mūsų nuomone, „į save nukreipto pranešimo“ sampratą, kuri grindžia Ricoeuro kritikuotą poetikos uždaramą, būtų galima traktuoti kaip specifinę, simbolinę vertės formulę (vertinga tai, kas vertinga savaime, poezijos prasmė yra pats jos „poetiškumas“, teksto prasmė yra jo „sukonstruotumas“), bet kaip aiškinamasis principas ji pernelyg ribojanti.

Galima pastebėti, kad Greimo semiotika šiuose baruose išsiskiria tuo, kad nuo pat pradžių siekė tyrinėti daug platesnį nei kalba reiškinių lauką: Greimas ir jo pasekėjai nagrinėjo ir nagrinėja emocijas (pasijas), vaizdą, erdvę, socialines situacijas, jausmą, materialumą ir daugybę kitų klausimų kaip prasmės klausimus. Vis dėlto tai nepakeitė klasikinio požiūrio į tekstus, jų prasmės perspektyva liko apribota diskurso tipu ar tipais, kurių ryšys su tuo, kas semiotikoje vadinama sveiko proto pasauliu, liko neapibrėžtas. Mūsų supratimu, šiuos apribojimus jeigu ne įveikti, tai bent aiškiau suvokti galime svarstydami teksto partikuliarumo problematiką. Kaip bandėme parodyti, pats teksto partikuliarumo pripažinimas verčia atsižvelgti į jo objektiškumą ir su tuo susijusį specifinį tekstinių reikšmės artikuliacijų pobūdį. Kaip matėme aptardami ankstesnius pavyzdžius, per raiškos sąsają su partikuliarumu atsiskleidžia prasmės intensyvumas – tai, kad vieną tekstą nuo kito skiria tam tikros savybės, susijusios su tų tekstų buvimu, taigi neatskiriamos nuo sąveikos su jais situacijos. Galbūt tai vienas iš veiksnių, lemiančių, kad, pavyzdžiui, poezija gali būti ir veikiausiai visada yra bent kelių diskursų dalis, taip pat gali šią priklausomybę keisti, arba kad kai kurie tekstai keičia, kas laikoma poezija ir pan. Tarkime, Gedos kūryba yra buvusi ir politiška, ir kone aukščiausiu laipsniu estetiška, ir iššaukianti, ir tradiciška, ir dainuojama, ir atliekama kaip performansas (paties Gedos), ir t. t. Žiūrint bendriau, pirminė orientacija į

semiotinį partikuliarumą verčia pripažinti, kad net ir kalbant, pavyzdžiui, ekstensyviu-sisteminio požiūriu apytikriai ta pačia kalba, prasmės intensyvumas lemia didžiulę įvairovę: pakanka pereiti iš vieno žmonių rato į kitą, iš vienos veiklos srities į kitą, ir jau kyla grėsmė nesutarti ne tik dėl to, kas laikoma poetiškais dalykais, bet ir dėl to, kas, tarkime, gali sudaryti referencinės funkcijos suponuojamą „pasaulį“.⁴⁶

Nepaisant teksto objektiškumo ir jo kalbos buvimo specifikos, teksto prasmės klausimas paprastai atsakomas imantis tradicinės egzegezės. Pavyzdžiui, tokios yra Charles'o Baudelaire'o eilėraščio „Katės“ analizės, atliktos Jakobsono ir Claude'o Lévi-Strauss'o ir Michaelo Riffaterre'o⁴⁷. Šiose dviejose analizėse nagrinėjami skirtingi dalykai – gramatinės kalbos struktūros ir semantinės struktūros, kurios dažnai peržengia eilėraščio teksto rėmus. Tačiau abiem atvejais galiausiai grįžtama prie to paties klausimo, „ką reiškia šis tekstas“, nors nėra savaime suprantama galimybė pereiti nuo kalbos ar diskurso aprašymo prie teksto kaip objekto prasmės. Kitaip sakant, šiose analizėse kalbama ne apie tekstą kaip semiotinį objektą, bet apie kalbos aktus ar diskursus. Toks požiūris gali pasitarnauti turtinant ar komplikuojant tipų klasifikaciją, kuriai tas tekstas iš anksto priskiriamas kaip reprezentantas: štai poezijoje kalba ar diskursas organizuojami vienaip, reklamoje – kitaip, vaistų

⁴⁶ Ir tai nėra tik išmanymo stoka, kurią pašalinę galėtume tarytum dieviškai „suprasti visą pasaulį“. Pavyzdžiui, Thomas Kuhnas ir Michelis Foucault parodė, kaip vyksta, formuluojant Kuhno terminais, žinojimo apie pasaulį paradigmos lūžiai (panaši Foucault sąvoka – epistemė), kai atsiranda iš esmės kitokios pasaulio sampratos ir suvokimo būdai. Mūsų supratimu, panašios, nors ir visai kitokio statuso, įtampos randasi ir kasdienėse situacijose, pavyzdžiui, kai nesutariama dėl vertybių (ar embrionas – tai žmogus, ar ne? ar moterys ir vyrai iš esmės skirtingi, ar ne?) Tai reikšminiai konfliktai, kurie, jei manytume, kad kalbinė sistema turi aprėpti ir medijuoti visas priešpriešas, suponuotų savotišką kalbos skilimą. Tuo nenorime pasakyti, kad semiotiniu požiūriu apskritai nėra nieko realaus „kitapus teksto“ (tai viena iš semiotinio požiūrio interpretacijų, kuriai nepritariame), bet veikiau kad vargu ar pasaulį galima atskirti nuo prasmės. Tai pastebėjo jau biologas-semiotikas Jakobas von Uexküll'is, sukūręs „aplinkinio pasaulio“ [*Umwelt*] sąvoką ir parodęs, kaip organizmo buvimas neatsiejamas nuo jo gyvenamos aplinkos prasmingumo. Panašiai mąstė ir Heideggeris, parodęs, kad buvimas pasaulyje neatsiejamas nuo būties supratimo. Anksčiau minėtus žr. T. S. Kuhn, *Mokslo revoliucijų struktūra*, vertė R. Rybelienė, Vilnius: Pradai, 2003; M. Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris: Gallimard, 1984; J. von Uexküll, *A Foray Into The Worlds of Animals and Humans, With a Theory of Meaning*, vertė J. D. O'Neil, Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2010.

⁴⁷ R. Jakobson, C. Lévi-Strauss, „Charles'o Baudelaire'o „Katės“ (*Les chats*)“, vertė L. Perkauskytė, *XX amžiaus literatūros teorijos. 1 d.*, sud. A. Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 231–251; M. Riffaterre, „Aprašant poetines struktūras: du požiūriai į Baudelaire'o „Kates“ (*Les chats*)“, vertė J. Levina, *XX amžiaus literatūros teorijos. II d.*, sud. A. Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 323–357.

vartojimo instrukcijose – dar kitaip. Galima pastebėti panašumus tarp kalbos ar diskurso organizavimo skirtingose srityse ir tada pabrėžti, kad poetinė funkcija peržengia įprastines perskyras. Taip pat tokios analizės neabejotinai yra ir indėlis į pasirinktų tekstų interpretavimo istoriją, jų vaidmens literatūros ir kultūros istorijoje nustatymą. Tačiau norint tyrinėti tekstų kaip semiotinių partikuliarijų prasmingumo sąlygas, reikėtų grįžti prie pradinių sritinių perskyrų ir jomis suabejoti. Mat fiksuojant vien kalbos organizacijos ar diskurso produkavimo ypatumus nuošalyje paliekami ištisi tekstų prasmės klodai, pavyzdžiui, istorinis ar tapatybinis rezonansas, estetinis poveikumas, įsivaizduojamumas, moralinis krūvis, nuotaika, įtikinamumas, angažuotumas ir t. t., kurie nepasirodo per kalbos ar diskurso tipą. Tai vis prasmės intensyvumo apraiškos, kurių bendrųjų diskurso produkavimo sąlygų nustatymas nesučiupia, nes jos implikuoja teksto ir skaitytojo sąveiką. Todėl norėdami nustatyti, koku būdu tos prasmės intensyvumo apraiškos tampa teksto reikšmės dalyku (taigi, tampa prieinamos semiotinei analizei), turime įtraukti į analizės akiratį teksto skaitymą ir supratimą. Beje, skaitymo ir supratimo požiūriu ypatingas teksto kalbos organizavimas atrankos ir derinimo ašyse taip pat pasirodo kaip konkretaus teksto ypatybė, kuri nebūtinai tiesiogiai susijusi su diskurso produkavimu (o gali būti, pavyzdžiui, bet kokią diskursyvumą neutralizuojančio žaidimo bruožas). Galbūt aiškiau išryškinti šį skirtumą padės pavyzdžio aptarimas:

Dabar geriau: jau kelinta diena atbunda
saulė, jausmai atbunda ir netąso
šleikštulys... Jausmai, jausmai,
tie tolimo, greičiausiai kad visai
ne šio pasaulio žmonės:
drugeliai kovo mėnesį ar karvės,⁴⁸

⁴⁸ S. Geda, „Eilėraštis apie griūvančią Liškiavą“, *Žydinti slyva snaigyno ežere*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 66.

Žinoma, kalbinė struktūra – eilučių perkėlimai, pakartojimai (*atbunda :: atbunda, jausmai :: Jausmai, jausmai*), perprojektavimai iš paradigmatinės į sintagmatinę ašį (*Jausmai, jausmai :: drugeliai / karvės*) – čia atlieka tam tikrą vaidmenį. Taip pat per tekstą atsiskleidžia tam tikra poetinio diskurso trajektorija: kalbėjimas numanomu pirmu asmeniu, laikinės perskyros (*dabar vs prieš tai* ar *kovo mėnesį*), išorės ir vidaus perskyros (*atbunda saulė vs jausmai atbunda*) ir pan. Bet taip suveddami teksto bruožus vien į kalbines perskyras, nušaliname būsenų, reiškinių, minčių prasminį potencialą, tam tikra prasme absorbuojanti kalbinės organizacijos ypatybes. Pavyzdžiui, per pakartojimą *jausmai :: Jausmai, jausmai* reiškiasi tam tikras situacinis refleksyvumas: [sakau] *jausmai atbunda*, [sakau] *jausmai, jausmai* – „tokie jau jie yra“, arba „jie tokie ir anokie“, ar pan. Esama daugybės diskursų, mokačių refleksyvumo, teigiančių jo naudą, vertę, grožį ar ydingumą ir pražūtingumą, bet refleksyvumas kaip toks nėra diskursas – tai subjektiško buvimo konfigūracija, galinti įgyti įvairiausių pavidalų, tapti skirtingų tradicijų ar praktikų dalimi ir kt. Kaip ir kalbinius elementus, refleksyvumą galime skirtybės principu priešinti, pavyzdžiui, spontaniškumui, tačiau turime turėti omenyje, kad tokiu atveju priešiname jau ne semas, o reikšmių ansamblius. Kitaip sakant, negalime refleksyvumo laikyti tekstu realizuojamo ir skaitant tiesiog reprodukuojamo diskurso elementu, nes jis pats yra reikšmių visetas, įsiterpiantis į sąveiką su tekstu. Tokiu būdu refleksyvumas veikia randantis teksto reikšmei, nustatant teksto kalbinio pavidalo teikiamų artikuliacijų pobūdį, o jo vaidmenį galima įvertinti tik atsižvelgiant į skaitymo ir supratimo semiotinius parametrus.

Taip pat prasmės intensyvumo požiūriu tos pačios teksto kalbinės organizacijos, tų pačių diskursinių procedūrų vaidmuo gali būti nepastovus. Pavyzdžiui, perkėlimą *Dabar geriau: jau kelinta diena atbunda / saulė, jausmai atbunda ir netąso* galima suvokti būtent kaip perkėlimą, t. y. vieno sakinio padalijimą, bet galima jį suvokti ir kaip du atskirus sakinius, kurie tada jungiasi kitų ryšių pagrindu. Teksto sandara tokia, kad bet kurio varianto „teisingumas“ priklauso nuo to, ar pirmenybę teiksime gramatinei, ar

topologinei tvarkai. Iš tokio dvilypumo svarbos įgyja ir pats „perėjimas“ tarp eilučių *atbunda* $\leftrightarrow$ *saulė*, kuris tada išsiskiria savo buvimu – tai tarpas, su kuriuo turime skaityti atlikdami skaitymo gestą, kai reikia sustabdyti kalbos tėkmę po žodžio *atbunda* ir vėl ją paleisti nuo žodžio *saulė*. Toks apibūdinimas taip pat jau peržengia kalbos organizavimo ar diskurso produkavimo apibrėžčių rėmus, nes vienu iš veiksmų randantis teksto reikšmei tampa skaitymo kinetika ir pasirinkimas jos rėmuose. Teksto skaitymas pasirodo kaip žaidimas, taigi nei komunikacija, nei rišlios reikšmių (re)konstrukcijos aktas, bet veikiau pasinėrimas į dėmesį žadinančią sąjungio⁴⁹ situaciją.

Šiomis pastabomis norime pabrėžti, kad teksto kaip semiotinio objekto reikšmės atsiradimui aiškinti nepakanka diskurso produkavimo-reprodukavimo ar kalbos organizavimo ir jo atpažinimo koncepcijos. Į teksto reikšmės atsiradimo procesą įsiterpia reikšmės ansambliai, jutiminės duotys ir veikiausiai įvairūs kiti dariniai, dėl kurių negalime pasikliauti iš anksto apibrėžtomis, apriorinėmis bendrosiomis diskurso produkavimo kompetencijomis, nes jie patį santykį su teksto kalbiniu pavidalu padaro interaktyvų ir transformatyvų. Tarpininkaujant skaitymo proceso kinetikai ir refleksyvumo reikšmių ansambliai, teksto kalbinis pavidalas tampa tįsus (*diena atbunda* $\leftrightarrow$ *saulė, jausmai atbunda*) ir sąlygiškas (refleksyvumas implikuoja, kad diskursas neatsiejamas nuo sakytojo subjektyvios būsenos, taigi suspenduoja vien kalbinę verčių sklaidą ir reikalauja modifikuoti diskurso suvokimą pagal konkrečiau apibrėžtą situaciją).

Tai taip pat rodo, kad teksto objektiškumas nėra tas pats, kas jo empirinė duotis (apytikriai, tai tekstas kaip „rašytinės kalbos artefaktas“, arba teksto kalbinis pavidalas). Veikiau teksto empirinė duotis yra horizontas,

⁴⁹ Erico Landowskio sociosemiotikos terminas, kuriuo įvardijama neįtarpinta subjekto-pasaulio sąveika kaip prasmės kūrimo būdas. Savo ruožtu, turime omenyje, kad tekstas pasižymi jusline kalbos tėkmės ritmika, kuri atsiskleidžia tik dalyvaujant skaitytojui. Kitaip sakant, pats tarpo buvimas, kaip skaitytojo budrumo reikalaujantis teksto jutiminis bruožas, teikia prasmę tiesiogiai, be parafrazės „šis tarpas reiškia, kad...“ Daugiau žr. E. Landowski, „Prasmė ir sąveika“, *Prasmė anapus teksto. Sociosemiotinės esė*, vertė P. Jevsejevas, Vilnius: Baltos lankos, 2015, p.; taip pat P. Jevsejevas, „Sąjungis“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt> [žiūrėta 2016 10 13].

kuriame vyksta jo kaip semiotinio objekto atradimas ir konstravimas. Taigi teksto empirinė duotis, jo kalbos „buvimas užrašyta“, yra būtina, bet nepakankama sąlyga rasti teksto reikšmei. Teksto reikšmė randasi tada, kai jis aptinkamas kaip semiotinis objektas, o tai vyksta tekstą skaitant ir suprantant. Tačiau tai nereiškia, kad teksto reikšmė atsiranda vien skaitytojo subjektyvia nuožiūra, mat skaitymas ir supratimas vyksta tik teksto empirinio kalbinio pavidalo horizonte. Paprastai sakant, teksto reikšmė randasi bandant suteikti reikšmę tam, kas parašyta tekste, taigi pačiam teksto kalbos „atpažinimui“; bandant nustatyti sąlygas, kuriomis nekintamo teksto kalbinio pavidalo horizonte pasirodo tekstas kaip semiotinis objektas – reikšmės artikuliacijų vieta.

Tokie bandymai, kaip matėme, atveria įvairius įsitraukimo vektorius, kurių santykius vargu ar įmanoma nusakyti vienareikšmiškai. Kalbant apie cituotą eilėraščio ištrauką, ar svarbiau, kad joje lyg ir fiksuojama kalbančiojo būseną, ar kad tarsi pasiduodama vidinėms asociacijoms, netikėtiems šuoliams, taigi pati būseną ne tokia ir svarbi, ar kad galbūt visa tai yra žaidimas paviršiais? Mūsų požiūriu, prasmės intensyvumas nulemia, kad iš tiesų nežinia, kas čia svarbiau, nes teksto reikšmės radimasis kaip semiotinis vyksmas ir yra skirtingų prasmės niuansų pasirodymas tame pačiame empiriniame horizonte. Pavyzdžiui, galėtume fiksuoti, kad pakartojimas *jausmai :: Jausmai, jausmai*, išplėtimas⁵⁰ *Jausmai, jausmai :: žmonės* ir perprojektavimas *Jausmai, jausmai :: drugeliai / karvės* sąlygoja leksemos *jausmai* polisemantizmą, pereinantį nuo, grubiai formuluojant, įprastinės apibrėžties „subjekto būseną“ prie apibrėžties „objekto kvalifikacija“, bet fiksuodami vien kalbinio pobūdžio polisemantizmą nušalintume iš akiračio „teksto tėkmę“, „minties skrydį“ ar „prisiminimų srautą“, kurį jis ir artikuliuoja. Tai nereiškia, kad pats polisemantizmo fiksavimas visiškai nenaudingas, jis gali padėti užčiuopti teksto prasminę kinetiką, tačiau yra nepakankamas tai kinetikai paaiškinti. Taip

⁵⁰ Turime omenyje išplėtimą kaip terminą, apibrėžtą Greimo: tai leksemos įvardijimo išplėtimas diskursyvinio apibrėžimu. Žr. K. Nastopka, „Išplėtimas“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <<http://www.avantekstas.flf.vu.lt>>.

yra ne todėl, kad tokia operacija apima tik nedidelę dalį teksto, o štai atitinkamai išnagrinėję visas dalis, visus lygmenis, jau galėtume daryti ir galutines išvadas, bet todėl, kad ją atliekant, kaip ir visas kitas tokias operacijas, nepaisoma prasmės intensyvumo. Tada neišeina užčiuopti, kad, pavyzdžiui, mūsų cituotame eilėraščio fragmente vyksta „išsikalbėjimas“, „laisvas samprotavimas“, „prisiminimas“ ar „kvailiojimas“ – rašytinės poezijos tekste visi šie prasminiai dariniai susiję su kalbine raiška ar poetiniu diskursu, tačiau neišsitenka jų ribose. Išsikalbėjimas ar kvailiojimas yra specifinės žmogiškos elgsenos, kurių prasmė negali būti išvesta iš diskurso semantikos, nes esminė jų dedamoji yra asmeninės intencijos moduliacijos. Pavyzdžiui, šiuo atveju „išsikalbėjimą“ atpažįstame iš to, kad apskritai kalbama apie savas būsenas (*jausmai atbunda, netqso šleikštulys*), o jo implikuojamas „išsikalbėtojas“ nėra diskurso šaltinis-sakytojas, nes apskritai nėra deiktinis. Tą „išsikalbėtoją“ veikiau atpažįstame kaip apytikrą „žmogų“ ar „asmenį“, t. y. ir šįkart įsijungdami į savitą reikšmių ansamblį. Taigi šios teksto reikšmės formuojasi kitapus diskursinės semantikos ir dalyvaujant skaitytojui. Dėl to bent vienu aspektu teksto prasminis intensyvumas, kaip jį suprantame čia, – tai jo pajėgumas sudaryti sąlygas kurti prasmę kaip semiotinio objekto patirties įtarpintą „sveiko proto pasaulio“ artikuliaciją.

Šitoks pirminis apibrėžimas reiškia, kad ieškodami prieigos prie tekstų semiotinio partikuliarumo tolstame nuo klasikinei semiotikai būdingo aprašymo ir modeliavimo, kuris grįstas diskurso kaip dedukcinės semiotinės sistemos samprata. Partikuliarumo požiūriu tekstas nėra diskurso produkavimo taisyklių realizacijos atvejis, nes pasirodo tik per sąveiką su skaitytoju. Todėl tekstas pasirodo kaip objektas, kuris patiriamas įvairiai ir kintamai, kadangi per jį susiduriama su reikšmės ansambliais, kurių diskurso tipo atsiradimo sąlygos neaprepia.

Kitapus diskurso tipo – semiotinė egzistencija

Einant šiuo keliu, atspara, atrodo, galėtų būti keli kiti, kanoninėje versijoje mažiau įsitvirtinę Greimo semiotikos aspektai. Šioje semiotikos tradicijoje ypač daug dėmesio skirta konkrečių tekstų analizės praktikai, o tai davė pradžią naujam tokios analitinės meistrystės tipui, kuris visų pirma išsiskiria betarpišku, galbūt net sąmoningai naiviu santykiu su teksto paviršiaus elementais. Galbūt konceptualizuotas toks santykis gali padėti peržengti apribojimus, kuriuos sukuria prasmės intensyvumo neutralizavimas, kai viskas traktuojama kaip diskurso tipo pasireiškimas per kalbos organizavimą. Žingsnis link konceptualizavimo žengtas Greimo ir Joseph'o Courtés'o *Žodyne*, skyrelyje „semiotinė egzistencija“, kur prakalbus apie semiotinę teksto skaitymo praktiką („analizę“), pateikiama tokia pastaba:

Galiausiai buvimo būdo problema iškyla kitame lygmenyje, pačiose nagrinėjamose semiotikose ir, tiksliau, naratyviniuose diskursuose, kurie laikomi „tikrų“ veiksmų aprašymais. Nors ir pripažįstame, kad tai vien veiksmų simuliakrai, atliekami „popierinių“ subjektų, analizė reikalauja juos traktuoti kaip tikrus [...] ⁵¹

Mūsų supratimu, tai reiškia, kad universalumo siekianti semiotika savo tekstų analizėse gali peržengti įprastos, lingvistinės semantikos rėmus ir negali postuluoti, kad visa, kas rašoma tekstuose, yra semantinė tikrovės reprezentacija. Kitaip sakant, galime dar ryžtingiau atsisakyti ontologinių perskyrų. Prasmės požiūriu, ir popieriuje užrašytas, ir fizinėje erdvėje atliktas veiksmas yra veiksmas. Dėl to verta cituotą formuluotę išplėsti: teksto artikuliacijų tikrumas ar netikrumas (kaip ir teisingumas ar klaidingumas tiesiosakoje) priklauso ne nuo minimų dalykų esmės, bet nuo jų prasmės.

⁵¹ A. J. Greimas, J. Courtés, „Existence sémiotique“, *Dictionnaire, op. cit.*, p. 138–139, Nr. 5. Kiek kitu, bet artimai susijusiu atžvilgiu tokio „priimto naivumo“ problema svarstoma E. Landowski, „Masculin, féminin, social“, *Présences de l'autre*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, p. 153–196.

Kita vertus, tai nereiškia, kad turime nepaisyti teksto kaip specifinės rūšies objekto, per kurį prie tos dalykų prasmės prieinama. Dėl to bent jau teksto semiotikoje teksto buvimą reikia suprobleminti. Kitas tiesiogiai susijęs ir ne mažiau svarbus aspektas – klausimas apie reikšmės ir prasmės santykį. Mat laikant tekstą vien neutralia ir kontingentiška plokštuma diskurso projekcijai, į jo kalbą žiūrima tik kaip į vietą, kurioje sakymo subjektas sukabina kokio nors (pavyzdžiui, poezijos) diskurso turinio ir išraiškos plotmes, taip produkuodamas reikšmes. Tokiu atveju dažnai manoma, kad diskursinių reikšmės struktūrų išsklaida ir yra tas pats, kas teksto prasmės aprašymas⁵². Tačiau prieš tai jau matėme, kad teksto kalbos empirinė duotis nėra tik diskurso atvejis, nes susijusi su jo objektiškumu, o teksto reikšmės peržengia diskursinės semantikos rėmus ir nėra pagrindo jas iš anksto skirti nuo „neteksto“ ar „tikrovės“ reikšmių, nes semiotinė „tikrovė“ yra reikšminė ir nebūdama diskursyvi. Koks nors „susimąstymas“ ar „prisiminimas“ nėra diskursas, bet tai reikšminga patirties forma, kurios įsiterpimas į teksto kalbinio pavidalo reikšmės atsiradimą yra neišvengiamas kaip bet kuriai reikšmės artikuliacijai būtinas prasmės pagrindas.

Prasmė ir reikšmės artikuliacija tokiu būdu siejami Greimo ir Courtésio *Žodyne*, kur reikšmė laikoma būdu niekaip kitaip neapibūdinamai prasmei pasirodyti⁵³, pagal analogiją Saussure'o „prasmės ūkui“, kuris įreikšminamas kalbą sudarančiais opoziciniais ryšiais. Matome, kad teksto semiotikoje gana mistiškai skambantis prasmės ūkas ar prasmės neapibūdinamumas persikelia į teksto objektiškumo plotmę, kuri gal ir ne aiškesnė, bet apčiuopiamesnė. Šiuo atveju teksto prasmė pasirodo kaip skaitytojo dalyvavimas randantis teksto reikšmei. Minėto „susimąstymo“ ar „prisiminimo“ nėra teksto „žodžiuose“, tekste kaip diskurse: jie randasi tada, kai skaitytojas supranta tuos žodžius, taigi teksto kalbinio pavidalo horizonte

⁵² Plg. R. Jakobson, C. Lévi-Strauss, „Charles'o Baudelaire'o „Katės“ (*Les chats*)“, *op. cit.* ir M. Riffaterre, „Aprašant poetines struktūras: du požiūriai į Baudelaire'o „Kates“ (*Les chats*)“, *op. cit.*

⁵³ „Apie prasmę nieko negalima pasakyti, kol ji neišreiškiama artikuliuota reikšme“. A. J. Greimas, J. Courtés, „Sens“, *Dictionnaire*, *op. cit.*, p. 348, Nr. 1.

sueina į sąveiką su tekstu kaip objektu. Dėl to „susimąstymas“ ar „prisiminimas“ nėra teksto reikšmė ar teksto kaip reikšminio viseto dalis. Tai teksto ir skaitytojo semiotinio santykio kokybė, kai jiedu tarsi ima „dalytis“ tuo pačiu reikšmės artikuliacijos procesu.

Klasikinėje semiotikoje kalbant apie tekstus tokia problematika nebuvo suformuluota. Mūsų supratimu, taip nutiko bent dėl dviejų glaudžiai susijusių priežasčių: pirma, dėl teksto statuso standartinėje semiotikos teorijoje; antra, dėl prasmės statuso. Visų pirma, *tekstas* klasikinėje teorijoje, veikiant pirmiausia Hjelmslevo idėjoms, suvokiamas vien kaip kalbinių (plačiąja, *langage* prasme) faktų duoties vieta. Pasak Hjelmslevo:

Jeigu galima kalbėti apie duomenis (tai priimame kaip sąlygą epistemologine prasme), tai kalbotyrininkui duomenys yra *tekstas* kaip absoliuti ir neanalizuota visuma.⁵⁴

Taigi, formuluojant atbuline tvarka, *tekstas* – tai absoliuti ir neanalizuota kalbinių duomenų visuma. Taip tekstas virsta operacine sąvoka, kurios santykis su partikuliariu tekstu yra problema. Mat net jeigu apsiribojame vien rašytiniais tekštais, taigi tekštais natūraliąja kalba, jų reikšmės ir prasmės vien natūraliąja kalba apriboti negalime. Tai galioja ir perėjus prie diskurso semiotikos, tačiau klasikinėse jos apibrėžtyse šis skirtumas nebuvo išryškintas, iš esmės paliekant tekstą grynai operacine sąvoka ir nesidomint teksto kaip artefakto autonomiškumu nuo diskurso. Todėl Greimas ir Courtés’as *Žodyne* teksto buvimo problemą sprendžia vien spekuliatyviai:

[T]ekstą sudaro tik tie semiotiniai elementai, kurie atitika teorinį aprašymo projektą.⁵⁵

Kitaip sakant, teksto kaip galimo semiotinės sąveikos partnerio nėra, tai visada tik tyrėjo pasirinkto akiračio klausimas. Gerai žinoma, kokio atgarsio

⁵⁴ L. Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, vertė U. Canger, A. Wewer, Paris: Les éditions de minuit, 2009, p. 21.

⁵⁵ A. J. Greimas, J. Courtés, „Texte“ (Nr. 5), *Dictionnaire*, op. cit., p. 390.

štai tokia apibrėžtis ir jos taikymas sulaukė literatūros tyrimų lauke, kai suteikė pagrindą atsiriboti nuo istorinio, intencinio, biografinio literatūros aiškinimo. Tačiau svarbu suvokti ją grindžiančią prielaidą – jeigu tekstas yra tik „lingvistinių fenomenų apimtis“ ar diskurso aprašymo projektui reikalingas korpusas, tai todėl, kad analizuoti verta ir apskritai įmanoma tik kalbinę sistemą ar diskursą, o teksto prasminės implikacijos yra tik jų funkcija. Todėl tekstas kaip toks nėra semiotinė problema, jis tėra diskursų projekcijos vieta. Teksto skaitymas tada yra tik mechaninis įsijungimas į iš anksto užprogramuotą reikšmių apyvartą à la *The Matrix*, skaitymo patirtis – tik iliuzija, o prasmingumo (arba beprasmybės) pojūtis – prasimanymas. Tokios prielaidos galioja, kol tekstai panaudojami būtent kaip medžiaga ar korpusas diskursų analizėms, tačiau iškėlus teksto partikuliarumo klausimą išryškėja šių prielaidų ribotumas. Mat jeigu tekstu vadinami bet kokie tyrėjo teorinį projektą ir analizės koherenciją užtikrinantys semiotiniai elementai, tai ši sąvoka paprasčiausiai prasilenkia su bet koku partikuliariu tekstu ir gali padėti paaiškinti tik kaip partikuliariame tekste atrandama medžiaga diskurso tyrimui, bet ne kaip randasi to partikuliaraus teksto reikšmė. Žinoma, pats Greimas savo darbuose peržengė šios operacinės sąvokos rėmus, nors tai darė tyrinėdamas ne partikuliarius tekstus, o pasijas ir kasdienybės estetiką⁵⁶ ir kalbėdamas, pavyzdžiui, apie verčių apytakos svyravimus ar apie ypatingą juslinę patirį. Tad teksto sąvokos ribotumas yra ne paties semiotikos užmojo yda, bet adekvataus patirties įvertinimo trūkumas susidūrus su tam tikra reiškinių klase.

Taigi pati „teksto“ sąvoka universalizuodamasi ir operacionalizuodamasi nutolsta nuo „paprasto“ teksto, kuris savo ruožtu pasižymi specifiniu objektiškumu, o jo reikšmė priklauso nuo sąveikos su skaitytoju. „Tekstas“ kaip operacinis terminas šių ypatybių neužčiuopia, nes yra arba pernelyg siauras („pagal aprašymo projektą atrinkti, dar neanalizuoti elementai“), arba pernelyg aptakus („tekstas yra vieta diskursui aptikti,

⁵⁶ A. J. Greimas, J. Fontanille, *Sémiotique des passions : des états de choses aux états d'âme*, Paris : Éditions du Seuil, 1991; A. J. Greimas, *Apie netobulumą*, vertė S. Žukas, K. Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

medžiaga diskurso analizės korpusui“). Laikantis tokių operacinių apibrėžčių ir tada, kai kalbama apie partikuliarius tekstus, galiausiai prieinama iki keistai triumfuojančio „radikalaus konstruktyvizmo“, kaip šią būklę įvardijo Gianfranco Marrone, kai semiotikas jau nieko nebetyrinėja, bet pats sau konstruoja duotybes ir išpildo savo paties postuluojamą kultūros, istorijos ar mokslo uždavinį nustatyti „santykį tarp daiktų ir prasmų“⁵⁷. Taip tarsi imamasi spręsti, kas ir kada bus „tekstas“, visai gyvenimo įvairovei primetant tą pačią kalbinės diskurso semantikos tvarką⁵⁸. Pasak Marrone, sprendimas čia pasireiškia kaip operacinių tekstualumo sąlygų steigimas, sąmoningai pratęsiantis jau vykstantį „natūralų“ steigimą⁵⁹, nors pačiais tais „natūraliai“ kuriamais partikuliariais objektais ir jų specifika nesidomima. Čia galima pastebėti genetinį ryšį su anksčiau jau aptarta postruktūralistine pozicija, kai operacinis konstruktas „tekstas“ buvo paverstas ir kultūrinės produkcijos vertės matu (tada klausama, ar kūrinyje yra *teksto*), ir tos produkcijos analizės tikslu⁶⁰.

Savo ruožtu, šiame darbe sieksime nagrinėti tekstus atsižvelgdami į jų semiotinę specifiką, neversdami jų vertybinėmis kategorijomis ir nevengdami jų kasdieniškojo būvio. Tam atsisakysime ką tik minėtos pozicijos, kurią galėtume įvardyti kaip diskursinį holizmą – nuostatą, jog semiotiką tekstai gali dominti tik kaip iš anksto apibrėžto bendrojo diskursyvumo vietos, bet ne kaip saviti reikšminiai objektai. Diskursinis holizmas pats yra tam tikra prasme „slaptas“ procesas, kuriuo natūralizuojama tam tikra vertybinė ir teorinė

⁵⁷ „Kaip žinia, semiotinio pažinimo objektas nėra nei daiktas, nei prasmė, bet visada *santykis* tarp daiktų ir prasmų: ir reikia, kad kokia nors kultūrinė, istorinė ar mokslinė instancija, koks nors individualus ar kolektyvinis subjektas konstruotojas imtųsi tą santykį nustatyti [*poser*], padaryti jį relevantišką, suteikti jam vertę kokiame nors semantiniame universume. Tad semiotikos epistemologija yra radikaliai konstruktyvistinė.“ G. Marrone, „L'invention du texte“, *Actes Sémiotiques*, 2008, Nr. 111, prieiga internetu: <<http://epublications.unilim.fr/revues/as/1643>> (žiūrėta 2016 08 08).

⁵⁸ Kalbotyrinį „imperializmą“ yra pastebėję, pavyzdžiui, Grupės μ tyrėjai, tik jie šalia nekritiškai perkeltų terminų „sintaksė“, „artikuliacija“ ar „sema“ nepaminėjo termino „tekstas“. Groupe μ, *Traité du signe visuel*, Paris: Éditions du Seuil, 1992, p. 10–11.

⁵⁹ „Taigi vienintelis skirtumas yra tarp (a) *tyliojo kultūrinio tekstų produkavimo* [...] ir (b) *eksplicitinio semiotinio tekstų produkavimo*“. G. Marrone, *op. cit.*

⁶⁰ „Teksto teorija reikalauja štai ko: *kad komentaras pats būtų tekstas*“. R. Barthes, *TEXTE théorie du*, *op. cit.*

pozicija, pagal kurią prasmė visada ateina iš anonimiškais racionalumo principais grįsto diskursų produkavimo mechanizmo kaip savotiškos galios prasmei instancijos, kuriai bet kuri semiotinio objekto ir individo sąveika yra tik prasmės perdavimo infrastruktūros, bet ne prasmės atsiradimo problema. Tokia instancija tiekia tekstus individams vien tam, kad pastarieji per juos įsitrauktų į diskursų reprodukavimą, taip palaikydami sisteminę reikšmių apytaką ir užtikrindami tos pačios instancijos gyvybingumą. Tuo tarpu individo gyvenamojo erdvėlaikio ir teksto prasmingumo klausimas nekeliamas⁶¹.

Tiesa, Marrone savo straipsnyje išskiria ir teksto genezės bei jo recepcijos, kultūros mechanizmo dar „nesutvarkytos“, tolydumu paremtos prasmės klausimą, po kurio skėčiu patalpina ne vieną ryškią alternatyvią poziciją (Jacques'o Fontanille, Erico Landowskio, Eero Tarasti, Umberto Eco, Patricia'os Violi...) Tokia interpretacija, kai tolydumo semiotika tapatinama su teksto genezės klausimais, suprantama, nes nepaisant to, kad, pavyzdžiui, Fontanille ar Landowskio teorinių inovacijų centre yra Greimo postuliuota ir po to iš esmės nuošalyje palikta juslinio suvokimo pirmenybė prasmės pagavoje, jų teorinėse inovacijose nesuformuluota aiški pozicija „teksto“ kaip visą semiotikos lauką padengiančios operacinės sąvokos atvžilgiu. Kitaip sakant, net jeigu tai praktika, išgyvenimas ar situacija, semiotikui „įgimtas“ analizės instinktas neleidžia jų aiškiai skirti nuo teksto kaip diskurso „transliatoriaus“ operacinio modelio. Todėl net jeigu jau galutinai atitolstama nuo „popierinių“ tekstų, šiuo požiūriu problemos branduolys išlieka nepakitęs⁶². Tačiau į tas

⁶¹ Čia galima prisiminti Heideggerio *rūpesčio* egzistencialą, kuriuo jis parodo, kad pats savo būti suprantančios būtybės buvimas-pasaulyje jai yra klausimas ar problema, daug platesnė nei „žinomas žinojimas“. Teksto semiotikoje panašiai galima skirti teksto prasmingumą, kuris įsismelkia į skaitytojo „sveiko proto pasaulį“, ir vien diskurse tveriančią išreikštą reikšmę, kurios atžvilgiu prasmė yra nieko bendra su pasauliu neturintis sosiūriškas „ūkas“. Žr. M. Inwood, „Care, Concern, Solitude“, *A Heidegger Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers, 1999, p. 35–37.

⁶² Taip, pavyzdžiui, Jean-Marie Flochas tyrinėja kišeninį peilį, Manaras Hammadas – architektūrą, Landowskis – moters kūną reklamoje. J.-M. Floch, „Opinel: intelligence at knifepoint“, *Visual identities*, vertė P. Van Osselaer ir A. McHoul, London, New York: Continuum, 2000, p. 145–171; M. Hammad, „L'architecture du thé“, *Actes sémiotiques*, IX, Paris: CNRS-EHESS, 1987, p. 84–85; E. Landowski, „Kūno scenografijos reklamoje“, *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2007, p. 49–87.

inovacijas galima pamėginti pažvelgti ir kitaip. Galbūt jos nėra nei paprastos alternatyvos „popieriniams“ tekstams, nei iš teksto kaip operacinio modelio išvedamos „ikitekstinės“ ar „potekstinės“ patirtys ar praktikos. Galbūt vietoj to tai yra prasmės duoties būdai *nepaisant* teksto kaip aprašymo modelio.

Pavyzdžiui, Landowskio atrastas *užkrėtimas*, ta situacija-pojūtis-poveikis-įvykis-išgyvenimas-patirtis, kai kas nors, koks nors jausmas (baimė), reakcija (juokas), polinkis (kai „priprantama“ prie instrumento ar „supanašėjama“ su augintiniu), aistra (kai žygiams ar kūrybai įkvepia pavyzdys), galbūt net stereotipas (pavyzdžiui, kalbant apie mus „apsupančią“ reklamą⁶³) tiesiogiai pereina iš vieno kitam. Taigi, ar užkrėtimas – „daiktas“, kokia nors savo materialiu pavidalu išsiskirianti diskurso projektavimo vieta, ar koks nors diskursyvus semantinių kategorijų telkinys, ar jūdvių santykio modifikacija, būdas „tekstualizuoti“, „nustatyti santykį tarp daiktų ir prasių“? Matome, kad šiuo atveju toks klausimas beprasmiškas, nes negalioja pati pradinė perskyra tarp tariamo „daiktų pasaulio“ ir sisteminių diskursyvių „konstruktų“. Užkrėtimas, kitaip nei modelinis tekstas, yra ne konstruojamas pagal išsikeltą aprašymo uždavinį, o aptinkamas ir atpažįstamas įvairiausiomis gyvenimo aplinkybėmis, nuo juoko protrūkio laidotuvėse iki masinio politinio „sentimento“ skleidžiantis visuomeninio gyvenimo įtampoms. Jis ne realizuoja kokią nors diskurso artikuliaciją virtualiame paviršiuje, bet realiu laiku keičia visų dalyvių gyvenamąsias aplinkybes. Tad užkrėtimas – tai vienas iš būdų, kuriais prasmė yra⁶⁴.

Štai tokia ir kitos panašios alternatyvos „popierinių“ veiksmų, kalbų ir situacijų semiotikai padeda, atsigręžus atgal, suvokti, kad tekstai iš tiesų yra sąveikos objektai, o ne virtualios diskurso projekcijos, visos reprodukuojančios tuos pačius dėsningumus ir tas pačias formalias ypatybes – *rišlumą, uždarumą, lygmenų stratifikaciją, vidinį procesualumą ir t. t.*⁶⁵. Jeigu tekstai būtų tik

⁶³ Žr. E. Landowski, „Kūno scenografijos reklamoje“, *op. cit.*

⁶⁴ Daugiau apie užkrėtimą žr. E. Landowski, „Užkrečiamas buvimas“, *Prasmė anapus teksto, op. cit.*, p. 141–177.

⁶⁵ G. Marrone, *op. cit.*

anonimiško diskurso atvejai, jie neturėtų jokios – nei viešos, nei privačios – transformatyvios galios, o jų poveikumas ar prasmingumas priklausytų vien nuo diskurso būklės. Kitaip sakant, tai nebūtų realus poveikumas ar prasmės efektas, nes iš tiesų viskas priklausytų nuo deduktyviai rekonstruojamų diskurso dėsnių, iš anksto apibrėžtų „diskursų produkavimą sąlygojančių semiotinių procesų“⁶⁶. Tačiau tekstų reikšmės atsiradimas nėra iš anksto apibrėžiamas neutralioje apriorinių sąlygų erdvėje, o ir patys diskursų produkavimą sąlygojantys procesai yra sąlygiški ir istoriškai komplikuoti. Pavyzdžiui, 1966 m. Lietuvos kultūroje tam tikrą bendrą diskursyvumą sąlygojo paplitusi orientacija į etnografinį nacionalizmą ir į praeitį, todėl Gedos eilėraščiai apie Lietuvos kaip krašto pradžią galėjo tapti mitiniais ir ezopiniais, o štai 2016 m. tie patys eilėraščiai atrodo labiau fantastiniai ir veikiau politiškai sentimentalūs nei „rezistenciniai“⁶⁷, bet tuo pat metu jie išlieka ir tokie, ir tokie. Tai rodo neapibrėžtumą, su kuriuo visuomet susiduriama sąveikos su partikuliariu tekstu situacijoje, kai tekstas turi būti skaitomas ir suprantamas.

Teksto kaip prasmės objekto paieškos – skaitymo vaidmuo

Kalbant apie semiotinį požiūrį į skaitymą, vertėtų prisiminti jau minėto Umberto Eco modelinio skaitytojo koncepciją. Pasak Eco, modelinis skaitytojas – tai „galimas skaitytojas [...], numanomai pajėgus interpretuoti išraiškas tokiu pat būdu kaip autorius jas generuoja“⁶⁸. Savo ruožtu, tai, ką „autorius generuoja“, iš tiesų aptinkama tik tekstiniu pavidalu: Eco apibrėžia „ autorių“ kaip „paprastą „tekstinės strategijos“ metaforą“⁶⁹. Vadinasi, tai, kuo remiamasi nustatant, ką modelinis skaitytojas turi būti pajėgus interpretuoti,

⁶⁶ A. J. Greimas, „Introduction“, *Essais de sémiotique poétique. op. cit.*, p. 10.

⁶⁷ Žr. P. Jevsejevas, „Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas“, *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*, sud. D. Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015; „Sigito Gedos „Pėdos“ – idiolektinio aprašymo bandymai“, *Colloquia*, Nr. 34, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

⁶⁸ U. Eco, *The Role of the Reader. Explorations in the Semiotics of Texts*, Bloomington: Indiana University Press, 1984, p. 7.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 11.

yra tekstas „kaip toks“, tiksliau, tekstas kaip strategiškai organizuotas diskursinis visetas, visuma eksplicitiškų ar implicitiškų nurodymų, kaip konstruoti diskursą. Tekstas tada pasirodo kaip priemonė apriboti begalinį semiozės procesą per bendradarbybę, aktualizuojant konkrečias diskurso produkavimo strategijas.⁷⁰

Pavyzdžiui, Eco aptaria ištrauką iš Walterio Scotto istorinio romano *Waverley*, kurioje viena po kitos vardijamos galimos veikėjų pavardės (Howard, Mordaunt, Mortimer, Stanley...), būdingos sentimentaliems didžiųjų žygių ar meilės romanams, ir pabrėžiama, kad šio (Scotto) romano veikėjui sąmoningai pasirinkta kitokia pavardė, turinti apsaugoti nuo nereikalingų asociacijų. Pasak Eco, taip presuponuojama enciklopedinė modelinio skaitytojo kompetencija, o kartu ji ir kuriama, susaistant parinktas pavardes su tam tikromis vertėmis (su sentimentaliu kilnumu).

Tokią poziciją galime priimti, bet negalime laikyti jos galutine, mat pagal ją skaitymas suvokiamas kaip procesas, kuris iš anksto apibrėžtas tekste⁷¹. Skaitymas tada netenka sąveikos statuso ir atsiejamas nuo teksto partikuliarumo problematikos, kurioje, kaip matėme, supratimas išryškėja ne kaip iš anksto nustatytų diskurso produkavimo strategijų aktualizavimas, o kaip diskurso prasmės pagrindo rekonstrukcijos problema. Tai implikuoja teksto ir skaitytojo autonomiją, kuri Eco aptariamam atveju skatintų svarstyti, jog galbūt skaitytojo kompetencija peržengia paminėtų literatūrinių vardų atpažinimo ir susiejimo su tam tikrais žanrais rėmus. Pavyzdžiui, galbūt skaitytojo kompetencija nėra vien literatūrinė ir leidžia skaitant tokią įžangą ne tik ar ne tiek atpažinti (ar įsiminti) tam tikriems žanrams tipiškus personažų pavardes, bet ir įvertinti paties skaitomojo romano (t. y. *Waverley*) „prisistatymo“ specifiškumą, kai itin sureikšminama literatūros istorija ir pats skaitytojas įtraukiamas į savotišką literatūrinės tapatybės (ne tik teksto, bet jau ir autorių, ir skaitytojų) polemiką. Tokiu būdu enciklopedinės kompetencijos

⁷⁰ *Ibid.*, p. 39.

⁷¹ Plg. kitą Eco pasiūlytą, kūrinio intencijos (intentio operis) sampratą, minėtą šio darbo p. 22.

aktualizavimas ar kūrimas šiame tekste iš tiesų aprėptų ištisą tapatybės konstravimo lauką, kur kas platesnį nei tekstinės strategijos aktualizavimas ir jau neatsiejama nuo skaitytojo netekstinio buvimo.

Taigi teksto partikuliarumo problema neatsiejama nuo jo kaip sąveikos objekto buvimo problemos. Dėl to galima dar elementariau klausti ne tik kaip nutinka, kad Gedos tekstai atskiriami nuo kito (-ų) autoriaus (-ių) tekstų, bet ir kaip apskritai atskiriame, kada jau skaitome tekstą, o kada dar ne ar jau nebe. Svarstant šį klausimą ir eksperimentuojant, paaiškėja, kad toks atskyrimas anaipol nėra savaiminis. Pirma, nepakanka vien žiūrėti į knygos puslapius ir juose atspausdintus rašmenis, kad užsimegztų santykis su tekstu – jo skaitymas⁷². Skaitymas reikalauja „žiūrėti“ specifiškai aktyviu būdu, išlaikant sukibimą su reikšmine teksto paviršiaus sklaida. Antra, implikuojamas aktyvumas rodo, kad reikšminis teksto paviršius nėra duotas savaime – jis konstruojamas dalyvaujant skaitytojui. Prieš tai jau matėme, kad skaitytojo dalyvavimas – tai sąveika su teksto kalbos pavidalais, kuri turi tapti reikšmių artikuliacija. Galima sakyti, kad teksto reikšminis paviršius randasi mėginant atskleisti duoto kalbinio pavidalo potencialą artikuliacijai. Tokį potencialą galima apibrėžti kaip teksto partikuliarumo sąsają su prasme. Kalbinis pavidalas duotas ir galima numanyti, kad tai artikuliacija, tačiau kokia ji gali paaiškėti tik dedant tam tikras *pastangas* išskaidrinti to pavidalo reikšminę struktūrą. Reikšminės struktūros randasi artikuliuojant prasmę, taigi minėtas neskaidrumas yra prasmės neskaidrumas: teksto kalbos pavidalas tampa reikšminiu paviršiumi keldamas sąlygas, kuriomis jis gali būti suprastas kaip artikuliacija. Būtent tos sąlygos reikalauja *pastangų*, tačiau tai suprantamumo sąlygos, kurios gali būti labai įvairios, todėl ir „pastangas“ čia reikėtų suprasti gana bendrai, kaip iš anksto neapibrėžtą skaitytojo gebėjimą paversti teksto kalbos pavidalo artikuliacijos potencialą prasmės efektu.

⁷² Bet apskritai santykis su neskaitomu tekstu įmanomas. Pavyzdžiui, jei vieną dieną jūsų draugai ima skaityti kokį nors tekstą ir geruoju ar bloguoju sujaudinti nuolat apie jį kalbėti, jūs esate priverčiamas pajusti to teksto veikmę per jo reprezentacijas ir per sąveiką su juo pėdsakus, kuriuos galbūt pastebite savo draugų būklėse ar būsenose.

Tad galime išskirti du sąveikos su tekstu kaip specifiniu objektu aspektus, negatyvų ir pozityvų. Žiūrint negatyviai, nė vienas partikuliarus tekstas nėra savaime suprantamas. Nagrinėjant konkretaus teksto partikuliarumą būtina atsižvelgti į specifinę, galbūt net šiek tiek keistą jo kaip objekto autonomiją, dėl kurios jo kalbinis pavidalas nėra prieinamas „savaime“, bet kelia reikšmės konstravimo sąlygas. Žiūrint pozityviai, išpildant tas partikuliaraus kalbos pavidalo reikšmės artikuliacijos sąlygas atskleidžiamas potencialas, kuris analogijos ryšiu susaisto tekstą ir skaitytoją. Tas analogijos ryšys – tai skaitant įsteigiama prasmės duotis, kuri peržengia teksto kalbos rėmus, t. y. teksto prasmingumo pagrindas, aptinkamas „sveiko proto pasaulyje“.

Atrodo, kad pradėti nagrinėti, kaip partikuliaraus teksto kalbinis pavidalas kelia reikšmės konstravimo sąlygas, įmanoma tik gana naiviai, bandant atskleisti tiesiog „fizinio“ skaitymo veiksmo semiotinį pobūdį. Pavyzdžiu paimkime du gana skirtingus atvejus: straipsnio internetiniame naujienų portale antraštę ir ištrauką iš Gedos eilėraščio „Baltojo šermukšnio raudos“. Mūsų pasirinkta straipsnio antraštė yra tokia:

*Po 70 pergalių iš eilės JAV rinktinė bijo trečiadienio: jie gali mus įveikti*⁷³

Ši straipsnio apie artėjančias krepšinio rungtynes antraštė, skaitymo požiūriu veikia keleriopai. Pirmą, tai nuorodų virtinė: tai JAV krepšinio rinktinė, ankstesnių jos pergalių serija, artėjančios varžybos *trečiadienį*, numanomi varžovai *jie*, šių varžybų kontekstas, kuris šiuo atveju yra 2016 m. vasaros Olimpinės žaidynės Brazilijoje, Rio de Žaneire. Kalbėdami apie „nuorodas“ neturime omenyje daiktiško referento: tinkamai susiklosčius aplinkybėms, tai galėtų būti ir kitos JAV, ir kitos sporto šakos rinktinė, ir kitas trečiadienis, kiti varžovai, kitos žaidynės. Kitaip sakant, „referentas“ čia pirmiau pasirodo kaip

⁷³ „Po 70 pergalių iš eilės JAV rinktinė bijo trečiadienio: jie gali mus įveikti“, *Delfi.lt*, 2016 08 10, prieiga internetu: <<http://www.delfi.lt/sportas/olimpines-zaidynes/po-70-pergaliu-is-eiles-jav-rinktine-bijo-treciadienio-jie-gali-mus-iveikti.d?id=72018964>> [žiūrėta 2016 09 04].

eilutės *reikalaujama konstruktyvi pastanga* užpildyti jos informacines spragas: visus mūsų anksčiau išvardytus dalykus reikia „žinoti“, t. y. būti skaičius, mačius, girdėjus kur nors kitur (kad ir po antraštės einančiame straipsnyje). Dėl to ši eilutė yra tik fragmentas vienu tekstu ir apskritai vien tekstaais neapriboto diskurso, kurį susirankioti ir susidėlioti turime patys, darydami tai, kas kasdieniškai būtų vadinama „domėjimusi sportu“⁷⁴.

Dar vienas išskirtinas šio pavyzdžio dėmuo yra jo dramatinė kompozicija: išskirtinės sandūros ir rizikos vaizdinį formuojanti retorinė serija *ilgalaikė sėkmė-ypatinga diena-pavojingas varžovas*, taip pat pasijinės-perspektyvinės modifikacijos (*JAV rinktinė bijo*; menamoji tiesioginė kalba po dvitaškio). Šį dėmenį galėtume apytikriai, remdamiesi Lucien'o Tesnière'o bei juo sekusio Greimo formuluotėmis⁷⁵, pavadinti „spektakliu“: vienoje naratyvinėje linijoje išstatomi priešingi vertinimai (/sėkmė/ vs /pavojus/) jungiami dramatine jungtimi („ypatinga diena“). Taip suformuojamas pagrindas rekonstruoti glaustą dviejų aktantų sandūros vaizdinį. Iš judviejų „pergalės siekimo“ vektorių sankirtos randasi ir eilinio *trečiadienio* ypatingumas – tai vidinės įtampų dinamikos kulminacinis taškas. Šitoks dramatismas gerai pažįstamas visiems žiniasklaidos skaitytojams ir jis sietinas su tam tikra pasakojimo, kaip pamatinio semiotinio *modus operandi*, „spektaklizacija“, viską verčiant tropais, orientuotais į atvaizdo glaustumą ir momentišumą: *euforinės būsenos plėtimasis-priešininko atpažinimas ir artėjimas-nerimas*. Tokiu būdu standartinis naratyvinių įtampų išsidėstymo kontrastas (pergalė-pilnatvė vs pralaimėjimas-stoka) užklojamas ant veikiau informacinio aprašomojo diskurso, kad skaitymo metu paverstų išskirtiniu įvykiu tai, ko dar nėra nebuvo, t. y. paskatintų konstruoti fikcinę transformaciją.

⁷⁴ Jeigu, kaip rašo Marrone, Vakarų viduramžių žmogui miestas buvo tekstas, tai nėra kliūčių šiuolaikinio reginio ir multimedijų žmogaus požiūriu diskursu laikyti „krepšinį“ (ne sporto šaką, o industriją), pasirodantį pačiais įvairiausiais kanalais, skirtingais laikais ir t. t.

⁷⁵ Tesnière'as veiksmažodžio valdomą aktantinę sakinio struktūrą apibūdino kaip „nedidelę dramą“ [*un petit drame*], Greimas savo ruožtu – kaip „spektaklį“. Žr. L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris: Librairie C. Klincksieck, 1959, p. 102; A. J. Greimas, *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas*, vertė K. Nastopka, Vilnius: Baltų lankų leidyba, p. 227.

Iš to, kas pasakyta, galima padaryti dvi išvadas. Pirma, tekstas visai nebūtinai yra išbaigta ir uždara „visuma“ ar „apimtis“. Pavyzdžiui, galima būti mačius 25-erias JAV rinktinės varžybas gyvai, 40 – per televiziją, apie likusias būti skaičius spaudoje, apie būsimas – girdėjus iš draugų, o skaitant mūsų pasirinktą konkrečią antraštę tik dar kartą susaistyti visas šias diskurso apraiškas. Toks pajėgumas susyti su įvairiausiomis gyvenimiškomis aplinkybėmis, vis kitokiomis reikšmių sistemomis liudija teksto ribų neapibrėžtumą, kai tik atsižvelgiame į jo skaitymo poveikį reikšmės konstravimo procesui. Antra išvada – semiotiškai vertinamas skaitymo „fiziškumas“ anaip tol nereiškia „kūno ir kraujo“, bet nepaisant to parodo, kad su tekstu reikia – bent jau jo skaitymo laiku – „susigyventi“. Pavyzdžiui, šiuo atveju tai reiškia, kad skaitymas nevyksta, jeigu vienu ar kitu būdu nepildome minėtų „referento“ spragų. Ir tai ne automatinis „partitūros“ ar „programos“ atlikimas, kaip teksto skaitymą apibūdina Michaelas Riffaterre’as⁷⁶. Mat tas „spragų pildymas“ ne konstituoja kokias nors galutines ir iš anksto užprogramuotas reikšmes, bet laike ir erdvėje efektyviai įtraukia skaitytoją į savotišką prasmės infrastruktūrą: *štai šis* tekstas (antraštė) tampa relevantiškas ar tiesiog aktualus, nes susaistomas su kitais tekstais, situacijomis, reginiais ir pan. skaitytojo „darbu“ (skaitymu, diskurso atminties kaupimu, žiūrėjimu ir kt.)

Pereikime prie antro, iš Gedos kūrybos paimto pavyzdžio:

*Išdidžiajam
sutemų pasauly
blėso žiedas
vasarų šviesos,*

*aukso taurėj
degė begalinė
šimtabalsio*

⁷⁶ Žr. M. Riffaterre, *La production du texte*, Paris: Éditions du Seuil, 1992.

Palyginus su nagrinėta antrašte, čia pirmiausia susiduriame su poezijai būdingu neapibrėžtumu: nors antraštės nuorodų derinys ir neturi kokio nors būtino faktinio referento, jis apibrėžia sąlygas, kuriomis gali būti konstruojamas vidinis referentas; šiuo atveju jokios sąlygos neapibrėžtos – nesama jokių gairių, kaip nustatyti, kas *galėtų būti* koks nors „vasarų šviesos žiedas“. Tačiau „eksperimentinis“, „stebimu skaitymu“ paremtas požiūris į tekstą pranašus kaip tik tuo, kad leidžia ir nesiekti kokių nors būdu pašalinti neapibrėžtumą, miglotumą ar kt. Vietoj to galima tiesiogiai iškelti klausimą apie neapibrėžtumo poveikį ir įtraukiamumą: galbūt kažkas neapibrėžta, bet tokiu būdu suteikia tam tikrą apibrėžimo teisę skaitytojui, taigi taip pat yra teksto prasmės dalykas? Štai mūsų pasirinktame pavyzdyje *Išdidžiajam / sutemų pasauly / blėso žiedas / vasarų šviesos* neteikiamos jokios nuorodos ir nesiremiam jokių „natūralių“ turinio plotmės figūratyvumu (poetinės figūros – kas kita, jos neatsiejamos nuo skambumo normos ir susijusios ne su teksto skaitymu, o su jo vertinimu bei panaudojimu tapatybės ir reprodukavimo reikmėms⁷⁸), taigi negalime vienareikšmiškai pasakyti, apie ką čia kalbama. Nepaisant to, gebame šias eilutes perskaityti ir suprasti. Jau vien tai rodo skaitytojo pajėgumą priimti neapibrėžtumą kaip prasmės buvimo būdą.

Skaitytojas pajėgus ne tik atpažinti figūras ar sekti nuorodomis: koks nors *išdidusis sutemų pasaulis* iš tiesų nieko nereiškia konvencine prasme, bet tai ne problema, nes galime jį įsivaizduoti⁷⁹. Tai nereiškia, kad turime atkurti kokį nors iš anksto apibrėžtą atvaizdą, veikiau turime priimti kalbinį žaismą

⁷⁷ S. Geda, *Žydinti slyva snaigyno ežere*, op. cit., p. 96.

⁷⁸ Kaip kitose srityse, taip ir literatūroje tas pats tekstas „literatams“ paprastai reiškia ką kita nei kitiems. Tai galėtume pavadinti savotiška semiotinio objekto „laisve“, kai jis peržengia savo pagaminio sąlygas ir apskritai patį savo pagaminamumą kaip galimybę numatyti jo funkcijas ir efektus.

⁷⁹ Plg. kaip vaizduotę tyrinėjantis Kristupas Sabolius aptaria Chomsky'io sugalvotą frazę „bespalvės žalios idėjos įnirtingai miega“. K. Sabolius, *Įnirtingas miegas: vaizduotė ir fenomenologija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 15–30.

kitapus įprastumo rėmų⁸⁰: *išdidus pasaulis, išdidus sutemų pasaulis, sutemų pasaulis*, galbūt *išdidžios sutemos* – visos šios formuluotės, kad jos pasirodytų įmanomos kaip tokios, kokios yra, reikalauja pavyzdingam interpretatoriui ar analitikui, taip pat ir atitinkamai išugdytam „paprastam skaitytojui“ keistos pastangos jų *neaiškinti* (neparafrazuoti, netaikyti loginių schemų). Taigi kaip ir ankstesniu atveju teksto partikuliarusis pavidalas implikuoja tam tikrą dalyvavimo būdą, šiuo atveju panašų į atsidavimą teksto paviršiaus tėkmei. Tai reiškia, kad skaitydami neimame iškart „versti“ neįprastas eilutes ar traktuoti jų keistumą kaip nominalų požymį (pavyzdžiui, „literatūriškumo“), bet suteikiame laiko joms išsiskleisti, nevengdami neapibrėžtumo, bet kaip tik juo persiimdami. Tokiu būdu imame patys generuoti atsitiktinius ar bent tam tikru mastu kintamus vaizdinius ar siužetus: kokios – niūros, šiltos ir mielos, tirštos ar retos – bus sutemos, kodėl gęsta žiedas, koks yra sutemų ir šviesos santykis, viso šito niekas negali ir neturi nustatyti kaip bendrų konstantų, nes bendra konstanta yra pats įsivaizdavimas.

Kitas šios ištraukos aspektas – probėgšmais jau minėtas „literatūrinis skambumas“. Ši ypatybė į tas pačias formuluotės skatina žiūrėti visai kitaip. Įdomu, kad vos tik atlikus šį žvilgsnio pokytį visa, kas prieš tai buvo neapibrėžta ir miglota, staiga tampa skaidru ir nė kiek neproblemiška. Mat dabar į jas tam tikra prasme nebežiūrima, vietoj to jų klausomasi. Turime omenyje tokį skaitymą, kai visa prieš tai aptarta mįslinga leksika, pauzės, ritminiai piešiniai priimami visų pirma kaip tai, kas „sakoma“ ar „tariama“, kaip audityvinės duotybės. Tokiu atveju nebelieka galimybės skirti dėmesį neįprastų formuluočių įsivaizduojamumui ir reikia jas priimti nominaliai – ne kaip įmanomas ar neįmanomas (tai nesvarbu), bet kaip *pasakytas*. Taip atsiskleidžia toms formuluotėms būdingas kalbinis-retorinis patosas, susijęs su savotiška epistemine modifikacija, kai formuluotės, eilėraščio išdėstymas, ritmika ir kt. pasirodo kaip „pagražinimai“, bet tokie, kurie už savęs slepia tik „prastesnę kalbą“, o ne kokią nors vienareikšmę intenciją. Tad, tarkime,

⁸⁰ Daugiau apie tai žr. dalyje „Nepaprastų figūrų kosmas“.

išdidusis galėtų būti tiesiog „išdidus“, *sutemų pasaulis* – tiesiog „sutemos“, vietoj *žiedo* galėtų būti tiesiog „vasaros šviesa“, *aukso taurė* galėtų būti tiesiog „auksinė“, eilutė *degė begalinė* galėtų būti padalinta, perkeliančią antrą žodį į kitą eilutę, kad būtų *begalinė šimtabalsio*, savo ruožtu *šimtabalsis* gal ir negalėtų būti kitoks⁸¹, *sniego valanda* gal galėtų būti „sniego laikas“ ar pan. Taigi kalbėdami apie klausymąsi turime omenyje ne jau parinktų žodžių skambesį, bet patį žodžių parinkimą ir išdėstymą, kuris atitinkamai veikia ir skaitymą, suteikdamas jam *raiškumą*. Kaip minėjome, tokiu būdu konstruojama vertinimu pagrįsta tapatybė: svarbus ne formuluočių turinys, o jų buvimo būdas, kuris yra „literatūriškas“. Būtent todėl, kad nėra tokios „paprastos“, kokios galėtų būti, ir kaip tokios yra atpažįstamos, šios formuluotės teikia malonumą, kaip jį apibūdino Barthes’as *Teksto malonume*⁸² – tai teksto kultūringumas, jo pakylėtumas, galbūt jo „aukštesnis tikslas“, o galbūt „pataikūniškumas“ ar dar kokia nors kvalifikacija, bet svarbiausia, kad taip prieinama tam tikra kalbos būklė, kuri tiesiogiai susijusi su savęs atpažinimu, t. y. su skaitytoju kaip vaidmeniu, su skaitytoju kaip tą vaidmenį atliekančiu subjektu ir su skaitytoju kaip literatūros objektu (ta prasme, kokia egzistuoja skirtingi skaitytojai, skirtingi skaitytojų statusai ir kt.)

Galiausiai trečias dėmuo, kurį išskirsime šiame pavyzdyje, – tai teksto paslaptینگumas, mįslingumas. Jį galima suformuluoti kaip klausimą: „apie ką čia rašoma?“, bet reikia turėti omenyje, kad jis apibūdina ne teksto kaip visumos ypatybes ar savybes, o sąveikos su tekstu matmenį. Pavyzdžiui, tekstui iš pažiūros būdingas naratyvumas, pasirodantis veiksmis: *pasaulį blėso žiedas, taurėj degė valanda*. Naratyvumą be kita ko galima laikyti įvykių atpažinimo struktūra. Naratologas Peteris Hühnas, apibendrindamas šiuolaikinius pasakojimo ir naratyvumo tyrinėjimus, išskiria dvejopus įvykius,

⁸¹ Nors išradingesnė nei mūsų redukcinė fantazija turbūt atrastų galimybių ir šiam atvejui. Bet net jei taip nėra, jei mūsų pastebėjimas teisingas, tai šitoks eilutės iškritimas iš rėmų patvirtina, jog kalbame apie dalyvavimą teksto realizacijoje sąlygojančius atskirus dėmenis, o ne apie visumą, kuriai turėtų aprėpti ir įprasminti kiekvieną teksto paviršiaus detalę.

⁸² „Malonumo tekstas: tas, kuris patenkina, užpildo, sukelia euforiją; tas, kuris kyla iš kultūros, nenutraukia su ja ryšių, yra susijęs su *patogia* skaitymo praktika.“ R. Barthes, *Le plaisir du texte*, Paris: Seuil, 1973, p. 25.

kuriuos įvardija „įvykiu I“ ir „įvykiu II“. Pirmieji apibrėžiami kaip „bet koks būklės pasikeitimas, reprezentuojamas tekste implicitiškai arba eksplicitiškai“, antrieji – kaip pasižymintys „tam tikromis ypatybėmis kaip relevantiškumas, netikėtumas ir neįprastumas“, kurios jiems priskiriamos interpretaciniu, kontekstu paremtu sprendimu⁸³. Šiuo atveju turime omenyje I tipo įvykius, kurie, pasak Hühno, apibrėžiami remiantis vien kalbinių pasakymų ypatybėmis ir neatsižvelgiant į literatūrinius ar normatyvinius kontekstus⁸⁴. Paprastai sakant, šiuo atveju įvykius atpažįstame kaip permainos procesus: *blėso, degė*. Vis dėlto tuo pat metu matome, kad iš tikrųjų šiame pavyzdyje net negalime būti tikri, ar tai procesai, ar ne. Tai lemia jiems priskiriami atlikėjai ir aplinkybės: *sutemose blėso vasarų šviesos žiedas, taurėje degė sniego valanda...* Pradinis impulsas skatina atpažinti veiksmažodžius kaip procesus, tačiau išbaigtos formuluotės komplikuoja bet kokią „būklės“, kuri galėtų keistis, atpažinimą. Ieškodami įvykių, galėtume tarti, kad *blėso žiedas* reiškia, kad tai kažin koks žiedas, kuris visų pirma švyti ar dega, bet kvalifikavę jį kaip *vasarų šviesos žiedą* jau neišvengiamai sutrinkame – ar tai vasaros metonimija, ar specifinės švytėjimo kokybės įvardijimas, o galbūt taip formuojama pasakiška figūra *žiedas*, kuri būtų „padaryta“ iš *vasarų šviesos*? Panašiai nutinka ir žiūrint plačiau, į tęstinumą, kai vieno posmo „įvykį“ pratęsia kito posmo „įvykis“: ar *blėstantis žiedas* kuo nors susijęs su *degančia valanda*? Iš tiesų patys šie klausimai – o ne atsakymai į juos – ir yra šio trečio dėmens branduolys: kartu einantys impulsas naratyvizuoti ir to impulso įgyvendinimą trikdantis poli- ar netgi asemantizmas skatina „teksto paslapties“ paieškas.

Beje, tokių paieškų barui turėtume priskirti ir klasikinį semiotinį-analitinį skaitymo mechanizmą, kuris šiame semantiniame neapibrėžtume ieškotų opozicijų, tada mėgintų įžvelgti jų tarpusavio ryšius, kaitos dinamiką ir pan. Pavyzdžiui, pastebėtume tokias opozicijas kaip *išdidus* vs *blėstantis*,

⁸³ P. Hühn, „Event and Eventfulness“, par. 1, in P. Hühn et al., *the living handbook of narratology*, Hamburg: Hamburg University, prieiga internetu: <<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/event-and-eventfulness>> [žiūrėta 2016 08 16].

⁸⁴ *Ibid.*, par. 23.

sutemy vs *šviesos*, galbūt *aukso* vs *sniego* ir pan. Jomis remdamiesi, galėtume tarti, kad *blėsimas* čia yra tarsi perėjimas tarp *šviesos* ir *sutemy*, taip pat pastebėtume, kad *sutemy pasaulis* apgaubia *šviesos žiedą*, taigi panaudojant iš pažiūros nesusijusią leksiką atkuriamas energinės vidujybės (*žiedas švyti iš savęs*) ir inertiško pasaulio (*sutemos tiesiog tamsios*) sandūros vaizdinys. Taip suteiktume teksto paviršiui plastines trajektorijas⁸⁵, bet anksčiau iškelti klausimai tebegalioja, tad teksto savitumo požiūriu toks plastinis teksto aprašymas laikytinas pirmesnio jo paslaptingo, būtent kaip akstino ieškoti „atsakymų“, eksplikacija. Kitaip sakant, opoziciniai elementai iš tiesų koegzistuoja pasirinkto teksto paviršiuje, tačiau pats jų išskyrimas ir atitinkamai atskyrimas nuo kitų elementų (*sutemy* nuo *išdidumo*, *šviesos* nuo *vasarų*, t. y. loginių opozicijų atskyrimas nuo žodžių, frazių, jų tekstinio statuso ir skaitymo) intensyvumo požiūriu gali būti tik sąlyginis ir negalutinis.

Kartu aptarti neliteratūrinį ir literatūrinį pavyzdžius mums pasirodė pravartu visų pirma norint bent minimaliai praktiškai patvirtinti nuostatą, kad partikuliaraus teksto semiotika turi padėti atskleisti įvairių tekstų specifiką ir iš principo neapsiriboti viena sritimi. Tik taip galima ilgainiui nustatyti bendrus požiūrio į partikuliarių tekstą principus arba, jei tokie principai neįmanomi, skirtingas tekstų rūšis ir jų palyginamumo ar nepalyginamumo ašis. Šiuo atveju bene svarbiausias abiem tekstams galiojantis pastebėjimas – tai, kad tame pačiame tekste koegzistuoja kelios nebendramatės poveikio konfigūracijos. Aprašydami naujienų portalą antraštę, atskyrėme infrastruktūrinį „spragų pildymą“ ir dramatinę fikcinės transformacijos konstravimą; aprašydami eilėraščių ištrauką – vaizduotę įveiksminantį neapibrėžtumą, skaitytojo statusą aktualizuojantį skambumą ir sakymo procesą „ieškojimu“ paverčiantį paslaptį.

Tačiau visa tai yra vieno ir to paties skaitymo proceso aspektai. Poveikio konfigūracijos implikuoja ne apibrėžtas reikšmes, bet dalyvavimą

⁸⁵ Daugiau apie plastiką poezijoje žr. G. Žemaitytė, „Plastinės semiotikos etiudai: statiško vaizdo dinamizmas Vytauto Mačernio „Vizijose““, *Colloquia*, Nr. 27, p. 14–26, prieiga internetu: <[http://www.ilti.lt/failai/str_G_Zemaityte\(14-26\).pdf](http://www.ilti.lt/failai/str_G_Zemaityte(14-26).pdf)> [žiūrėta 2016 09 05].

reikšmės konstravimo struktūrose, kuris peržengia vien diskursyvaus turinio ar išraiškos rėmus. Tos konfigūracijos yra ne būdai, kuriais tekste diskursu produkuojama reikšmė, o būdai, kuriais pats tekstas įgyja prasmę skaitytojui. Dėl to poveikio konfigūracijos pasirodo kaip sąveikos su tekstu kaip semiotiniu objektu struktūros, neišvengiamai įtraukiančios elementus, kurių neapėmia diskursas: pavyzdžiui, „paslaptumas“ nėra tik kalbos semantinė vertė, tai ištisa dispozicija ir nuotaika, vertė *in actu*, kurios negali „sutilpti“ nei tekste, nei skaitytojuje, bet nuspalvina jūdvių susidūrimo situaciją. Taigi poveikio konfigūracijos sąlygoja ne teksto diskursyvumą ir skaitytojo pagavą, bet vieno ir kito semiotinį egzistavimą – tai, koku būdu teksto kalbinis pavidalas ir skaitytojas tampa pajėgūs pajėgūs artikuliuoti reikšmes. Teksto pusėje tai verčia pripažinti pasauliškumą – teksto potencialą suaktyvinti už jo fenomeninių ribų veikiančias reikšmes infrastruktūras, juslines, naratyvines dispozicijas, praktines veiksenas, patirties režimus ir pan.; skaitytojo pusėje – skaitymo metu aktualizuojamą ir formuojamą dalyvaujamąjį potencialą kaip, pavyzdžiui, gebėjimas palaikyti diskurso atmintį, įsivaizduoti, generuoti afektus, pasijines būsenas (pavyzdžiui, „smalsumą“) ir pan. Taigi įtraukus į tyrimo akiratį patį santykį su tekstu kaip objektu netikėtai atsiskleidžia teksto neperskaitomumas, jeigu perskaitomumu laikome galimybę vienaip ar kitaip sučiuopti rišlią pamatinę teksto kaip visumos reikšmės struktūrą. Mat aptartos poveikio konfigūracijos, pirma, rodo teksto reikšmės priklausomybę nuo performatyvių struktūrų, antra, pačios tarpusavyje nėra siejamos jokio rišlumo principo, bet yra veikiau autonomiškai to paties teksto-objekto profiliai.

Tai skatina manyti, kad nuo skaitytojo ir nuo pasauliško prasmės performatyvumo atskirta teksto kaip diskursyvaus viseto samprata yra konstruktas, kuris nepakankamas semiotiniam tekstų tyrinėjimui. Teksto reikšmė skleidžiasi ne diskurse, kuris produkuojamas verčiant fenomenišškai aptinkamas rašto figūras išraiška ir priskiriant jai turinį vien dedukcinių procesų pagrindu, bet infra-fenomenišškai, kai reikia įsitraukti į informacinę infrastruktūrą, dalyvauti „spektaklyje“, įsivaizduoti kitapus įprastų žodinių figūrų, išpildyti skambumą ir pan. Kalbėdami apie infrafenomenalumą turime

omenyje, kad šios ir kitokios teksto reikšmės atramos nesučiuopiamos juslėmis, jos veikia dar iki daiktiškos teksto kaip rašto, popieriaus, knygos (išraiškos plotmėje) arba simbolinės teksto kaip figūrų, įvykių, reprezentacijų (turinio plotmėje) patirties. Pavyzdžiui, „70 pergalių iš eilės“ reikšmingumą įgyja iš „spektaklio“, kuriame dalyvaujama tiek skaitant antraštę, tiek stebint varžybas, taigi net nesiribojant viena semiotine sistema (be to, iš tokių skirtingų modusų vienovės, perėjimų tarp jų gali susiformuoti ištisas „sirgaliaus“ gyvenimo būdas, t. y. reikšmingumas tampa ir skaitytojo priederme). Įsivaizduoti reikalaujantis „išdidžiojo sutemų pasaulio“ neapibrėžtumas taip pat būdingas mažų mažiausiai daugeliui tekstų toje pačioje rinktinėje, o žiūrint plačiau gali persikelti ir kitapus literatūros, kai, pavyzdžiui, įsimylėjęlio akyse išryškėja mylimojo kasdienio gesto, poelgio, ištaros eliptiškumas⁸⁶.

Tekstas kitapus diskurso mechanizmo

Taigi, teksto apibūdinimas savipakankamu diskurso visetu nėra tikslus, nes juo iki galo neįvertinamas teksto fenomeninio matmens komplikuotumas ir dirbtinai atskiriama prasmė nuo sąveikos su tekstu situacijos. Teksto fenomeninį matmenį komplikuoja tai, kad jis nėra sudarytas iš „piešinių“, kuriuos reikėtų paversti išraiška ir tada jai priskirti turinį, bet visada jau yra kalbinis, taigi suteikia kalbinei sąveikai objektišką akiratį. Todėl sąveikos su tekstu situacijoje reikšmė skleidžiasi per kognityvinio lauko konfigūracijas, išgyvenimus, jautimus ir jautimus, vaizduotės darbą ir pan., reikalingus norint teksto kalbinio pavidalo sklaidai suteikti prasmės pagrindą. Su diskursinės teksto apibrėžties ribotumu veikiausiai susijęs ir stiprus vadinamojo psichologizmo kritikos poveikis, kai siekta atsisakyti bet kokio subjektyvumo,

⁸⁶ „[D]ažnai susiduriu su akivaizdžiu faktu, kad kitas yra nesuprantamas, nepagaunamas, neįveikiamas; negaliu jo atskleisti, pasiekti jo ištakų, įiminti jo mįslės. [...] Ir tada man belieka savo nežinojimą paversti tiesa.“ R. Barthes, „Nepažinus“, *Meilės diskurso fragmentai*, vertė J. Katkuvienė ir G. Štiklėytė, Vilnius: Žara, 2016, p. 153–154.

o su juo nušalintas ir partikuliarumas. Vis dėlto viena yra atsisakyti kildinti prasmę iš individo psichologijos, kita – apskritai neigti prasmės ryšį su vaizduote, jautimais ar išgyvenimais⁸⁷. Galima pamanyti, kad kalbant apie tekstą kaip apie diskurso visumą į prasmės sritį kone automatinio „sveiko proto“ judesiu perkeliamas materialus teksto apibrėžtumas: kaip rašmenys telpa popieriaus lape, skaitmeniniame rėme ar savo pačių aprėpiamame bet kokios kitos medžiagos tįsme (pavyzdžiui, ant pastato sienos), kaip tariami žodžiai, skleidžiami garsai, gestai, poelgiai telpa erdvėje ir laike, taip ir tekste telpa prasmė. Tai nuostata, kurios laikantis nekeliamas klausimas, ar apskritai rašmenys, garsai ar gestai, sudarantys fenomeninę „teksto apimtį“, yra tai, per ką prieinama prie prasmės, ar galbūt jie tampa „ženklais“ tik dėl prasmės⁸⁸, kurios duotis tada pasidaro komplikuota, nes, viena vertus, tekstas kaip kalbinis objektas jau yra prasmingas, kita vertus, vien kaip toks jis dar nesuprastas. Tada tekstai kaip diskurso „atkarpos“ būtų svarbūs kultūrinės prasmės ekonomikos ir komunikacijos kaip perdavimo požiūriu, (įrašai erdvėje

⁸⁷ Patyrimų ir išgyvenimų kryptimi veda pastaruoju metu daug svarbos įgijusi afekto problematika. Pavyzdžiui, filosofas Brianas Massumi kritikuoja struktūralistinį ir postruktūralistinį požiūrį į prasmę kaip nepajėgų užčiuopti reikšminiais santykiais ir reikšmių tinkleliais nepagaunamo judėjimo, kuris savo ruožtu neatsiejamas nuo kūno ir jutimo [*feeling*]. Apie afekto, apibrėžiamo kažkur tarp somatikos ir pasių, pirmenybę randantis prasmei svarsto ir semiotikas Jacques'as Fontanille, įžvelgiantis šios problematikos užuomazgas jau Greimo *Struktūrinėje semantikoje*, kur postuluoama esminė reikšmės sąsaja su jusliniu patyrimu implikuoja, pasak Fontanille, „elementarųjį afektą“ kaip išskleidą būdo, kuriuo patiriame juslinių savybių pasaulį. Kitaip sakant, reikšmės pagava juslinio suvokimo plotmėje negali būti visiškai „normalizuota“, kaip to norėjo Greimas, nes tai pagavai esmiškai būdingas afektyvumas. B. Massumi, *Parables for the Virtual. Movement, Affect, Sensation*, Durham, London: Duke University Press, 2002; J. Fontanille, *Corps et sens*, Paris: Presses Universitaires de France, 2011. Tiesa, semiotikams kaip anksčiau, taip ir dabar, kyla uždavinys tą problematiką įsisavinti ją „perdirbant“, t. y. tiesiogiai neperimant jos ontologinių implikacijų, o taip pat pagrindžiant ją konkrečiais aprašymo arba demonstraciniais modeliais.

⁸⁸ Šią problemą kelia Waldiras Beividas, siūlantis Saussure'o epistemologijos pagrindu pripažinti „semiologinio akto“, arba *semiocepcijos* pirmenybę prieš juslinį suvokimą, ir taip kritikuojantis standartiškai priimtą juslinio suvokimo pirmenybės postulatą. Tačiau tuo būdu, pavyzdžiui, teigdamas, kad „[s]emiologinis aktas – ir tai mūsų hipotezės šerdis – primeta [*impose*] percepciniam aktui radikalią transmutaciją: jis transformuoja, sakykime, „automatinę“ *pagavą* [*appréhension*], kiekybiškai registruojamą ir koduojamą pagaunančių organų, kylančią iš neapdoroto pasaulio, į *reikšminę pagavą* [*saisie*], kokybiškai primetamą žmogiškos fenomenologijos pasauliui.“, jis, regis, vis dar išlaiko perskyrą tarp to, kas yra („neapdorota“), ir to, kas duota kaip reikšmė / prasmė („žmogiška“), tuo tarpu mus čia domina, kaip yra prasmė, kuri savaime neduota. Žr. W. Beividas, „La sémiocception et le pulsionnel en sémiotique. Pour l'homogénéisation de l'univers thymique“, *Actes Sémiotiques*, Nr. 119, 2016, prieiga internetu: <<http://epublications.unilim.fr/revues/as/5613>> (žiūrėta 2016 09 05).

ir laike keliauja toliau nei žodinė kalba ir pan.⁸⁹), bet ne prasmės intensyvumo požiūriu. Nėra taip, kad skaitydami partikuliarių tekstą tiesiog suprantame, kas parašyta, reprodukuodami jame užfiksuotas diskurso procedūras. Skaitydami, jog *Išdidžiajam / sutemų pasauly / blėso žiedas / vasarų šviesos*, galime mėginti įsivaizduoti šiuos metamorfiškus substantyvus, galime „skambėti“ garsiai ar mintyse tardami eilutes, galime ieškoti už jų paslaptingojo paslėptų reikšmių ir visa tai daryti vienu metu, taip nuolat keičiantis „to, kas užrašyta“ statusui, bet negalime, taip sakant, nedaryti nieko ir grynu proto ar dvasios judesiu susieti rašmenis ir reikšmes. Mat šiuo atveju „susieti“ – tai jau skaityti, o skaitymas yra ne tik procesas, bet ir dinaminis įgūdis, kompetencija, kurios moduliacijos plėtojasi per sąveiką su tuo, kas skaitoma. Žinoma, cituotoje ištraukoje esama iš pažiūros tiesiog atpažįstamų reikšminių konfigūracijų (pavyzdžiui, „sutemos“ ir „šviesa“), tačiau „atpažinimas“ čia taip pat yra skaitymo modifikacija ir ji tiesiogiai susijusi su tuo, kad „sutemos“ ir „šviesa“ tekste įrašytos atvirai jas gretinant, tarsi *siūlant* jas atpažinti kaip vienareikšmes figūras. Teksto partikuliarumo analizė turi atidžiai fiksuoti teksto kaip objekto suvokimo modifikacijas: jei atliekame „šviesos“ ir „tamsos“ opoziciją grįstą figūratyvizavimą, paslepiame „vasarų šviesos“ ir „sutemų pasaulio“ paslaptinį, ir atvirkščiai; o jei pripažįstame abu principus, matome, kad tekstas prieštaringas ir nevienalytis, panašesnis į painų, *ad hoc* autonomiškų detalių junginį nei į aiškiai apibrėžtų konfigūracijų išklotinę.

Formuluojant abstrakčiau, tokie semiotiniai „skaitymo stebėjimai“ parodo, kad tekstas nėra vien neutralus paviršius diskurso sklaidai, kurią grindžia ankstesnės loginės-semantinės, naratyvinės ir kitos reikšmės

⁸⁹ Apie tai kalba Hansas-Georgas Gadameris, pasak kurio „[f]iksuotas tekstas turi fiksuoti pirmąjį pranešimą taip, kad jo prasmė būtų *vienareikšmiškai suprantama*“ [žyma mūsų – P. J.] „Vienareikšmis suprantamumas“, kiek kalbama apie tekstus, regis, galimas tik kaip fenomeninis įskaitomumas, girdimumas ar pan., t. y. pačios įprasmitos laikmenos kokybė, tuo tarpu tekstas kaip prasmės objektas vienareikšmis nebūna. Panašu, kad Gadameris tekstą kaip prasmės objektą apmąsto tik meno kūrinio perspektyvoje, tuo tarpu kitur, pavyzdžiui, juridinėje hermeneutikoje, įžvelgia instituciškai motyvuoto išaiškinimo pagal išankstines „interpretacines sąlygas“ pirmenybę. Žr. H.-G. Gadamer, „Tekstas ir interpretacija“, *Istorija. Menas. Kalba*, sud. ir vertė A. Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 171–197 (cit. iš p. 184).

struktūros, iš esmės nepriklausomos nuo jo partikuliarumo. Vietoj to, tekstas tarsi nuolat priešinasi reikšmės akivaizdumui, nes kiekviena „akivaizdybė“ yra tik momentinis sąveikos galimybių sklaidos pristabdymas. Jei tekstas skaitomas, tai gali būti tik perėjimo, moduliacijos momentas, o sklaida turi tęstis; jei „akivaizdybė“ fiksuojama ir sklaida sustabdoma, kalba eina jau ne apie teksto skaitymą, o apie tai, „apie ką“ „kalba“ tekstas. Pavyzdžiui, vos tik aš „pagaunu“, kas gi yra toji „JAV rinktinė“, tai pagaunu ištisą referencinį „apie ką“ tinklą, taip pat savo santykį su sporto diskurso, praktikos, tradicijos „apie ką“. Galbūt aš, skaitydamas antraštę, noriu tik iškelti prieš save jos reikšmės akivaizdumą ir aprašyti jo struktūrą, tačiau netikėtai priėjęs bičiulis, pamatęs mane ją skaitant, nepaisydamas mano kaip subjekto imanentiškumo tuoj pat nuspręs, kad „domiuosi krepšiniu“ ar net esu „sirgalius“ ir ims su manimi aptarinėti pastarojo laiko šios sporto šakos peripetijas – tai vis tas pats „apie ką“. Tačiau tai neatskleidžia, kas vyksta skaitant tą antraštę: būtent įsitraukimo į informacinę infrastruktūrą, kurioje mano ar bet kurio kito skaitytojo indėlis į reikšmės produkavimą atrodo esąs žymiai didesnis nei to sakytojo, kuris esą mus „informuoja“. Tokiu būdu skaitymas tampa kitų reikšmės praktikų „patvirtinimo“ gestu, taigi tiesiogiai veikia formuojantis tapatybei ir gyvenimo stiliui, ir implikuoja prasmės intensyvumą, kai prasmė randasi ne tekstui išpildant diskurso produkavimo sąlygas, bet skaitytojui suprantant tekstą per dalyvavimo santykį, per sąveiką, iš naujo steigiančią teksto reikšmės sklaidos sąlygas.

Kitaip sakant, prasmės intensyvumo požiūriu nėra pagrindo skirti teksto supratimą nuo jo aiškinimo, kaip siūlė Paulis Ricoeuras, lygindamas filosofinės hermeneutikos ir semiotikos hermeneutines prielaidas. Pasak Ricoeuro, hermeneutika teikia pirmenybę supratimui aiškinimo atžvilgiu, o semiotika priešingai – aiškinimui supratimo atžvilgiu. Pirmu atveju „aiškinimas laikomas būtinu supratimo įtarpinimu“, antru – „supratimas laikomas aiškinimo paviršiniu efektu, tačiau paviršinių pavidalų supratimas

nepraranda euristinės svarbos“⁹⁰. Taigi pirmu atveju supratimas laikomas būkle, kurios siekiama aiškinant (tegu vis iš naujo, jei pripažįstame istoriškai kintantį hermeneutinį nuotolį), antru atveju jis praktiškai nelaikomas problema ir kildinamas iš aiškinimo arba siejamas vien su „paviršiniais pavidalais“. Dar tikslindami klasikinės Greimo semiotikos poziciją, galėtume sakyti, kad joje supratimas apskritai nėra problematizuotas. Greimo ir Courtés *Žodyne* straipsnis „Supratimas“ skirtas vien loginei sąvokos apibrėžčiai ir nesiejamas su semiotiniais objektais⁹¹. Tai paaiškina nuostata, išdėstyta kitame to paties *Žodyno* straipsnyje, skirtame daug dažniau semiotikoje naudojamai „prasmės efekto“ sąvokai:

Prasmės efektas (tai iš G. Guillaume'o perimtas išsireiškimas) yra „tikrovės“ [*réalité*] įspūdis, kurį mūsų jausmų sukuria susidūrus su prasme, t. y. su giliau slypinčia [*sous-jacente*] semiotika. [...] Taip pat ir „suprastas“ sakinytis yra prasmės efektas, kurį sukuria kelių sememų konkretus sintagmatinis išdėstymas. [...] Prasmės efekto vieta – receptijos instancija; jis atitinka [*correspond*] semiozės aktą, kurio vieta sakymo lygmenyje, ir manifestaciją – pasakymą-diskursą.⁹²

Matome, kad čia supratimas išskysta „semiotikoje-objekte“, t. y. diskursą produkuojančiose kalbos reikšminėse struktūrose. Kitaip sakant, supratimas yra tik pasyvus „atitikimas“ produkuojančiai semiozei (sakymui) ir jos produktui (pasakymui). Todėl apie skaitymą ir interpretavimą, tradiciškai implikuojančius išoriškai pastebimą aktyvumą, kalbama jau kaip apie reikšmės produkavimą: pavyzdžiui, teigiant, kad „skaitymas“ yra toks pat kalbos (reikšmės produkavimo [*signifier*]) aktas kaip diskurso produkavimas tikrąja to žodžio reikšme“⁹³, o „interpretavimas yra ne turinio priskyrimas jo neturinčiai formai, bet parafrazė, kuri duotos semiotikos viduje suformuluoja reikšminio

⁹⁰ Žr. P. Ricoeur, „Entre herméneutique et sémiotique“, in: *Nouveaux actes sémiotiques*, Nr. 7, PULIM: Limoges, 1990, p. 7.

⁹¹ A. J. Greimas, J. Courtés, „Compréhension“, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Hachette, 1993, p. 56.

⁹² A. J. Greimas, J. Courtés, „Effet de sens“, *op. cit.*, Paris: Hachette, 1993, p. 116.

⁹³ A. J. Greimas, J. Courtés, „Lecture“, *op. cit.*, p. 206–207.

vieneto turinį kitu būdu, arba reikšminio vieneto vertimas iš vienos semiotikos į kitą⁹⁴. Tai nuoseklu, tačiau veda į epistemologinę aklavietę, mat jeigu sakymo instancijoje reikšmė produkuojama struktūruojant prasmę ir suformuojant turinio ir išraiškos plotmės, tai teksto instancijoje jau prieinamos tik tos turinio ir išraiškos plotmės, kaip „prasmės efektas“, o skaitymo ar interpretavimo instancijos tada gali kurti tik „efekto efektą“ ir t. t.

Mūsų požiūriu, galima išeiti iš šios aklavietės – pripažinimas, kad teksto supratimas yra kas kita nei sakymo atitikmuo „adresato“ pusėje. Tam reikia prisiminti kelias mūsų jau aptartas teksto buvimo sąlygas. Pirma, teksto partikuliarumas neleidžia tapatinti teksto su diskursu ir verčia pripažinti teksto kalbinio pavidalo skirtumą nuo kalbos apskritai. Antra, dėl šios priežasties teksto skaitymas būtinai yra sąveika, kuriai vykstant skaitytojo pastanga steigia prasmės pagrindą, kylantį ne iš diskurso produkavimo procesų, o iš „sveiko proto pasaulio“, t. y. tai yra kokybiškai naujas santykis su prasme. Tokiomis sąlygomis teksto prasmė – tai jam būdinga reikšmės struktūravimo dinamika, kuri pasirodo per skaitytojo pastangą struktūruoti paviršinę teksto kalbinio pavidalo reikšmių sklaidą. Taigi teksto skaitytojas susiduria su kalbos reikšmių sklaida, kuri gali egzistuoti ir be jo, tačiau kuri tik dalyvaujant skaitytojui įgauna prasmės pagrindą ir ima artikuliuoti reikšmes⁹⁵.

Šiuo požiūriu supratimas negali būti laikomas baigtine subjekto būkle teksto-objekto atžvilgiu, į kurią galėtų neatsižvelgti aiškinimas. Norint aiškinti teksto partikuliarumą, supratimą reikia pripažinti teksto buvimo skaitytojui būdu. Taip atsiduriame arčiau heideggeriškos „būties prasmės“ konstituojančio laikiškumo sampratos, kai, pasak Heideggerio tyrinėtojo Thomas'o Sheehano, veikiant „užėjimo į priekį“ [*aheadness*] ir „sugrįžimo“ divalentiškumui, „egzistencija yra proskyna, „atvira erdvė“, kurioje galiu traktuoti štai-ši-dalyką

⁹⁴ A. J. Greimas, J. Courtés, „Interprétation“, *op. cit.*,

⁹⁵ Tai leidžia atskirti teksto prasmę ir interpretaciją: kaip ir teksto kalbinis pavidalas, interpretacija gali egzistuoti skaitytojui nedalyvaujant (galime žinoti, „apie ką“ yra Maironio poezija ir kodėl ji svarbi, patys jos neskaite). Interpretacija formuoja kultūrinę teksto figūrą, su kuria skaitymas nebūtinai susijęs.

pagal štai-tą-galimybę“⁹⁶. Tokiame dvikrypčiame laikiškume skaitomo teksto paviršiaus kalbinė sklaida taip pat pasirodo ne baigtinė, o galimybėska, naujai atverianti „sveiko proto pasaulį“ ir konstituojančią reikšmes kitapus diskursyvaus akivaizdumo, kurį būtų galima aiškinti nepaisant teksto skaitymo. Dėl to teksto paviršiaus sklaida neveda ir į teksto supratimą kaip jo visumos įsisavinimą. Vietoj to, skaitomo teksto paviršius pasirodo kaip dinamiškas struktūravimas, kai tekstas įsiterpia į skaitančiojo gyvenamąjį laiką ir tą laiką įreikšmina, nes paties skaitytojo pastangos tampa pagrindu rasti teksto reikšmėms. Taigi teksto reikšmės sklaida šiuo požiūriu yra dinaminis skaitytojo gyvenamojo laiko pavidalas, jo semantinis tapsmas, nesvarbu, ar toms reikšmėms pagrindą teikiančios skaitytojo pastangos – tai atsidavimas kokio nors *šimtabalsės sniego valandos* įsivaizdavimui, ar įsitraukimas į medijų informacinę infrastruktūrą per antraštę.

Dėl to supratimą įtraukianti prieiga prie teksto partikuliarumo atveria tarpinę būklę tarp perdėm monumentalaus, virš gyvenimiško banalumo pakylėto teksto kaip meno kūrinio ar ypatingos prasmės steigties vietos statuso (tokia formuluotė iš dalies būdinga hermeneutiniams ir postruktūralistiniams apmąstymams), ir tarp teksto kaip neutralios autonomiškų ir prasmės buvimą lemiančių diskurso procedūrų projekcijos statuso (tokia formuluotė būdinga struktūralistinei pozicijai). Nors šie du požiūriai iš pažiūros priešingi, regis, juos abu sieja tas pats pamatinis rūpestis, kai prasmės klausimas subordinuojamas klausimui apie savotišką kultūrinę-semiotinę galią, kaip galią koncentruoti ir paskirstyti prasmę.

Pavyzdžiui, pasak Hanso-Georgo Gadamerio, „[p]oetinis tekstas atlieka norminę funkciją, kuri ne nurodo atgal į pirminį kalbėjimą ar į kalbančiojo intenciją, o kyla iš jo paties; taip pasisekęs eilėraštis nustebina ir pranoksta net patį poetą“; „[t]okio pobūdžio tekstas ne tik fiksuoja šneką, bet ir pats yra autentiškas [...] literatūriniame tekste reiškiasi pati kalba“; „tik

⁹⁶ T. Sheehan, „Sense, Meaning, and Hermeneutics. From Aristotle to Heidegger“, *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, sud. N. Keane ir C. Lawn, Hoboken, N. J.: Wiley-Blackwell, 2016, p. 11.

literatūriniame tekste žodis įgyja visišką *saviesatį*“, ir kt.⁹⁷ Panašiai apie kūrinį rašo ir Heideggeris: „Tačiau ar būna kada nors pasiekiamas kūrinys pats savaime? Kad pavyktų šitai padaryti, reikėtų išvaduoti kūrinį iš bet kokių santykių su tuo, kas nėra jis pats, ir tada palikti jį vieną rymoti sau ir savyje. Tačiau juk į tai nukreiptas ir giliausias menininko sumanymas – išlaisvinti kūrinį vardan jo grynos savy-pačiame-stovėsenos (*Insichselbststehen*). Būtent didžiajame mene, o čia juk kalbama tik apie tokį, menininkas, palyginti su kūriniu, lieka kažkas nereikšminga, beveik kaip savo kūryba pats save naikinantis praėjimas (*Durchgang*), skirtas kūrinio atėjimui (*Hervorgang*)“⁹⁸ Taigi, viena vertus, filosofinė hermeneutika remdamasi savita argumentacija žengia analogišką žingsnį kaip struktūralizmas ir postruktūralizmas – paneigia simbolinį autoriaus autoritetą teksto supratimui ir suteikia „kalbėjimo“ galią pačiam tekstui. Taip pat atrodo panašus ir šių mąstymo „stovyklų“ požiūris į kitą – skaitytojo polį. Filosofinės hermeneutikos atveju skaitytojui suteikiamas asimetriškas statusas. Jeigu kūrėjas dar yra tas, kurį tekstas turi pranokti, kad taptų didžiu meno kūriniu, tai skaitytojas yra arba menkesnė būtybė (Heideggeris visiškai „nurašo“ bet kokias meno vartojimo praktikas), arba tas, kurio užduotis yra suprasti, „kaip yra“, t. y. visiškai atsiduoti tekstui kaip autonomiškam buviniui ir savotiškam prasmės suverenui, kai, pasak Gadamerio, skaitydami literatūros tekstą mes „esame jame, kaip kiekvienas kalbantis yra žodžiuose, kuriuos sako“⁹⁹, tarsi skaitydami netektume bet kokios savasties ir imtume „kalbėti“ teksto žodžiais. Vis dėlto semiotiniu požiūriu svarbiausias net ne skaitytojo statusas, o tai, kad apskritai prasmės klausimas keliamas kaip *statuso* klausimas, t. y. klausiama ne kaip randasi, pasirodo, veikia, sučiuopiama, išgyvenama prasmė, o *kas teikia prasmę ir kas ją įsisavina*.

Įdomu, kad toks požiūris savaip atsikartoja ir struktūralistinėje tradicijoje, kai daugiau dėmesio skiriama tradiciniam literatūriškumui ir

⁹⁷ H.-G. Gadamer, *op. cit.*, p. 190.

⁹⁸ M. Heidegger, *Meno kūrinio ištaka*, vertė T. Sodeika, J. Jonutytė, Vilnius: Aidai, 2003, p. 37.

⁹⁹ H.-G. Gadamer, *op. cit.*, p. 196.

literatūros vertės klausimams. Pavyzdžiui, tokia yra Michaelo Riffaterre'o pozicija. Laikydamasis modernistinės literatūros kaip naujovių nešėjos sampratos ir struktūralistiniais pagrindais atsiribodamas nuo autoriaus kaip interpretacinės instancijos, skaitytojo-teksto santykį jis suvokia visiškai asimetriškai ir deterministiškai. Pasak Riffaterre'o, „[t]ekstas veikia kaip kompiuterio programa, skirta sukelti mums unikalumo patirtį“¹⁰⁰. Tad nors jis įtraukia į „literatūros fenomeną“ apibrėžtį „skaitytoją ir galimas skaitytojo reakcijas į tekstą“¹⁰¹, iš esmės tai nėra skaitymas, nes skaitytojas traktuojamas vien kaip savaime-suprantamybių telkinys, tam tikros fiksuotos semiotinės būklės reprezentantas, kurį „stebindamas“ savo digresijomis tekstas esą patvirtina savo unikalumą. Tad čia panašiai kaip filosofinėje hermeneutikoje teksto unikalumo klausimas sprendžiamas kaip galios prasmei klausimas – jeigu tekstas yra kaip kompiuterio programa (be aiškiai įvardijamo programuotojo), tai skaitytojas yra kaip kompiuteris, kurio atliekamas operacijas ta programa iš anksto apibrėžia. Skirtumas tas, kad anuo atveju teksto pažinimas neskiriamas nuo jo supratimo (pagal Ricoeurą, aiškinimas įtarpina supratimą) ir veda į autentiškumą (pasak Heideggerio, į tiesą kaip atvertį kovojant „pasauliui“ ir „žemei“¹⁰²), o šiuo atveju pažinimas esą turi atskleisti už supratimo iliuzijos slypinčią programą – pagal Ricoeurą, tai reikštų, jog supratimas yra aiškinimo efektas, bet čia galima pridurti, kad taip yra todėl, jog iš esmės remiamasi jau įvykusia „unikalumo patirtimi“. Tad Riffaterre'o atveju išankstinį supratimą apibendrina modernistinė nuostata, tapatinanti tekstų unikalumą su normos perkeitimu, o autentiškumo siekį keičia orientacija į moksliskumą. Bandymas atrasti tekste iš anksto užduotą „programą“, turinčią kontroliuoti skaitytojo patirtį, tiesiogiai susijęs su mūsų anksčiau jau svarstytu teksto konstruojamumo postulatu, pasak kurio tekstas yra operacinė sąvoka, nurodanti elementus, atrinktus remiantis rišlumo

¹⁰⁰ M. Riffaterre, *La production du texte*, op. cit., p. 8.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 9.

¹⁰² „Vienas iš būdų, kuriuo vyksta tiesa, yra kūrinio buvimas kūrinium. Išstatydamas pasaulį ir pristatydamas žemę, kūrinys yra kova to ginčo, kuriame iškovojoja visos buvinijos nepaslėptis, tiesa.“ M. Heidegger, *Meno kūrinio ištaka*, op. cit., p. 57.

reikalavimu. Taip tekstas tampa „tekstu“, t. y. modeliu, pagal kurį rekonstruojamos žanro, rūšies ar srities požiūriu bet kokios diskursinės „programos“, manomai betarpiškai ir vienareikšmiškai vykdomos skaitytojo, klausytojo, žiūrovo, dalyvio ir kt.¹⁰³

Vadinasi, teksto ar kito semiotinio objekto partikuliarumas skleidžiasi už diskurso pagrindu atliekamo prasmės tyrinėjimo ribų. Turėdami omenyje aptartas pozicijas, esame priversti manyti, kad teksto kaip semiotinio objekto partikuliarumas skleidžiasi kitapus diskurso mechanizmo ir to mechanizmo požiūriu yra paradoksalus: mat partikuliarumas implikuoja skaitymą ir supratimą, taigi dar nesuprastą prasmę ar, paprasčiau, prasmės kūrimą, ir todėl jis negali būti pajungtas diskursiniam „programavimui“. Taigi atrodo, jog jei priimame nuostatą, kad tekstai kaip diskurso projekcijos yra vien modelinio pobūdžio, tai, priešingai, esminis klausimas kalbant apie teksto partikuliarumą turėtų būti teksto objektiškumo klausimas.

Teksto objektiškumas

Pagal Greimo ir Courtés'o formuluotę minėtame *Žodyno* straipsnyje apie prasmės efektą, teksto kaip pasakymo aprašymas turėtų „pasitvirtinti tik tiek, kiek pajėgia sukelti panašų [į pirminį, teksto] prasmės efektą“¹⁰⁴. Šioje formuluotėje lieka nepastebėta, kad aprašinėtojas, nori jis to ar ne, tam, kad galėtų atkurti ar reprezentuoti teksto prasminį efektą, turi jį koku nors būdu sučiuopti. Tad dar prieš problemą, kiek aprašymas „pasitvirtina“ savo panašumu į pirminį prasmės efektą, iš tiesų kyla paties pirminio prasmės

¹⁰³ „Televizijos laidos, reklaminiai skelbimai, filmai, technologiniai objektai, taip pat pokalbiai žodžiu, karinės strategijos, metro stotys, pastatai, ištisi miestai empiriniu požiūriu nėra tekstai, tačiau metodologiniu požiūriu juos galima tyrinėti *tarsi jie būtų tekstai*, nes jie pasižymi tomis pačiomis formaliomis savybėmis kaip tekstai tikrąja to žodžio prasme. Tokiu atveju tekstas nebėra daiktas, empirinis objektas, bet tampa teoriniu modeliu, kurį iš principo, esant tam tikroms pagrįstoms epistemologinėms sąlygoms, galima naudoti rekonstruojant daugiau ar mažiau „gilius“ formalius mechanizmus, [veikiančius] visuose reikšmės mokslo pažinimo objektuose.“ G. Marrone, *op. cit.*

¹⁰⁴ A. J. Greimas, J. Courtés, „Effet de sens“, *Sémiotique. Dictionnaire, op, cit.*

efekto problema – kas ir kaip nustato, koks jis yra, kas jį fiksuoja, kaip jis aptinkamas, kai susiduriama su partikuliariu tekstu?

Taigi, iš teksto partikuliarumo perspektyvos pažvelgus į siekius objektyviai aprašyti tekstų prasmę, išryškėja problema, kurią galėtume apibūdinti kaip perskyrą tarp pirminio prasmės efekto (I) ir atkuriamojo, paties aprašymo prasmės efekto (II): negalima pasakyti, ar prasmės efektas II iš tiesų „panašus“ į prasmės efektą I, nes prasmės efektas I lieka vien aprašinėtojo nuožiūroje ir nefiksuotas. Jau minėjome, kad Greimas ir Courtésas *Žodyne* apibrėžia tekstą absoliučiai konstruktyvistiskai tiesiog kaip „sudarytą vien iš tokių semiotinių elementų, kurie atitinka teorinį aprašymo projektą“¹⁰⁵. Tačiau aišku, kad priėmus tokią apibrėžtį paraidžiui nebūtų ir jokio pagrindo kalbėti apie teksto prasmės efektą (geriausiu atveju tai galėtų būti tik kokiu nors pagrindu išskirtų semiotinių elementų prasmės efektas, taigi paties aprašinėtojo „kūrybos“ vaisius), o ir apskritai būtų sunku kalbėti apie kokią nors prasmę, veikiau turėtume manyti, kad semiotika tekstuose plačiąja prasme ieško iliustracijų išankstinėms schemoms (nes semiotiniai elementai išskiriami pagal teorinį aprašymo projektą, o ne pagal tiesiogines prasmines implikacijas¹⁰⁶). Turėdami tai omenyje, matome, kad prasmės efekto II gretinimas su „teksto prasme“ apskritai būtų prielaida, kurios neįmanoma patikrinti: nėra pagrindo tikėtis kada nors rekonstruoti visus teksto prasmės efektus, jei visų pirma neturime kaip juos užfiksuoti esant. Kitaip sakant, jeigu ieškome tekste vien patvirtinimo iš anksto apibrėžtam aprašymo projektui, aprašymas neišvengiamai virsta interpretacija to projekto pagrindu, nes nesuteikia priemonių fiksuoti prasmės efektą I ir „pasitvirtina“ tik per prasmės efektą II, t. y. per *aprašymo teksto* prasmės efektą. Pastarojo taip pat nėra kaip fiksuoti, tad atsiduriame nesibaigiančios interpretacijų apytakos situacijoje, t. y. semiotika virsta dar viena produkavimo sritimi. Galima tokią situaciją laikyti pavyzdine

¹⁰⁵ A. J. Greimas, J. Courtés, „Texte“, *Dictionnaire*, *op. cit.*, p. 390.

¹⁰⁶ Iš tikrųjų praktikoje tokia situacija neretai ir pasitaiko. Pavyzdžiui, Landowskis sukritikuoja „kai kurių analitikų žūtbūtinį polinkį „formalizuoti“ bei jį lydintį sisteminių nusistatymų paversti bet kokias vertes daiktais“, kai taikant mainų objektais sampratą grįstas naratyvines schemas kalbama apie „konjunkciją su laime“ ir pan. Žr. E. Landowski, „Prasmė ir sąveika“, *Prasmė anapus teksto*, *op. cit.*

ir mėginti perorientuoti semiotiką nuo moksliskumo siekio link kultūrinės misijos (taip, regis, ir daro Marrone¹⁰⁷), bet jeigu vis dėlto norime prieiti prie pirminio prasmės efekto tikėdamasi, kad tai mums padės geriau perprasti prasmę, turime ieškoti kitų kelių, o visų pirma pripažinti tekstą kaip objektą, o ne vien kaip teorinių lūkesčių projekciją.

Kalbėdami apie tekstą kaip objektą, turime omenyje ne tekstą kaip epistemologinį „pažinimo objektą“, bendrą modelinį konstruklą, semiotinį procesą, per kurį turėtume prieiti prie bet kokios semiotinės sistemos, ir ne tekstą-objektą kaip empirinį daiktą, kuris pagal aprašymo projektą laisvai redukuojamas į „korporą“. Abi šios apibrėžtys apeina mus dominančią partikuliarumo problematiką ir nesvarsto teksto buvimo klausimo, nuo kurio abstrahuojamasi postuluojuant visiems tekstams bendrą požymių rinkinį (rišlumas, sintagmatika, ribos ir pan.) arba traktuojant juos vien kaip pirmesnių universalių diskurso konstravimo procedūrų realizacijos vietas. Abiem atvejais teksto buvimas, jo partikuliarumas nelaikomas semiotine problema, nors, kaip matėme, analitinio aprašymo sėkmingumo kriterijumi kaip tik ir keliamas teksto semiotinio buvimo skaitytojui (prasmės efekto I) rekonstravimas.

Į tai atsižvelgdami, savo ruožtu siūlome traktuoti tekstą kaip objektą, kurio buvimo skaitytojui būdas yra sandūra su fiksuotu kalbiniu pavidalu, reikalaujanti perkonfigūruoti skaitytojo semiotines kompetencijas ir tokiu būdu per tekstą modifikuoti santykį su „sveiko proto pasauliu“. Semiotinės kompetencijos – tai geba sučiuopti prasmę artikuliuojant reikšmę. Todėl skaitytojui mėginant suprasti tekste aptinkamas artikuliacijas kartu vyksta ir tos gebos formavimo procesas: norint suprasti tekstą, reikia susieti turimą artikuliaciją su teksto partikuliariu kalbiniu pavidalu. Tai potencialiai reiškia kompetencijų pokytį, o kadangi kompetencijos užtikrina prieigą prie prasmės, jų pokytis modifikuoja skaitytojo santykį su ja.

Taigi manome, kad bent jau teksto atveju vadinamasis prasmės efektas yra kur kas sudėtingesnis reiškinys nei vis pasikartojantis efemeriškas realumo

¹⁰⁷ Žr. 111 išnašą.

įspūdis. Jis leidžia sučiuopti ir mėginti aiškinti teksto specifiškumą per sąsają su teoriškai postuluojamu realiu skaitytoju, nes pastarasis yra vienintelė instancija, kurioje tas prasmės efektas įgauna faktinį pavidalą. Šiam faktiškumui būtina sąlyga – kompetencijų sedimentacija, kuri reiškia, kad kompetencija yra ne tik produktyvios (diskurso akto ar skaitymo kaip diskurso akto) atlikties loginė sąlyga, bet ir semiotinės egzistencijos matmuo. Paprastai kalbant, tai reiškia, kad skaitytojas supranta ne tik tada, kai pats kalba (pavyzdžiui, interpretuoja, „apie ką“ vienas ar kitas tekstas), bet ir susidurdamas su kito „kalbėjimu“ kaip semiotiniu objektu. Toks susidūrimas implikuoja, kad kompetencijos yra ir sedimentuotas būvimo būdas, santykis su prasme, kurį tada vienaip ar kitaip modifikuoja paties skaitytojo pastangomis (skaitant) aptinkama teksto artikuliacijų specifika. Būtent todėl teksto skaitymas yra *efektyvus*: teksto partikuliarumas atsiskleidžia per dinaminę sąveiką su skaitytojo buvimu, reikalaujamas supratimo pastangos, taigi savotiškos autopotencializacijos.

Kad galėtume padaryti šią dinaminę sąveiką prieinamą aprašymui, turime konceptualizuoti atitinkamą tiriamąjį režimą, kuriame tekstas būtų apibūdinamas dar iki prasmės efekto susiformavimo. Dirbdami tokiu režimu, fiksuotume skaitymo ir supratimo proceso moduliacijas, kai vyksta teksto kalbinio pavidalo ir skaitytojo semiotinių kompetencijų sąveika. Tam visų pirma turime apibūdinti savitą to kalbinio pavidalo pasirodymo būdą, kitaip sakant, palyginti tekstą su juslinio suvokimo objektu. Anksčiau cituotame Marrone straipsnyje pats autorius savo ruožtu cituoja Greimo pasakojimą, kur Greimas lygina tekstą su kubu:

Man kelių rodžiusį figūratyvinį modelį aptikau pirmoje Merleau-Ponty knygoje – tai kubas. Kas yra kubas? Man regis, jei transponuosime į vaizdo geometriją, jis panašus į Dekarto vašką. Galima žiūrėti iš visų pusių, kaskart jis pasirodo vis kitaip, tačiau kubas kaip toks lieka toks pat amžinai. Štai kur geras diskurso kaip autonominio objekto apibrėžimas – „be teksto nėra išganymo!“. Tai apibrėžimas, leidžiantis kalbėti apie diskursą nepriklausomai nuo siuntėjo ir gavėjo kintamųjų. Kaip ir kubas, visada yra tekstas: tekstinė ar naratyvinė struktūra, kaip invariantas, kuriuo gali remtis mūsų analizės. Negalima to invarianto, kaip

dažnai daroma, redukuoti į subjektą sakytoją ar subjektą adresatą, kaip, pavyzdžiui, Jauss'o estetikoje: negalima visko suvesti į produkuotoją arba skaitytoją.¹⁰⁸

Taigi čia Greimas kalba apie tekstą jau kaip apie autonomišką objektą, o ne kaip apie arbitraliai atrenkamus duomenis teoriniam aprašymo projektui. Vis dėlto siekiant mūsų išsikeltų uždaviniams jo išsakyta pozicija nepakankamai arba (kaip pažiūrėsi) pernelyg radikali, mat atsisakydamas redukuoti tekstą į produkuotoją ar adresatą Greimas kartu nušalina iš tyrimo akiračio ir jo objektiškumą, kuris pasirodo dar iki tekstinės ar naratyvinės struktūros aprašymo. Kalbėdamas apie kubą ir jo geometrinę struktūrą, tai pastebi ir pats Merleau-Ponty, nesutinkantis, kad kubą kaip objektą galima atskirti nuo jo pasirodymo sąlygų: „Kubas šešiais lygiais šonais [taigi esminė struktūra – P. J.] ne tik nematomas, bet ir neišsivaizduojamas; tai kubas, koks jis būtų pats sau; bet kubas nėra pats sau, nes tai objektas.“¹⁰⁹ Kubas kaip regimasis objektas pasirodo ne visais šonais iš karto, o daugybinėmis matomumo variacijomis, neatsiejamomis nuo žiūrinčiojo kinetinės dinamikos. Panašiai ir tekstas kaip objektas pasirodo ne savo giliomis struktūromis, o suprantamumo variacijomis, kurios randasi per santykį su skaitytojo kompetencijomis.

Dvejopos teksto kaip semiotinio objekto savybės

Norint gretinti fenomenologinius ir semiotinius objektus, produktyvų požiūrio kampą pasiūlo šiuolaikinis filosofas Grahamas Harmanas, taip vadinamos į objektus orientuotos ontologijos [*object-oriented ontology, OOO*] kūrėjas. Semiotiniu požiūriu Harmano pozicija ypač įdomi todėl, kad jis kritiškai apsversto patį objektiškumo klausimą, o tai, kaip bandėme parodyti, neišvengiamai reikia daryti ir semiotikos teorijos rėmuose, jeigu norime į ją

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ M. Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, Routledge: London, New York, 2005, p. 237.

integruoti partikuliarumo problematiką. Komentuodamas iš pažiūros priešingų pozicijų, natūralistinio realizmo ir vyraujančios krypties [*mainstream*] idealizmo panašumą objektų statuso klausimu, Harmanas pastebi, kad abi šios pozicijos objektus apskritai praleidžia pro akis: „[j]ie teigia arba kad yra bazinis gamtinių elementų sluoksnis, kuris paaiškina visus objektus, arba kad objektai yra tik tiesiogiai stebėtojų pasirodančių ypatybių sampynos“¹¹⁰. Čia Harmanas išskiria šiuolaikinės fenomenologijos pradininką Husserlį kaip tą, kuris „atrado objektus *pačioje* fenomenų plotmėje“¹¹¹. Tokią išvadą Harmanas grindžia fenomenologiniame mąstyme ir praktikoje aptikta įtampa tarp daugybinių objekto profilių kaip be perstojo kintančių juslinių jo ypatybių ir paties juslinio objekto¹¹², kuris duotas per intencionalų imanentinį „objekto duoties aktą“ ir apskritai yra tik tiek, kiek yra patiriamas. Taip pat juslinis objektas dalyvauja ir kitoje įtampoje su savo paties eidetiniais bruožais, dėl kurių tas objektas ir yra ir lieka tas, kas yra: tai esminiai jo bruožai, nepriklausomi nuo juslinio profilio moduliacijų. Šios objekto savybės neprieinamos tiesiogiai (jusliškai), nes yra *realios*, t. y. nepriklausomos nuo mūsų juslinio intencionalumo. Pasak konkretų palmės pavyzdį aptariančio Harmano, „[r]ealiosios šios palmės savybės ne daugiau panašios į mūsų sudarytus jų sąrašus negu pati palmė panaši į tą palmę, kurią mes matome“, todėl „prieiga prie jų gali būti tik netiesioginė ir aliuziška“¹¹³.

Matome, kad savo ruožtu Greimas tarsi analogiškai tvirtina teksto kaip objekto neišsemiamumą jo patyrimu („kalbėti apie diskursą nepriklausomai nuo siuntėjo ir gavėjo kintamųjų“), tačiau jis neatlieka Harmano poziciją išskiriančio žingsnio – neatskiria objekto ir jo savybių, teksto nuo diskurso. Dėl to išeina, kad tekstas nagrinėjamas kaip diskursas, o jo stabilumą

¹¹⁰ G. Harman, *The Quadruple Object*, Zero Books: Winchester, Washington, 2011, p. 30.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² Harmanas skiria *juslinius objektus* [*sensual objects*], kurie iš esmės yra objektiškumo aspektu interpretuoti pervadinti Husserlio išskirti (sąmonės) intencijos objektai, ir *realius objektus* [*real objects*], kurių pradines apibrėžtis aptinka Heideggerio darbuose. Taip pat jis fiksuoja esant skirtumą tarp objektų ir jų savybių, kurios taip pat būna juslinės ir realios. Mus šiame darbe domina tik juslinis objektas ir jo santykis su juslinėmis ir realiomis savybėmis.

¹¹³ *Ibid.*, p. 32.

grindžianti tekstinė ar naratyvinė struktūra taip pat randasi diskurse. Taigi, diskurso bendrieji procesai grindžia diskurso apraiškas, o tekstas – tik tų apraiškų sampyna. Kaip objektas jis pradingsta iš akiračio. Savo ruožtu, mes jau mėginome parodyti, kad norėdami domėtis semiotiniu teksto partikuliarumu turime pripažinti, kad jis paradoksaliai pasirodo tik per skaitymą, taigi, kalbant Harmano terminais, kaip partikuliarus juslinis objektas. O susidūriant su kalbiniu teksto pavidalu atsirandantį neapibrėžtumą, kai teksto kalba skiriasi nuo kalbos apskritai ir todėl neturi iš anksto diskursyviai apibrėžtų reikšmių, galima gretinti su mirgančiu juslinio objekto savybių pertekliumi. Dabar dar galime pridurti, kad šis perteklius nesusijęs su Greimo minimu skaitytoju kaip kintamuoju. Teksto kaip prasmės objekto kintamumas patirtyje pasirodo ne registruojant ir sumuojant skirtingų skaitytojų interpretacines trajektorijas, bet fiksuojant bet kokią skaitytoją implikuojančius semantinio universumo tapsmus skaitymo laike. Skaitant intriguojančią antraštę apie artėjančią krepšinio „mūšį“, atsiveria begalė galimybių užtikrinti jos supratimą: 70 pergalių iš eilės galima būti stebėjus visas ar fragmentiškai, galima būti apie jas girdėjus, skaičius ir kt. Tai bet kuriuo atveju suaktyvina bendrą tapatybės („krepšinio mėgėjo“) topiką, bet toji topika skaitymo laike visada yra tampanti, neapibrėžta paskiromis vieno ar kito skaitytojo kvalifikacijomis. Kitaip sakant, tekste fiksuotas tapatybės diskursas, bet jo sklaida nesutampa su tekstu kaip objektu, ji vyksta per sąveiką su skaitytoju. Teksto reikšmių sklaida, semantinis tapsmas pasirodo kaip jo savybės, atsiskiriančios nuo teksto-objekto kaip semiotinės patirties akiračio. Kaip tik ši įtampa apbidūna specifinį skaitymo dvilypumą, kai skaitytojas jau įsitraukęs į reikšmės produkavimo procesą, bet dar turi jam suteikti prasmės pagrindą.

Paprastas būdas fiksuoti minėtą semantinį tapsmą – aptariant ankstesnius pavyzdžius mūsų jau taikytas reikšmių pagavos variavimas, kada matome, jog norint sučiuopti teksto kintamumą visai nereikia registruoti paskirų „perskaitymų“, bet vietoj to patys galime vienu metu tapti „skirtingais skaitytojais“:

Guliu po žydinčiom slyvom,
Senovinių dramų
Veikėjas.¹¹⁴

Ar čia kalbama „rimtai“, kalbėtojas reflektuodamas savo situaciją tapatinasi su senųjų dramų personažais? O gal tai ironija, turinti pašiepti tokį „gulinėjimą“? O gal taip išoriškai fiksuojamas vaizdas, kai kartu matomas ir gulintis „aš“, ir alternatyviai čia-dabar įsivaizduojamas senovinių dramų veikėjas? Arba, orientuojantis į žanrinę schemą, fiksuojama, kas ateina iš atminties, nedarant esminio skirtumo tarp „tikra“ ir „fiktyvu“, tarp gulinio „aš“ ir dramų veikėjų, bet teikiant pirmenybę asociatyviam formulavimui? Mūsų nuomone, vienareikšmio atsakymo į šiuos klausimus tiesiog nėra, bet būtent tai pozityviai atskleidžia teksto objektiškumo problematiką, nes parodo, kad kiekvieno vadinamojo „perskaitymo“ ištakose slypi atsiribojimas nuo galimybiškumo ir pertekliaus, nuo savotiško teksto skaitymo nepabaigiamumo. Galbūt kaip tik šis nepabaigiamumas kartais, norint jį sukontroliuoti ir vis dėlto pagaliau užbaigti, vadinamas reikšminiu visetu, tačiau iš tiesų galutinai nustatyti teksto kaip reikšminio viseto ribas neįmanoma, nes tekstas kaip objektas nėra tapatus savo semantinei sklaidai. Teksto kaip semiotinio objekto kalbinis pavidalas yra ne reikšmės apibrėžtis, kurią skaitytojas turi tiesiog perimti, bet paties skaitytojo atliekamos reikšmių atrankos akiratis, besiskleidžiantis supratimo laike kaip semantinis tapsmas.

Tai taip pat reiškia, kad nėra pagrindo tapatinti teksto prasmę su kokia nors stabilia, iš anksto apibrėžta struktūra. Teksto pagrindas negali būti naratyvinė ar kitokia struktūra, nes tekstas yra objektas, o ne tiesioginė diskurso jungtis su iš anksto apibrėžta semionaratyvine ar kitokia kompetencija. Kaip partikuliarus objektas, jis autonomiškas ir nepriklausomas nuo jokios gilesnės dedukcinės sistemos nustatomų produkavimo sąlygų, net jeigu iš tiesų būtų pagal tokias sąlygas produkuojamas. Kaip objektas, tekstas tyrėjui pirmiausia atsiskleidžia reikšmės tapsmais, užpildančiais skaitymo

¹¹⁴ S. Geda, *Žydinti slyva sniegyno ežere*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 41.

laiką. Niekas negali pasakyti, kiek reikšmės atspalvių gali turėti cituotos poezijos eilutės *Guliu po žydinčiom slyvom / Senovinių dramų / Veikėjas.*, bet vietoj to galime fiksuoti patį jų skleidimąsi varijuodami savo pačių nuostatas: galbūt didesnės svarbos suteiksime žodžiui *Guliu*, taigi somatikai, gyvenimo stiliaus ar net moralės klausimams, o gal – *žydinčioms slyvoms*, taigi gamtai, jusliniam įspūdžiui ar poetinio vaizdinio vertinimui. Šios galimybės ir neapibrėžta daugybė kitų atsiveria ten, kur semiotinis objektas pasirodo savo „juslinėmis“, t. y. per tiesioginę sąveiką su subjektu besiskleidžiančiomis savybėmis. Šių nestabilių tapsmų veikiamiausiai nė negalima laikyti partikuliariaisiais teksto bruožais, todėl mes šiame darbe jais tik naudosimės nustatinėdami skaitymo ribas, bet jų neaprašinsime. Neapaisant to, jie, atrodo, yra esminis elementas norint bent kiek geriau paaiškinti, ką semiotikoje galėtume laikyti vadinamuoju prasmės efektu, o galbūt ir norint fiksuoti, kaip tas efektas randasi.

Kaip pereiti nuo šių reikšmės tapsmų prie teksto partikuliarumo? Jau minėjome, Harmanas pastebi, kad juslinis objektas yra įtampoje ne tik su savo juslinėmis savybėmis, bet ir su savo eidetinėmis, arba realiomis savybėmis, dėl kurių jis nėra tik savaime tuščia visų įmanomų profilių suma, bet yra, kas yra, štai šis, o ne kitas objektas. Harmanas štai taip lygina juslines ir realias savybes tarpusavyje pagal jų prieinamumą:

Terminologiniu požiūriu, galime kalbėti apie savybių „inkrustavimą“ juslinio objekto paviršiuje. Su bet koku jusliniu objektu visada susiduriama detaliau nei būtina: šis miesto horizontas neturi mirgėti būtent taip, kaip dabar, kad būtų atpažįstamas kaip šis horizontas. Tačiau kalbant apie realias savybes, kurios būtinai jusliniam objektui, kad jis būtų, kas yra, tai jau ne inkrustacija, bet veikiau „nugramzdinimas“. Būtinai juslinio objekto savybės nugrimzdusios po jo paviršiumi kaip venecijietiškos galeros korpusas, nematomas stebėtojui, akinamam laivą dengiančių vėliavų ir emblemų ar jo denyje belaisvių dainininkų ir būgnininkų atliekamos muzikos. Nors korpusas nugrimzdęs, jis būtinas, kad laivas būtų tinkamas plaukioti. Analogiškai ir juslinio objekto realias savybes galima išvesti netiesiogiai, bet ne matyti. Juslinis objektas negalėtų būti, jei tuo pat metu neturėtų abiejų savybių. Tai

nebūtų juslinis objektas, jeigu jis kaip nors nepasirodytų, bet tai nebūtų štai šis juslinis objektas, jeigu jis neturėtų jį štai šiuo objektu padarančių specifinių eidetinių savybių.¹¹⁵

Perkeldami šią perskyrą į teksto problematikos lauką, sakytume, kad realios teksto savybės turi užtikrinti, jog vis dar skaitome tą patį tekstą, o ne esame nežinoma kryptimi nešami reikšmės atspalvių srauto. Diskursui taikomos izotopijos sąvoka galbūt paaiškintų, kaip tas atspalvių srautas sukontroliuojamas sudarant schemas, bet ne kaip iš jo išžengiama į tą santykį su tekstu, kai tariamės pagavę jo „esmę“ arba jaučiamės patys tos esmės pagauti¹¹⁶.

Mūsų supratimu, norint nagrinėti realias teksto savybes, reikia pripažinti visišką jo kaip skaitomo objekto autonomiją, kad galėtume sučiuopti įtampą tarp tarp neapibrėžtų reikšmės tapsmų ir to, kas tekstą daro *štai šitu* tekstu – kalbos kaip fakto. Kitaip sakant, turime žiūrėti į teksto kalbinį pavidalą ne kaip į kvietimą „interpretacijai“, o kaip į tai, kas tiesiog *yra* ir kieno buvimas mums prieinamas tik vienaip ar kitaip peržengiant skaitymo metu būtinai vykstančius reikšmės tapsmus. Tai paradoksas: teksto kalbinis pavidalas akivaizdus, bet jis tampa „nematomas“, nes nugrimzta interpretaciniame santykiyje su tekstu, kurį galėtume pavadinti egzistencine „apie ką“ nuostata. Laikantis šios nuostatos, tekste visada ieškoma to, ko jame nėra, bet „apie ką“ jame rašoma. Taip tarsi mėginama sukontroliuoti teksto reikšminį tapsmą išankstinėmis interpretacinėmis schemomis. *Guliu po žydinčiom slyvom / Senovinių dramų / Veikėjas*. – apie ką čia rašoma? Apie autorių? Apie pavasarį? Apie kokį nors nutikimą? Vos tik sužadinama „apie ką“ nuostata, iškart išeinama iš tiesioginės sąveikos su tekstu rėmų ir įsitraukiama į interpretacijų apykaitą. Mat klausimas „apie ką“ iš esmės yra

¹¹⁵ G. Harman, *op. cit.*, p. 29–30.

¹¹⁶ Landowskis panašiu kampu komentuoja atvejį Mozarto, kuris „tapo Mozartu klausydamas atliekant ir pats grodamas Haydną“, t. y. atvejį, parodantį, kad susidūrimas su teksto esme kartu yra susidūrimas ir su savo esme. Savo kur kas smulkmenškesniame tyrime laikysimės subendrinto principo, kad teksto partikuliarumo atpažinimas ir pripažinimas vyksta skaitytojo kompetencijos šerdyje. Cituotą fragmentą žr. E. Landowski, „Prasmė ir sąveika“, *Prasmė anapus teksto, op. cit.*, p. 215.

atliktis: jis implikuoja savotišką atsakomybės už prasmę perkėlimą tam nežinomajam interpretacinių schemų teikėjui, kuris užtikrina, kad visi tekstai yra „apie kažką“. Panašiai Harmanas, įkvėptas Slavojaus Žižeko, knygoje *Weird Realism* svarsto tai, ką vadina „igimtu bet kokio turinio [content] kvailumu“. „Turiniu“ šiuo atveju vadinamas tiesioginis kokių nors teiginių parafravimas, bergždžiai mėginant suteikti savajai parafrazei teisingumo vertę ir pamirštant, kad galima daugybė kitų, tokių pat „teisingų“ parafrazių. Kvaila ne parafrazuoti, bet manyti, kad kuri nors parafrazė teisingesnė už kitas¹¹⁷. Teksto semiotikoje tai reikštų, kad iš esmės teisingas kiekvienas nustatymas, „apie ką“ rašoma kokiame nors tekste, nes kiekvienas tekstas yra „apie viską“.

Už reikšmių tapsmo – prasmės tikrumas

Savo ruožtu, realios teksto savybės, atrodo, turėtų būti nepajungiamos „apie ką“ nuostatai, tarytum apie jas kalbant būtų svarbu vien tai, kad tekstas yra kaip kalbos faktas: jei rašoma *Guliu po žydinčiom slyvom*, to turėtų ir pakakti. Bet toks konstatavimas netrunka pavirsti bergždžia metaparafraze („tekstas yra, ir nieko apie tai negalima pasakyti“), tad turime kelti klausimą, koks yra semiotinis „kalbos fakto“ statusas ir koks jo santykis su skaitymu. Atrodo, čia galime remtis Greimo semiotikoje išvystyta skaitymo praktika. Mūsų supratimu, tas „yra kaip štai šis tekstas“ savaip jau buvo formuluojamas Greimo ir Courtéso *Žodyne*, mūsų jau cituotoje pastaboje apie „semiotinę egzistenciją“. Dabar, Harmano pavyzdžiu suformulavę dvilypę skirtį tarp juslinio objekto ir dvejopų, juslinių ir realiųjų jo savybių, galime dar kartą grįžti prie tos formuluotės:

¹¹⁷ G. Harman, *Weird Realism. Lovecraft and Philosophy*, Winchester, Washington: Zero Books, 2012, p. 17–20.

Galiausiai buvimo būdo problema iškyla kitame lygmenyje, pačiose nagrinėjamose semiotikose ir, tiksliau, naratyviniuose diskursuose, kurie laikomi „tikrų“ veiksmų aprašymais. Nors ir pripažįstame, kad tai vien veiksmų simuliakrai, atliekami „popierinių“ subjektų, analizė reikalauja juos traktuoti kaip tikrus [...] ¹¹⁸

Nors čia, laikantis 7–8 dešimtmečiais vyravusios orientacijos į veiksmo semiotiką, kalbama tik apie veiksmus, vėliau semiotika vis labiau plėtė akiratį, todėl ir mes šią pastabą galime taikyti apskritai viskam, kas aptinkama teksto paviršiuje ir apskritai visai semantinei pasaulio apimčiai. Tačiau svarbesnė čia paties tikrumo problema. Matome, kad tikrumas šiuo atveju yra ne fiktyvumo priešingybė, bet „popierinio“ veiksmo kaip *realios* duotybės pripažinimas. Tokiu būdu tikrumas pripažįstamas semantiniams konstrukts, atibojant juos nuo „apie ką“ nuostatos, kuriai visa, kas parašyta, yra netikra, bet slepia kokį nors tikrą dalyką. Taip pat matome, kad šis tikrumo pripažinimas yra kitoks santykis su tekstu nei reikšmės atspalvių tapsmų fiksavimas. Norint pripažinti kad ir kokio nors veiksmo semantinio konstrukto tikrumą, reikia išskirti ir atpažinti tą veiksmą kaip veiksmą tekste, kuris tuo pat metu skleidžiasi begaliniais semantiniais atspalviais. Esmė (ir problema) čia ta kad tai būtent *tas veiksmas*, toks, kuris nėra tiesiog semantinio tipo „veiksmas“ atvejis ar „veiksmo diskurso“ taisyklių realizacija, bet pats savo partikuliarumu yra prasmės buvimo būdas, arba tokio buvimo būdo elementas. Tai reiškia, kad vienas veiksmas jau visai nebūtinai bus tapatus, analogiškas ar bent panašus į kitą veiksmą, bet galės būti ir toks. Tad iki galo pripažindami Greimo ir Courtéso su atsarga postuluotą („analizė reikalauja“) tekstuose atpažįstamų semantinių darinių *tikrumą*, kartu nutolstame ir nuo Greimą labiausiai dominusių universalijų paieškų, vietoj to manydami turį atsiverti semiotinei *įvairovei*, kurią dar turime pažinti.

Grižkime prie posmo *Guliu po žydinčiom slyvom, / Senovinių dramų / Veikėjas*. Ką šiuo atveju reikštų pripažinti realumą? Jau aptardami ankstesnius

¹¹⁸ A. J. Greimas, J. Courtés, „Existence sémiotique“, *Dictionnaire, op. cit.*, p. 138–139, Nr. 5.

pavyzdžius matėme, kad reikšmių tapsmo plotmėje tekstai neišvengiamai pasirodo esą heterogeniški. Nors toks heterogeniškumas iš pažiūros gana banalus (juk nėra nieko nuostabaus tame, kad koks nors tekstas yra ir skambus, ir neapibrėžtas), jo svarba atsiskleidžia pažvelgus iš realių savybių perspektyvos, kai turime imti domėn ne tik paviršiaus tapsmus, kurie savo kintamumu parodo, kad apskritai susiduriame su objektu, gebančiu įgyti įvairiausių („juslinių“) savybių, bet ir gilesnes („realias“) prasmės buvimo formas, kurios daro tekstą būtent tuo tekstu, kuris jis ir yra, o ne kuriuo nors kitu. Tada matome, kad tekstas iš tiesų linkęs skilti į atskiras dalis, kurios nėra „apie ką nors“, bet veikiau pačios yra *kažkas*, prasminiai dydžiai, kurie *sudaro* tekstą, nors ir nėra iš anksto susiję diskursinio rišlumo ryšiais. Pats šių dalių buvimas kartu jau yra jungtis ir ji būtent partikuliari, todėl būtų bergždžia bandyti ją universalizuoti, tačiau jos aprašymas, kaip matysime, kelia kitus uždavinius.

Taigi, viena vertus, mūsų cituojamas trieilis yra, viena vertus, *akimirka*: nesvarbu, ar kalbama „iš situacijos“, ar stebint iš šono, ar fantazuojant, pats *Guliu po žydinčiom slyvom*, pasiremiant glausta „rytietiška“ eilėdara, pradžia *in medias res* ir principu neplėtoti vientiso pasakojimo, yra fiksuotas momentas. Įdomu ir stebina tai, kad kažkodėl savaime aišku, jog šio momento trukmė gali būti kuo įvairiausia (gal kalbantysis prigulė minutėlei, gal gulinėja per naktį, o gal „amžinai“, kaip fikcinis personažas knygoje), bet tai būtinai yra momentas, o ne vyksmas, pasižymintis tęstinumu („jau seniai guliu“ ar pan.), ar veiksmas, pasižymintis tikslingumu („guliu, nes pavargau“, „užsinorėjau ir atsiguliau“ ar pan.). Tai neabejotinai lemia kalbinis tos eilutės pavidalas, kuriame šiuo atveju galbūt svarbiau yra tai, kas *neparašyta*: „rytietiškas“ glaustumas yra tik pirmas įspūdis, už kurio slypi nuovoka apie kruopščią frazių ir žodžių atranką. *Akimirkos* atpažinimas nėra kokios nors teisingos interpretacijos sąlyga. Interpretacijos uždavinys – atpažinti ar nustatyti teksto kaip diskurso vietą kultūrinėje reikšmės apyvartoje, tuo tarpu *akimirka* – tai teksto buvimas skaitytojo atžvilgiu. Be to, interpretacija linkusi teigti teksto kaip „audinio“ rišlumą, tuo tarpu tekstų kaip objektų savybės

viena nuo kitos atsiskiria to paties teksto kalbinio pavidalo pagrindu. Todėl toje pačioje pirmoje eilutėje, vertinant ją jau kartu su dviem kitomis, galima išskirti tai, ką toliau šiame darbe aptarsime atskirai kaip „hiperarcheologinį mastymą“ – savotišką šuolį laike, kai štai tokia „gulėjimo po slyvomis“ situacija, pavirtusi stebimu objektu, iššaukia praeities įžvalgą. Taip pat joje galima išskirti savotišką „poetinę idilę“, kai *gulėjimas* po *žydinčiomis* slyvomis atsiskleidžia ne kaip praktinis veiksmas, o kaip estetinis perteklius, kaip „gražus gyvenimas“. Taigi toje pačioje eilutėje galima išskirti bent tris savitus darinius, kurie kiekvienas įgyja prasmę atskirai: pavyzdžiui, *akimirakai* nereikia „hiperarcheologijos“ ar „idilės“, kad ji suintensyvintų esamojo laiko patirtį ir taip modifikuotų skaitytojo kompetenciją, galbūt tuo pačiu sužadindama naują semiosės procesą (kaip kad būna tada, kai poezijos skaitymai įkvepia rašyti, „susimąstyti“ ar paskatina rasti pasijines būsenas). Kaip matome, tie dariniai išryškėja per teksto paviršiaus elementų sandūras, vos tik pamėginame imti tuos elementus kaip „tikrus dalykus“, o ne vien atsitiktines diskurso produkavimo taisyklių realizacijas. Teksto paviršiaus elementai tuo pat metu užmezga keleriopus tarpusavio ryšius, kartu per tuos ryšius apsibrėždami ir patys. Dėl to *akimirkoje* „guliu“ ir „žydinčios slyvos“ veikia kaip du savarankiški elementai (momentinis veiksmas ir momentinis žydėjimo įvykis), o *hiperarcheologiniame matyme* – kaip vienas elementas (*matymo* akto aplinkybė). Pereinant nuo *akimirkos* prie *hiperarcheologinio matymo* ir *poetinės idilės*, tas pats tekstas atsiskleidžia vis kita savo „briauna“, vis kitu savo partikuliarios architektūros ramsčiu, o paviršiaus elementai priklausomai nuo šių ramsčių įgyja vis kitas apimtis ir kitas struktūrines funkcijas.

Taigi realios, partikuliarumą steigiančios teksto savybės tarsi absorbuoja paviršiaus elementus ir per juos nustato teksto buvimo būdą, panašiai kaip pradžioje, kalbant apie idiolekto sąvoką, individualaus kalbėtojo šnekos elementų statusas priklausė nuo to, koku būdu per juos kalbėtojo individualybė atsiskleidė kaip prasmės duoties vieta. Taigi teksto realios savybės atsiskleidžia kaip veikmė pačiame tekste: kad atsiskleistų viena ar kita

savybė, reikia tarsi leisti paviršiaus elementams išpildyti savo potencialą vieniems prasminiams ryšiams, o ne kitiems. Tad, pavyzdžiui, *akimirka* atsiskleidžia elementams susispiečiant apie stebėtojišką išoriškumą, kuris randasi kaip kalbos sukuriama distancija kam nors esamuju laiku rašant ar sakant „guli“, arba „guli“, arba „gūli“, vien tik konstatuojant ir niekaip nekomentuojant, taigi visą reikšmingumą paliekant už sakymo akto, pačiam kalbančiojo buvimui ten, o ne kitur; tas išoriškumas būdingas ir „žydinčioms slyvoms“, kurios taip pat tik konstatuojamos ir kurių žydėjimas yra savotiškas sakymo atitikmuo gamtoje, nes vyksta tik tam tikru metu. Taigi šios savybės yra tarsi nuolat kintančiame teksto paviršiuje išsikristalizuojantys prasminiai, reikšmės tinklų neišskaidyti dariniai, nustatantys kontūrus ar ribas, pagal kurias vienos teksto paviršiaus ypatybės virsta jų medžiaga, kitos – ne. Žiūrint dar kitaip, galima sakyti, kad tokiu būdu vieni elementai tampa svarbūs, kiti – ne tokie svarbūs. Pavyzdžiui, *akimirkoje* pati pirmo (o ne antro, trečio ar beasmens) forma „guli“ nėra svarbi, taip pat nesvarbus eilutę sudarančios frazės naratyvinis krūvis ir pan.

Toliau šiame darbe, nagrinėdami Sigito Gedos poeziją, tokius darinius-savybes vadinsime *semioidiolektiniais formantais*. „Formanto“ terminą perėmėme iš Greimo, kuris savo ruožtu jį turbūt perėmė iš fonetinių tyrimų ir pritaikė paskiriems figūratyviniams arba plastiniams, taigi jau semantiniams dariniams įvardyti¹¹⁹. „Semioidiolektiniais“ juos vadiname norėdami pabrėžti, kad šie formantai ir sudaro tai, ką suprantame kaip teksto savitumą prasmės požiūriu. Iš anksčiau pateiktų demonstracijų jau buvo matyti, kad šie formantai tekstuose veikia daugybiškai: kaskart išskyrėme jų po du, tris, ir nedrįstume teigti, kad išskyrėme visus¹²⁰. Taip atsiskleidžia bent mums netikėtas reiškinyš,

¹¹⁹ A. J. Greimas, „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, *Baltos lankos*, Nr. 23, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2006.

¹²⁰ Pavyzdžiui, paskiausiai aptartame trielyje, regis, būtų galima išskirti dar bent vieną formantą, susijusį su pirmojo asmens kategorija (*guli*, (aš) *veikėjas*), eliptišku frazavimu, eilėdaros glaustumu ir pačia posmavimo maniera. Šie elementai kaskart, kiekviename posme jungiasi į tai, ką galėtume pavadinti „unikalia mintimi“, kurių atsikartojimas per visą eilėrašį sudaro savotišką siužeto pakaitalą.

kai teksto savitumą nulemia ne koks nors jo „visumos“ rišlumo principas¹²¹, bet vienas nuo kito atskiri formantai, t. y. tokie dariniai, kurių tiesiogiai nesieja niekas, bet kurie jungiasi sudarydami tekstą, kiekvienas savitu būdu „medžiaga“ paversdamas teksto paviršiaus kalbinius elementus. Šiuo požiūriu tekstas iš tiesų panašus į bet kokią kitą semiotiškai apžvelgiamą objektą, pavyzdžiui, kėdę, kurios kojų, sėdimosios dalies ir atlošo taip pat nesieja joks rišlumo principas, tik tai, kad jie sudėti kartu sudaro kėdę¹²², ir kiekvienas savaip sumedžiagina tai, ką aptinkame kaip kėdės paviršių (tarkime, medieną). Dėl to kėdė gali turėti begalę dizaino variantų ir vis tiek likti kėde: realioji kėdė nėra nei kuris nors iš jų (tai būtų kėdės „perskaitymas“), nei abstrakti kėdės idėja (tai būtų dedukcinės diskurso taisyklės) – kaip prasmės objektas, kėdė niekada nėra nei vientisa, nei galutinai užbaigta pagal aiškiai apibrėžtą rišlumo principą.

Aišku, kurti išsamią „kėdės teoriją“ neketiname, tačiau pastaroji išvada svarbi vėl grįžtant prie tekstų. Nors semioidiolektiniai formantai „abejingi“ tarpusavio rišlumui, tai vis dėlto nereiškia, kad jie neutralūs teksto kalbinio paviršiaus kaip duotybės atžvilgiu – tai svarbu, nes kalbėdami apie rišlumą paprastai turime omenyje būtent teksto paviršiaus elementų „racionalias“ ar bent jau racionalizuojamas tarpusavio sąsajas, kurios tarpininkaujant semiotinei sistemai turi sukurti taip vadinamą „teksto audinį“. Dar trumpam sustodami prie skaitymo kaip sąveikos su teksto kalbiniu paviršiumi situacijos, galime visų pirma paklausti, kiek (ir kuo) pagrįsta apskritai laikyti tą paviršių

¹²¹ Apskritai manome, kad rišlumo paieškos vis dar pernelyg susijusios su prielaida, jog tekstas perteikia perifrazinio pobūdžio intenciją („šiuo kūrinio norėta pasakyti, kad...“), tik ieškant rišlumo intencija suvokiama jau ne psichologiškai, o konstruktyvistiškai, esą tekstas taip sukonstruotas, kad reikštų šį ar tą, taip ar anaip. Taip suprantame, pavyzdžiui, Umberto Eco išskirtą *intentio operis*, kurią turi „pamatyti“ (modelinis) skaitytojas, bet tokia prielaida išryškėja daugelyje semiotikos darbų. Mūsų supratimu, toks tiesioginis poveikumas vis dėlto neįmanomas. Tiesioginis poveikumas įmanomas tik diskurse, t. y. ten, kur veikia ne paskiri tekstai, o tekstų masės, per kartojimą paverčiančios tam tikras reikšmės konstravimo procedūras įpročiais. Minėtą žr. U. Eco, „Overinterpreting texts“, *Interpretation and Overinterpretation*, sud. S. Collini, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1992.

¹²² Atitinkamai pačioje banaliausioje funkcinėje situacijoje kėdė „savavališkai“ dalija žmogaus kūną į autonomiškas „viršutinę“, „vidurinę“ ir „apatinę“ dalis. Sekant šia mintimi, galima kelti hipotezę, kad tekstai taip pat implikuoja tam tikrą prasmės buvimo banalumą, kuriuo „savavališkai“ apdoroja skaitytojus, tačiau norint tokią hipotezę patikrinti, reikėtų suvokti, kas šiuo atveju galėtų būti kūno atitikmuo, o tai jau būtų atskiro darbo uždavinys.

savaimine duotybe. Čia mums padės nedidelis eksperimentas, kuriuo sugretinsime ištraukas iš Gedos ir Maironio eilėraščių:

<i>Ar iš tikro, ar rodosi</i>	<i>Ežero skaisčios bangos liūliavo</i>
<i>Autobusai taškais.</i>	<i>Žaliu smaragdu;</i>
<i>Kaip boružės geltonos</i>	<i>Laivą be irklo varė, lingavo</i>
<i>Eina dzūkų miškais.</i> ¹²³	<i>Vėsos dvelkimu.</i> ¹²⁴

Abejodami, ar teksto paviršius yra savaiminė duotybė, turime omenyje labai paprastą dalyką – įprotį tapatinti tekstą su medžiagiškomis apibrėžtimis, kurios jį talpina, apima ir perduoda, išstato vartojimui kaip visumą, tekstą-produktą¹²⁵. Jei tik nustojame laikyti šią sutartinę normą natūralia ar būtina būkle, matome, kad su mūsų pasirinktomis ištraukomis galime elgtis ir visai kitaip, ne tik tvarkingai jas „įsisavinti“ ar suvartoti. Pavyzdžiui, galime kuo puikiausiai skaityti: *Ar iš tikro, ar rodosi / Žaliu smaragdu; / Kaip boružės geltonos / Vėsos dvelkimu.*; arba *Ežero skaisčios bangos liūliavo / Autobusai taškais. / Laivą be irklo varė, lingavo / Eina dzūkų miškais.*, ir daugybe kitų variantų. Iš tiesų tai jokia naujovė, tik savotiškas jau tradicinėmis tapusių modernių asambliažo, koliažo, miksavimo, semplavimo ir visokio kitokio perdirbimo praktikų variantas¹²⁶. Miksavimas šiuo atveju parodo, kad teksto-

¹²³ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 48.

¹²⁴ Maironis, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, *Raštai*, t. I, parengė I. Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987, p. 185–186.

¹²⁵ Šią problemą iš kitos pusės aiškiai įžvelgė meksikiečių menininkas Ulises Carrion, savo manifeste „Naujasis knygų kūrimo menas“ kvietęs išlaisvinti *knygą* iš *tekstų* talpyklos vaidmens. Žr. U. Carrion, *The New Art of Making Books*, prieiga internetu: <<http://www.arts.ucsb.edu/faculty/reese/classes/artistsbooks/Ulises%20Carrion,%20The%20New%20Art%20of%20Making%20Books.pdf>>.

¹²⁶ Kažką panašaus įsivaizduoja ir Harmanas, siūlantis „skirtingais būdais modifikuoti tekstus ir pažiūrėti, kas nutiks“, taip mėginant atskleisti esmines tekstų savybes, dėl kurių modifikuojami jie vis tiek išliktų tie patys nepriklausomai nuo „juslinių“ (intencinių) savybių. Vis dėlto šiuo atveju sutinkame su literatūrologu Williamu Benzону, kuris tokius pasiūlymus sukritikuoja kaip vedančius į naivų platonizmą (esą kitapus modifikacijų yra *tas tekstas* kaip nominalus vienis). Mūsų supratimu, taip yra todėl, kad Harmanas, priešindamas „juslinėmis“ savybėmis grįstam holizmui („visos paviršiaus ypatybės paklūsta struktūrai, kuri ir yra teksto esmė“) iš akių išleidžia savo paties pasiūlytą antrą perskyrą su „realiomis“ savybėmis, ir todėl vis dar laikosi teksto kaip vieningos visumos sampratos, kurią šiame darbe norime atmesti. Diskusiją žr. G. Harman, „The Well-Wrought Broken Hammer: Object-Oriented Literary Criticism“, *New Literary History*, Nr. 43, 2012, p. 183–203; W. Benzon, „Reading With Graham, A Working Paper on the Emptiness of Counter-Factual Criticism and

objekto fenomeninė duotis nėra tokia savaiminė ir taip paprastai užtikrinta vien jo fenomenalumo, kaip dažnai norėtume manyti laikydami save „empirikais“: Kalbinio paviršiaus požiūriu, kuo puikiausiai galime rišliai skaityti daugybę tekstų kaip vieną, o tai skatina dar kartą kelti prielaidą, kad diskursinis rišlumas nesusijęs su pavienio teksto partikuliarumu, galbūt netgi yra priešingos krypties tendencija (tada turėtume savotišką semiotinę dialektiką tarp diskursyvumo ir partikuliarumo). Šiek tiek panašiai yra ir su semioidiolektiniais formantais, nes kiekvienas jų savaip „iškreipia“ teksto paviršių nepriklausomai nuo jo fenomeninės apimties, pagal prasmę. Todėl toliau matysime, kad šie formantai taip pat gali galioti ne vienam, o daugeliui tekstų: jeigu jie įtraukia teksto paviršiaus elementus kaip „medžiagą“, tai sakytume, kad tekstų daugyje ta pati „medžiaga“ gali būti panaudojama pakartotinai. Vadinasi, tas pats partikuliarusos teksto bruožas-formantas formuojamas panaudojant iš pažiūros skirtingus kalbinius pavidalus, nes reikšminiai skirtumai tarp tų pavidalų taip pat priklauso reikšmių tapsmo sričiai. Tai reiškia, kad teksto partikuliarumas yra santykinai nepriklausomas nuo jo kalbinio pavidalo. Taip, be abejo, yra todėl, kad jis neatsiejamas nuo skaitytojo, tiksliau, nuo supratimo, kai semioidiolektiniai formantai susiduria su skaitytojo sankloda (tarkime, norint suprasti, kas yra neapibrėžtos trukmės *akimirka*, reikia būti išvysčius tam tikrą lankstumą laiko atžvilgiu). Galbūt kaip tik dėl to tekstai ir nenustoja egzistuoti vos tik baigiame skaityti, bet geba daryti ilgalaikį ar trumpalaikį poveikį, tapti mums „savais“ ar „svetimais“. Nesame galutinai tikri, kokias reikėtų iš to padaryti išvadas, bet aišku bent tiek, kad tai mums suteikia semiotinę prieigą prie savotiškų „teksto dalių“, kurios galbūt yra alternatyva labiau tradicinių literatūros tyrinėjimų išskiriamiems „bendriesiems kūrybos bruožams“: alternatyva tuo, kad kartu jos yra veikiau daugis nei struktūra, taip pat tuo, kad konceptualiai jos, atrodo, visai nesusijusios nei su psichologiniu (autoriaus), nei su konstrukciniu (rišlumo) intencionalumu, tačiau suteikia pagrindo svarstyti teksto efektyvumo

an „OOO Conception of the Text“, 2012 m. spalio, prieiga internetu: <http://ssrn.com/abstract=2166887>.

klausimus (nes į jų sandarą įeina skaitytojo kompetenciją modifikuojanti supratimo pastanga).

Tarpinės išvados: nuo kalbėtojo idiolekto prie skaitomo teksto partikuliarumo

Bandyamas kelti idiolekto problemą poezijos semiotikos lauke – tai visų pirma požiūrio kampo pakeitimas. Pati idiolekto sąvoka implikuoja, kad domimasi ne bendrybe, o paskirybe ir jos aktyviu santykiu su tuo, kas laikoma bendriausiu episteminiu akiračiu (kalba, diskursu). Vadinasi, nuo abstraktų prasmės buvimą implikuojančių bendrųjų reikšmės produkavimo procesų rekonstravimo pereinama prie prasmės konfigūracijų įvairovės tyrinėjimų. Savaime svarbus tampa vieno ar kito teksto, tekstų grupės buvimas, ima ryškėti skirtingų tekstų poleminiai, panašumo, skirtingumo, susietumo ryšiai, o taip pat prasmės kaip „natūralios“, gyvenamos terpės kontūrai, ekologinis kažką visada reiškiančio žmogaus pasaulio vaizdas.

Tokios krypties pasirinkimas visų pirma pareikalavo semiotiškai konceptualizuoti individualaus kalbėjimo ir jo ypatybių problematiką. Semiotiniu požiūriu, nepakanka svarstyti individualios gramatikos, leksikos ar sintaksės, bet reikia visus šiuos ir kitus pasirinkimus pajungti orientacijai į prasmės tyrimus. Vadinasi, turime susieti bendrąją semantiką ir individualumą. To siekiant, nepakaktų tiesiog priskirti tam tikrą diskursą tam tikram individui ir teigti, kad analizės atskleistos to diskurso ypatybės dėl šios prieskyros yra „individualios“, idiolektinės. Mat tokia prieskyra prasmės požiūriu yra visiškai atsitiktinė – priskyrus tą patį diskursą kitam individui, niekas nepasikeistų.

Kalbotyriniai idiolekto tyrimai rodo, kad individualios variacijos paveikia net ir pačias smulkiausias kalbines konstrukcijas. Dėl to individas tampa atpažįstamas ne per atsitiktinę sąsają su diskursais, bet per pačią savo kalbą, per savo kalbinius pasirinkimus. Taip individualumas tampa paties kalbėjimo dalimi ir pasirodo esąs per kalbėjimą prieinamas be išankstinių psichologinių ar sociologinių prielaidų. Interpretuodami šią struktūrą

semiotiškai, kėlėme klausimą, kaip individualumas persmelkia kalbėjimo prasmę, jo reikšmės atsiradimo sąlygas ir procesus, kaip galimas individo pažinimas per tai, ką jo kalbėjimas reiškia, kokia jo prasmė. Tačiau prasmė, kitaip nei kalbos gramatinės, sintaksinės ar leksinės konstrukcijos, neturi iš anksto apibrėžto repertuaro, kuriuo remdamiesi galėtume nustatyti individualumo kontūrą bendroje „kalbos apskritai“ plotmėje. Pats individualus kalbėjimas ir yra „repertuaras“, tiksliau, „sveiko proto pasaulio“, žmogiško prasmės pasaulio fragmentas. Todėl daugiausia, kas iš anksto prieinama pramės požiūriu – tai kalbėjimo situacija: pavyzdžiui, mūsų aptartame M. Barlow tyrime tai buvo JAV prezidento sekretorių spaudos konferencijos, o tai jau suteikia pagrindą mėginti nustatyti tuos prasmės nuotolius, kuriuos steigia kalbiniai kalbėtojų pasirinkimai.

Kalbėjimo situacija peržengia diskurso kaip autonominės plotmės rėmus, kuriuose savo analitinės operacijas paprastai atlieka semiotikas. Situatyvumas paverčia kalbėjimą ne vien diskurso kaip reikšmės produkavimo vieta, bet ir nuolatinių pasirinkimų „sveiko proto pasaulio“ atžvilgiu vieta. Kai žmogus kalba, svarbu, ką jis sako, ką apskritai artikuliuoja kaip kažką prasminga, ką kitas turėtų suprasti. Todėl semiotinei idiolekto koncepcijai pagrįsti netinka bendrieji diskurso semantinės artikuliacijos modeliai – individualios raiškos požiūriu reikšmė neatsiejama nuo dalyvavimo situacijoje, pasirinkimų kaip prasmės akiračio.

Negana to, kadangi negalime atsidurti kalbančiojo vietoje, ryšys tarp prasmės akiračio ir individualios artikuliacijos nėra savaime duotas, jis prieinamas tik netiesiogiai, nustatant kalbančiojo santykį su situacija, kaip tas santykis pasireiškia per kalbinius pasirinkimus. Šitoks nustatymas įmanomas tik pripažįstant skirtumą tarp kalbos apskritai ar sau pakankamo diskurso ir tarp individualaus kalbėjimo, kuris struktūruoja situacijos prasmę. Tas skirtumas yra semiotinis tik todėl, kad per jį į prasmės konstravimą įsitraukia klausytojas. Kalbančiojo raiškos individualumas randasi tik pasirodydamas kitam, kaip santykis su kalbėjimo situacija, kuris dar turi būti supastas. Individualūs kalbiniai pasirinkimai – tai visada ir iššūkis sučiuopti situacinius

niuansus, ir kartu proga klausytojui pažinti kalbantįjį per tai, kas jam [kalbančiajam] yra prasmė.

Perkeliant tokią individualaus kalbėjimo ir jo ypatybių problematiką į poezijos semiotikos sritį, ji buvo konceptualizuota kaip partikuliaraus teksto ir jo reikšmės ir prasmės atsiradimo problematika. Kalbėjimo situacijoje susiduriama su kalbančiu individu, kuris savo buvimu „prisiima“ tai, ką sako, o štai rašytinės poezijos situacijoje tokio individo nėra. Teksto tiesiogiai neprisiima niekas, tačiau jis pats yra kaip toks, atskiras nuo kitų tekstų, štai šis, partikuliarus ta prasme, kad pats savo buvimu tarsi „prisiima“ tam tikrą kalbinį pavidalą. Taigi teksto partikuliarumo svarstymai skiriasi nuo sakymo situacijos problematikos, kurioje netiesiogiai implikuojama, kad tekstas „kalba“, kažką „sako“. Teksto partikuliarumas specifiškas tuo, kad kalbėjimo situacijos struktūravimą čia keičia teksto objektiškumas.

Kadangi diskursyvumas kaip iš anksto apibrėžtų reikšmės produkavimo procesų visuma neapėmia teksto objektiškumo problemos, teksto reikšmės sklaida negali būti redukuota į vieno ar kito diskurso tipo (pavyzdžiui, literatūros diskurso) produkavimo apraišką. Panašiai kaip idiolekto atveju randasi skirtis tarp kalbos apskritai ir individualaus kalbėjimo, taip ir prie teksto objektiškumo prienama tada, kai atpažįstamas skirtumas tarp kalbos ar diskurso apskritai ir partikuliaraus teksto kalbinio pavidalo. Teksto kalbinis pavidalas implikuoja reikšmės artikuliaciją (nes yra kalbinis), bet jo partikuliarumo atžvilgiu bendrieji reikšmės produkavimo procesai pasirodo esą pertekliniai, nes tuo pat metu teikia galimybių daugį priklausomai nuo santykio su skaitytoju modalumų.

Tai rodo, kad teksto reikšmės sklaida yra sąveika, kurios specifinis režimas yra skaitymo veiksmas. Norint nagrinėti teksto semiotinį partikuliarumą, reikia įtraukti skaitymą į tyrimo aprėptį. Toks žingsnis suteikia pagrindą suvokti skirtumą tarp teksto kalbinio pavidalo ir skaitant pasirodančio reikšmės galimybių daugio kaip įtampą, kai skaitytojas negali tiesiogiai sučiuopti teksto reikšminės sandaros, kuri nebūtų priklausoma nuo jo paties dalyvavimo. Tuo pat metu būtent ši įtampa laiduoja teksto semiotinę vertę, nes

parodo, kad skaitymas nuo pat pradžių yra ir bandymas suprasti. Ši įtampa konceptualizuota remiantis Grahamo Harmano į objektus orientuotos ontologijos įžvalga, jog juslinis objektas, pasirodantis santykyje su patiriančiuoju, yra įtampoje su savo savybėmis, kurios esti dvejopos – jauslinės (prieinamos tiesiogiai kaip nuolatinis tapsmas) ir realios (prieinamos netiesiogiai kaip esminė objekto sandara).

Tokiu būdu teksto objektiškumas susidvejina ir paaiškėja, kad teksto semiotinis partikuliarumas – ne savaiminė duotybė, o perėjimas nuo vienos įtampos prie kitos, nuo paviršinio reikšmių tapsmo prie reikšmės artikuliavimo trajektorijų, kurios peržengia tiesioginio teksto-skaitytojo santykio rėmus. Kad toks perėjimas įvyktų, reikia atpažinti teksto „idioletą“: jo kalbiniam pavidalui būdingus pasirinkimus, kas apskritai įvardijama, kas ne, kas pasirenkama kaip priemonė, kas – kaip referencija, kas gretinama, siejama, jungiama, kas atskiriama ir pan. Kadangi, kaip ir kalbančiojo individo atveju, semiotinis idiolekto tyrimas negali kliautis iš anksto apibrėžtu repertuaru, tokie požymiai išskiriami nustatant pačiame tekste glūdintį prasmės pagrindą, kuris leidžia jungti teksto elementus į stambesnes konfigūracijas. Tos konfigūracijos pasirodo kaip labai įvairios tendencijos, atsikartojančios ne viename, o keliuose tekstuose: tam tikrų esinių rūšių gretinimas, specifiška figūrų atranka, verčių kūrimo modelį suponuojantis naratyvinio aktanto-subjekto tipas, kalbos vartojimo praktiką formuojančios sintaksinės, intonacinės, plastinės konstrukcijos ir pan.

Taigi prasmės pagrindas, leidžiantis atpažinti vieną ar kitą teksto elementų konfigūraciją, yra ne diskurso produkavimo procedūros, o „sveiko proto pasaulio“ fragmentai, prasmės kaip gyvenamos terpės apibrėžtys, kurių statusas įvairuoja nuo sociosemiotinių tapatybės konstruktų iki asmeninio ypatingo „regėjimo“, pagrįsto vaizduotės darbu. Dėl to šio pagrindo nustatymas visada reikalauja vienokios ar kitokios skaitytojo pastangos – supratimo akto. Tai leidžia kitaip pažvelgti į teksto prasmės klausimą: tekstas tampa prasmingas, nes jo esminė sandara pasirodo skaitytojui atliekant savo paties kompetencijos modifikaciją.

Taip pat svarbu tai, viename tekste ar tekstų korpuse per tuos pačius elementus pasirodo bent kelios tokios konfigūracijos, tad vienas kalbinis elementas ar ir visas tekstas kaip kalbinių ženklų seka prasmės požiūriu yra nevientisas, sudėtas iš savarankiškų dalių, kurios nebūtinai sieja nuoseklus diskursinis rišlumas. Tas dalis pavadiname semioidiolektiniais formantais, o antroje dalyje pateiksime keletą tokių formantų Sigito Gedos poezijoje aprašymus.

ANTRA DALIS

1-as semioidiolektinis formantas – elementaraus pasaulio vizija

Kalbėdami apie „viziją“ kaip apie semioidiolektinį formantą, turime ne kokį nors epizodą ar sceną, kur būtų užfiksuota kokia nors vizija, ir ne vizijos temą, kuri būtų plėtojama viename ar daugiau epizodų, scenų, eilėraščių ar poemos dalių. Elementaraus pasaulio vizija kaip semioidiolektinis formantas persmelkia daugelį epizodų, scenų ar eilėraščių. Be to, tose pačiose tekstų atkarpose gali veikti ir kiti formantai, todėl nė viena teksto atkarpa nėra lygi šiam ar kitam semioidiolektiniam formantui. Tai ypač svarbu turėti omenyje tada, kai aptardami šį ar kitus formantus naudojame tekstų citatas. Taip pat neturime omenyje ir pasaulėžiūros kaip *Weltanschauung* ar kokios nors pasaulio kaip tokio (pavyzdžiui, socialinės santvarkos) reprezentacijos. Abi šios sampratos numato koreliacijos santykį su abstrakčiu „pasauliu“, o mes tokios perskyros nesilaikome. Pirma, „pasaulio vizija“ čia yra vizijinio, regėjimo pobūdžio darinys; antra, nors tai teksto (-ų) elementų prasmingos duoties būdas ir tuo ji savaime peržengia diskursinės tų elementų reikšmės ribas (pavyzdžiui, sužadindama agrarinę pasaulio sampratą), taip išžengiame į platesnę prasmės realybę, o ne į kokį nors gryną pasaulį.

Tad pereikime prie paties semioidiolektinio formanto ir visų pirma aptarkime, ką šiuo atveju vadiname elementarumu. Pasaulio elementarumas bei jo vizijinis pobūdis *Pėdose* ir *Strazde* pasireiškia keliais aspektais: A) tekstuose nuolat pateikiami vaizdai, esiniai, teiginiai ar kitokie elementai, kurie vienas po kito užpildo visą fenomeninį akiratį; B) tuos elementus sieja vienmačiai, nesudėtingi ryšiai; C) bendrai išsiskiria du elementų tipai: homogeniškos konceptualinės schemos ir heterogeniški „kosminiai“ dydžiai.

A) Tekstuose pateikiami elementai praktiškai niekada neturi aplinkos, t. y. akiratis, kuriame jie pasirodo, yra jiems visiškai koekstensyvus. Iš pažiūros tai ganėtinai keista turint omenyje, kad *Pėdose* ir *Strazde* itin dažnai

vaizduojami *kraštovaizdžiai*. Tačiau nors kraštovaizdis šiuose tekstuose yra vienas iš vyraujančių teminių aspektų, jis kaip ir visa kita pajungiamas sureikšminimo logikai, pagal kurią tekste pateikiama tik tai, kas svarbu aukščiausiuoju laipsniu, ir tai pateikiama iškart pačioje svarbos viršūnėje, neplėtojant jokių hierarchijų ar valorizacijos kriterijų. Tai galioja tiek esiniams, vaizdams, būtybėms, tiek ir veiksams, kurie abstrahuojami nuo bet kokių platesnių praktinių ar naratyvinių sąsajų, priežasties-pasekmės grandinių ar kt.¹²⁷

B) Nors neturi aplinkos, pateikiami elementai pabrėžtinai atsiduria greta vieni kitų, vengiant bet kokių jungčių, kurios galėtų paaiškinti jų tarpusavio ryšius. Elementai gretinami voliuntaristiškai, kuriant tai, ką galėtume pavadinti akivaizdžia implikacija, pavyzdžiui:

*Motinėlė karves melžia –
Mirksta kosmose žemelė.*¹²⁸

*Veža avilius,
Gėles.
Nužudytas
Mergeles.*¹²⁹

„Karves melžiančios motinėlės“ ir „kosmose mirkstančios žemelės“ ar „avilių, gėlių ir mergelių“ sugretinimas nė vieno šių elementų neatskleidžia jokiais papildomais aspektais, bet užtat postuluoja tarp jų esant paslaptingą ryšį, kurį tarytum patvirtina ir patys žodžiai, pati kalba: *motinėlė :: žemelė, gėles :: mergeles*. Toks „patvirtinimas“ loginės vertės neturi, bet užtat pačiam ryšio postulavimo gestui suteikia dinaminį plastinį pavidalą: paslaptingas ryšys

¹²⁷ Lyginant *Pėdas* ir *Strazdą* tarpusavyje, čia galima fiksuoti tam tikrą skirtumą – *Pėdose* elementarumas yra daugiau objektiškas, neutralus, o *Strazde* jis įgyja ir moralinį atspalvį. Žr. Rimvydo Šilbajorio pastabas, *Sigitas Geda: iš toliau ir iš arčiau*, op. cit.

¹²⁸ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 16.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 43.

pasirodo kaip sąskambis, taigi visiškai akivaizdžiai. Aišku, čia dalyvauja ir klišinės sąsajos, t. y. sentimentalus Žemės gretinimas su motina, merginų – su gėlėmis ar jų žiedais. Svarbiausia, kad būtent šios klišinės sąsajos yra iš tikrųjų paslėptos ar bent pridengtos atsisakant tiesioginių palyginimų ir sintaksiškai neįprastai performuluojant jose dalyvaujančių elementų santykius: *motinėle* ir *žemelę* tariamai sieja išvada (brūkšnys), *gėles* ir *mergeles* – išvardijimas. Tariamai, nes iš tiesų tai ne loginės, o draminės operacijos, kurių paskirtis yra tas klišinės sąsajas iš naujo padaryti *įspūdingas*. Taigi net ir atsižvelgę į iš pažiūros abstraktų klišių turinį vis tiek grįžtame prie sąskambio, tik tiek, kad matome, jog jį kuriant dalyvauja žymiai daugiau priemonių nei vien žodžių priesagų ir galūnių rimas. Kitaip sakant, akivaizdi implikacija – tai iš kitapus teksto paviršiaus ateinančių klišinių sąsajų skambėjimas tekste, kai šios konkretaus pavidalo neturinčios schemas (žemė-motina, mergelė-gėlė) materializuojamos įmantriu teksto kūrimo gestu. Tad *Pėdų* ir *Strazdo* prasminis savitumas neatsiejamas nuo tam tikrų banalybių, kurioms šie tekstai suteikia naują intensyvumą.

C) Sąsaja su efemeriškomis, kultūros atmintyje glūdinčiomis schemomis – tai požymis, kad *Pėdų* ir *Strazdo* realijos yra vizijinio, ne vaizduojamojo pobūdžio. Galima sakyti, kad prieš tai pastebėtas eksplcitinių sąsajų tarp melžimo ir žemės padėties kosmose, tarp avilių, gėlių ir mergelių nebuvimas turi ir pozityvų aspektą – jis išryškina būtent nuo jokio vaizdavimo nepriklausomą, bet vis dėlto vaizdinio pobūdžio raiškos gestą. Kad niekas čia nevaizduojama, matyti kone kiekvienoje cituotų pavyzdžių eilutėje: ir „motinėle karves melžia“, ir „mirksta kosmose žemelė“ yra perdėm abstraktūs vaizdai, kuriems konkretų juslinį, teminį turinį gali suteikti tik skaitytojas; avilių, gėlių ir nužudytų mergelių vežimas yra tokia pat abstrakcija, tik ji dar veikia ir praktinėje plotmėje, kur „šungalvių“ grobiamos „gėrybės“ yra tokios heterogeniškos, kad implikuoja visai ne praktinius, pagal kokią nors naudą „šungalviams“ nustatomus atrankos kriterijus, bet veikiau emocinius-moralinius atrankos kriterijus (*bitės*, *gėlės* ir *mergelės* sudaro savotišką

šventumo, švelnumo, nekaltybės, dailumo, moteriškumo, dekoratyvumo stereotipų kompleksą), taigi ir vėl, panašiai kaip klišinės esybių gretinimo schemas, yra parinktos pagal iš anksto suponuojamą paveikumo schemą.

Visa tai lemia akivaizdumo perteklių, kuris ir leidžia kalbėti apie viziją: vaizdai čia veikia ne ką nors vaizduodami (pvz., kokias nors figūras, jų naratyvinius, loginius ar patirtinius tarpusavio ryšius ir pan.), bet simuliuodami išankstines schemas kaip akivaizdžias vertybines sąsajas. Taip akimirkai tarp motinos ir žemės atsiranda ypatingas „kosminis“ ryšys, o aviliai (bitės), gėlės ir mergelės virsta didžiausiomis vertybėmis, kurių pasisavinimas patvirtina *šungalvių* blogumą.

Atidžiau pažvelgus į šį simuliacijos vyksmą, galima pastebėti dar vieną dėsnį, kai vieni elementai sureikšminami kitų sąskaita. Taip „kosmosas“ pasitarnauja sureikšminant scheminį motinos-žemės ryšį (tai galėtų būti ir visai nekosminiai sentimentai tėviškei, argumentai žemės nuosavybės klausimu ir kt.), „nužudymas“ – avilius, gėles ir mergeles (nužudymas gėrybių pasisavinimą paverčia aukščiausio laipsnio drama: gėrybės ne grobiamos, bet pajungiamos nepaaiškintai valorizacijos ir apyvartos sistemai, taigi naikinami patys *visų žmonių* (o ne *šungalvių*) vertybiniai principai). Tokį santykį rodo tai, kad tie elementai, kurie panaudojami kitiems intensyvinti, neformuoja savarankiškų reikšmių. Pavyzdžiui, „kosmosas“ iš pažiūros gali atrodyti kaip planetos Žemės kvalifikacija („mirksta kosmose žemelė“), tačiau iš tiesų jis pajungiamas visai ne kosminei, o emotyvinei motinos-žemės sąsajos schemai. Tai rodo pats veiksmazodžio „mirksta“ parinkimas, kuris ne tiek kokia nors reikšmė, kiek pačiu savo konkretumu, taigi savo priklausymu tam tikram diskursiniam arealui, artimesnis prieš tai einančiam „melžia“ nei kokiam nors kosminiam vyksmui. Dėl to, nepaisant kosmoso paminėjimo, tiesioginė sandūra su astronomijos diskursu čia neįvyksta ir žemės samprata išlieka agrarinė. Tačiau tai nekliudo ją emociškai suintensyvinti ar moralizuoti. Priešingai, „kosmoso“ motyvas suteikia nepaprastumo, nuostabumo agrarinės kilmės elementariajai schemai. Panašiai yra ir antruoju atveju, kur

„nužudymas“ kaip negatyvas išryškina gyvų mergelių, gėlių ir avilių tobulumą bei euforiškumą.

Tokia vieno elemento subordinacija kitam primena Jacques'o Derrida aptartą metafizikos mechanizmą ir taip pat remiasi hierarchinio santykio nustatymu. Tik čia dar matome, kaip nureikšminamas dėmuo ne tik atmetamas, bet ir panaudojamas kito įtikinamumui sustiprinti. *Pėdose* ir *Strazde* aptinkama semiotinė valorizacijos situacija yra tokia, kai nureikšminamas dėmuo komentuoja, papildo, išryškina, suintensyvina sureikšminamą elementą, bet neformuoja savo prasminio akiračio, yra atsiejamas nuo jam įprastų diskursinių ryšių. Sureikšminamas dėmuo savo ruožtu yra schematiškas, pastovus, susijęs su iš anksto apibrėžtu prasminiu akiračiu. Todėl, kaip jau minėjome, esminis šių tekstų signifikacijos modusas yra akivaizdumas, o esminis jais palaikomas vyksmas – pakartotinis nusistovėjusių schemų suintensyvinimas. Tai galėtume vadinti pasirinktų schemų aksiologizacija: schemas neplėtojamos, neaiškinamos, negretinamos su patirtimi, bet kartojamos ir kaskart naujai įkraunamos euforiniu svarbos, hierarchinės viršenybės pojūčiu.

Aptarkime dar keletą pavyzdžių, kur atsiskleidžia perskyra ir sąsaja tarp elementarių konceptualinių schemų ir intensyvinančių „kosminio“ diskurso fragmentų:

*O, dar stebėsis
Tie, kur nemato,
Kiek bus žolės čia,
Duonos ir medžių!*

*Klimato, Eros,
Žvaigždyno kaita.
Dievas ar Žemė,
Ar Saulė kalta?¹³⁰*

¹³⁰ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 11.

*Virš miškų erdvė raudona.
Daužo Marsą stichija.
O vaikai, namai ir duona –
Mes pakilome prieš ją.¹³¹*

*Mėnesienoje spalvotą
Paguldžiau tave į luotą.
Šitos akys, šitos lūpos,
Dieve – tu prie jos paklūpok.*

*Jausmas kliūsteli kaip aklas.
Šoka, verčiasi į tolį,
Ir po gelmę visą naktį –
Skambalai dangaus geltoni.¹³²*

Žolė, duona, medžiai :: Klimatas, Era, Žvaigždynas, Dievas, Žemė, Saulė ||| raudona erdvė, Marsas, stichija :: vaikai, namai, duona ||| mėnesiena, tu, akys, lūpos :: jausmas, gelmė, geltoni dangaus skambalai. Jau ne kartą buvo pastebėta, kad Gedos kūryboje daiktavardžiai ir daiktavardinės konstrukcijos iš esmės ir vyrauja kitų kategorijų atžvilgiu. Matome, kad negana to bent *Pėdose* ir *Strazde* daiktavardžiai sudaro dar ir atskiras grupes, t. y. pats jų grupavimas yra tekstokūros aspektas. Tačiau norint nustatyti tų atskirų daiktavardinių junginių tarpusavio santykius, iš tiesų reikia atsižvelgti būtent į veiksmažodžius. Mat nors abeji veiksmažodiniai junginiai pretenduoja į elementarumą, hierarchiniu požiūriu jie nėra lygiaverčiai. Anksčiau jau aptarėme kosmose „mirkstančios“ žemės atvejį, tą patį matome ir čia. Veiksmažodžiai rodo, jog tekste pirmenybė teikiama išimtinai pirmųjų daiktavardinių grupių atstovaujamoms diskursinėms formacijoms: antrosios grupės junginiai arba lieka apskritai be veiksmažodžių (pirmu atveju), arba tie

¹³¹ *Ibid.*, p. 40.

¹³² *Ibid.*, p. 38.

veiksmazodžiai neatitinka kur kas abstraktesnio šios grupės junginių registro (tad stichija „daužo“ Marsą, jausmas „kliūsteli, šoka, verčiasi“). Registras čia įgyja esminę svarbą, nes jokios išsamios pasaulio vaizdo artikuliacijos nevyksta, elementų tarpusavio santykiai neaiškinami. Taip pat svarbus ir izotopinio rišlumo aspektas: vien išvardijimas elementarumo nenulemia, dar reikia, kad elementai sudarytų izotopiją. Tad, pavyzdžiui, *žolė-duona-medžiai* kartu kuria nuorodą į agrarinio pasaulėvaizdžio paradigmą, o štai *klimatas-era-žvaigždynas-dievas-žemė-saulė* yra neapibrėžtos priklausomybės mišinys (kažkas tarp geologijos, astronomijos, religijos, mitologijos); panašiai yra ir *vaikų-namų-duonos* bei *raudonos erdvės-Marso-stichijos* atveju, ir netgi tada, kai kalbama apie meilę, *mėnesieną-luotą-akis-lūpas-Dievą* (patriarchalinė romantinės meilės paradigma) gretinant su *jausmu-gelme-dangaus skambalais* (sunkiai apibrėžiama eklektika).

Būtent nuoroda į apibrėžtas paradigmas nulemia pirmų junginių schematiškumą: *duoną* būtų galima pakeisti *medumi*, *pienu* ar *darbu*, *medžius* – *ežerais* ar *kloniais*, bet junginiai vis tiek liktų tiek pat schematiškai elementarūs. Tai akivaizdžiai matyti iš dviejų cituotų pavyzdžių paralelės, kai *duona* taip pat sėkmingai jungiasi ir su *žole-medžiais*, ir su *vaisiais-namais*. Mat šių junginių elementarumą grindžia išankstinės prasmės formacijos, kurias nematydami geresnio pasirinkimo priskiriame kultūros atminties sričiai. Tos formacijos nulemia ne paskirų žodžių reikšmes, bet jų schematinį potencialą, pavyzdžiui, kartu kaip schema gali eiti *žolė-duona-medžiai-pienas-medus-laukas*, bet ne *žolė-duona-baklažanas-džiazas-vandenilis*, ir taip yra ne dėl kokių nors patiems žodžiams inherentiškų ypatybių (šiaip jie kuo puikiausiai gali būti jungiami į suvokiamas grandines – mes ką tik tai padarėme), bet dėl paties schematizmo, kuris tais junginiais reprezentuojamas.

Kitaip sakant, ne *žolė*, *duona* ir *medžiai* yra tai, „apie ką kalba“ jų junginys – tas junginys ir kiti jam analogiški junginiai perteikia scheminę pasaulio sampratą, kuri yra kitapus teksto paviršiaus ir egzistuoja ne kaip daiktiškas, o kaip prasminis darinys. Tik nediskursinė prasmės duotis gali paaiškinti, kodėl eilutės *Kiek bus žolės čia, / Duonos ir medžių!, O vaikai,*

namai ir duona – / Mes pakilome prieš ją., Šitos akys, šitos lūpos, / Dieve – tu prie jos paklūpok. apskritai yra „pagaunamos“ kaip eilutės, kaip rišlūs pasakymai ir jų junginiai, o ne kaip kliedesiai, esą duona yra jusliškai suvokiamo kraštovaizdžio dalis kaip žolė ir medžiai, arba subjektas, prieš kurį galima „pakilti“, o Dievas paprašytas galėtų priklaupiti prie merginos kaip prie šventybės. Be abejo, tokie aplinkinio prasmės atsiradimo reiškiniai būdingi ir kitokiai poezijai, ir kalbai, ir galbūt bet kokiai raiškai apskritai. Jie yra vienas iš aspektų, sudarančių prasmės ir reikšmės „empirinę“ autonomiją „materialaus“ (fizikine prasme) pasaulio atžvilgiu. Geriausia tokio principo iliustracija šiuo atveju yra tai, kad esame pajėgūs perskaityti cituotas eilutes neprarasdami bendros orientacijos pasaulyje: tai rodo, kad randame kitą nei teksto paviršius prasminį pagrindą, kad teksto prasminių implikacijų pagava vyksta ne tiesiogiai, per juslinį teksto paviršiaus suvokimą, bet „prisijungiant“ – kartu su tekstu – prie fiziškai apibrėžtos vietos ar laiko neturinčių prasmės formacijų. Tai, kad suprantame „prisijungdami“, irgi yra svarbu, nes rodo, kad prasmės perteikimas yra ne neutralus ekonominio pobūdžio procesas, bet efektyvi sąveika: siekdamas suprasti scheminius junginius, skaitytojas turi pats aktyvuoti ir generuoti saitus su jas pagrindžiančia samprata, taigi tam tikru mastu ją persiimti. Tuo nenorime pasakyti, kad skaitytojas būtinai sutampa su tekstu (tai kita, įsitraukimo problema), bet kad schematizmus teikiantis tekstas tam tikru mastu (*Pédose* ir *Strazde* – gana intensyviai) „bombarduoja“ skaitytoją, versdamas jį vis iš naujo patvirtinti tuos schematizmus grindžiančios sampratos egzistavimą.

Įdomu, kad, kaip matėme, antros grupės junginiai schemų nesudaro, taigi nesuponuoja išankstinės sampratos. Tačiau jie ir neformuoja kokios nors naujos sampratos, nes yra pateikiami kaip savaime suprantamybės, tokiu pat būdu kaip pirmos grupės junginiai, o taip pat lieka hierarchiškai priklausomi nuo pirmos grupės veiksmažodžių registro požiūriu. Ir vis dėlto šios grupės junginiai turi keletą bendrų bruožų – juos sudarantys terminai yra visuotinio užmojo, abstraktūs, o taip pat dažnai susiję su kosmosu, moderniu mokslu, religija bei mitologija.

Turint omenyje ankstesnius svarstymus, panašu, kad *Pėdose* ir *Strazde* atliekama savotiška agrarinės pasaulio sampratos ekspansija, kai iš tos sampratos išgautos schemas gretinamos su tai sampratai svetimais diskursais, kurie pasitelkiami juos fragmentuojant ir schematizuojant pagal agrarinės pasaulio sampratos modelį. Taip dangaus kūnai, mikroorganizmai, klimato reiškiniai, technologiniai artefaktai, geologiniai laiko vienetai ar net individualūs išgyvenimai „perfiltruojami“ pasitelkiant agrarinei pasaulio sampratai būdingą „plika akimi regimų pasaulio daiktų“ atpažinimo tinklėlį. To siekiant, dažnu atveju netgi atsisakoma bazinio suvokiamumo, t. y. moderniesiems diskursams priklausančys teiginiai taip „išverčiami“, kad turi būti šifruojami. Pavyzdžiui:

Štai ateina mūsų robotai.

Žvaigždės traukias kaip mikrobai.

Juodai mėlyni miškai

Saugo ežerų akis.¹³³

Čia tik turėdami omenyje atskaitinę paradigmą galime suvokti, jog „ateinantys robotai“ turi reikšti „technologinę pažangą“, o „kaip mikrobai besitraukiančios žvaigždės“ – didžiųjų dangaus kūnų virsmą mažaisiais, plečiantis visatos pažinimo galimybėms. Bet tai taip pat rodo, jog atliktas vertimas į agrariškai daiktiško pobūdžio schemą nekuria naujos sampratos: *robotai-žvaigždės-mikrobai* neužmezga sąsajų su to paties eilėraščio *vaikais-namais-duona* ar *giesme būčiai*¹³⁴ ir gali pasirodyti tik kaip kitai sampratai pavaldžių diskursų fragmentai, pajungti čia vyraujančios sampratos schematizmui. Įdomu pastebėti, kad tas pats nutinka ir su terminais, kurie iš

¹³³ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 41.

¹³⁴ Tokių sąsajų pateikia, pavyzdžiui, mokslinės fantastikos žanras ir su juo susijusios futuristinės pasaulio sampratos, populiarios *Pėdų* pasirodymo metu. Kultūros istorijos požiūriu *Pėdų* ir *Strazdo* atvejį galėtume vertinti kaip nesėkmingą bandymą susieti vyraujančią lietuvių literatūros tradiciją su XX a. antros pusės technologinio proveržio diskursais ir sampratomis ar, neutraliau, kaip neproduktyvų dviejų sampratų susidūrimą. Įdomu, kad realiai produktyvi sandūra lietuvių literatūroje vis dar nėra įvykusi ir XXI a. 2-o dešimtmečio viduryje (išskyrus galbūt Arvydo Šliogerio veikalus, kuriuose technologijų proveržis apmąstomas kaip savotiška humanistinė distopija).

pažiūros atrodo artimesni vyraujančiai agrarinei sampratai; pavyzdžiui, su seksualinio geismo artikuliacijomis:

*Jausmas kliūsteli kaip aklas.
Šoka, verčiasi į tolį,
Ir po gelmę visą naktį –
Skambalai dangaus geltoni.*¹³⁵

Visuotinės pažangos programomis:

*Debesynais palypėkim,
Raketas į gelmę svieskim,
Žeme, žeme, lėkim, lėkim,
Protų fakelais pašvieskim.*¹³⁶

Arba kosmogoniniais apibendrinimais:

*Ir sukasi – lekia
Amžių versmėj –
Geltoni pasauliai
Žali vieversiai.*¹³⁷

Sąlygiškas tapatybes („seksualinis geismas“, „visuotinė pažanga“ ar „kosmogonija“) šiems posmams suteikiame tik remdamiesi prieš tai tuose pačiuose eilėraščiuose einančiais posmais – jie taip pat perteikia „kosmiškai“ šifruotus nesudėtingus teiginius (apie „nežabotą susijaudinimą, išjudinantį visą pasaulį“, „kvietimą protingai pažangai“, „visatos lemtį“), bet paveikio schema jų karkasus sudarantys terminai junginiai netampa, nes, kaip ir ankstesniu atveju, jie turi dvigubą tapatybę – šifruotą reikšmę, kuri juos inkorporuoja į agrarinę pasaulio sampratą tematiškai, kaip eilėraštyje

¹³⁵ *Ibid.*, p. 38.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 39.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 6.

plėtojamo tematinio vaizdinio kulminaciją, ir diskursinę priklausomybę, per kurią atsiskleidžia jų fragmentiškumas, galbūt dirbtinumas, kai jie atsiejami nuo sau įprasto sąryšingumo (tarkime, jausmai gali „kliūstelėti“, bet tokį įvykį paprastai įtarpina kūnas) ir kartu nesileidžia galutinai suprastinami į kraštovaizdžio daiktus, kad tiesiog „šoktų“, „lėktų“ ar „suktųsi“ taip pat kaip bet koks žemiškas padaras ar padargas.

Tai skatina klausti, koku būdu susisieja pirmos grupės schemas, paremtos stabilia pasaulio samprata, ir nuo savos sampratos atsieti antros grupės junginiai. Ir čia galima grįžti prie subordinacijos, nes atrodo, kad antros grupės elementai čia panaudojami įtvirtinti pirmuosius.

Įtvirtinimas vyksta „kosminiams“ elementams pasitarnaujant savo utopiniu krūviu, kuris perkeliamas į agrarinius schematizmus. Kitaip sakant, cituotuose pavyzdžiuose amžių versmėje besisukantys ir belekiantys geltoni pasauliai, raketos, dangaus skambalai ar kt. yra ne esiniai, kurie pateikti serijomis galėtų sudaryti schemas taip pat kaip žolė, duona ir medžiai. Atskirti nuo savo diskursų, užtikrinančių jiems „esiniškumą“, šie substantyvai ir ištisi sakiniai, kuriuose jie pateikiami, iš tiesų yra tropai, figūratyviai performuluojantys ankstesnes tų pačių eilėraščių dalis: neatsitiktinai visi aptariami posmai yra eilėraščių kulminacijos (ir paskutiniai eilėraščių posmai, nors *Pėdose* bei *Strazde* kulminacijų įvyksta ir ne tekstų pabaigoje). Tad amžių versmėj besisukantys pasauliai, į gelmę sviedžiamos raketos ar dangaus geltoni skambalai – tai ne savarankiški pasakymai, o pakartotinės ankstesnių pasakymų formuluotės panaudojant visuotinio užmojo diskursų fragmentus. Besisukantys, lekiantys pasauliai – tai tas pats Lietuvos atsiradimas, tik perrašytas pasitelkus net ne modernios fizikinės kosmologijos leksiką (nes leksika čia demodernizuota, visų pirma atsisakant įvesti procesus, bet taip pat ir astronominę „pasaulio“ bei „laiko“ sampratą), o jos patosą, tą visatos neaprepiamumo pojūtį, kurias čia ne perteikiamas, bet simuliuojamas plastinėmis priemonėmis, kai „pasauliai“, „amžiai“ bei „vieversiai“ netenka eidentinių apibrėžčių ir virsta nediferencijuota mase (t. y. neįmanoma nustatyti, kokiam reikšminiam branduoliui čia galėtų priklausyti „pasauliai“ ar

„vieversiai“, kurie lokalizuojami tokios pat miglotos diskursinės tapatybės „amžių versmėj“). Suprantama, kad palyginus su turtingesnę kosminės vaizduotės tradiciją atstovaujančiais kūriniais čia pasirodantis kosmiškumas nepalieka gilesnio įspūdžio.¹³⁸ Mat kosmiškumas čia veikia ne kaip vaizdinija ar bendra pasaulio samprata, o kaip „kosminis skambesys“, įvaizdžio detalė, perimta iš kultūrinio konteksto (veikiausiai iš to meto mokslo ir kosmoso tyrimų populiarinimo diskursų, taip pat Eduardo Mieželaičio *Žmogaus*) ir panaudota siekiant suteikti įspūdingumo visai kitokiai, tam tikru požiūriu net priešingai, pasaulio sampratai. Taigi *Pėdose* ir *Strazde* „kosminiai“ dydžiai pasirodo kaip *patoso* įkrova į agrarinę pasaulio sampratą reprezentuojančias konceptualines schemas¹³⁹, ir kaip tų schemų visuotinumą simuliacija.

Tokiu būdu suagrarintas geoistorinis ledynų nuslinkimas „Europos apledėjime“ (Pė, 11), kai atsiranda *akmenys, kalnai, kloniai, žolė, duona, medžiai*, išverčiamas į futuristiškai skambantį *kitą pasaulį, kitą peizažą; vanduo, žolės, židiniai, žaltys, miškai, ežerai, kiemai, karvės* eilėraštyje „senas vanduo...“ (Pė, 23) sureikšminami panaudojant *didžiosios būties judėjimo*, danguje vykstančių *raudonų procesų* patoso energiją; galiausiai, visa poema *Strazdas* rutuliojasi Strazdui keliaujant po elementariomis schemomis artikuliuotą Lietuvą, pakliūvant į schematiškas susipriešinimo situacijas: jį vis supa medžiai, laukai, dirbantys žmonės, vaikai, gyvuliai, pievos, ir per visą poemą ši griežtai schematizuota aplinka vis iš naujo įkraunama *būties, amžių, spirale einančios gyvybės* teikiama patoso energija¹⁴⁰.

Ši įkrova, paremta savotišku diskursiniu perdengimu („kosminės“ leksikos užklojimu ant agrarinės sampratos terminų) bei visuotinumą simuliacija, ir yra pagrindinė elementarios pasaulio vizijos ašis. Nuolat schemas kartojant, sureikšminant jas futuristiniu patosu, atliekama savotiška pasaulio *elementarizacija* ir kuriamas ateities semiotinis horizontas,

¹³⁸ Turime omenyje pirmiausia mokslinės fantastikos literatūrinę tradiciją.

¹³⁹ Idomu pastebėti, kad vėliau kosmoso Gedos kūryboje praktiškai neliks;

¹⁴⁰ Tiesa, *Strazde* jau galima pastebėti niveliacijos procesą, kai modernaus mokslo, technologiniai, futuristiniai atspalviai užleidžia vietą tradiciniams moraliniams, religiniams, pasakų ir moderniojo folkloro įvaizdžiams.

projektuojamas gyvenimo stilius, kurį galėtume pavadinti *elementaraus žmogaus* stiliumi. Elementariam žmogui pasaulis sudarytas iš nedidelio skaičiaus vienareikšmių moralinių esinių (pavyzdžiui, *Motina, Moteris, Šungalviai*), kraštovaizdžio elementų (*žolė, vanduo, medžiai, vaikai*) ir programinių veiksmų (*dirbti žemę, auginti gyvulus, susituokti*), kuriuos apibrėžia stereotipija, t. y. schematiškas atpažinimas ir nusistovėję reguliarūs ryšiai. *Pėdose* ir *Strazde* šie schematizmai perdengiami su neutralizuotais „kosminių“ diskursų fragmentais ir tokiu būdu kuriama jų visuotinumų simuliacija. Išankstinė schemų duotis grindžiama ne patirtimi ar pasaulio pažinimo pastanga, o bendro žinojimo, poetinių, etninių, praktinių ar apskritai kultūrinių stereotipų kūrybine pagava, todėl tekstas virsta vieta, kurioje operuojama vadinamąja tikėseną. Struktūrinės semiotikos teorijoje įprasta tikėseną laikyti semiotinės manipuliacijos plotmės dalyku, o operacijos sąvoką taikyti daiktams, bet šiuo atveju pati tikėseną – kaip bendras žinojimas, episteminis pagrindas – paverčiama operacijos objektu, t. y. plotme, kurioje atliekamas savotiškas kultūrinis programavimas tvirtinant agrarinės pasaulio sampratos schemų visuotinumą.

Iš esmės tai populiariajai kultūrai būdinga kūrybinė strategija. Pavyzdžiui, daugybėje Holivudo studijose sukurtų patriotinių filmų, patvirtinančių amerikietiško gyvenimo būdo vertingumą, pasikartoja analogiškos siužetinės ir tipologinės schemas (*amerikiečiai herojai-svetimšaliai teroristai-specialios tarnybos-niekuo dėti aplinkiniai, šeima-namai priemiestyje-trumpai nupjauta žolė-balta dantyta tvora, kasdienė buitįs-vaikų sporto varžybų stebėjimas-sklandūs romantiniai santykiai* ir pan.), bet jos gali įgyti labai skirtingus pavidalus priklausomai nuo pasirenkamų diskursinių formacijų – žanrų, režisierių braižo, veikėjais pasirinktų žmonių grupių atstovų ar būtybių, savo laiko aktualijų. Kova už amerikietišką kasdienybę gali būti susieta su tarptautinės geopolitikos įtampomis, su kosmoso užkariavimo vaizdiniais, su globaliais gamtos reiškiniiais, su socialinėmis įtampomis ir kt. tokiu būdu, tarpininkaujant diskursinėms formacijoms, pradinės schemas įkraunamos utopinio pobūdžio energija, kuri išgaunama atsiejant „skolintų“

diskursų fragmentus nuo jiems įprastų problematikų ir transponuojant juos į išankstines schemas padengiančias plastines abstrakcijas. Taip *blogiuko* skiriamuoju požymiu gali tapti išvaizda ar specifinė anglų kalbos tartis, *herojaus* – išvaizdos, raumeningas, nesužeidžiamas kūnas, jiems kovojant gali griūti ištisi kompiuterinės grafikos pagalba vizualiai atkurti miestai, žūti tūkstančiai žmonių ir pan., tokiu būdu simuliuojant pradinių schemų visuotinumą, jų svarbai ataidint iki pat viso žmonių pasaulio stabilumo pagrindų ar nežemiškos gyvybės limbo.¹⁴¹

Baigiant šio formanto aptarimą, dar įdomu pastebėti, kad kartu su įvairią leksinę išraišką įgaunančiomis konceptualinėmis schemomis bei „kosminių“ diskursų fragmentais *Pėdose* ir *Strazde* visuotinybės simuliacijoje dalyvauja ir kalbančiojo figūra. Pavyzdžiui:

*Atodrėky atmirko ežerai ir amžiai –
Lekiu šnopusdamas per žemę.*

*Į žmones, į knygas lendu,
Apuostinėju tūkstančius pėdų.*¹⁴²

Gerkit.

Melskitės.

Melskitės.

Gerkit –

*Į mane kaip į žemę suėję.*¹⁴³

Aš nubudau.

Stovėjo už langų

*Pasaulis, didelis ir drėgnas.*¹⁴⁴

¹⁴¹ Panašų mechanizmą užfiksavo Rolandas Barthes'as, rašęs apie pramogines imtynes, kuriose pertekline, perdėtai akivaizdžia ir aiškia raiška tvirtinamos elementarios moralinės schemos. Žr. R. Barthes, *Mythologies*, Paris: Éditions du Seuil, 1957.

¹⁴² S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 5.

¹⁴³ *Ibid.*, p. 14.

Žalias paukštis – vertikalėm

*Aš į Lietuvą plaukiu.*¹⁴⁵

Atsiverkite, žaros,

*Man į amžius senus, –*¹⁴⁶

Įdomiausia galbūt tai, kad cituotuose pavyzdžiuose „aš“ struktūriškai veikia kaip diskursinis skolinys, t. y. kaip vienas iš „kosminių“ elementų, įkraunantis patosu agrarinės pasaulio sampratos schemas, bet, priešingai nei kokie nors „mikrobai“ ar „pasauliai“, neturi konkretaus pavidalo. Nors nežinome, kaip pagrįsti tokias sąsajas (tiesa, ir pačiuose tekstuose toliau cituosimi pasakymai atsiranda netikėtai), vis dėlto norime paminėti kelias *Pėdų* atkarpas, kur „aš“ padėtis „be pavidalo“ tarsi išreiškiama per abejonę „aš“ egzistavimu:

O žalios žuvys

Žaliai dugne,

Jūs susapnuokit

*Greičiau mane!*¹⁴⁷

Ar aš buvau, ar nebuvo,

*Ar molio sapną sapnavau?*¹⁴⁸

Šis abejonės motyvas, priskirtas jau Strazdui, atsikartoja ir *Strazdo* „Epiloge“:

Šneka pusprotis vienas,

Kad turėjo sparnus.

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 35.

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 44.

¹⁴⁶ S. Geda, *Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1967, p. 11.

¹⁴⁷ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 7.

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 54.

*Kaip, Pažaislyje, viešpatie,
Išlaikyti durnus!*

*Guli senis ant krosnies –
Tie ilgi vakarai –
Paukščio snapas – ar nosis,
Plunksnos – ar skudurai...*

*Buvo paukštis – nebuvo...
Gal visai netiesa
Tie Sapnai apie Būtį,
Ta Raudona Šviesa.¹⁴⁹*

Bet nepaisant to, ar galime pagrįstai sieti iki visuotinės ekspansyvaus „aš“ bevardiškumą su šiais abejonės motyvais, kitas procesas, būtent tokio kosminio „aš“ įvardijimo ieškojimas, *Pėdose* ir *Strazde* gana akivaizdus. *Pėdose* tai visų pirma:

*Nėr tavęs – nė tavo strazdanų –
Aš patsai – laukuos kaip – Strazdas.¹⁵⁰*

O taip pat jau cituotas „aš“ – *Žalias paukštis*. Tai yra, „aš“ užuominomis tapatinamas su Strazdu, kuris, bent jau žiūrint oficialių leidinių pasirodymo datų¹⁵¹, kaip diskurso fragmentas bus apibrėžtas chronologiškai vėliau. Savo ruožtu, *Strazdas* šiuo aspektu pasirodo kaip vieno diskurso fragmento (būtent Strazdo figūros) išsklaida ar rekonstrukcija, kartu išlaikant ir schematinės pasaulio elementarizacijos liniją. Poemoje jau daugybė motyvų ir epizodų (nuo „visos Būties“ apimčių Žmogaus-Paukščio iki „gamtos sukilimo“ prieš

¹⁴⁹ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 51.

¹⁵⁰ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 21.

¹⁵¹ Nors leidinius skiria tik metai, tad atrodo tikėtina ir galimybė, kad tekstai buvo kuriami lygiagrečiai.

blogiukus) perdėm konkrečiai rodo, kad Gedos Strazdas – tai „kosminės“ būtybės simuliakras, turintis pakylėti agrarinę pasaulio sampratą iki utopijos.

2-as semioidiolektinis formantas – hiperarcheologinis matymas

Lyginant kelis formantus tarpusavyje, galima sakyti, kad jie, suponuoją skirtingas „problemas“ ar „klausimus“ ir teikia skirtingus ar net prieštarigus „sprendimus“ ar „atsakymus“. Kita vertus, jie atsiskleidžia per tą patį teksto paviršių, tokiu būdu nulemdami teksto „įdomumą“, jo įvairiapusiškumą, kai skaitant vieną paviršių susiduriama bent su keliais skirtingais prasminės pusiausvyros taškais. Tad, pavyzdžiui, antras semioidiolektinis formantas, kurį pavadiname „hiperarcheologiniu matymu“, daug kuo priešingas pirmajam, „elementaraus pasaulio vizijai“: jis yra ascheminis ir nereguliarus, koncentruotas į išskirtinį objektą, o ne į bendrą „pasaulio vaizdą“, paremtas ne utopinės energijos perkėlimu per visuotinybinių diskursų asimiliavimą, bet vienos vienintelės kategorinės intuicijos subjektyvu išgyvenimu per metaforą. Panašu, kad vien metaforizacijai panaudojamų objektų atranka yra tas taškas, kuriame pirmas ir antras formantai supanašėja ir kuria tarpusavio balanso būseną.

Prieš išsamiau aptardami šiuos teiginius, peržvelkime keletą pavyzdžių:

*Atodrėky atmirko ežerai ir amžiai –
Lekiu šnopusdamas per žemę.*

*Į žmones, į knygas lendu
Apuostinėju tūkstančius pėdų.*

*Į erdvę žemė beržus paskubom išstūmė.
Ant kerpėto puntuko, po beržais,
Genties pėda –
Ližės didumo,*

*Užkulniais šleivais.*¹⁵²

„Lietuvos atsiradimas“¹⁵³

Laukinis ežeras.

Pirmapradis vanduo.

Rudosios nendrės,

*Kvepiančios protėvių kūnais.*¹⁵⁴

„Europos apledėjimas“¹⁵⁵

Stačios akys medinių dievukų –

Ar ne mano,

Ne tavo akys?

Kaip arti jūs,

Protėviai mano!

Ir kurio gi šimtmečio pėdus

Drasko vėjas nuo stogo?

[...]

Tokios varnos,

Varnėnai

Juk buvo

*Ir penktam, ir dvyliktam amžiui.*¹⁵⁶

„Pirmykštis pavasaris Kaukaze“¹⁵⁷

¹⁵² S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 5.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 6.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 7.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 11.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 13.

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 47.

*Šitos bitės, kamanės,
Šita amžių galybė,
Virš apgriuvusių kaimų –
Rausva amžinybė.*

*Atsiverkite, žaros,
Man į amžius senus, –
Iškėtojęs sparnus,
Strazdas Lietuvos aria.*¹⁵⁸

*O iš rūko lyg sapno
Kyla mano tėvynė –
Senas laikas ir samanos –
Lietuva baudžiavinė.*¹⁵⁹

Pirmiausia reikėtų paaiškinti, ką turėdami omenyje tarp pavyzdžių įtraukėme eilėraščių pavadinimus. Cituotais atvejais pavadinimai įvardija pačiuose eilėraščiuose implicitišką ryšį tarp kraštovaizdžio ir apie jį pasakojančio stebėtojo: stebint kraštovaizdį dabartyje, nusakoma „moralinio subjekto“ (Lietuvos, Europos, Kaukazo) būklė praeityje. Matome, kuo šis ryšys analogiškas kitiems pavyzdžiams, kur atpasakojamas susidūrimas tarp subjekto ir ne tokios didelės apimties objekto – *genties pėdos, varnų, varnėnų*, – taip pat nepaklūstančio laikinėms perskyroms, arba kur stebėtojo-pasakotojo ir kraštovaizdžio santykis plėtojamas įsivaizduojamybės plotmėje, eksplicitiškai įvardijamas ir panaudojamas kaip retorinė priemonė, kaip kad pavyzdžiuose iš *Strazdo*.

Dabar jau galime aiškiau nusakyti, ką pavadinome „Hiperarcheologiniu matymu“: tai situacija, kai dabarties pozicijoje esančiam subjektui per kokį nors objektą (paukštį, įspaudą ar išgraužą akmenyje, tikrą ar

¹⁵⁸ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 11.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 12.

įsivaizduojamą kraštovaizdį) pasirodo praeitis. Tai žvilgsnis, kuris atveria praeitį be jokios kryptingos, laiko ir pastangų reikalaujančios rekonstrukcijos, bet per akimirkos įspūdį, todėl šią matymo situaciją pavadiname hiperarcheologine. Tuo tarpu pats matymo objektas čia gana specifinis. Jis juslinis, tiesiogiai prieinamas subjekto patirčiai, bet tuo pat metu ir tipinis, nes aiškiai išskirdamas jį iš aplinkos suvokėjas pasikliauja jo savaime suprantamumu, nesigilindamas į to objekto juslinės duoties ypatybes. Tad objekto išskirtinumas čia nominalus – tai hiperarcheologinio matymo situacijoje reikšmingas objektas, kuris tuo pat metu turi būti vienodai prieinamas visiems ar bet kam.

Pirmiausia pastebėkime, kad „visi“ ar „bet kas“ implikuoja sociosemiotinę savivoką, ir ypač tuomet, kai šie adresatai yra, kaip šiuo atveju, implicitiniai, atvirai neartikuluoti. Cituotose atkarpose tokią savivoką liudija pačių objektų atranka ir jų lokalizacija bei kvalifikacijos (pavyzdžiui, parenkant leksemas): *genties pėda* aptinkama ant *puntuko*, *rudosios nendrės* – *laukiname ežere*, *Lietuvos kraštovaizdis* („Lietuvos atsiradimas“), *Europos kraštovaizdis*, kuriame pasirodo *dažyti kiaušai*, *kluonas*, *žolė*, *duona* ir *medžiai* („Europos apledėjimas“), *medinių dievukų* akys ir *pėdai* ant stogo, *apgriuvę kaimai* ir *Lietuvą ariantis Strazdas*, ir kt. Visi šie požymiai rodo, kad sociosemiotinė savivoka čia orientuota etnografiškai, neretai paverčiant etnografizmą poetine kategorija, leidžiančia interpretuoti kitiems arealams priklausančius dydžius (pavyzdžiui, Europą apibūdinti per dažytus kiaušinius, žolę, duoną ir medžius).

Nepaisant to, šis formantas išlieka ascheminis palyginti su pirmuoju, nes etnografinė orientacija visada sutelkta ne į terminų serijas, o į pavienį praeitį atveriantį objektą. Įdomu pastebėti, kad susidarant abiem formantams gali dalyvauti ta pati leksema. Pavyzdžiui, terminų serija *ežeras-vanduo-nendrės* – tai kraštovaizdžio schematizmas, bet tos pačios *nendrės* yra ir hiperarcheologinio matymo objektas, kuris etnografinį atspalvį įgyja ne dėl priklausymo kokiai nors schemai, o dėl sociosemiotiškai artikuliuoto, laipsninio „artumo“ ar „savumo“. Tuo pat metu visi šie objektai aptinkami

atsitiktinai, mat *varnų* ir *pėdų* ir *nendrių* ir akmenyje įspaustos *genties pėdos* nesieja joks reguliarus ryšys, nebent šiuos esinius priskiriame bendrai vieno subjekto patyrimų erdvei, kurioje jie tampa artimi. Taigi matome, kad anksčiau minėti tradiciniai etnografizmai, kaip *puntukas*, *dažyti kiaušai* ar *kluonas*, galimi vertinti kaip artumo stereotipai, atkartoja tekstuose *in situ* modeliuojamą subjektyvios patirties etnografiškumą, kuris įgyja artimosios patyrimų aplinkos pavidalą. Panašu, jog hiperarcheologinio matymo objektai artimojoje subjektyvios patirties aplinkoje atrandami kaip nauji (ar atnaujinti) etnografiniai simboliai.

Šiuo požiūriu, įdomu apžvelgti, kaip cituotose atkarpose rekonstruojamas subjektyvaus išgyvenimo susidūrus su objektais procesas. Pavyzdžiui, šis procesas pateikiamas kaip intensyvėjantis objekto išsiskyrimas iš aplinkos. Tiesa, tai, ką vadiname subjektyviu išgyvenimu, nebūtinai turi pasirodyti tematinio vaizdiniu, kaip aiškų išorinį pavidalą turinčio „subjekto“ refleksyviai artikuliuoti įspūdžiai ar jų atpasakojimas. Kadangi kalbame vien apie subjekto-objekto susidūrimą be asmenybinių ar kitokių implikacijų, subjektyvumą galime suprasti plačiau, kaip fenomenų pasirodymo patirtyje lauką, jo modifikacijas ir moduliacijas.

Todėl subjektyvaus išgyvenimo intensyvumas gali būti didinamas ir per sintaksės bei fokusavimo valdymą, kaip pirmame cituotame pavyzdyje, kur fokusavimo laukas vis siaurinamas ir vizualiai konkretinamas, einant nuo *žemės* ir *žmonių* ir *knygų* iki *beržų*, tada iki *puntuko po beržais*, tada iki *genties pėdos* ir iki *užkulnių*. Sintaksiškai šio žvilgsnio tapsmo kulminacija centruojama ties *genties pėda*: iš vienos pusės ji išskiriama staigiu sakinio („ant kerpėto puntuko, po beržais, genties pėda“) pertraukimu, kuris keičia *eilutės* ritminį vaidmenį (ji nebe skaido sakinį, o išstato pilnavertį vaizdą); iš kitos pusės ji išskiriama brūkšniu, o taip pat gramatiškai, mat kitos dvi eilutės – tai *genties pėdos* kvalifikacijos, o ne atskiri esiniai (rašoma ne *užkulniai*, o *užkulniais*).

Tuo tarpu antrame pavyzdyje panašus tapsmas įgyvendinamas palaipsniui radikalizuojant sociosemiotinę terminų „esmingumo“ vertę, kuri

aukščiausiu laipsniu išreiškiama per teminių ir juslinių kvalifikacijų jungtį, tarytum tai, kas iš tiesų esminga, būtų galima apčiuopti joslėmis: kryptingai judama seka *laukinis*->*pirmapradis*->*kvepia protėvių kūnais*. Tačiau čia iš tiesų svarbus ne koks nors konkretus „protėvių kvapas“ (jis ir neaprašinėjamas, tik postuluojamas), bet būtent sociosemiotinis laipsniavimas kaskart papildomai artikuliuojant patiriamo objekto *artumą* priklausomybės bendrijai požiūriu. Kitaip sakant, objekto joslumas, kaip jau minėjome, čia yra tipinis, „visiems toks pat“, ir reiškiasi ne kaip fenomeninė duotybė, o kaip retorinis konstruktas. Kaip toks, jis intensyvėja ne atrandant pamatinius juslinius profilius, bet spekuliatyviai didinant dar tik pasirodysiančio objekto įspūdingumo laipsnį. Tad *laukinis ežeras* lokalizuoja *nendres* kitapus „negrynos“ (nelaukinės, sukultūrintos) kasdienybės, *pirmapradis vanduo* jau kreipia link pačių kasdienybės ištakų, o *protėvių kvapas* galiausiai užlieja kasdienybę kaip paslėpta jos esmė. Toks judėjimas spekuliatyvus ta prasme, kad įgyvendinamas remiantis ne patirtimi, bet kalbos galimybėmis atverti etnografinės vaizduotės kategoriją, kurią galėtume apytikriai pavadinti „dalyvavimu kartų grandinėje“. *Protėvių kvapas*, *genties pėda* ar tūkstantmetės *varnos* – tai originalūs tropai, per kuriuos šiai kategorijai pritaikoma tik iš pažiūros jusliška įtarpinta subjekto-objekto susidūrimo situacija. Tuo tarpu faktinis objekto jusliškumas iš esmės apribojamas pačiu jo pasirodymu, *atsitikimu* subjekto akiratyje.

Svarbus atsitikimo ir atsitiktinumo vaidmuo „hiperarcheologinio matymo“ formante leidžia atskirti jame panaudojamą „dalyvavimo kartų grandinėje“ kategoriją nuo anksčiau, aprašinėjant „Elementaraus pasaulio vizijos“ formantą minėtos agrarinės pasaulio sampratos, nors mąstymo įpročiai galbūt skatintų šiuos prasminius darinius laikyti kone tapačiais arba vienas kito aspektais. Mat agrarinė pasaulio samprata suponuoja reguliarius esinių ryšius ir stabilias jų hierachijas, o štai atsitiktinis hiperarcheologiško objekto pasirodymas kaip tik yra kulminatyvus ir sureikšmina vieną esinį santykinai stabiliame subjekto patyrimų lauke, paversdamas jį išgyvenimo objektu. Tokiu būdu santykis su „dalyvavimo kartų grandinėje“ kategorija tampa bent

minimaliai reflektyvus, kaip matyti ir iš to, kad tekstuose objekto pasirodymą dažnai lydi samprotavimai apie laiko reliatyvumą. Taigi, tekste randasi įtampa tarp moderniu patosu įkrautos schematinės agrarinės pasaulio sampratos ir netikėtai išstinkančios refleksijos, kuri susitelkia į vieną vienintelį objektą ir todėl reliatyvizuoja bet kokių scheminių darinių tęstinumą laike. Mat tūkstantmetės *varnos* ar *varnėnai* gali puikiai gyvuoti tiek agrariniame kraštovaizdyje, tiek daugiamilijoninėje metropolijoje. Žiūrint dar plačiau, visi šie objektai yra metaforiški, todėl pakeičiami: tekstuose neatsiskleidžia joks esminis skirtumas tarp *pėdų* ir *varnų*, Lietuvos ir Kaukazo kraštovaizdžių, *genties pėdos* ir *Strazdo* (kiek jis yra būtent „iš amžių“ išnyrantis objektas).

Šie objektai metaforiški, nes tekstuose kartu su jais įvedama praeities kategorija. Jei laikytume „praeitį“ verte, galėtume manyti, kad ji šiuo atveju įkrauta į objektus, kurie tada virsta geidžiamais ir ieškomais bei atrandamais vertės objektais. Vis dėlto Greimas yra parodęs, kad viena iš pagrindinių sąlygų ieškojimui kaip naratyvinei figūrai yra buvimo vietos keitimas¹⁶⁰, tuo tarpu šiuo atveju nieko panašaus nevyksta, mat su objektu susiduriama ne tik kad ne *kitoje*, bet dar ir pabrėžtinai etnografiškoje, *savoje* erdvėje. Tad praeitis čia nėra kas nors, ko būtų stokojama ir ko, vertės objekto (-ų) pavidalu, būtų ieškoma siekiant tą stoką pašalinti. Galbūt dėl to deklaratyviai ryškus „archeologizmas“ nė vienu atveju neveda prie bent kiek „archeologišku“ objektų. Todėl panašu, kad „hiperarcheologinio matymo“ objektai yra ne atrandami, o susintezuojami, t. y. tai nėra tikri patirtiniai objektai, bet įsivaizduojamos tiesioginės sandūros su praeitimi projekcijos.

Užtat lieka neatsakytas klausimas, kaip reiktų vertinti faktą, kad vis dėlto praktiškai ne vienas objektas, per kurį pasirodo „Hiperarcheologinis matymas“, neperžengia agrarinei pasaulėvokai būdingo objektų repertuaro rėmų. Pavyzdžiui, net ir *genties pėda*, kuri iš pažiūros galėtų atrodyti gana

¹⁶⁰ „[Tačiau] žinoma, kad *vietos keitimas* naratyviškai paprastai aiškinamas kaip figūratyvinė geidimo manifestacija, kitaip tariant, kaip subjektui suteikto *norėjimo modalumo* forma. Jei vietos keitimas turi objektą, jis gali būti apibrėžtas kaip *ieškojimas*“. A. J. Greimas, „Aprašymas ir naratyvumas pagal Guy de Maupassant'o „Virvagali“, *Semiotika. Darbų rinktinė, op. cit.*, p. 339.

mistiškai, lokalizuojama kaip įspaudas ant akmens, o *akmuo* jau kuo puikiausiai tinka būti terminu kokioje nors serijoje kaip *akmuo-laukas-medžiai-ežeras* ir pan. Ir taip yra tekstuose, kuriuose gana ryškų vaidmenį atlieka modernieji moksliniai bei kosmologiniai diskursai. Panašu, jog tai galėtų būti *pasirinkimo* požymis: ne pragmatinio ar intencinio pasirinkimo, kuris kartą ir visiems laikams nulemtų vienareikšmę tolesnių veiksmų kryptį („poetas nusprendė rašyti apie akmenis ir nuo to laiko jo tekstai kupini šių esinių“), bet egzistencinio pasirinkimo, tokio, kuris pasireiškia kartu su kiekvienu veiksmu ir visada išlaiko pradinę įtampą bei pradinį prasmės kūrimo potencialą¹⁶¹. Tokią hipotezę galima pagrįsti tuo, kad ir agrarinis pasaulėvaizdis, ir hiperarcheologinio matymo situacija išlieka iki pat vėlyvųjų Gedos kūrinių, tačiau pirmasis smarkiai keičiasi, realizuojamas naujais vaizdiniais¹⁶², o antroji pasirodo vis rečiau ir išlaiko tokio pat pobūdžio objektus bei praranda susidūrimo spontaniškumą¹⁶³.

3-ias semioidiolektinis formantas – poeto-Lietuvos santykis ir „lietuviškumas“

Šį semioidiolektinį formantą sunku komentuoti dėl bent kelių priežasčių. Pirma, lietuvių kultūroje ir ypač literatūroje, poezijoje bei jūdvių kritikoje toks santykis yra dogmatizuotas, dažnai laikomas savaime suprantamu, todėl bandant aprašyti jo apraiškas kyla pavojus tiesiog pakartoti visiems žinomas banalybes. Vis dėlto tas tariamas savaime suprantamumas yra ir bene svarbiausia priežastis, kodėl bandymas pažvelgti į šį santykį neutraliai

¹⁶¹ Daugiau apie tai žr. E. Landowski, „Rizikingos sąveikos“, *Prasmė anapus teksto*, op. cit.; S. Kierkegaard, *Liga mirčiai*, vertė J. Adomėnienė, Vilnius: Aidai, 1997.

¹⁶² Žr., pvz., eilėraščius „Giesmė apie lietuvišką sodybą“ ar „Giesmė apie gimtąją pirką“ knygoje *Septynių vasarų giesmės*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 93–94, 95–96.

¹⁶³ Pvz., „Pavasaris Buivydiškėse“, *Žalio gintaro vėriniai*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 41: *ir vėl / išeina / tasai pats / vieversys / iš žemės [...] vieversys / kurio / klausiausi / prieš 10 / tūkstančių / metų*. Taigi hiperarcheologinio matymo objektas jau ne tiek nustebina atverdamas praeitį, kiek patvirtina tam tikrą praeities „žinojimą“, kitaip sakant, objekto reikšmingumas perkliamas subjektui.

galėtų būti vertingas: dogmatizavimas skatina nepaisyti tiek paties priklausymo¹⁶⁴ santykio formų įvairovės, tiek daugybės kitų galimų santykio su savo aplinka tipų, kurių atžvilgiu pirmasis gali atsiskleisti netikėtais aspektais. Mes neatlikinėsime lyginamųjų tyrimų, bet siekdami aiškumo sugretinsime bent kelis skirtingus atvejus. Antra, šis formantas priartina mus prie politinės plotmės, kuri semiotikoje, ypač bendrojoje semiotikos teorijoje, aptarinėta itin negausiai: pavyzdžiui, XX a. antros pusės prancūziškoji struktūralistinė semiotika praktiškai nesureagavo į tuo pat metu labai populiarias ir taip pat struktūralistiškai orientuotas Michelio Foucault idėjas, analogiškai ir Tartu-Maskvos mokyklos semiotika (galbūt dėl suprantamesnių priežasčių) nesiekė reaguoti į tuo metu SSRS privalomą marksistinę visuomeninės-valstybinės santvarkos kritiką. Vis dėlto su prasme susiduriame ne tik išskirdami santykinai patogiai ir nepriklausomai nuo aplinkinio pasaulio manipuliuojamus loginius ar semantinius dydžius, bet ir suprasdami kitoniškumą, savo pačių egzistenciją ir polinkius, įtampas, aplinką ir būdus su ja sąveikauti¹⁶⁵ ir t. t. Todėl atrodo neįmanoma semiotikoje visiškai paneigti politinę plotmę ir būtina ją bent jau pripažinti, net jeigu nesame tikri, kaip galėtume ją artikuliuoti epistemologiškai. Dėl šių priežasčių, o taip pat dėl to, kad jis yra žymi aptariamų tekstų dalis, turime šį semioidiolektinį formantą bent jau užfiksuoti kaip tokį, kuris nėra nei savaime suprantamas, nei vienintelis įmanomas, tačiau svarbus Gedos tekstų sanklodai. Be abejo, daug apie šį formantą galima sužinoti iš jau esamų poezijos ir lietuvių nacionalizmo / valstybingumo santykio studijų, nors jų ir nėra gausu¹⁶⁶. Mes čia jį aptarsime

¹⁶⁴ „Priklausymo“ santykiu jį vadiname ta prasme, kad *poetas* yra Lietuvos sociosemiotinės terpės narys, nepaisant to, kad yra visiškai atskiras nuo kitų jos narių.

¹⁶⁵ Plg. J. Fontanille, *Corps et sens*, Paris: Presses Universitaires de France, 2011; C. Zilberberg, *Des formes de vie aux valeurs*, Paris: Presses Universitaires de France, 2011; E. Landowski, „Kitybės formos ir gyvenimo stiliai“, „Kitapus strategijų, arba užkrečiama esatis“, *Prasmė anapus teksto*, op. cit.; K. Kull, „Semiotics is a Theory of Life“, *Semiotics 2003: “Semiotics and National Identity”*, sud. R. Williamson, L. G. Sbocchi, J. Deely, New York, Ottawa, Toronto: Legas, 2005, p. 2–31.

¹⁶⁶ Žr., pvz., M. Jonaitis, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994; B. Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012. Apskritai reikia pastebėti, kad labai trūksta išsamių kritinių studijų, skirtų etnocentrizmui lietuvių kultūroje.

tik glaustai, išskirdami labiau su konkrečiais nagrinėjamų tekstų duomenimis susijusius aspektus.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad *poetą* ir *Lietuvą* čia aptariame kaip sociosemiotinį subjektą ir jo socialinę erdvę. Sociosemiotinis subjekto-socialinės erdvės santykis yra *egzistencinio* pobūdžio: per santykį su socialine erdve subjektas renkasi būdus kurti ir teikti prasmę savo gyvenimui, kitiems ar aplinkai. Todėl ir subjektas, ir socialinė erdvė yra ne pastovios loginės apibrėžtys, keičiančios pozicijas ir ypatybes platesnėje išankstinėje struktūroje, bet dinamiški tapsmai, nebūtinai turintys aiškiai ir skaidriai teksto paviršiuje apibrėžtus pavidalus. Tai juolab ryšku kalbant apie poeziją, kur vienas ar kitas elementas gali jungti pačius nekasdieniškiausius bruožus: kalbos ar veiksmo dramatinį, jausminį krūvį, figūratyvinės raiškos plastines deformacijas, teminių artikuliacijų elipsiškumą, jausmų raiškos intensyvumą ir metaforiškumą ir pan. Tai reiškia, kad čia aptariamai *poetas* ar *Lietuva* pasirodo visai nebūtinai per vienareikšmės ribas turinčias eksplcitines formuluotes teksto paviršiuje. Kaip ir kitais atvejais, šis formantas randantis teksto prasmei dalyvauja ne tik tada, kai tekste vartojami žodžiai „poetas“, „Lietuva“ bei jų vadiniai, ir ne tik tada, kai eksplcitiškai formuluojama kokia nors kalbančiojo „aš“ ir *Lietuvos* santykio situacija. Nors tokių paviršinių artikuliacijų *Pėdose* ir *Strazde* gausu, jos neišreiškia *poeto-Lietuvos* priklausymo santykio visa jo aprėptimi, veikiau įtvirtina vienus ar kitus jo aspektus, tuo tarpu kiti aspektai pasirodo ir ne tokiais įprastais būdais.

Negana to, kadangi čia kalbame apie poezijos kūrinius, o ne apie kokias nors istoriškai konkrečias visuomenines situacijas, turime specifikuoti ne tik kraštinius sociosemiotinio santykio polius, bet ir tai, kas čia apskritai yra „sociosemiotiška“, kas yra toji ašis, kuri sieja *poetą* ir *Lietuvą* būtent šioje, tekstinės raiškos situacijoje. Mūsų supratimu, tokia pamatinė ašis *Pėdose* ir *Strazde*, o taip pat didžiojoje dalyje kitų Gedos kūrinių, yra specifinė tekstinė praktika, kai teksto paviršius panaudojamas skleisti „lietuviškumą“ rašant „lietuviška“ maniera, „lietuviška“ tematika, vartojant „lietuvišką“ leksiką, frazeologiją ir kt. Būdvardį „lietuviškas“ ir jo vadinčius kabutėse rašome ne dėl

to, kad abejotume šios praktikos tikrumu ar nuoširdumu, bet dėl to, kad tai nėra lietuviškumas apskritai, galintis aprėpti daugybę skirtingų Lietuvos ir pasaulio sampratų, skirtingas vidines, išorines ar mišrias perspektyvas, požiūrius į lietuvių visuomenę, kultūrą ar etniškumą ir kt. Šis „lietuviškumas“ visų pirma yra aptariamo *poeto-Lietuvos* santykio implikacija, pasirodanti per rašymo selektyvumą, kurį galima sieti su tuo, ką Roland'as Barthes'as vadino *écriture*. Suvokdami *écriture* kaip anonimišką „rašymo būdą“, per kurį atstovaujama kokiam nors iš anksto apibrėžtam kalbinės reprezentacijos modeliui, galime pastebėti, kaip Gedos tekstus persmelkia „lietuviškas“ rašymo būdas, kartais net užgožiantis ir iškreipiantis jam išoriškas realijas. Tai vyksta skirtingais matmenimis, nuo leksikos parinkimo iki hierarchinės pasaulio tvarkos reprezentacijų.¹⁶⁷

Aptardami ankstesnį formantą jau minėjome elėrašį „Europos apledėjimas“. Jis gali būti pavyzdžiu ir šiuo atveju. Eilėraštyje iš dvigubos, ledynmečio eros ir būsimojo laiko perspektyvos matoma *Europa* apibūdinama lyginant akmenis su *dažytais kiaušais*

*Akmenys tarsi
Kiaušai dažyti, –
Galima bus jau
Ir padaužyti.*

kalnus – gretinant su *kloniais* ir lyginant su *kluonais*,

*Kur buvo klonis,
Kalnas kaip kluonas.*

taip pat žadant vietoj ledynų atsirasant *žolę, duoną* ir *medžius*,

¹⁶⁷ Apie šį Gedos kūrybos bruožą skirtingais aspektais kalbama rinktinėje *Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos X. Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, sud. A. Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.

*O, dar stebėsis
Tie, kur nemato,
Kiek bus žolės čia,
Duonos ir medžių!*

galiausiai, *klimatą, erą ir žvaigždyną* susiejant su *Dievo, Žemės ir Saulės* valia

*Klimato, Eros,
Žvaigždyno kaita.
Dievas ar Žemė,
Ar Saulė kalta?*¹⁶⁸

Tad matome, jog ledynmečio ir vėlesnė, būsimoji Europa „sulietuvinama“ parenkant vaizdinius palyginimus (*akmenis-dažyti kiaušai, kalnas-kluonas*) ir esamos situacijos alternatyvoms (*bus žolės, duonos ir medžių*), taip pat nustatant hierarchijas, kurių pagrindu įvykiai komentuojami ir aiškinami (*Dievas, Žemė, ar Saulė?*). Pasirinkimas visais atvejais grindžiamas etnografiniais, folkloriniais, religiniais motyvais, kurie ateina iš naują reikšmę įgijusių anksčiau aptartų agrarinės pasaulio sampratos ir etnografinės erdvinės orientacijos, taip pat iš su jomis susijusio lietuvių kalbos klodo, poetiškai traktuojamų tautosakos fragmentų ir kt.

Gali atrodyti visiškai natūralu ir neproblemiška, kad lietuvių poetas vartoja „lietuviškas“ kalbos figūras ar tautosakos motyvus, tačiau ne pats vartojimo faktas mums svarbiausias. Svarbiau yra tai, kad prie tos vartosenos pritaikomas visas peizažas, kuriame nieko daugiau ir nėra, tik *akmenys* kaip *kiaušai*, *kalnai* ir *klonai* kaip *kluonai*, *žolė*, *duona* ir *medžiai*. Tai svarbu, nes aprašomas *Europos* kraštovaizdis. Kaip ir kiekvienas sociosemiotinis santykis, *poeto-Lietuvos* priklausymo santykio „lietuviškumas“ yra ne tik savasties, bet ir kitybės problema. Šiuo atveju ji sprendžiama plečiant „lietuviškumo“ ribas kitybės sąskaita, *Europą* kaip tokią – mažų mažiausiai daugybės skirtingų

¹⁶⁸ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 11.

kraštovaizdžių, etniškumų ir kalbų erdvę – praktiškai paverčiant tuščiu toponimu. Panaši situacija pasikartoja ir kituose tekstuose. Juos dar aptarsime, bet prieš tai reikia atsigręžti į bendresnę savasties modeliavimo problematiką, kuri padės aiškiau atskleisti, kaip *Pėdose*, *Strazde* ir kitur galiojantis „lietuviškas“ *poeto-Lietuvos* priklausymo santykis įgyja savo pavidalą ir ką tuo remiantis galima spręsti apie aptariamus tekstus.

Kaip pabrėžia sociosemiotikas Ericas Landowskis, siekiant įsteigti ir palaikyti sociosemiotinę poziciją *Mes*, formuluojami daugiau ar mažiau apibrėžti turinio atpažinimo kriterijai, pagal kuriuos nustatoma, kas sava, o kas svetima. Taigi kartu su *savumo* stereotipais visada kuriami ir palaikomi ir *kitoniškumo* stereotipai, kartu su pozicija *Mes* – pozicija *Jie*¹⁶⁹. Kaip principas, leidžiantis įtvirtinti šiuos skirtumus, atskaitos socialinėje erdvėje centrinę padėtį užima Pono Visi Žmonės figūra: ji metaforiškai atstoja vienų ar kitų dalykų savaime suprantamumą, „normalumą“ (kasdiene to žodžio prasme), neabejotiną vertingumą, ir veikia kaip įsivaizduojamas socialinės erdvės centras, visų poelgių, praktikų, ištarų vertinimo atskaitos taškas. Mūsų nuomone, formuluojant iš supratimo kaip „prasmės realiame laike“ perspektyvos, Poną Visi Žmonės galima laikyti metafora socialinės erdvės *savumo* pojūčiui, nes būdama įsivaizduojamu atskaitos tašku visai tos erdvės apimčiai ir jos turiniui ši figūra būtent ir reiškiasi ne kokioje nors vienareikšmiškai apibrėžtoje situacijoje ar sustingusiame vaizdinyje, bet laike, suteikdama tiek daiktiškai, tiek fiktyviai kasdienybei reguliarią ritmiką, plastiką, teminius bruožus, vaidmenis ir kt.¹⁷⁰

Taigi šios sociosemiotinės konstantos yra ne vien loginės ar semantinės, bet sociopolitinės duotybės, galiojančios apibrėžiant ir nustatant konkrečius priklausymo saitus. Kitaip sakant, *sava* teminė konfigūracija ar

¹⁶⁹ Žr. E. Landowski, „Tapatybės paieškos, kitybės krizės“, „Kitybės formos ir gyvenimo stiliai“, *Prasmė anapus teksto, op. cit.*

¹⁷⁰ Plg. Edwardo T. Hall'o darbus, skirtus prokseminiams regularumams skirtingose kultūrose. Iš skirtingų erdvės ar laiko „normų“ matyti, koku mastu *savumas* yra susipynęs su pojūčiais. Tačiau tas pats galioja ne tik kūniškai elgsenai, bet ir kalbėjimui ar kitokiai raiškai: vienur „galima“ sakyti ar daryti viena, kitur – kita. E. T. Hall, *The Silent Language*, New York: Fawcett, 1963.

ritmika nėra vien nešališkai atpažįstama kaip neutrali loginė vertė, patalpinta kokiam nors nuo atpažįstančiojo stebėtojo aiškiai atribotame paviršiuje ir savaime atsiskirianti nuo to, kas *kitoniška*. Bet koks *savumo* ar *kitoniškumo* „atpažinimas“ implikuoja *Savą* ir *Kitą*, *Mus* ir *Juos*, kurių neįmanoma kartą visiškai ir galutinai išstatyti priešais atpažįstantįjį / atpažįstančiąją, nes jų neįmanoma atskirti nuo jo ar jos pačios savivokos, nuo jo ar jos pačios priklausymo. Šia prasme *savumo* ar *kitoniškumo* raiška, taip pat ir meninė, nėra tik „teksto turinys“, kurį būtų galima visai atskirti nuo sociosemiotinės egzistencijos, – ji tiesiogiai susijusi su tos egzistencijos akiratyje kuriama savastimi. Tad ir „lietuviškumo“ *écriture* reikia matyti kaip aktyvų mėginimą formuoti ir performuoti tam tikrą savasties variantą.

Mūsų supratimu, tokiais rėmais apibrėžta „lietuviškumo“ raiška Gedos kūryboje yra vienas iš originaliųjų poeto kūrybos bruožų. Originalus čia yra ne pats „lietuviškumas“, bet tai, kaip jis susiejamas su *poeto-Lietuvos* priklausymo santykio modifikacija. Todėl norint aiškiau suvokti gediškos „lietuviškumo“ traktuotės specifiką būtų pravartu glaustai palyginti šio formanto apraiškas *Pėdose* ir *Strazde* su su kitais atvejais. Viena vertus, tai padės tiksliau suformuluoti, kokiais būdais apskritai atpažįstame čia aptariamą semioideolektinį formantą, kita vertus, leis apibūdinti jo apraiškų specifiškumą Gedos tekstuose. Keista, bet „lietuviškumo“ raiška lietuvių kultūroje nėra kokią nors tradiciją turinti tyrimų sritis. Todėl kalbant apie „lietuviškumą“ lyginamuoju požiūriu, kol kas lyginimą atrodo parankiausia pradėti nuo modernios lietuvių poezijos etalono Maironio. Taip pat dėl aiškumo į lyginimą įtrauksime ir ryškiai su maironiška tradicija kontrastuojančio kūrėjo Prano Morkūno tekstą. Lyginsime šių trijų skirtingų poetų tekstuose pateikiamas lyčių santykio artikuliacijas.

Taigi, Maironio eilėraštyje „Vakaras (ant ežero Keturių kantonų)“ apibūdinant Lietuvos kraštovaizdį įvardijami *sesutės* ir *brolis* yra priklausomybiškai „lietuviškos“ poezijos bruožai, o štai Prano Morkūno

eilėraštyje „donžuanas“ prie kavinių besirenkančios *mergos* ir *vyrų*¹⁷¹ – jau ne, nors ir vieni, ir kiti yra logiškai-semantiškai „moterys“ ir „vyrų“, figūruojantys lietuvių literatūroje. Skirtumas paaiškėja tik žiūrint tekstų prasminio savitumo, dėl kurio *sesutės* ir *brolis*, *mergos* ir *vyrų* nėra *tos pačios* ar *tokios pat* „moterys“ ir „vyrų“. Sociosemiotiniu požiūriu visos šios tekstinės formuluotės – tai figūros, kuriomis naudodamiesi savo tapatybę galėtų meistrauti tie, kas laikomi aktantais-subjektais pagal tam tikrus regularumus organizuotoje sociosemiotinėje erdvėje. Tai reiškia, kad jos nėra tiesiog „įvardijimai“ ar „apvalkalai“ tiems patiems prasmės vakuume tvyrantiems loginiams dydžiams¹⁷², bet kiekviena (šiuo atveju, kiekviena figūrų pora) veikia kaip magnetas, traukiantis vienas tapatybės moduliācijas, atstumiantis kitas. Pavyzdžiui, *sesutės* ir *brolis* implikuoja būtiną sąsają tarp seksualumo kultivavimo ir regularizuotų vaizduotės praktikų: kasų dabavimo rūtomis ir žirgų auginimo niekaip neišeitų pavadinti dviem seksualinio aktyvumo tipais, bet nepaisant to *sesučių* ir *brolio* atstovaujamoje sociosemiotinėje konsteliacijoje šios veiklos tiesiogiai siejamos su dviejų aiškiai skiriamų lyčių tarpusavio santykiais. Taigi čia seksualinis santykis reiškiamas jį įtarpinant vaidmeniniais algoritmais (*sesutės* daro viena, *brolis* – ką kita), kurių sukuriama atstumą turi įveikti vaizduotė. Dėl šios priežasties tie, kas konstruoja savo tapatybę kaip *sesutės* ir *brolis*, tikriausiai nerastų „savęs“ naktinėse miesto alėjose, kur renkasi atvirai seksualinių nuotykių ieškančios *mergos* ir *vyrų*. Atitinkamai, pastarieji veikiausiai negalėtų išsipildyti *Tėvelių šalyse*¹⁷³, kur seksualumas turi būti įtarpintas.

Būtent regularizuotų vaizduotės praktikų vyravimas semiotinėje seksualumo apykaitoje laiduoja *sesučių* ir *brolio* „lietuviškumą“. Tos praktikos

¹⁷¹ Maironis, „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“, *Raštai*, t. I, parengė I. Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987; p. morkūnas, „donžuanas“, *dainuoja degeneratas. dadaistiški imazinistiniai eilėraščiai*, Kaunas: Nemunas, 2014, p. 20.

¹⁷² Tokia yra generatyvinė figūratyvumo samprata. Žr. K. Nastopka, „Figūratyvumas“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>.

¹⁷³ Tai, žinoma, nereiškia, kad šios tapatybės praktikos negali koegzistuoti toje pačioje sociosemiotinėje erdvėje. Priešingai, skirtingų tapatybės praktikų (nebūtinai šių dviejų) koegzistencija veikia kaip konstanta.

– „kasų dabinimas“ ir „žirgo auginimas“ – sieja figūras su stambesne sociosemiotine bruožų ir apibrėžčių konsteliacija: tai pirmiausia tam tikrą romantinį atrankos ir idealizacijos filtrą praėję etnografiniai pastebėjimai, kas yra „lietuvis“. Šis saitas figūroms tiekia *rezonanso* galią. Rezonso sąvoką perėmėme iš Stepheno Greenblatt'o, kuris ją apibrėžia štai taip: „*Rezonansu* vadinu demonstruojamo objekto galią išeiti kitapus savo formalių ribų į platesnį pasaulį, sužadinti žiūrove kompleksines, dinamiškas kultūrines jėgas, iš kurių jis radosi ir kurių ženklų žiūrovo gali būti laikomas“¹⁷⁴. Nors „kultūrinių jėgų“ ir jų genetinės vienovės metaforika semiotiniu požiūriu sunkiai „įkandama“, pati įžvalga labai produktyvi, nes parodo bent vieną būdą (Greenblatt'as ten pat dar kalba apie *nuostabą*), kuriuo prasmė neatsiejama nuo poveikimo, gal net ir yra pats poveikis, ir bet kuriuo atveju peržengia struktūrinės reikšmių mechanikos rėmus. Nesvarbu, ar tai Valstybinis žydų muziejus Prahoje – „kultūrinė mašina“, sužadinanti atmintį kaip „nevaldomą svyravimą tarp pagerbimo ir išniekinimo, ilgėjimosi ir beviltiškumo“¹⁷⁵, ar *Coca-Cola* kioskas, kiek komiškai liudijantis majų architektūros gyvybingumą¹⁷⁶, artefaktų supratimas vyksta kaip sandūra su semiotiškai realiais, pojūčiais, jausmus, mintis sužadinančiais gyvensenos pavidalais, kurių „efektas“ ir yra pats jų buvimas¹⁷⁷. Nematome jokių kliūčių šią sampratą taikyti ir ne tokiems egzotiškiems atvejams. Taigi, nors reguliarizuotomis *sesučių* ir *broliuko* figūromis seksualumas iš esmės artikuliuojamas skurdžiai ar net negatyviai, tuo pat metu per jas „ataidi“ ištisas kompleksas kitų reguliarumų (pavyzdžiui, ateinančių iš kitų buities darbų ar kokių nors vedybinių ritualų). Dėl šios priežasties rezonanso negalima sutapatinti su įprastesne konotacijos sąvoka – tai nėra papildomų, netiesioginių ir / ar

¹⁷⁴ S. Greenblatt, „Resonance and Wonder“, *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display*, sud. I. Karp, S. D. Lavine, Washington, London: Smithsonian Institution Press, 1991, p. 42.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 48. Greenblatt'o moralinis-pasijinis žodynas išryškina neapeinamą *dalyvavimo* matmenį, kurį šiame darbe vis pabrėžiame.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ Pasak Greenblatt'o, rezonanso atveju „[s]varbiausia užuomina apie didesnę balsų ir įgūdžių bendriją, įsivaizduojamas etnografinis tirštumas“. *Ibid.*

asociatyvių kokio nors žodžio reikšmių rinkinys. Rezonansas šiuo atveju veikia ne per žodžius, o per figūras, kurios pritraukia ne papildomas reikšmes, o įvairius vaizduotės, elgesio, savivokos reguliarumus. Kaip žodžiai, *sesutės* ir *brolis* ne tiek išreiškia kelias pastovias reikšmes vienu metu, bet patys yra *tapsmas*, per kurį šis partikuliarus tekstas (nors nebūtinai tik jis) steigia tam tikrą lytiškumo vaizdinį, neatsiejamą nuo bendresnio folklorizacija grįsto sociosemiotinio „lietuviškumo“ projekto ir būtinai tą projektą implikuojantį. Kitaip sakant, dėl specifinės sąsajos su ištisu sociosemiotiniu projektu šie žodžiai virsta sociosemiotinėmis figūromis, o jų supratimas reikalauja priimti vienokią ar kitokią laikyseną to sociosemiotinio projekto atžvilgiu (pavyzdžiui, jei laikome tokią lyčių vaidmenų stilizaciją istoriniu reliktu, tai ilgainiui neišvengiamai iškyla klausimas ir apie viso folklorinio „lietuviškumo“ statusą).

Šio tapsmo sąlyga yra čia aptariamas *poeto-Lietuvos* priklausymo santykis, jo maironiškas variantas. Formantas eilėraštyje pasirodo dvejopai, artikuliuotas teksto paviršiuje ir kaip hermeneutinė teksto sąlyga. Paviršiuje jis pasirodo teminiu-siužetiniu pavidalu, kai *sesutes* ir *brolių* „prisimena“ būtent kalbantysis „aš“, kuris pasakoja apie savo ilgametį santykį su *tėvelių šalimis*. Šio aspekto plačiau nekomentuosime, tik pažymėsime, kad kokio nors semioidiolektinio formanto artikuliacija teksto paviršiuje yra pasikartojantis reiškiny: ir kalbėdami apie „elementaraus pasaulio viziją“, ir apie „hiperarcheologinį matymą“ matėme, kad neretai jie artikuliuojami teminėmis-siužetinėmis situacijomis (pavyzdžiui, pirmam formantui: *Mes visi gražiai gyvensim – / Medžiai, gyvuliai ir žmonės.*; antram formantui: *I žmones, į knygas lendu, / Apuostinėju tūkstančius pėdų.*). Tą patį toliau matysime ir aptardami *poeto-Lietuvos* santykį. Mūsų supratimu, šį reiškinį galima vertinti dviem etapais. Pirma, jis byloja apie galimą vidinį tekstų refleksyvumą, kai esamų paviršinių teksto formuluočių hermeneutinės sąlygos iškyla naujomis formulotėmis. Antra, jis skatina plačiau suabejoti įprastine abstraktaus temiškumo ir konkretaus figūratyvumo perskyra, nes čia teminės artikuliacijos kaip tik sukonkretina, padaro tiesiogiai prieinamus formantus, kurie veikia kaip bendrybės.

Kaip hermeneutinė sąlyga, formantas leidžia realizuoti aptartas lyčių santykių figūras remiantis sociokultūriškai specifinėmis reguliarizuotomis vaizduotės praktikomis, kurios peržengia teksto ribas. Jei imtume *kasų dabinimą* ir *juodbėrėlio auginimą* vien kaip paprastus sakinius, jie būtų bereikšmiai, nei pagrįstų, nei išplėstų tą lyčių santykio vaizdinį, kuris eilėraštyje pateikiamas kaip etalonas. Tačiau iš tiesų tai ne paprasti sakiniai, o mikrofragmentai, kurie savo reikšmingumą įgyja susieti su visuma praktikų, būdingų *sesutėms* ir *broliams* kaip vaidmenų konstruktams, galiojantiems tam tikroje sociosemiotinėje erdvėje. Kitaip sakant, figūrų *sesutės* ir *brolis* realizacija tekste implikuoja aiškių ribų neturinčią vaidmenų rekonstrukciją: *kasų dabinimas* ir *juodbėrėlio auginimas* yra tik pradinės nuorodos į figūrų potencialų reikšmingumą, kurį sudaro ištisas folkloriškai „lietuviškų“ praktikų universumas. Tokiu būdu figūros aiškinimas pasiremiant algoritminių vaidmeninių praktikų visuma tampa dalimi jos realizacijos, ir būtent tai yra būdas užtikrinti iš tokių figūrų sudaryto vaizdinio socio-semiotinį efektyvumą: sunku suabejoti įtikimumu figūrų, kurių realizaciją užtikrina tavo paties / pačios vaizduotės reguliarumas. Taigi pats figūrų pateikimas tekste, pats jų pasirinkimas ir įreikšminimas neatsiejamas nuo dalyvavimo folkloristiškai „lietuviškoje“ įsivaizduojamybėje.

Nuo šio Maironio ir Morkūno tekstų fragmentų palyginimo pereidami prie „lietuviškumo“ Gedos kūryboje, galime atlikti nedidelį eksperimentą, kuriuo nediferencijuodami sujungsime dviejų jau cituotų tekstų posmus, o taip pat to paties Maironio eilėraščio ir vieno Gedos *Pėdų* teksto posmus:

*Ten, kur sesutės rūta dabina
Kasas nuo mažens,
Kur juodbėrėlį brolis augina
Balnot ant rudens,*

*tamsianaktis
alėjos kampas
donžuanas vampus*

*Ten, kur sesutės rūta dabina
Kasas nuo mažens,
Kur juodbėrėlį brolis augina
Balnot ant rudens,*

*Pirkioj vyrai pasirodė,
Griebė moteris raudonas.*

*prie elektros lempos
o mergos tik renkas
į vyrišką rinką
kiek daug jų pritvinko
velniop nepatinka*

*Šiltos lūpos, rankos, kojos,
Kad taip krūtis atsiklojus!*

Toks bandymas padeda aiškiai išryškinti nuotolio skirtumus. Jau minėjome, kad Morkūno tekste veikiausiai remiamasi visai kitu *écriture* ir negalioja *poeto-Lietuvos* priklausymo santykis bei nėra juo grindžiamų „lietuviškumo“ ženklų. Čia tai gana akivaizdu: pati stebėjimo situacija (*tamsianaktis*->*alėjos kampas*->*prie elektros lempos*), figūrų parinkimas (*donžuanas, mergos, vyrai*), lyčių santykio samprata (*rinka*) ir tiesioginis afektinis situacijos vertinimas (*velniop nepatinka*) – visame tame nėra jokio specifiškai „lietuviško“ užmojo, netgi priešingai, galima manyti, kad čia į lyčių santykius žvelgiama kitapus kokios nors kolektyviai konstruojamos tapatybės¹⁷⁸.

Tuo tarpu Gedos eilėraščio fragmentas, nors kai kuriais atžvilgiais nutolęs nuo maironiškos pozicijos, taip pat ir išlaiko su ja tęstinumo ryšį. Kalbant apie nuotolį, Gedos tekstas aiškiai yra daug labiau eksplicitiškas kūniškumo požiūriu ir, gretinant su pakylėta Maironio stilistika, atrodo nužeminantis ar net nepadorus. Nepaisant to, jame atsikartoja keli esminiai Maironio pateikto lyčių santykio vaizdinio bruožai. Pirma, lyčių santykius konkretizuojanti situacija taip pat remiasi vaidmeniniais konstruktais, tik jie čia formuluojami plastiniame ir gestiniame matmenyse, kaip jėgų santykiai: vyrai *pasirodo* pirkioje ir staigiai *griebia*, taigi yra aktyvūs, kaip jėgos vektorius, moterys – tiesiog *yra* pirkioje (laukia?), tiesiog *yra raudonos* ir *griebiamos*, taigi yra pasyvios, kaip abstraktus paviršius ir nebylus kūnas. Panašiai ir Maironio *sesutės dabina kasas*, rūpindamosi savimi kaip vizualiniu paviršiumi (ir galbūt „laukdamos piršlių“), o *brolis augina žirgą*, kuriuo turės išjoti, taigi aktyviai keisti savo buvimo vietą (ir galbūt pasaulį). Antra, svarbų vaidmenį

¹⁷⁸ Tiesa, pačioje eilėraščio pabaigoje minimi *Nemuno krantai*, bet taip ši *rinka* tik lokalizuojama, o ne „sulietuvinama“.

čia atlieka *pirkia*, t. y. pats leksinis pasirinkimas erdvei įvardyti. Kaip iš folkloro ateinančios *sesutės* ir *brolis*, *pirkia* taip pat veikia kaip nuoroda į etnografiškai formalizuotos „lietuviškos gyvensenos“ diskursinę visumą ir saisto tekstą su konkrečia sociosemiotine konsteliacija. Tačiau čia esama ir skirtumo, mat *sesutės* ir *brolis* jau savaime yra lyčių santykio apibūdinimas, suformuluotas folkloro tradicijos ir perkeltas į poetinį tekstą, tuo tarpu *pirkia* rašant apie lyčių santykius – tik erdvės kvalifikacija, iš anksto su lyčių santykiu nesusijusi, bet įterpiama kaip jo „lietuviškumo“ garantas. Kitaip sakant, jeigu Maironio pateiktas lyčių santykio vaizdinys artikuliuoja „lietuviškumą“, tai Gedos pateiktas vaizdinys „lietuviškumą“ produkuoja.

Šiuo požiūriu, Geda pasirodo moderniai tęsiąs maronišką „lietuviškumo“ programą. Šiurkštus tonas, staigūs judesiai, kūniškumo tematizavimas, seksualinė frazeologija – tai vis daugiau ar mažiau naujos sritys, bet jos atveriamos iš esmės išlaikant tą pačią sociosemiotinę orientaciją į „lietuviškumą“ grįstą *poeto-Lietuvos* santykį. Visoms šioms sritims folklorinių ar kt. tradicinių išteklių negali pakakti, todėl „lietuviškumas“ turi būti produkuojamas. Taigi, vienas iš Gedos kūryboje atliekamos *poeto-Lietuvos* santykio modifikacijos ypatumų yra pats „lietuviškumo“ kategorijos kaip sociosemiotinės pozicijos *plėtimas*.

Formuluojant bendriau, *poeto-Lietuvos* santykiu grįstas „lietuviškumas“ yra ne tik savasties, bet ir kitybės problema. *Pėdose* ir *Strazde* jis vienu ypu aprėpia tiek nusistovėjusias Kito figūras, kaip *Europa*, tiek teminį ar perceptinį kitoniškumą, kaip *seksualumas*, *kūniškumas* ar kt. Todėl *Pėdose* panašiai kaip *Europa* įvairiausiais aspektais „lietuvinamas“ ir *Kaukazas* ar *Rusija* (Pė, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52), šiems kraštams apibūdinti taip pat gausiai panaudojant „lietuviškumo“ stereotipus, formuojant jų kraštovaizdžius pagal kituose ar net tuose pačiuose tekstuose kultivuojamą *savą* agrarinę pasaulio sampratą ar etnografinį patirties lauką (žr. 1-o ir 2-o formantų

aptarimus), taip pat temiškai-siužetiškai formuluojant tų kraštų apibūdinimus per *Lietuvos* prizmę¹⁷⁹:

Piemenėliai ant lumzdelių

*Tyliai groja Kaukaze.*¹⁸⁰

Iš senumo

Visas baltas

*Ugnį garbina kaukazas.*¹⁸¹

Man po kojom Kaukazas –

Raudonspalvė banga.

[...]

Guli šiaurėj keistai

*Mūs mažyčiai kraštai.*¹⁸²

O prie Volgos, o prie Volgos

Juda mėlyni arimai,

Ten Veisiejų visos volungės,

*Mano dainos, mano rimai.*¹⁸³

Kažkur yra Veisiejai, Rusnė.

Mes miegam Rusijos dugne.

Jos debesys, karai jos rūstūs

*Liepsnoja Rusnės danguje.*¹⁸⁴

Rusija – visa raudona –

*Cerkvių kupolai ir žolės.*¹⁸⁵

¹⁷⁹ Šiuo požiūriu kone visi „kelioniniai“ *Pėdų* eilėraščiai atkartoja anksčiau aptartą „užsienyje vieštinčio lietuvių poeto žvilgsnio atgal į Lietuvą“ modelį.

¹⁸⁰ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 46.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 47.

¹⁸² *Ibid.*, p. 48.

¹⁸³ *Ibid.*, p. 49.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 50.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 51.

Akyse tavaravo
Raudonbriaunis Kaukazas –
Viską veržė raudodamas
Šitas paukštis [gegužėlė] kaip mazgas.¹⁸⁶

Visuose pavyzdžiuose matome, kaip „lietuviškumo“ figūros neutralizuoja galimus Kito diskursus ir figūras, sava įsivaizduojamybė formuoja *kitoniškus* kraštovaizdžius ir pasaulėvaizdžius: Kaukaze grojama *lumzdeliais*, *garbinama ugnis*, nuo Kaukazo kalnų nematyti nieko kito tik Dzūkija, *prie Volgos* atrandami *arimai* ir *Veisiejų volungės*, Azijoje – *kviečiai*, Rusijos *debesys* ir *karai* kaip komentarą iššaukia *Rusnės dangų*, Rusija *aria*, o akiratyje pasirodę bent kiek specifiškesni *cerkvių kupolai* neutralizuojami jungiant juos su *žolėmis* ir taip atkuriant savotišką kraštovaizdžio balansą¹⁸⁷, stebintįjį Kaukazo vaizdus „veržia“ *gegužėlės balsas* ir t. t.

Iš tiesų *savumo-kitoniškumo* disbalansas čia toks ryškus, kad žvelgiant į jį iš šalies galima susidaryti įspūdį, jog cituoti tekstai skirti tokiai kultūrinei bendrijai, kuri neturi jokio supratimo apie juose minimas vietas ir negeba atrasti jokių bendrų kategorijų arba priimti naujų kategorijų, kurios padėtų tas vietas suprantamai apibūdinti. Tarytum dėl kažin kokio absoliutaus atskirumo būtų neįmanoma įvardyti Kaukaze naudojamo pučiamojo instrumento jo tikroju pavadinimu ir būtų galima tik pateikti apytikrą analogiją, *lumzdelį*; tarytum Kaukazo ikikrikščioniški papročiai negalėtų būti perteikti juos aprašant ir nupasakojant, todėl būtų galima tik pateikti analogiją su „lietuvišku“ *ugnies garbinimu*; tarytum viskas, kas Kaukaze ar Rusijoje tokios bendrijos atstovui galėtų būti svarbu ir verta pasakojimo, galėtų būti

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 52.

¹⁸⁷ Įdomu pastebėti, kad vaizduojant Rusijos kraštovaizdį pasirodo *cerkvė*, tuo tarpu vaizduojant Lietuvą, nors ir naudojamosi etnografinėmis kraštovaizdžio figūromis ir minimas Dievas, nepasirodo nei kokia nors *bažnyčia* ar ta pati *cerkvė*, nei savotišku Lietuvos kraštovaizdžio tropu tapęs koplytstulpis ar kryžius. Galbūt iš dalies tai galima aiškinti mažesniu SSRS kolonijinės ateistinės cenzūros jautrumu „šeimininkų“ šalies kraštovaizdžio ydoms, nors nėra savaime suprantama, kodėl „šeimininkas“ turėtų norėti rodytis su ydomis. Bet kuriuo atveju savaime reikšminga tai, kad *cerkvė* funkcionuoja kaip *kitam* taikomas institucinio religingumo tropas, kuris *sau* netaikomas ar nebetaikomas. Taip randasi savotiškas Rusijos *egzotizmas*.

papasakota tik per kone maginius *savy*, „lietuviškų“ kraštų regėjimus, ir taip toliau. Čia įdomu pastebėti, kad analogiškas disbalansas galioja ir anksčiau aptartam lyčių santykio vaizdiniui. Jame, kraštutiniai išdalinus *aktyvumą-pasyvumą* vyrams ir moterims, tolesnis aprašymas grindžiamas išimtinai „vyriško“ geismo projekcija, kuri išskaido moteris į kūno dalis ir vien jomis apriboja vyrų kognityvinę erdvę. Toks sugretinimas su žmogiškais atlikėjais galbūt padeda kiek aiškiau suvokti, kad, kaip jau minėjome, „lietuviškumas“ riboja prieigą ne tik prie *kitoniškumo*, bet ir prie lietuviškumo, mat kuriant radikalias priešpriešas pakankamai vienareikšmiai turi būti abu nariai.

Šitoks hermetizmas – dar vienas požymis, kad Gedos „lietuviškumo“ traktuotė ne tik pratęsia maironišką „lietuviškumo“ formuluotę, bet ir gana esmingai ją modifikuoja. Mat nors Maironio panaudojamos folklorinės *sesutės* ir *broliis* reikalauja tam tikro implikuojamos sociosemiotinės erdvės pažinimo (t. y. reikia pajėgti suvokti tos erdvės folkloristinį sluoksnį), šios figūros teikiamos ne kaip kitos erdvės aprašymas ar atpasakojimas, o kaip *savai* erdvei projektuojamas etalonas, kurį grindžia, kaip matėme, vaizduotės „įdarbinimas“ per folkloristiškai įtarpintą *rezonansą* su kiekybiškai neribotu telkiniu vaidmeninius konstruktus apibūdinančių praktikų. Dėl to šios figūros implikuoja dalyvavimą ir sprendimą kaip savo pačių realizacijos sąlygą. Kitaip sakant, jas realizuojant veikia argumentacinė-manipuliacinė sociosemiotinio santykio struktūra, kai, pasak Landowskio¹⁸⁸, pripažįstamas sąveikos dalyvių subjektiškumas – jų neišsemiamumas programinėmis apibrėžtimis ir gebėjimas spręsti pagal savo kompetenciją, gretinant ją su pasiūlymus vertinti vienus ar kitus dalykus teikiančio Lėmėjo autoritetu, kaip kokios nors verčių sistemos reprezentacija. Tai reiškia, kad šių figūrų sociosemiotinis efektyvumas priklauso nuo paties *skaitytojo*, kaip sociosemiotinėje sąveikoje¹⁸⁹

¹⁸⁸ Žr. E. Landowski, „Rizikingos sąveikos“, in *Prasmė anapus teksto*, op. cit.

¹⁸⁹ Šią sąveiką suprantame ne kaip *teksto-skaitytojo*, *rašytojo-skaitytojo* ar (*modelinio*) *autoriaus-(modelinio) skaitytojo* komunikaciją, bet kaip skaitytojo susidūrimą su *poeto-Lietuvos* santykiu grindžiamu „lietuviškumu“, kurio, kaip šiame darbe vis bandome parodyti, neišvengia atsieti nuo paties skaitytojo supratimo pastangos. Tokiu būdu skaitytojas ne realizuoja teksto diskursinę strategiją, bet pažįsta, taigi koku nors būdu su savimi susieja, tam tikrą tapatybės formą.

dalyvaujančio subjekto, atliekamo savo tapatybės *konstravimo*. Todėl *poeto-Lietuvos* santykio požiūriu *skaitytojas* atsiduria vienoje gretoje su *poetu*: pastarasis teikia etaloninį vaizdinį, bet pirmasis turi jį (re)konstruoti ir pritaikyti savo vaizduotės praktikoms. Šiuo atveju būtent subjekto dalyvavimas vaizdinio realizacijoje sąlygoja vaizdinio potencialumą, o kartu ir miglotumą: jeigu subjektiškumo būtų atsisakyta, *sesutės* ir *broliis* tuoj pat pavirstų arba patriarchalinės išminties karikatūromis („tikros moterys ir tikri vyrai – tai *sesutės* ir *broliai*, *žmonos* ir *vyrai*, *daržas* ir *žirgas*, kaip rašė Maironis!“) arba paikais pramanais („keistuolis Maironis, rašė apie liaudies dainų *sesutes* ir *brolius* lyg tai būtų tikri žmonės!“), arba dar kuo nors.¹⁹⁰

Tuo tarpu cituotuose Gedos tekstuose *poeto* ir *skaitytojo* lygiavertiškumo nelieka. Čia teksto paviršius formuojamas taip parenkant elementus, kad net ir vaizduojant aiškiai įvardijamus *kitoniškus* kraštus skaitytojui reikėtų ne autonomiškai (re)konstruoti tekste panaudotus vaizdinius įtraukiant juos į savo tapatybines praktikas¹⁹¹, bet „skaityti“ *ženklus*, kurie patvirtina tų vaizdinių neatsiejamumą nuo paties teksto konstravimo akiračiu tapusio „lietuviškumo“. Mat teikiami vaizdiniai jau neprieinami jokiam (re)konstravimui: jeigu *prie Volgos* atrandamos *Veisiejų volungės* / *Mano dainos, mano rimai*, tai visai nesvarbu, ką dar koks nors skaitytojas galėtų būti regėjęs ar patyręs „prie Volgos“ ar kokiam nors kitame „kitur“ – kad ir kas tai būtų, tekstas reikalauja tokią patirtį paneigti ir ten „būti regėjus / patyrus“ *savą* sociosemiotinę priklausomybę. Tuo tarpu ta priklausomybė čia reiškia ne

¹⁹⁰ Kita vertus, hermetizmo tendencija nėra visiškai netikėta, ją galima įžvelgti jau ir Maironio „Vakare“, kur pats pasakojimas *saviems* apie *savą* erdvę, įtarpinant jį dar ir folkloristiniu sluoksniu, rodo pastangas pritaikyti raišką ganėtinai uždaram ir ribotam prasmės akiračiui. Nuo hermetizmo čia gelbsti, jei taip galima pasakyti, paties „lietuviškumą“ laiduojančio folklorinio substrato „nelietuviškumas“, t. y. parinkto *sesučių* ir *brolio* vaizdinio ir per jį į tekstą „jungiamo“ bendro tradicinių vaidmenų repertuaro universalumas, jungiantis „tarptautinę“ valstietišką gyvenseną, krikščionišką-patriarchalinę lyčių santykio „standartą“, romantiškai etnografišką, bet ne etnocentristinį nacionalizmą ir pan.

¹⁹¹ Tarkime, XXI a. sugretinti *kasų dabinimą rūtomis* su *dažymusi*, arba kaip tik *negretinti*, skaityti pažodžiui ir „užkonservuoti“ šiuos reguliarumus savotiškame vaizduotės muziejuje, panaudoti juos kuriant praeities sampratą. Iš tiesų šie mūsų išgalvoti „variantai“ veikiausiai net neskirtini, nes, pavyzdžiui, reikia patirti *dažymąsi*, kad įsteigti nuotolį, reikalingą „muziejui“. Tai rodo, kad jie tėra mums nežinomų supratimo srities vyksmų nesėkmingi „vertimai“. Konkrečios supratimo apraiškos nėra mūsų darbo objektas, bet matome, jog atsižvelgiant į teksto buvimo sąlygas jau ir jo paviršiaus nagrinėjimas skatina manyti, kad tos apraiškos patenka į teksto prasmės problematikos akiratį.

etaloniniais vaizdiniais, o fragmentiškomis *poeto* patyrimų konkretybėmis, todėl vienintelis galimas „lietuviškumo“ atpažinimo paskatintas „konstravimas“ galėtų būti *poeto* mėgdžiojimas vietoj *Veisiejų* įsivaizduojant kokią nors kitą vietovę. Tai jau reikštų produkuoti naujus „lietuviškumo“ ženklus.

Teksto dinamiką tokiu atveju sudaro ne sociosemiotinės erdvės reprezentacijos rišlaus etalono formavimas¹⁹², bet pavienių įvairios kilties fragmentų dispersija, kai atrandant vis naują *ženklą* jis susiejamas su kitais. Galiausiai, įvairiomis priemonėmis išplečiant tokį sąsajų efektą, juo padengiamas visas teksto paviršius. Pavyzdžiui:

*Nėr tavęs – nė tavo strazdanų –
Aš patsai – laukuos kaip – Strazdas.*

*Ta gegulė,
Tas lupulis –
Kam juos
Pametė – dievulis.*¹⁹³

Matome, kad pirmame dvieilyje *ženklų* eina *Strazdas*: norint suvokti, kodėl paukščio pavadinimas čia rašomas didžiąja raide, reikia atpažinti už žodžio slypint Antaną Drazdauską. Tada per žodžio šaknį (*Straz-das::straz-da-nos*) ir per palyginimą (*aš::kaip Strazdas*) visas dvieilis rekursyviai padengiamas „strazdiškumu“: *Strazdas->aš->(tavo) straz-danos->(tu)*. Gali kilti klausimas, kodėl *Strazdas* savo „strazdiškumu“ padengia *strazdanas*, o ne *strazdanos* – *Strazdą*? Mūsų supratimu, atsakymas paprastas – todėl, kad *Strazdas* veikia ne kaip žodis, o kaip *ženklas*, atveriantis teksto paviršių ištisam prasmių telkiniui (pusiau folklorinei Drazdausko biografijai, lietuvių poezijos istorijai, tam tikrai

¹⁹² Maironio eilėraštyje tai daroma ne tik lyčių santykių vaizdiniu, bet ištisa teritorine konstrukcija nuo *jurginų palangėse* per *sesutes-brolį* iki *Dubysos mėlynos juostos*, kurios etaloninis statusas galiausiai patvirtinamas afektine iškrova – *ašarėle kaip perlas*.

¹⁹³ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 21.

lietuvių poezijos ir apskritai kultūros sampratai ir t. t.)¹⁹⁴ ir tokiu savo „svoriu“ tiesiog nustelbiantis *strazdanas*, kurios yra tik gana abstrakti vizualinė detalė schematiškoje „poros“ situacijoje. Tuo tarpu antras posmas įtvirtina viso teksto paviršiaus, įskaitant ir *Strazdą*, „lietuviškumą“. Pats romantinės poros narių palyginimas su paukščiais yra tautosakinis motyvas, o štai *gegulė, lupulis, dievulis*, kaip leksinių variantų pasirinkimai, tą folklorizmą dar papildomai partikuliarizuoja ir paverčia visą posmą „lietuviškumo“ ženklų grandine. Svarbu ir tai, kad apie nieką daugiau šiame posme nerašoma – pats folklorizavimas ir etnografinis partikuliarizavimas ir yra tai, kas sudaro šią teksto atkarpą.

Kartu tai lemia ir poslinkį link hermetizmo, mat tokiu būdu *poeto-Lietuvos* santykis tampa pamatine sociosemiotinės priklausomybės pojūčio artikuliacija. *Poeto-Lietuvos* santykio atžvilgiu *skaitytojas* čia turi ne subjektinę kompetenciją ką nors *konstruoti*, bet veikiau įgyja objektinę *paskirtį*: kad *poetas* galėtų teikti *Lietuvos* ženklus kaip prasmingą bet kokios realijos tekstinę artikuliaciją, *skaitytojas* turi ne konstruoti, o *atpažinti* tuos ženklus ir jų tarpusavio sąsajas, nulemtas konkrečios sociosemiotinės formacijos. Taigi teksto prasminį akiratį sudaro išankstinio žinojimo aktyvavimas ir taip susiformuoja savotiškas uždaras ciklas, kuriame tekstas artikuliuoja ne ką nors *skaitytojui* kaip subjektui, bet veikiau objektines *skaitytojo* charakteristikas: suprasti jam teikiama tai, kas jį apibrėžia išoriškai, kaip būdingi bruožai ar ypatybės, kurias nustato ir priskiria neregimas sociosemiotinės erdvės centras *Ponas Visi Žmonės*. Aišku, ženklus atpažįstantis *skaitytojas* nebūtinai turi būti „lietuvis“ pagal šiuose tekstuose proteguojamas „lietuviškumo“ apibrėžtis, tačiau bet kuriuo atveju būtent toks „lietuvis“ yra atpažinimo atskaitos taškas, todėl atpažinimas neatsiejamas nuo tapatybės standartizavimo panaudojant objektinių charakteristikų ruošinius

¹⁹⁴ Šių dalykų išmanymas, požiūris į juos gali skirtis kardinaliai, tačiau bet kuriuo atveju teksto potencialas glūdi nedviprasmiškame jų atpažinime. Tiesa, čia turime suvokti, kad „atpažinimas“ šiuo atveju nesusijęs nei su koku nors daiktu, kuris būtų ženklinamas pavadinimu, nei su kokia nors koherentiška operacija tekste. Tai *sąveikos* modusas, kai pats skaitytojas teikia tas reikšmes ir prasmes, kurias jis tada turi suprasti kaip tekstą.

(tarkime, reikia išmanyti ar bent nujausti, jog priesagų *-ul-* ar leksinių formų kaip *lupulis* vartoseną yra tarmiška).

Tuo tarpu tokių ruošinių šaltinis Ponas Visi Žmonės čia tampa nebeatskiriamas nuo *poeto*, ir tai veikiausiai reikėtų laikyti dar vienu originaliu šių tekstų ypatumu. Šis poslinkis bene geriausiai pastebimas per tai, kas nematoma – per tai, kad *poetas* nefigūruoja teksto paviršiuje kaip autonomiškas individas. Jeigu Maironio „Vakare“ aiškiai artikuliuojamas *poetas* kaip afektiškai autonomiškas individas ir *Lietuva* kaip nuo jo nepriklausomas etaloninės reprezentacijos objektas, tai *Pėdose* ne taip jau retai pasirodantys, dar dažniau implicitiškai ar kitais pavidalais formuluojami kalbantysis „aš“ ir *Lietuva* tampa vienas nuo kito neatsiejami kaip to paties lygmens figūros:

*Į žmones, į knygas lendu,
Apuostinėju tūkstančius pėdų.*¹⁹⁵

*Mes visi gražiai gyvensim –
Medžiai, gyvuliai ir žmonės.*¹⁹⁶

*Žmonės, žmonės,
Nemiegokit –
Jie ateina,
Jie ateina!*¹⁹⁷

*Žeme, tu žeme mūsų –
Bėgsiu – žmones sušauksiu.*¹⁹⁸

*Viską narplioju ir skaldau,
Ir į žygį jau šaukiu,
Žalias paukštis – vertikalėm*

¹⁹⁵ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 5.

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 8.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 25.

¹⁹⁸ *Ibid.*, p. 43.

*Aš į Lietuvą plaukiu.*¹⁹⁹

*Buvau į Lietuvą išėjęs.*²⁰⁰

Matome, kad kalbantysis „aš“ čia pasižymi savotiška galia tiesiogiai sąveikauti su *viskuo* ir su *visais*, kurie per tokią savo poziciją, pasikartojančią skirtinguose tekstuose, sinonimizuojami su *Lietuva*. Žiūrint kitu kampu, analogiškas yra santykis tarp *poeto* teikiamų konkrečių „lietuviškumo“ ženklų ir *skaitytojo* išankstinio žinojimo, kurį jie suaktyvina. Mat tokiu būdu taip pat pasireiškia galia tekstu įreikšminti tai, kas būdinga *visiems* ir *viskam* tiek, kiek priimama tą įreikšminimą grindžianti sociosemiotinės erdvės interpretacija. Taip „lietuviškumo“ raiška tampa iš pažiūros betarpiška ir sudaro savaimingumo įspūdį, tarsi ženkliškumas tebūtų natūrali kalbos ar poetinės raiškos ypatybė, pavyzdžiui, tarsi eilėraštyje „Kailinių kaimas...“ *Vilkanastrai, Vilkininkai* ir *Beržiniai* savaime skleistųsi į *Vilkų saulę* ir *Beržų naktis*:

Kailinių kaimas, Kailinių kaimas.

Vilkanastrai, Vilkanastrai!

Beržinių kaimas, Beržinių kaimas.

Vilkininkai, Vilkininkai!

Jau atėjo,

Jau atėjo

Tas šviesulas,

Tas didysis!

Vilkų saulė,

Vilkų saulė!

Beržų naktys,

*Beržų naktys!*²⁰¹

¹⁹⁹ *Ibid.*, p. 44.

²⁰⁰ *Ibid.*, p. 54.

²⁰¹ *Ibid.*, p.8.

Tačiau tai nėra savaiminis vyksmas, nes *skaitytojas* ženklą (šiuo atveju, šaknis *vilk-* ir *berž-* siejantį poetinį etimologizmą, kuris kreipia į lietuvių kalbos tekstualumą kaip dar vieną „lietuviškumo“ figūrą) tik atpažįsta, o jį teikia ir formuluoja *poetas*. Būtų galima prieštarauti, kad, be abejo, visus nagrinėjamus tekstus parašė poetas, bet mes turime omenyje ne tai, o principą, pagal kurį net ir tada, kai akivaizdžiai neartikuluojamas joks *poeto-Lietuvos* santykis, *Pėdose* ir *Strazde* teikiami „lietuviškumo“ ženklai vis tiek yra to santykio artikuliacijos. Pateiktame pavyzdyje matome, kad pirmame posme vien „ataskaitos“ principu išvardyti vietovardžiai, nors jau ir taip yra lietuviški, teksto eigos požiūriu prasmingi tampa tik antrame posme virtę „lietuviškumo“ ženklais²⁰². Tą virsmą užtikrina savotiškas poetinis impulsas, paverčiantis juos poetinio-etimologinio žvilgsnio objektu ir susiejantis su afektine-retorine iškrova. Afektinė-retorinė iškrova formaliai implikuoja kalbantįjį „aš“, bet nesuteikia jam jokių bruožų ar ypatybių, tad jis pasirodo tik per patį patosą poetiškai etimologinio „lietuviškumo“ atžvilgiu, t. y. yra neatsiejamas nuo poetinės etimologizacijos proceso.

Taigi teksto paviršiuje susidaro savotiškas generatyvinis santykis, kai tam tikri dėmenys tampa „lietuviški“ pačiame tekste, pasinaudojant desubjektyvuotu, bet vis dar *poeto* patosu, sureikšminančiu skirtingus įženklinimo mechanizmus (šįkart susidūrėme su etimologizacija, prieš tai – su sąskambiu *strazdanos-Strazdas* ir su folklorizacija, jų yra ir daugiau). Tai specifinė *poeto-Lietuvos* santykio modifikacija, kai „lietuviškumas“ yra produkuojamas paties *poeto*, tapusio impulso ir afekto šaltiniu, panaudojant *skaitytoją* kaip sociosemiotinių charakteristikų telkinį, kuris turi užtikrinti galutinio produkto atpažinimą. Jeigu tokią „lietuviškumo“ raišką laikysime sociosemiotinio rezonanso pavidalu, tai šiuo atveju rezonanso orientyru ir etalonu tampa *poetas*.

²⁰² Tuo jie skiriasi nuo *sesučių* ir *brolio*, kurie prasmingi ir jų neverčiant išimtinai „lietuviškumo“ reprezentacijomis – galbūt todėl, kad jų „lietuviškumas“ yra savaiminis, nes priklauso nuo autonomiško tautosakos klodo.

Kitaip sakant, *poetas* čia netenka (ar atsisako?) autonominio individualumo ir ima atstovauti „lietuviškumą“ betarpiškai. Šio formanto rėmuose netgi galima sakyti, kad „lietuviškumas“ tampa tekstų fenomeniniu pagrindu, kuriuo grindžiamas visų kitų matmenų reikšmingumas²⁰³. Pavyzdžiui, eilutės

*Atodrėky atmirko ežerai ir amžiai –
Lekiu šnopusdamas per žemę.*

*Į žmones, į knygas lendu,
Apuostinėju tūkstančius pėdų.*²⁰⁴

paimtos atskirai ir neutraliai primena *fantasy* žanro siužetą: neapibrėžto pavidalo antropomorfine (*kalbanti savo vardu*) ir gyvūniška (*šnopusianti*) būtybė vienodai skverbiasi į žmones ir į knygas, versdama manyti, jog jai prieinamas kažin koks bendras šiuos esinius jungiantis matmuo, nors įprastinės mąstymo kategorijos ir skatina juos griežtai skirti. Tiesą sakant, jeigu žiūrėtume vien semantinės logikos, šis aprašymas galėtų būti teisingas, o jeigu į savo samprotavimus dar įtrauktume ir „simbolio“ ar „įvaizdžio“ sąvokas, tai galėtume mėginti įspėti to neregimo *žmonėms* ir *knygoms* bendro matmens paslaptį remdamiesi, pavyzdžiui, tekste *pėdoms* teikiama reikšmė. Tačiau jeigu atsižvelgsime į tekste gausiai pasirodančius „lietuviškumo“ ženklus, matysime, kad tai ne tiek fantastinis pasakojimas, kiek hiperbolizuota tobulai ir totaliai *savo* pasaulio projekcija: *pėdas* palieka tik aiškiai apibrėžtos, etniškai ir agrariškai „lietuviškos“ sociosemiotinės priklausomybės esiniai (*genties pėda ant puntuko, žmonės-žagrės-jaučiai*), tad jas visas be išimties ir be skirtumų

²⁰³ Šitoks poeto išnykimas iš raiškos akiračio netiesiogiai ataidi keliuose *Pėdų* epizoduose, kai abejojama (pagrįstai) poeto kaip „aš“, kaip *ego*, egzistavimu: *O žalios žuvys / Žaliam dugne, / Jūs susapnuokit / Greičiau mane!* (Pė, 7); *Ar aš buvau, ar nebuvo / Ar molio sapną sapnavau?* (Pė, 54). *Strazde*, kur veikėjas Strazdas ir yra poetas, šis motyvas išverčiamas į abejonę jo poetinė-herojinę egzistenciją: *Buvo paukštis – nebuvo... / Gal visai netiesa, / Tie sapnai apie Būtį, / Ta Raudona Šviesa.* (Str, 51). Tai dar vienas atvejis, kai tekstų grupėje galima fiksuoti savotišką „vidinę“ ar grįžtamąją interpretaciją, tekstuose tematizuojančią jų pačių buvimo hermeneutines sąlygas.

²⁰⁴ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 5.

apuostinėjanti būtybė pasirodo esanti pasakiško, herojinio pavidalo sociosemiotinės erdvės atstovas, kuris kartu yra ir kalbantysis „aš“. Taigi dar kartą susiduriame su abstrakčiu, nuo paties „lietuviškumo“ neatsiejamu *poeto* patosu.

Dar sugrįžę prie Landowskio pasiūlytų figūrų, metaforizuojančių subjekto santykius su sociosemiotine erdve, galime prisiminti Geraširdį Šunį, kuris, kitaip nei išskydęs ir autonomiškas Ponas Visi Žmonės – paties priklausymo sociosemiotinei erdvei metafora, įvardija konkretesnę subjektyvią orientaciją ir kognityvinę bei afektinę sanklodą. Geraširdis Šuo – tai toks subjektas, kuris *tinka* įcentriniam socialinės erdvės normatyvams iš esmės, todėl, kad tiesiog toks *yra*. Dėl šios priežasties *tikdamas* jis *mėgaujasi*, t. y. aukščiausia raiškos forma jam ir yra priklausomybė savo sociosemiotinei erdvei, ištikimybė jos normatyvumui (iš čia – šuns figūra). Panašu, jog kaip tik tai vyksta ir mūsų cituotuose pavyzdžiuose, kur pati poetinė raiška nukreipta į specifinę sociosemiotinės priklausomybės kategoriją, „lietuviškumą“, ir panaudoja šios kategorijos artikuliacijas teksto elementų reikšmingumui užtikrinti. Tarkime, ką tik cituotame pavyzdyje pirmo posmo pirmos eilutės *ežerai* ir *amžiai* būtų banalybės arba abstrakcijos, jeigu atgrąžos gestu nebūtų supinti, viena vertus, su *žeme, beržais, puntuku*, kurie suformuoja „lietuvišką“ kraštovaizdį pagal agrarinę pasaulio sampratą ir įtraukia į jį *ežerus*, kita vertus, su *genties, žmonių, jaučių, žagrių pėdomis*, kurios figūratyviai perteikia viziją apie „lietuviškumo“ pastovumą ir aistoriškumą ir paverčia *amžius* herojaus-*poeto* ieškojimų erdve²⁰⁵.

Pastaruosiuose pavyzdžiuose pastebėtas *poeto* ant-individualumas ir herojiškumas vertas daugiau dėmesio, nes tai vienas iš mūsų aptariamo specifinio *poeto-Lietuvos* santykio aspektų. Pirmiausia į akį krinta hierarchinis

²⁰⁵ Taigi matome, kaip vienas semioidiolektinis formantas perima ir sau pajungia kitų formantų aspektus. Galbūt tai vienas vienas iš semioidiolektinio rišlumo pavidalų, nes taip susiformuoja prasmės ribos. Pavyzdžiui, „lietuviškumo“ imperatyvas neleidžia plačiau interpretuoti elementaraus pasaulio vizijos scheminių dėmenų ir pamėginti užčiuopti labiau patirtinio santykio su pasaulio ar gyvenimo elementarumu; savo ruožtu, elementaraus pasaulio vizija riboja hiperarheologinio matymo objektų pasirinkimą ir neleidžia pereiti prie įprastesnių archeologinių objektų poetinio traktavimo; savo ruožtu, hiperarheologinis matymas iš esmės vien praeitimi apriboja „lietuviškumo“ akiratį.

santykis tarp *poeto* ir daugybinės sociosemiotinės masės. Tą masę remiantis vienu iš tekstų galima vadinti tiesiog *žmogeliais*, tačiau reikia turėti omenyje, kad iš tiesų jai priskiriamos ne tik žmogiškos figūros, bet ir gyvūnai ir net padargai, visi kurie įtraukiami į sociosemiotinę erdvę per panoptinį santykį su visa aprėpiančiu *poeto* žvilgsniu (*Kiek pėdų / Paliko žmonės, jaučiai, žagrės!*). Ši masė įvardijama įvairiai, taip pat ji skirtingai, kartais apimliai, kartais fragmentiškai vaizduojama, bet visais atvejais ji įreikšminama per abstrakčias užprogramuoto²⁰⁶ veikimo arba buvimo projekcijas kaip, pavyzdžiui:

Mes visi gražiai gyvensim –

*Medžiai, gyvuliai ir žmonės.*²⁰⁷

Ežeruos žaliuos per dieną

*Skalbia moterys, velėja.*²⁰⁸

Ganė karves

Ir kinkė arklius,

Kiek vaikų

*Ir žirnių pasėjo.*²⁰⁹

Maža lietuviška gentis

Medžiojo, arė ir žuvavo,

Ir garbino dievaičius savo –²¹⁰

Vartosi prie žemės lygūs –

Žmonės – paukščiai –

gyvuliai, –²¹¹

²⁰⁶ E. Landowskio apibrėžtas semiotinis programavimas – tai tarsi redukuota ir tautologiška egzistencija, kurią visiškai išsemia vadinamieji teminiai vaidmenys („moterys skalbia“, „gyvos būtybės gyvena“ ir pan.) ir kuri tokiu būdu pajungiama kokiam nors globaliam projektui. Žr. P. Jevsejevas, „Programavimas“, K. Nastopka, „Teminis vaidmuo“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>.

²⁰⁷ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 8.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 9.

²⁰⁹ *Ibid.*, p. 13.

²¹⁰ *Ibid.*, p. 15.

*Žmonės ritino akmenis,
Ganė karves, avis.*²¹²

*Sulėkė žmonės.
Sklido raudos tenai.*²¹³

*Apspito žmogeliai
Jo kojas, rankas –*²¹⁴

*Guli Strazdas alksnyne.
Išmušė valanda.
Parsidavusios minios
Jį apspiaudo. Tada
Muša paukštį per veidą
Ir, sušaukę tarnus,
Jam išlaužo sparnus.*²¹⁵

*Staugia ir ėda.
Ėda ir staugia.
Ėsdami staugia.
Staugdami ėda.*²¹⁶

*Sulėkė žmonės ir prausia –
Didelę Paukščio galvą.*²¹⁷

Citatose matome, kaip heterogeniškos situacijos vaizduojamos per redukuotai apibrėžtą skirtingų atlikėjų egzistenciją: išdavikai skriaudžia Strazdą, gerieji žmonės – jį garbina ir globoja, tiesiog žmonės aria, žuvauja, gano gyvulius,

²¹¹ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 8.

²¹² *Ibid.*, p. 19.

²¹³ *Ibid.*, p. 23.

²¹⁴ *Ibid.*, p. 24.

²¹⁵ *Ibid.*, p. 36.

²¹⁶ *Ibid.*, p. 45.

²¹⁷ *Ibid.*, p. 46.

žmonės, paukščiai ir gyvuliai, kaip gyvos būtybės, vartosi ar tiesiog gyvena, ir kt. Žinoma, programuotas veikimas gali būti vaizduojamas įvairiai. Čia visais atvejais specifiška tai, kad nesvarbu, ar panaudojama apimlesnė programuotų veiklų schema (*ganė karves-kinkė arklius-sėjo žirnius-gimdė vaikus; medžiojo-arė-žuvavo-atliko religines praktikas*), ar vos viena ar keletas tos pačios srities veiklų (*skalbia-velėja; staugia-ėda*), visos veiklos vis tiek apibendrina ir apibūdina visą sociosemiotinę erdvę iškart. To pasiekama per leksikos vartoseną ir glaustumą. *Mes, moterys, protėviai, gentis, žmonės-paukščiai-gyvuliai, žmonės, žmogeliai, minios* – visa tai yra sociosemiotinės abstrakcijos, kurios įtvirtinamos parenkant tokią pat abstrakčią veiksminę leksiką, tas veiklas atitinkamai kvalifikuojant aplinkybėmis, artikuliuojant jas kaip uždarus, savaime suprantamybėmis pagrįstus miniatiūrinius sociumo modelius, ir panašiai: *gražiai gyvensim* (taigi visi laikysimės vienos elgesio normos), *skalbia-velėja per dieną ežerus* (taigi „visą laiką“ ir „visose vietose“), *ginė karves-kinkė arklius, pasėjo vaikų-žirnių* (taigi realizavo, kas „vyriška“ ir „moteriška“, produkavo ir reprodukovosi), *medžiojo-arė-žuvavo-garbino dievaičius* (taigi atliko visas „pagrindines“ funkcijas), *vartosi prie žemės lygūs* (taigi ekstatiskai „susilieja“), *ritino akmenis, ganė karves, avis* (tiesiog „atliko darbus“ užpildydami kraštovaizdį), *sulėkė-sklido raudos*, (visi vienu ypu „atliko ritualą“), *apspito kojas, rankas* (visi vienu ypu „garbino“), *apspiaudo, muša per veidą, išlaužo sparnus* (visi vienu ypu „niekina“ ir „nusikalsta“), *staugia-ėda* (visi vienu ypu daro, kas „baisu“), *sulėkė ir prausia* (visi vienu ypu „garbina“).

Taigi iš esmės projektuojamoji sociosemiotinė erdvė konstruojama kaip anoniminių antropomorfiškų būtybių sanakaupa, išsipildanti tik per vienareikšmiškai programuotas elgsenas ir nepasižyminti jokia subjektyvia kompetencija, o taip pat nepajėgi vidujai diferencijuotis²¹⁸. Šios

²¹⁸ Užtat ji dichotomizuojama išoriškai, išskiriant dvi tokias pat homogeniškas mases, viena kurių yra sava ir siejama tik su *poetu, Lietuva* ir „lietuviškumu“, kita – *svetima*, „svetimtautiška“. Tiesa, ji taip pat siejama su lietuviškumu (sic), bet tuo atveju šis jau neturi poetinės reikšmės, nes pateikiamas tik kaip su vienu iš nacionalumų, būtinai šalia kitų (rusiškumo, lenkiškumo), ir apibūdina sociosemiotinę masę be *poeto*. Tokie yra *šungalviai*, kurie vietoj *poeto* garbinimo *Viens prieš kitą lenkiasi* (Str, 43).

sociosemiotinės masės nariai gali vienas nuo kito atsiskirti tik per iš anksto nustatytus vaidmenis (pavyzdžiui, *moterys skalbia, vaikai braidu* ir taip jie visi užmezga kontaktą su *žuvimis*, sudarydami uždara vaidmenų grandinę (Pė, 9)), bet niekada negali ko nors nuspręsti ar kuo nors suabejoti, nes paprasčiausiai nėra subjektai, kurie turėtų galimybę autonomiškai suvokti juos supantį pasaulį.

Jeigu prisiminsime, kad teksto paviršiuje šių atlikėjų ir jų veiklų reikšmingumą laiduoja „lietuviškumas“, kurį generuoja *poetas*, tai dar kartą matysime, kad visa tai yra tam tikra *galios* artikuliacija. Ir iš tiesų kone visos cituotos tekstų atkarpos pasirodo „lietuviškumo“ sureikšminimo fone. Pavyzdžiui, *Mes visi gražiai gyvensim* – tai etimologiškai „sulietuvintos“ vasaros vizijinis apibendrinimas, atliekamas kalbančiojo „aš“; *žmonės suleikia* ir *apspinta* būtent *Strazdą*, kuris per visą poemą vaizduojamas palaikantis betarpišką ryšį su *Lietuva* kaip sociosemiotinė abstrakcija, ir t. t. Kitaip sakant, „lietuviškumą“ nešantis *poetas* pasirodo kaip viršesnė instancija šių savaime bereikšmių, į rezultatus ir nuolatinį funkcijų palaikymą orientuotų veiklų atžvilgiu. Šiuo požiūriu *poetas* savo vaidmeniu jau panašus ne į kurį nors iš Landowskio apibūdintų subjektų-sociosemiotinės erdvės narių, bet į jo aptartas politikos veikėjų figūras – individualizuotas valdžios metaforas²¹⁹. Taip pat ne mažiau svarbu ir tai, kad sociosemiotinės bendrijos „lietuviškumas“ užklojamas būtent ant programuotų veiklų ir vaidmenų. Mat tokiu būdu „lietuviškumo“ atpažinimas susiejamas su reguliaraus, visiškai kontroliuojamo sociumo pirmavaizdžiu.

Tikslesnis įvardijimas tokiam tekstuose pasirodančiam „lietuviškumo“ ir programuotos sociosemiotinės erdvės ryšiui – *stereotipija*²²⁰. Mat šiuo atveju teksto paviršiuje vis dėlto aptinkama kalbinė išraiška, o ne tiesioginės subjekto patirties akiratis (apie jį daugiausia kalba Landowskis). Taip pat čia specifinis ir „lietuviškumo“ pasirodymo būdas, kai jis padengia kalbines formas realiai

²¹⁹ E. Landowski, „Buvimo režimai ir populiarumo formos“, *Prasmė anapus teksto*, op. cit.

²²⁰ Kaip stereotipų telkinys, ne kaip psichopatologinė elgsena.

nepakeisdamas jų reikšmės, bet suteikdamas joms sociosemiotinį krūvį. Kad šis teiginys būtų aiškesnis, dar galime sugrįžti prie anksčiau lygintų lyčių santykių vaizdinių. Maironio *sesučių* ir *brolio* „lietuviškumas“ ateina iš platesnio sociopolitinio kraštovaizdžio projekto, kuriame integruotas folkloras kaip atskiras prasminis darinys, prieinamas atskiriems individams. *Sesutės* ir *brolis* be šio pagrindo iš tiesų reikštų ką kita – tai būtų tiesiog deminutyviniai šeimininkų vaidmenų įvardijimai. Tuo tarpu *vyras* ir *moteris* jau ir reiškia tiesiog „vyras“ ir „moteris“, bet susaistyti su *pirkia*, *trobesiais*, kardinaliu *aktyvumo-pasyvumo* paskirstymu, kraštovaizdžio tropais, jie tampa „lietuviški“. Toks virsmas grindžiamas tik sociosemiotiškai sąlygotu išankstiniu žinojimu ir atpažinimu, o tai mums atrodo pakankamos sąlygos apibrėžti jo rezultatus kaip stereotipus²²¹.

Įdomu, kad savotiškai stereotipizuojamas ir pats *poetas*. Sugrįžkime prie keleto pavyzdžių:

*Atodrėky atmirko ežerai ir amžiai –
Lekiu šnupuodamas per žemę.*

*I žmones, į knygas lendu,
Apuostinėju tūkstančius pėdų.*²²²

²²¹ Pavyzdžiui, C. McGarty, V. Y. Yzerbyt ir R. Spears sociopsichologiškai stereotipus apibrėžia kaip individui būdingą suvokimą, jog jis (ne)priklauso grupėms, nes (ne)turi su kitais individualiais bendrą „bruožų, [gyvenimo] aplinkybių, vertybių ir įsitikinimų“, kurie ir sudaro grupę kaip suvokinį. Taigi jie irgi implikuoja išankstinį žinojimą ir atpažinimą, kas / kokia yra viena ar kita grupė. Žr. „Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation“, in *idem* (sud.) *Stereotypes as Explanations. The formation of meaningful beliefs about social groups*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 1. Tiesa, čia turėtume pabrėžti ir keletą požiūrio skirtumų. Pirma, atrodo sunku paneigti (ypač gyvenant „medijų“ visuomenėje), jog stereotipai yra nepriklausomi nuo fiziškai konkrečių kokio nors individo ar grupės suvokimo situacijų, jų apytaka vyksta savaime. Tad žiūrint televiziją galima šimtus kartų pamatyti stereotipinį „sėkmingą vyrą“ ar „emigrantus“ ir tuo būdu net ir nė karto tokių žmonių nesutikus kuo puikiau žinoti, kas ir kokie jie yra. Aišku, tai nereiškia, jog jų negalima sugretinti su tokiais situacijomis – dažnai būtent jos tampa stereotipų korekcijų priežastimi. Tačiau mums svarbu, kad stereotipai tveria psichologinio individo atžvilgiu autonomiškoje terpėje. Antra, mūsų aptariamas atvejis savitas tuo, kad čia, kalbant sociopsichologiniais terminais, grupė stereotipizuoja pati save. Apgręžiamumo problemai spręsti mūsų poreikiams pakanka kultūros / semiotinių tyrimų prielaidos, kad kultūrinė produkcija visuomenei yra tarsi veidrodis, savireprezentacijos, savižinos ir savipratos sfera. Įdomesnis aspektas – būtent stereotipinis tos savipratos pobūdis.

²²² S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 5.

Kaip arti jūs,
Protėviai mano!
 [...]

Gerkit.
Melskitės.
Melskitės.
Gerkit –
*Į mane kaip į žemę suėję.*²²³

Viską narplioju ir skaldau,
Ir į žygį jau šaukiu,
Žalias paukštis – vertikalėm
*Aš į Lietuvą plaukiu.*²²⁴

Buvau į Lietuvą išėjęs.
*Ten paukščiai, moterys ir vėjas.*²²⁵

Čia *poetas* taip pat yra sociosemiotinė abstrakcija – vien implikuojamas arba abstrakčiai įvardijamas (*į mane, aš*), bet niekaip neindividualizuojamas „aš“. Be to, šis „aš“ taip pat „lietuvinamas“. Tai daroma jį kvalifikuojant metaforiniais, palyginamaisiais ar tiesioginiais *poeto-herojaus* įvardijimais (*Žalias paukštis, Strazdas, į mane kaip į žemę*) arba per tiesioginį ryšį su *Lietuva*, su *visais*, taigi su visais anksčiau minėtais sociosemiotinės masės variantais (*Mes, moterys, protėviai, gentis, žmonės-paukščiai-gyvuliai, žmonės, žmogeliai, minios*). Taip pat *poetas* siejamas su sociosemiotine mase ir per programuotas veiklas, kuriose jis užima aktyviojo vektoriaus poziciją panašiai kaip anksčiau vyrai buvo aktyvus vektorius *moterų* atžvilgiu: *lekiu per žemę, lendu į žmones ir knygas, apuostinėju tūkstančius pėdų, viską narplioju ir skaldau, viską į žygį šaukiu, į Lietuvą plaukiu, į Lietuvą išėjęs*. Visi šie aspektai patvirtina ankstesnę teiginį apie čia veikiantį galios pasiskirstymą: *poetas*

²²³ *Ibid.*, p. 13.

²²⁴ *Ibid.*, p. 44.

²²⁵ *Ibid.*, p. 54.

kvalifikuojamas programiškai, kaip ir anoniminis sociosemiotinis „visi“, tačiau jis kvalifikuojamas kitaip.

Ši „kitaip“ anksčiau kalbėdami apie *poetą* jau įvardijome *herojiniu*. Dabar, sugretinus jį su sociosemiotinės masės apibrėžtimis, tai matyti aiškiau: kalbantysis „aš“ apibūdinamas išimtinai naratyvinio-transformatyvaus pobūdžio subjektinėmis veikimo ir buvimo apibrėžtimis, kitaip nei „visi“, kurie apibūdinami išimtinai pagal vadinamųjų teminių vaidmenų²²⁶ sąlygojamus reguliarumus²²⁷. Tos apibrėžtys įvairios – ir kognityvinės (*apuostinėju* pėdasženklus, *narplioju ir skaldau*), ir pragmatinės (*lekiu, lendu, plaukiu, išėjęs*), ir pasijinės-afektinės (*šaukiu, gerkit-melskitės į mane suėję*). Pagal greimišką naratyvumo dėsni, kartu su subjektinėmis naratyvinėmis apibrėžtimis turėtų formuotis ir objektinės vertės apibrėžtys. Tačiau palyginus su naratyvumo tyrimuose įprastesniais pasakojamaisiais žanrais, čia problemiška tai, kad teksto paviršiuje tiesiogiai nepasireiškia bent kiek išsamesnės naratyvinės konfigūracijos, o objekto polius pasireiškia gausybe variacijų.

Vis dėlto struktūriniai naratyvumo dėsniai peržengia paskirų žanrų ribas, tiesiog skirtingi žanrai skirtingai formuoja naratyvinio subjekto-vertės objekto vaizdinius, ir turbūt apskritai renkasi skirtingus naratyvinius subjektus-vertės objektus bei jų dalyvaujamas situacijas. Pavyzdžiui, pasakose panaudojamos itin aiškiai apibrėžtos figūros, bet mėgindami šį principą perkelti į literatūrą per dažnai pamirštame, kad pasakų veikėjai ar objektai – tai ilgametės kolektyvinės apytakos ir gryninimo rezultatai, dažnai dar susiję ir su mitiniais ar religiniais diskursais. Išmokę tuos rezultatus apibendrinti ir panaudoti naratyviniams dėsningumams rekonstruoti, anaipol neperpratome akivaizdžiai simboliškų, metaforiškų ar kitaip nepaprastų pasakų figūrų

²²⁶ Žr. K. Nastopka, „Teminis vaidmuo“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>.

²²⁷ Sociosemiotinė *žmogelių* masė iš pažiūros įgyja daugiau subjektyvių bruožų kai kuriuose *Strazdo* epizoduose (kai *žmonės sulekia* ir pan.), bet iš tiesų tai susiję su ten artikuliuojamais šios masės ir *poeto* priklausomybės santykiais. *Žmogeliai rauda*, kai juos ištinka nelaimė, *apspinta Strazdą* šiam pademonstravus savo dieviškumą ir t. t. Visa tai vyksta vien kaip reakcija į padėtį „pasaulyje“ ar *Strazdo* ypatumus, taigi taip pat yra programinio pobūdžio atliktys, savaip patvirtinančios čia vaizduojamos sociosemiotinės masės organinį, materialų pobūdį.

atsiradimo principų. Tuo tarpu šie principai vienaip ar kitaip veikia ir kitur, kur susiduriame su naratyviniais dėsningumais.

Taigi įdomu pastebėti, kad mūsų aptariamuose poezijos tekstuose atliekamas kone analitiškai tikslus aksiologijos gryninimo darbas, per skirtingas variacijas artikuliuojant tą objektinį polių, kuris turi iššaukti subjekto aktyvumą. Pavyzdžiui, *žmonės* ir *knygos* (Pė, 5) išskiria *homogeniškumo* ir *kultūriškumo* verčių junginį, nes 1) daugiskaitos forma kartu su kiekybinį atspalvį suteikiančia skaitine išraiška (*tūkstančius pėdų*) atmeta galimybę landžioti po vieno žmogaus ar knygos „vidų“, 2) formuluojant jas kaip abstrakčias ir lygiavertes apimtis, į kurias „aš“ *lenda*, paneigiamas *žmogaus* ir *knygos* kaip branduolinio individo savitumas, 3) *pėdos*, kaip *žmonių* ir *knygų* „vidaus“ kvalifikacija, nustato orientaciją į iš anksto apibrėžto „paveldo“ atpažinimą (o ne, tarkime, kritinę sąveiką). Per tokius apribojimus leksemų prasminis krūvis išgryninamas iki tos jungiančios ašies, kur *žmonės* ir *knygos* – tai homogeniška sociosemiotinė masė, kurią apibrėžia tai, kas joje „įrašyta“ ir „perskaitoma“, t. y. savotiškas kultūrinis kodas, jeigu suprasime kultūrą kaip centrinį antropologinį matą. Matome, kad kitais cituotais atvejais būtent tai ir vyksta: tas kodas skaitomas (*narplioju ir skaldau*, [Lietuvoje] *paukščiai, moterys ir vėjas*), įsisavinamas ([*protėviai*] *į mane kaip į žemę suėję*), ir tokiu būdu užmezgamas ryšys su visa sociosemiotine erdve iškart (*viską į žygį šaukiu, į Lietuvą plaukiu / išėjęs*).

Tai paaiškina ir ypatingą subjekto pavidalą, kuris susiformuoja einant nuo įvairiausių implikuojamo „aš“ aspektų, per *Žalią paukštį* iki galutinio *Strazdo*. Akivaizdu, kad taip ieškoma būdų užmegzti santykį su vertės objektu, per kultūrinį kodą apibrėžta sociosemiotine mase, kuri kartu yra ir žmogiška, ir gyvūniška. Tad *poeto* pavidalas ir jo aspektai iš esmės laikytini subjekto kompetencijos formuluotėmis: būdamas „paukštžmogis poetas“, jis yra pašauktas „įžvelgti“ *kultūros kode* slypinčias „žmogaus ir gamtos paslaptis“²²⁸.

²²⁸ Aptariant sovietmečio lietuvių literatūros istoriją, kartais užsimenama apie pasisėkimą, kurio Lietuvoje sulaukė Walto Whitmano poezijos vertimai. Sprendžiant iš šio naratyvinio vaizdinio,

Taip pat tai padeda aiškiau suvokti ir kito, vertės objekto poliaus pavidalo implikacijas. Galutinė vertės objekto formuluotė čia, aišku, yra *Lietuva*. Tačiau matome, kad ji gana specifinė – tai sociosemiotinė masė, kurią apibrėžia homogeniškas kultūrinis kodas, aprėpiantis ne tik žmogiškas, bet ir kitas antropomorfiškai reikšmingas būtybes. Pasiremdami ankstesnėmis *poeto-Lietuvos* santykio aprašymo išvadomis, galime spręsti, kad tas homogeniškas kodas – tai „lietuviškumas“. Taigi šiuose tekstuose plėtojama analogija tarp anksčiau aptarto *skaitytojo*, apibrėžiamo per kompetenciją ženkluose atpažinti savo „turimą“ (nors ir nebūtinai savą) „lietuviškumą“, ir šių *visų*, kurie yra *poeto* įžvelgiamas kultūrinės vertės savyje talpinanti sociosemiotinė masė.

Kokiu būdu įmanoma tokia sąsaja? Jau minėjome, kad dispersinis, fragmentiškas ir ženkliškas „lietuviškumas“ – tai būdas per tekstą artikuliuoti sociosemiotinės erdvės stereotipijos matmenį. Proceso aksiologizavimas išskiriant *homogeniško kultūrinio kodo* vertybinę konfigūraciją ir ją artikuliuojantį pasakišką *poeto-(visų)-Lietuvos* susidūrimo naratyvą tada gali būti aiškinamas kaip tam tikro stereotipų telkinio įtvirtinimo aktas: tokiu būdu apdoroti ir perkurti, įvairūs fragmentai nebėra tiesiog pavienės įsivaizduojamybės atplaišos, bet pakartotinai, kaip dëlionės dalys, postuluoja savotišką sociosemiotinės bendrijos „esmę“, kurią įžvelgia ir pačiai bendrijai perteikia herojus-poetas.

Lig šiol aptardami šį herojinį naratyvą sąmoningai daugiau dėmesio skyrėme *Pėdų* tekstams. Mat poema *Strazdas* visa savo apimtimi – siužetu, veikėjų figūromis, esinių hierarchijomis – yra šio naratyvo artikuliacija, pastatyta ant *Pėdose* padėtų pamatų. Pavyzdžiui, ankstesnį teiginį apie kultūriškai koduotą „esmę“ įžvelgiantį poetą-herojų galima pailiustruoti pačia poemos pradžia, dalimi „Suartėjimas“, kur *Drazdauskas*, pažvelgęs į gamtos akis, apžvelgęs *Lietuvą* ir išgirdęs *strazdą* giedant apie liūdną *mužikų* dalį, virsta visus šiuos aspektus (*visą visą Būtį*) vienijančiu herojumi *Strazdu*:

panašu, jog *Pėdose* ir *Strazde* taip pat naudojami amerikiečių poeto kūrybos elementai. Tuo pačiu ne mažiau įdomus būtų klausimas, kokie jo kūrybos elementai čia paliekami nuošalyje.

*Ir Drazdauskas pasiryžo –
Didelė gamta tylėjo, –
Kai Žmogus į Paukštį grįžo,
Paukštis gi – į Žmogų ėjo.*²²⁹

Kalbant bendriau, visų pirma čia aiškiai reikšmingas paties Strazdo tiesioginis įtraukimas. Jis patvirtina mūsų prielaidą apie figūrų svarbą realizuojant semiotinius naratyvumo dėsnius. Strazdas, kuris iš tiesų jau veikia ir *Pėdose*, papildo herojinio naratyvo sąsają su sociosemiotine stereotipija – tai folklorizuotas „liaudies herojus“, kurį verčiant personažu kryptingai apeinami bet kokio faktografinio ar biografinio rišlumo principai²³⁰. Tokiu būdu atliekamas originalus poetinis gestas, dar kartą patvirtinantis, kad čia susiduriame su savita *poeto-Lietuvos* santykio modifikacija: jeigu Maironio tekstuose *poeto* vaidmuo siejamas su istoriškai konkrečiu, konkrečioje vietoje, laike esančiu asmeniu (pavyzdžiui, Šveicarijoje, prie Baltijos jūros, Trakuose ar kt.), tai *Strazde* poetinis individas abstrahuojamas ir perkuriamas į fragmentišką paskirų sričių junginį: tai ir *angelas*, ir *Žmogus*, ir *Paukštis*, ir *Drazdauskas*, ir *poetas*. Antra, ši visuotinio masto būtybė atlieka kvazimesianistinį žygį tiesiogiai sąveikaudama su *Lietuva*, *žmonėmis*, *baudžiauninkais*, *žmogeliais*, *žmonėmis*. Kaip ir jo buvimas, *Strazdo* veikimo būdai nusakomi reikšminiais žodžiais: jis *aria* (visą *Lietuvą*), *paguodžia*, *traukia šventąją giesmę*, *šventina*, *apdainuoja* ir pan.

Kitaip sakant, visomis savo kvalifikacijomis *Strazdas* subjekciniu pavidalu įkūnija tam tikrą sociosemiotinės erdvės tvarką, neproblemiškai jungiančią krikščionybę, pagonybę, antropocentrizmą, romantinį gamtos

²²⁹ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 8.

²³⁰ Su Antano Drazdausko-Strazdo biografija *Strazdas* siejamas pirmiausia per abstrakčias ir rišliai nesiejamas siužeto situacijas: „Drazdauskas tampa poetu Strazdu“, „Strazdas leidžia knygą“, „Strazdą cenzūruoja“, „Strazdas pasensta vienuolyje“ ir pan. Vietoj artikuliuotų teminių sąsajų, poemos siužeto sandara grįsta griežta dyinare poetine konstrukcija, steigiančia radikalias priešpriešas: pirmos šešios dalys („Suartėjimas“, „Žemės arimas“, „Karčiama“, „Moteris“, „Rauda“, „Erdvių atsidarymas“) yra išimtinai teigiamos, veda į *poeto-Lietuvos* ryšio išsipildymo viršūnę, po jų eina lūžio dalis („Tardymas“), tada – šešios neigiamos dalys („Smurtas“, „Maištas“, „Išlaužytos giesmės“, „Šungalviai“, „Pabudimas“, „Sugrįžimas“), kuriose *poeto-Lietuvos* ekstazišką ryšį sužlugdo „svetimieji“, ir užbaigiama „Epilogu“, kuriame nurodoma būtinybė tą ekstazinį ryšį atnaujinti.

sureikšminimą, folklorą, profesionalios literatūros istoriją, Drazdausko biografiją ir legendą ir t. t. Mūsų supratimu, neabejotina, kad šitoks junginys – tai dar vieno klasikinio „lietuviškumo“ aspekto modifikacija, iš esmės vykstanti tuo pačiu stereotipizavimo ir hermetizavimo principu, kai siekiant reikšmingumo ištisos sritys tekso paviršiuje jungiamos per fragmentiškus ženklus ir siejamos remiantis bendru atpažįstamumu, nepaisant joms būdingų prieštaravimų ar skirtingų perspektyvų. Įdomu, kad visus šiuos aspektus galima išskirti ir *Pėdose*, tik ten jie išsibarstę per paskirus tekstus, o *Strazde* susiejami glaudžiau²³¹. Tai skatina sieti *Strazdo* Strazdą ir *Pėdų* kalbantįjį „aš“, juolab kad tiesioginių ar netiesioginių sąsajų esama ir pačiuose tekstuose²³². Kitaip sakant, paskiri *Pėdų* tekstai ir poema *Strazdas* – tai skirtingos tos pačios *poeto-Lietuvos* santykio artikuliacijos apraiškos²³³.

Visa tai rodo, kad atsidūrėme tokiaime taške, kai nebeįmanoma aiškiai skirti *poeto* ir *Lietuvos* kaip kategorijų, kurias įkūnija realūs istoriniai santykiai, siejantys tam tikrus asmenis, jų veiklą, jų aplinką ir visuomenę, jų politinę tapatybę, nuo konkrečių tekstų grupėse susiformuojančių naratyvinių figūrų. Tai, žinoma, trikdo tik tiek, kiek manome privalą viską sutalpinti tekste, esą vieni teksto paviršiaus elementai turį aiškinti kitus, taip sudarydami visa paaiškinantį ratą. Tačiau iš tiesų įprotis tapatinti semiotinę imanenciją su kokio nors teksto nustatomais rėmais yra niekuo nepagrįstas, nebent tik noru nustatyti patogias tyrimo sąlygas, kurių patys tyrimų rezultatai verčia atsisakyti. Šiuo atveju laikydamiesi vien teksto paviršiaus niekaip negalėtume sučiuopti per kelias poezijos knygas formuojamo prasmės efekto – naratyvinio vaizdinio,

²³¹ Taip pat įdomu, kad jau *Strazde* nunyksa *Pėdose* gana gausiai eksploatuojama modernaus mokslo diskurso gija, kuri daugiau Gedos kūryboje ir nepasirodo.

²³² Žr. citatą p. 9, ir 21 išnašą, taip pat visas analogijas tarp „aš“, *poeto*, *visų* ir *Lietuvos* formuluočių.

²³³ Kaip pastebi poemą *Strazdas* nagrinėjantis R. Hodelis, aptardamas jos dalį „Žemės arimas“, „[Šis] socialinę Lietuvos sanklodą ardantis įkvepiantis žemės arimas pasirodo esąs viena iš nesuskaičiuojamų vizijų, kurias lyrinis herojus buvo patyręs ir anksčiau („Tiek regėjimuos šėlus...“). Lietuva tebelieka jo šešėly, gyvybė vystosi spirališkai, o kentauras yra šalia. Kaip suskilusio pasaulio dalis, jis lieka metafizinis naujos vizijos garantas. Savaime suprantama strazdo ir Strazdo bei Drazdausko identifikacija teikia impulsą naujai kentauro emanacijai. Kaip viena tokių emanacijų pasirodo ir lyrinis „aš“. R. Hodel, „Sigitas Geda: metaforiškumas kaip teksto koherencijos principas poemoje *Strazdas*“, *Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos X. Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, op. cit., p. 191.

siejančio herojų *poetą* su *Lietuvos* esme per „lietuviškumą“ kaip homogenišką kultūros kodą. Tai, kad artikuliuojamas poezijos tekstuose jis kartu aprėpia tam tikras istorines aktualijas ir yra sociosemiotinės erdvės formavimo praktika, jo anaip tol nepaverčia „užsemiotiniu“, tik parodo, kad prasmės klausimai iš tiesų peržengia įprastines žanrų, veiklos ir raiškos sričių, poezijos ir istorijos, tikrovės ir fantazijos ribas.

Be to, mūsų supratimu, būtent šis abstraktus ir miglotas naratyvinis-sociosemiotinis darinys, o ne fragmentiškos nuorodos į įvairias religines ar mitologines tradicijas ar vertikalios pasaulio vienovės tropai, yra tikrasis Gedos kūrybai būdingas modernus mitologiškumas. Šiuo požiūriu, nuorodos ir tropai – tai vis naujos priemonės artikuliuoti bendresnę *poeto* kultūrinę galią ir išskirtinumą savo sociosemiotinės terpės atžvilgiu. Kad ir kaip būtų, užbaigiant šio semioidiolektinio formanto aptarimą, pati tokio vaizdinio sociosemiotinė orientacija skatina dar atskirai iškelti jo politinio matmens klausimą ar, tiksliau sakant, ne tiek jo politinio matmens („ar šis vaizdinytis politinis?“), kiek jo politinio stiliaus, kadangi sociosemiotinė problematika iš esmės atrodo esanti ir politinė.

Iškėlus šį klausimą, atsakymu iškart peršasi dar viena, šįkart jau tiesiogiai apie politiką ir politikus kalbant Landowskio išskirta figūra – *Didvyris tarpininkas*, o taip pat su ja susijusi perskyra tarp *politikos* ir *politiškumo*. Pasak Landowskio, *politiškumas* apibūdina tokį sociosemiotinį režimą, kai panaikinamas perdėm institucionalizuotai *politikai* būdingas atstumas tarp politinio „spektaklio“ „žiūrovų“ ir „aktorių“. Šiame režime būtent ir susiformuoja tai, ką mes įvardijome sociosemiotine mase, o Landowskis vadina „*organiniu vieniu*, kurio vertė didesnė nei jo dalių suma“²³⁴. Savo ruožtu, *Didvyris tarpininkas* veikia ne atlikdamas objektyvias politines operacijas ir ne demonstruodamas savo asmenybę, bet įkūnydamas „tam tikrą *būdą būti kartu*“²³⁵. Matome, kad tokios formuluotės kone nepriekaištingai atitinka mūsų aptartą *poeto-Lietuvos* santykį *Pėdose* ir

²³⁴ E. Landowski, „Buvimo režimai ir populiarumo formos“, *Prasmė anapus teksto*, op. cit., p. 105.

²³⁵ *Ibid.*

Strazde: tai „lietuviškumas“ kaip konkreti bendrumo formulė, herojus-poetas *Strazdas*, įkūnijantis esminius šios formulės aspektus, ir anoniminė, antindividuali *Lietuva*, tiesiogiai vientisa organinė mase sąveikaujanti su savo herojumi.

Šis atitikimas iškalbingas, bet jį fiksuojant lengva nepastebėti vieno iš pažiūros nežymaus, bet lemtingo neatitikimo. Turime omenyje tą paprastą faktą, kad bendras *poeto* vaidmuo, kurį įpavidalina kalbantysis „aš“ ir *Strazdas*, nėra tas pats, kas *politiko* vaidmuo, kurį atlieka Landowskio apibūdintas *Didvyris tarpininkas*. Pastarasis, nors ir iškyla remiantis visų pirma *jutimu* ir *jautimu*, vis dėlto kartu su politinės bendrijos *buvimu* įkūnija ir istorinių aplinkybių reikalaujamą politinį *veiksmą*, įgyvendina vienokį ar kitokį „istorinį pašaukimą“, tuo tarpu *poetas*, bent kaip jį suprantame čia, anaipol neturi jokių politinių įgaliojimų ir net artikuliuotų politinių idėjų, bet veikia, kaip matėme, stereotipų plotmėje. Todėl čia aptartas *poeto-Lietuvos* santykio pavidalas, toks panašus į mistišką politinio didvyrio žygį, atrodo reikšmingas ir pačiu savo atsiradimu, kadangi atskleidžia tendenciją pačioje poetinėje raiškoje politizuoti *poeto* vaidmenį. Kitaip sakant, gediškoje *poeto-Lietuvos* santykio modifikacijoje poezija pasirodo pretenduojanti perimti politikos funkcijas.

4-as semioidiolektinis formantas – nepaprastų figūrų kosmas

Skaitydami Gedos kūrinius, nuolat susiduriame su specifinėmis figūromis, kurių statusas ir kitoniškumas lyginant su kitais teksto dėmenimis, regis, reikalauja jas išskirti kaip savitą semioidiolektinį formantą. Kad būtų aišku, ką turime omenyje, pradėkime nuo keleto pavyzdžių, visų pirma *Pėdose*:

Lekiu šnopusdamas per žemę.

Į žmones, į knygas lėndu,

Apuostinėju tūkstančius pėdų.

[...]

Genties pėda –

*Ližės didumo,
Užkulniais šleivais.*²³⁶

*Žemelė po šviesulu
Šildo pečius,
[...]*

*Garuodama myli,
Raudona visa,
Ji žiūri į milžinus
Debesyse* –²³⁷

*Tūno vėžys,
Prisidengęs skydu.
Žiema ar vasara –
Jokių pėdų.*²³⁸

*Jau atėjo,
Jau atėjo
Tas šviesulas,
Tas didysis!
Vilkų saulė,
Vilkų saulė!
Beržų naktys,
Beržų naktys!*²³⁹

*Kas ten taškosi, kas tūno
Nuo žaros iki žaros?
Tai seniausieji gyvūnai
Naktį šviečia ežerus*²⁴⁰

*Akmenys tarsi
Kiaušai dažyti, –*

²³⁶ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 5.

²³⁷ *Ibid.*, p. 6.

²³⁸ *Ibid.*, p. 7.

²³⁹ *Ibid.*, p. 8.

²⁴⁰ *Ibid.*, p. 10.

*Galima bus jau
Ir padaužyti.*²⁴¹

taip pat ir Strazde:

*Kai dabar Drazdauskas traukė –
Pusė paukščio ir žmogaus –
Buvo – tarsi koks kentauras,
Žmogų-paukštį žemė jautė.*²⁴²

*Iškėtojęs sparnus,
Strazdas Lietuvą aria.*²⁴³

*O virš jo – Moters Akys –
Augo, plėtėsi vis.
[...]*

*Kaip didžiulės plaštakės
Virš visos Lietuvos –
Pirmykštės spalvos
Šviečiančios Moters Akys.*²⁴⁴

*Pabaisos nagais geležiniais –
Senos, kuprotos.
[...]*

*Nustūgavo gūdžiai,
Šungalvių kaimenė,
O žemėje guli
Suėstas kaimas.*²⁴⁵

*Jo didžiulė galva,
Ažuolynai ir debesys –*

²⁴¹ *Ibid.*, p. 11.

²⁴² S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 9.

²⁴³ *Ibid.*, p. 11.

²⁴⁴ *Ibid.*, p. 19, 21.

²⁴⁵ *Ibid.*, p. 23.

Kaip danguje deganti

Dieviškoji spalva.

[...]

Švietė Paukšty kažkas

*Begalinis – raudonas.*²⁴⁶

Šias keistas, šiek tiek paslaptinas figūras, neturėdami geresnio pasirinkimo, toliau vadinsime nepaprastomis figūromis. Nepaprastos figūros, kurias galima suvokti lyg ir be ypatingų sunkumų, tačiau tuo pat metu jų neišsina atpažinti pagal joki išankstinį matą, nėra metaforos – joms nebūdinga ta metaforos apibrėžčiai būdinga substitucija, kuri veikia įvardijimo lygmenyje. Iš pažiūros gana aišku, kad *per žemę lekiančio ir šnopusiojančio „aš“* ar *augančių, besiplečiančių Moters Akių* reikšmė nėra tiesioginė, iš anksto apibrėžta ir aiškiai atpažįstama, tačiau nepaisant to čia neįvyksta tas diskursinis gestas, kuris, kalbant Paulio Ricoeuro terminais, sugriautų tiesioginę, pažodinę reikšmę, o tada jos „griuvėsius“ iš naujo padarytų semantiškai reikšmingus²⁴⁷. Mat šių figūrų prasmės perteklius, priešingai, randasi suvokiant jas būtent pažodiškai: taip, tai „moters akys“, bet ne bet kokios, o *Moters Akys*; taip, Strazdas aria, bet ne šiaip vagą, o visą *Lietuvą*; taip, tai *pėda*, ir ne bet kokia, o visos *Genties*, ir taip toliau. Žinoma, galėtume nuspręsti, kad štai tokia *Genties pėda* reiškia „ką nors kita“, nei tiesiog genties pėdą, pavyzdžiui, „praeitį“ ar „paveldą“, arba, žiūrint subtiliau, *rezonuoja* su prieš tai aptartu „lietuviškumu“ (genties pėda ant puntuko – tai istoriografinio romantizmo perkėlimas į poeziją). Bet taip tik apeitume šiuo atveju mums svarbiausią aspektą, patį figūratyvumą, o su juo ir visam eilėraščiui būdingą jusliškai (pirmiausia vizualiai) intensyvią toną. Iš eilėraščio tada liktų monotoniškas ir lėkštas abstrakcijų kratinys: *Genties pėda* „reiškia“ kolektyvinę praeitį ar paveldą, *šnopusiojantis per žemę lekiantis ir tūkstančius pėdų uostinėjantis, į žmones ir į*

²⁴⁶ *Ibid.*, p. 24.

²⁴⁷ Pvz., „[P]rasmės autodestrukcija, paskatinta semantinio netinkamumo, yra tik negatyvioji pusė prasmės inovacijos, kuri vyksta viso pasakymo lygmenyje, „pakreipiant“ tiesioginę žodžių reikšmę“. P. Ricoeur, „Métaphore et référence“, *La métaphore vive*, Paris: Éditions du Seuil, 1975, p. 289.

knygas lendantis „aš“ tada tiesiog „plačiai domisi“ praeitimi ir paveldu skaitydamas ir būdamas atidus žmonėms... Tai galėtų būti teisinga tiek, kiek atsisakoma atsižvelgti į teksto duotį, laikant jį paprasčiausiai šiek tiek „kreiva“ reguliarios kalbos talpykla. Kita vertus, dėl tos pačios priežasties problemiškas tampa pats „pažodiškumo“ sampratos taikymas. Štai *Genties pėda* jungia tokius skirtingus esinius („gentis turi pėdas, taigi kojas, taigi kūną...“), kad mėginimas suvokti šią figūrą pažodžiui verčia išžengti iš kalbinių reiškinių nustatomų rėmų ir imtis konstruoti kažką, apie ką šiaip jau nekalbama. Kitaip sakant, čia dar kartą susiduriame su veikiausiai bet kokiai meninei ar galbūt apskritai kuriamajai ar dirbamajai veiklai (*poiesis*) būdinga semiotinė problema, kad terpė neišsemia iš pažiūros joje sukurto darinio. Tad galbūt metodiniais tikslais iš pradžių paranku skaityti *Genties pėdą* ir kitas nepaprastas figūras kaip pažodines formuluotes, bet tai nereiškia, kad semiotiniam tyrimui pakanka ją laikyti neutralia fraze, vien kalbinės plotmės konstruktui. Mat „pažodiškumas“ šiuo atveju implikuoja ne šiaip bet kokį „pasakymą“, o specifinę figūrą, kuri yra teleologiškai konstitutas poetinės frazės prasminis efektas.

Mūsų išskirtos figūros nėra metaforos, bet taip pat jos nėra ir simboliai. Čia pravarti dar viena Ricoeuro pasiūlyta apibrėžtis, pagal kurią jis simboliu laiko „kiekvieną reikšmės architektūrą, kurioje tiesioginė, pirminė, raidiška prasmė savo pertekliumi žymi dar ir kitą – netiesioginę, antrinę, perkeltinę prasmę, kuri negali būti suvokta kitaip, kaip tik per pirmąją.“²⁴⁸ Iš pažiūros galėtų atrodyti, kad paslaptingos gediškos figūros daug artimesnės simboliui nei metaforai dėl anksčiau minėto reikalavimo priimti jas pažodiškai. Pavyzdžiui, skaitydami apie *pečius besišildančią žemelę* tarsi ir suprantame, kad čia esama kažkokiu būdu netiesioginės prasmės, kad lyg ir kalbama apie aiškiai neartikuluotą geologinį procesą, kai saulės šiluma daro poveikį žemei, bet šitai suprantame per pirminę formuluotę, kuri aprėpdama kelis reiškinių akiračius kalba apie besišildančią moteriškos lyties būtybę. Vis dėlto čia

²⁴⁸ P. Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika: interpretacijų konfliktas*, sudarė ir vertė A. Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 16.

lemtinga Ricoeuro aiškiai suformuluota išlyga – kad simbolio antrinė prasmė gali būti suvokiama tik per pirmąją ir ne kitaip. Šiuo požiūriu, *pečius besišildanti žemelė* nėra ypatinga, tą patį išvestinį sakinį galėtume suformuluoti remdamiesi ir kitomis formuluotėmis. Pavyzdžiui, *žemelė* šiuo požiūriu niekuo nesiskiria nuo *Lietuviško krašto*, kuris tame pačiame tekste *pašoka ištiškus šviesai*, – jei nuspręstume laikytis geologinio pasakojimo linijos, ir *žemelė*, ir *kraštas* būtų ta pati žemė, veikiamą šviesos ir šilumos. Pati tokia galimybė suformuluoti netiesioginę prasmę keliais būdais diskvalifikuoja nepaprastas figūras kaip simbolius. Taigi simbolio sąvoka taip pat nepaaiškina nei šios, nei kitų tos pačios prigimties figūrų, kurios savo žodiniu pavidalu neteikia jokios išskirtinės prieigos prie kokių nors prasmų. Negana to, mėgindami šias figūras „simbolizuoti“ iš akiračio išleidžiame patį jų figūratyvumą, panašiai kaip ieškodami jose metaforiškumo. Mat tas jų figūratyvumas apskritai peržengia „nuo vieno prie kito“ vedančio („šis simbolis be pirminės reikšmės dar žymi kai ką kita“) įprastinio į kognityvinį pasaulio duočių apdorojimą orientuoto suvokimo rėmus. Žiūrint šiuo kampu, atsižvelgiant į suvokimo procesą, galima pastebėti, kad nepaprastų figūrų atveju jų figūratyvumas ne perkelia dėmesį į kokias nors kitas reikšmes, bet kaip tik jį sulaiko, įtraukdamas į savo vidinę dinamiką. Tad skaitome ne per figūras ar jų pagalbą, bet pačias figūras, kuriose vyksta iš pažiūros (ar iš įpročio) nesuderinamų mąstymo schemų susilieėjimas: norėdami užčiuopti nepaprastų figūrų plotmę, turime priimti, kad *pečius po šviesulu besišildanti žemelė* ir yra „pečius besišildanti žemė“.

Žiūrint plačiau ir labiau teoriškai, šios specifinės figūros išsiskiria tuo, kad peržengia Greimo semiotikoje standartinę figūratyvumo apibrėžtį. Pagal šią apibrėžtį figūros pajungiamos vienakrypčiam generatyvumui kaip neproblemiškai vien atpažįstami dydžiai, turintys „apvilkti“ gilesnes logines-semantines, semionaratyvines, diskursines reikšmės struktūras ir konfigūracijas. Nepaprastos figūros nėra „turinio vienetai, turintys atitikmenį

natūraliojo pasaulio išraiškos plotmėje²⁴⁹, nes jos tokio atitikmens neturi, bet joms netinka ir kitas taip vadinamoje standartinėje Greimo semiotikoje siūlomas skirsnis, tematiškumas, nes jos nėra abstraktūs conceptualiniai konstruktai. Tai gana aiškiai matyti iš jų statuso teksto paviršiuje, kur jos sutrauko ar bent sutrikdo nuoseklius izotopinius ryšius ir išsiskiria iš kitų figūrų savotiška nesatimi. Pavyzdžiui, ankstesnėse citatose minėtas *vėžys* teksto paviršiuje pasirodo štai tokiomis aplinkybėmis:

Laukinis ežeras.

Pirmapradis vanduo.

Rudosios nendrės,

Kvepiančios protėvių kūnais.

Žalios žolėtos žuvis dugne,

Ančių lizdai šiltame vandeny

Ir keturi kiaušiniai.

Tūno vėžys,

Prisidengęs skydu.

Žiema ar vasara –

*Jokių pėdų.*²⁵⁰

Tad, viena vertus, kaip teksto paviršiaus dėmuo jis yra dalis izotopinės figūrų grandinės, vedančios nuo *ežero* per *vandenį*, *nendres*, *žuvį*, *antis* iki *vėžio*, – tokia seka iš tiesų visiškai nuosekli ir savaime suprantama. Tačiau *vėžys* ne tik yra įprastas vandens gyventojas, vienas iš izotopinės grandinės narių, bet ir *tūno prisidengęs skydu*, o taip pat „nepalieka pėdų“. Iškart jį galima gretinti su *nendrėmis*: jos taip pat keistos, nes *kvepia protėvių kūnais*, ir nuo čia jau prasideda fenomeninio akiračio sudvejinimas į „vandens ekosferos“

²⁴⁹ A. J. Greimas, J. Courtés, *Dictionnaire*; lietuvių k. žr. K. Nastopka, „Figūratyvumas“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt>

²⁵⁰ S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p.7.

izotopiją ir „kažką kita“, ko neišaina priskirti atpažįstamiems esiniams. Bet šiuo atveju paaiškinimui dar pakanka atsižvelgti į anksčiau aptartą hiperarcheologinio matymo formantą, t. y. *nendrių* kvapo išskirtinumas priklauso veikiau nuo subjekto specifinės laikysenos. Tuo tarpu *vėžio tūnojimą* taip pat dar būtų galima suvokti retoriškai ir suprasti kaip vėžio buvimo vandenyje būdo įvertinimą iš žmogiško stebėtojo pozicijos, taigi kaip savotišką „vandens ekosferos“ niuansą, tačiau pridėjus *dengimosi skydu* gestą *vėžio* figūra jau niekaip galutinai neišsijungia į šią izotopiją – galėtume manyti, kad *skydu* tiesiog įvardijama vėžio žnyplė, bet tai jau būtų vertimas į prieš tai apibrėžtą izotopiją, kuris iki galo neišsemtų pačios figūros intensyvumo. Mat šis *vėžys*, kaip ir kitos nepaprastos figūros, yra *sudėtinis* darinys, kurio vieni dėmenys kreipia kitų dėmenų supratimą: galima manyti, kad *skydas* – tai toks žnyplės palyginimas su skydu, bet imant visą figūrą *vėžys tūno prisidengęs skydu* šitą fragmentą reikia susieti su ištisa kūniška dispozicija, ir atvirkščiai, tą kūnišką dispoziciją susieti su *skydu*, todėl visos figūros apimties ir jos vidinės dinamikos atžvilgiu išoriškas palyginimas tampa tiesiog nerelevantiškas.

Dabar aiškiau matome keletą dalykų. Pirma, visos šios savitos figūros pačia savo sandara peržengia įprasto ir atpažįstamo turinio vieneto apibrėžties apribojimus. Taip yra todėl, kad jos fiksuoja *tapsmus*, per kuriuos randasi nauji figūratyviniai formantai²⁵¹: *per žemę lekiantis šnopuojantis „aš“, ližės didumo genties pėda* ar *kaimus ėdanti šungalvių kaimenė* – visi šie dariniai yra neišbaigti, negalutiniai ta prasme, kad jie figūratyvūs, bet nepriklauso natūraliajam pasauliui greimišku tos sąvokos supratimu, kuris artimas ir platesnei (įkūnytos) sąmonės filosofijos pasaulio sampratai. Natūraliuoju arba „sveiko proto“ pasauliu Greimas vadino visetą jutiminių savybių, kuriomis pasaulis pasirodo suvokėjui²⁵². Taip pat svarbu prisiminti, kad lygiagrečiai

²⁵¹ Daugiau apie figūratyvinio formanto ypatybes žr. A. J. Greimas, „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, *Baltos lankos*, Nr. 23, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2006.

²⁵² A. J. Greimas, J. Courtés, „Monde naturel“, *Sémiotique. Dictionnaire, op. cit.*, p. 233–234; K. Nastopka, „Natūralioji kalba“, „Natūralusis pasaulis“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt> [žiūrėta 2016 10 13].

natūraliajam pasauliui Greimas apibrėžė ir natūraliąją kalbą, kurią laikė visos kultūros apimties visetu. Šiuos du visetus jis apibrėžė kaip „du didžiuosius“, t. y. kaip dvi pamatines, taigi esmiškai susijusias „žmogaus pasaulį“ sudarančias sritis. Viena jūdviejų jungtis, pasak Greimo, būtent ir yra figūratyvumo plotmė. Jutiminės pasaulio savybės esą pasirodo ne savaime, o sudarydamos figūras, kurios atitinka natūraliosios kalbos turinio plotmę. Taip iš gyvenamosios aplinkos ir kalbos jungties susidaro dvilypis figūratyvinis universumas, kur iš jutiminių pasaulio ypatybių sudarytos konfigūracijos tiesiogiai atitinka loginės-semantinės prigimties²⁵³ kalbinius turinio vienetus.

Mūsų supratimu, nepaisant tokios koncepcijos trūkumų²⁵⁴, ji gali būti pravarti mėginant apytikriais kontūrais apibrėžti mums rūpimas specifines figūras, tik prieš tai ją pačią reikia „figūratyvizuoti“, t. y. atrasti labiau apčiuopiamą pavidalą loginei pasaulio išorės-kalbos vidaus jungčiai (nuo jutiminių pasaulio savybių per juslinį suvokimą kaip reikšmės rasties centrą iki kalbos kaip reikšmių telkinio, ir atvirkščiai). To siekiant, galima pamėginti įvertinti šią koncepciją kaip išsklidusio kasdienio *įprastumo* patirties semiotinį vaizdinį. Tokiu požiūriu, aplinkos ir kalbos „natūralumas“ – tai ta santykinai naivaus kasdienio būvio (pasak Greimo, sveiko proto) terpė, kurioje neįmanoma griežta perskyra „tarp žodžių ir daiktų“, bet visai ne todėl, kad būtų besąlygiškai garbinama kokia nors referencinė pasaulio samprata, o dėl to, kad *figūros* (standartine apibrėžtimi) galutinai nepriklauso nei natūraliajam pasauliui, nei natūraliajai kalbai, jos nėra savaime duotos nei kaip daiktai, nei

²⁵³ Turinio vienetus loginiais-semantiniais vadiname plačiąja prasme, neturėdami omenyje reikšmės generatyvinio tako lygmens.

²⁵⁴ Pavyzdžiui, ji neaprepia tos mus visur lydinčios juslinės patirties, kuri nėra figūratyvi, leksikalizuota ir / ar leksikalizuojama – tarpų, įtrūkių, atstumų, tūrių, panašumų, atmosferinių pojūčių, nuotaikų, judėjimo, miglotumo. Taip pat ji palieka nuošalyje nežmogiškų arba žmogiškų, bet ne žodinės kalbos turinio figūrų klausimą: koks nors šokio gestas, muzikos frazė ar prisilietimas pokalbio metu nėra natūralusis pasaulis, bet nėra ir natūralioji kalba. Semiotinis mąstymas veikiausiai negali apsiriboti tradicine filosofine perskyra tarp išorinio nebylaus pasaulio ir „kalbančio“ proto, bet turi iškelti klausimą, ar apskritai prasmės visetai kuriasi ir diferencijuojasi pagal įprastines bendrąsias sąvokas (kalba, pasaulis, joslės, individas, kūnas ir pan.), ar kitais pagrindais. Galiausiai ji neaprepia mums čia itin svarbios fantazijos plotmės, kurioje veikiančios figūros pasirodo ne per išorines jutimines savybes, bet nėra ir kalbinės abstrakcijos. Tokios figūros peržengia fenomenologinės jusliniu suvokimu grįstos patirties rėmus ir kalbotyrinės subjekto raiška grįstos sakymo situacijos rėmus, todėl joms aiškinti nepakanka perskyros tarp išoriško jutiminių savybių pasaulio ir vidinio kalbinio turinio.

kaip žodžiai. Vietoj to figūros artikuliuojamos, t. y. atsiranda ir tveria nuolatinio dalyvavimo reikalaujančiuose diskurse ir veikloje ir tokiu būdu užpildo subjekto gyvenamąjį pasaulį²⁵⁵. Kitaip sakant, subjektas pats ir „kuria“ natūraliojo pasaulio ir natūraliosios kalbos figūras, bet tai nesusiję su kokiu nors voliuntarizmu ar solipsizmu, nes ta kūryba vyksta subjektui įsitraukiant į anonimišką figūratyvinį universumą, tad yra veikiau „dalyvavimas kuriant“. Šitoks būtinas įsitraukimas ir nulemia, kad natūraliojo pasaulio ir natūraliosios kalbos „natūralumas“ reiškia ne tik kad šie dariniai yra ankstesni už pavienį subjektą, kaip pažymėjo Greimas, bet ir kad jie formuojasi subjekto nuolat dalyvaujamame akiratyje ir todėl yra linkę skirtingais lokalumo laipsniais kristalizuotis būtent į tai, kas *įprasta*. Prisiminę daugelį visiškai kasdieniškų bendravimo patirčių, pastebime, kad iš tiesų skirtingi žmonės, priklausomai nuo įvairiausių veiksnių, gyvena tarsi skirtinguose jutiminiuose pasauliuose ir turinio visetuose, o bendras pasaulis, bendra kalba su *kitokiais* dažnai reikalauja didesnių ar mažesnių pastangų (įskaitant ir privalomą valstybinį švietimą, masines medijas ir kt.) Tokiu būdu, per nuolatinį subjektų dalyvavimą diskurse ir veikloje, figūratyvinis natūralumas tampa neatsiejamas nuo buvimo pasaulyje reguliarumų, kitaip sakant, semiotinį natūralųjį pasaulį, natūraliąją kalbą galima suprasti ir kaip įprastą pasaulį, įprastą kalbą, o ne išorinės genezės pagimdytus savaiminius ir kiek efemeriškus visetus.

Šiuo kampu pažvelgus į specifiškai „gediškas“ figūras, aiškiau matyti, kokia prasme jos yra *tapsmai*. Mat jose visose panaudojami įprasti elementai, tačiau tai daroma neįprasta tvarka, neįprastais deriniais, neįprastu intensyvumu ir t. t. Pavyzdžiui, *Moters Akys* iš pažiūros yra visiškai įprasta formuluotė, įprastas galėtų būti ir jos literatūrinis, tropo pavidalo panaudojimas metonimiškai įvardijant biologinės lyties atstovę ar suobjektinant stebinčiojo geismą. Tačiau pateiktos kaip tikrinis vardas iš didžiųjų raidžių, patalpintos *virš* herojaus-poeto Strazdo, *augančios*, *besiplečiančios*, *virš visos Lietuvos*

²⁵⁵ Čia remiamės ir Martino Heideggerio *rūpesčio* (*Sorge-Besorgen-Fürsorge*) samprata, pagal kurią dalyvavimas dėl ko nors rūpinantis, kuo nors pasirūpinant, ką nors parūpinant ir kt. yra žmogiškojo buvimo pasaulyje pamatinis matmuo, egzistencialas.

šviečiančios Moters Akys peržengia tuos įprastumo rėmus. Tiesa, tai nėra koks nors sukeistinis, nes nesusiduriame su jokių jusliškai suvokiamu objektu: nėra taip, kad skaitytojas būtų skatinamas kitaip pažiūrėti į moterų akis, į žodžių junginį „moters akys“ ar netgi į „moters akių“ tropą (nuo pastarojo čia galbūt ir atsispiriama, tačiau specialiai juo nesidomima). Vietoj tokios įprastumo rekonstrukcijos čia atliekamas poetinis gestas, kuriuo išžengiama iš įprastumo lauko. Tai daroma sutraukant įprastą, „natūralų“ „moters akių“ figūros suprantamumą grindžiančius sąryšius: moters akys čia paverčiamos savarankišku esiniu, prilyginamos kosminiam reiškiniui, susiejamos su Strazdo-Lietuvos santykio patosu, su hiperarcheologinio objekto išskirtinumu (jos *pirmykštės spalvos*) ir kt. Taip figūra peržengia artikuliavimo reguliarumus ir pati tampa artikuliacijos lauku, kur jungiasi tai, kas „paprastai“ nejunginama. Taigi pats tokios nepaprastos figūros suvokimas reikalauja atsisakyti įprasto, atitikimu grįsto atpažįstamojo figūratyvumo. Pats tokių figūrų buvimas tampa prasmingu *nuokrypiu*, nes jos yra tokios, kokių *nebūna*.

Pastarąjį teiginį galima dar išplėsti. Svarbu prisiminti, kad pats šių figūrų buvimas yra neatsiejamas nuo tekstų, t. y. būtent tekstas yra tų prasminių nuokrypių rasties vieta. Kitaip sakant, nors nepaprastos figūros sutrauko suprantamumą grindžiančius sąryšius, jos nėra pasekmė kokio nors samprotaujamojo žvilgsnio į natūralųjį pasaulį, natūraliąją kalbą ir jūdvių bendrai palaikomos figūratyvumo plotmės įprastumą. Nepaprastos figūros neišplaukia iš įprastų figūratyvinių ryšių – jos yra pats tuos ryšius griaunantis tapsmas. Tai svarbu, nes padeda pažvelgti į aptariamą formantą kaip į kūrybinį principą, kurio esmė ir yra pats nepaprastų figūrų produkavimas. Tai itin gerai matyti *26 rudens ir vasaros giesmėse*, kur jų produkavimas tampa kone pagrindiniu veiksmu užtikrinant teksto tęstinumą, pavyzdžiui:

*Prie srūvančio vandens ūksmėti jovarai
ir saulės draikenos, baltumas žemės!
žolės siūlė, ir užburia orai,
ugnies galvom skrajojantys,
fazano...*

*pažvelk, rami akie, tai blezdingų šviesa
užkloja erdvėmis pasaulį lėtą,
ir tai, kas buvo ligi šiolei slėpta,
iškyla jau kaip švytinti dvasia:*²⁵⁶

Matome, kad čia nepaprastos figūros pasirodo kone kiekviename posme: šiuo atveju tai *ugnies galvom skrajojantys orai* ir *švytinti dvasia*. Taip pat galima pastebėti, kad ir visa tai, kas čia supa nepaprastas figūras, tarsi atliepia jų sandarą vidiniu dinamizmu, nes esiniai, būsenos, pojūčiai, išpūdžiai jungiami taip pat išžengiant iš įprastų perspektyvų, išbaigtų modelių. Nors visa tai atrodo kaip gausybė įprastinių figūrų (vanduo, jovarai, saulė...), pažvelgus atidžiau paaiškėja, jog šis figūratyvumas yra stebėtinai abstraktus. *Srūvantis vanduo* – ar tai koks nors vandens telkinys, ar tiesiog vanduo? *Ūksmėti jovarai* – koku būdu medis tampa *ūksmėtas*? *Saulės draikenos* – ar tai išdraikyta saulė? *Žemės baltumas* – kas tai? Panašu, jog čia susiduriame su paties nepaprasto figūratyvumo principo įmantrėjimu, tam figūratyvumui užimant vis įvairesnes gramatines, retorines, siužetines, modelines pozicijas ir jungiantis į vientisą srautą. Tad *Pėdose* ir *Strazde* visos nepaprastos figūros dar yra iš esmės atskiros, neužmezga tarpusavio ryšių, o štai 26 *giesmėse* jos praktiškai pasklinda po visą teksto akiratį, vienos pačios sudaro kraštovaizdžius, sąveikauja tarpusavyje, įgyja daugybę aspektų ir niuansų ir tarsi išstumia natūralųjį pasaulį ir natūraliąją kalbą.

Toks nepaprastų figūrų savarankiškumas skatina kelti klausimą, kokia plotmė galėtų teikti pagrindą joms rasti. Standartinėje Greimo semiotikoje figūros ir jų tarpusavio santykiai iš esmės aiškinamos per tematinius turinius: arba skirtingos figūros jungiasi į figūratyvinis takus išreiškdamos tą pačią temą, arba viena figūra priklausomai nuo konteksto atitinka skirtingas temas, tačiau nė vienu atveju figūroms nepripažįstami jokie

²⁵⁶ S. Geda, 26 *rudens ir vasaros giesmės*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 37.

autonominiai tarpusavio sąryšiai²⁵⁷. Vienintelis figūroms pripažįstamas autonominis santykis – tai jų atitikimas natūraliojo pasaulio išraiškos plotmei, tačiau jau matėme, kad plačiau neišsiaiškinus, kas yra tas natūralusis pasaulis, tokia apibrėžtis lieka vien bandomoji ir neitin produktyvi. Visus šiuos standartinei Greimo semiotikai būdingus apribojimus veikiausiai sąlygoja išankstinė nuostata, esą reikšmė ar prasmė – tai išimtinai „proto“ konstruktas, vien abstrakčių loginių-semantinių formų jungties rezultatas. Tokias nuostatas išjudino plastinės semiotikos proveržis, kai buvo atsižvelgta į tai, kad prasmę turi ne tik loginės-semantinės formuluotės, bet ir betarpiškos jutiminės duotybės²⁵⁸. Nors plastinės analizės pirmas žingsnis – suskliausti figūrų atpažinimą ir susitelkti į figūratyviai neapibrėžtas plastiškumo moduliacijas, tai galima vertinti ir kaip tarpinį žingsnį, padedantį išsivaduoti iš figūros kaip savaimingai, neproblemiškai atpažįstamo ir visada pagal kokią nors temą suvokiamo turinio vieneto sampratos. Tai padarius – atkreipus dėmesį į figūrų plastinę sandarą, paaiškėja, kad figūros, kurios atpažinimo požiūriu būtų „tos pačios“, iš tiesų savo sandara gali būti labai skirtingos: pakanka įsivaizduoti, kaip koks nors „šuo“ galėtų būti vaizduojamas nostalginiame pasakojime apie gyvenimą etnografinį idealą atitinkančiame kaime ir siaubo pasakojime apie naktį, praleistą apleistoje sodyboje aplink slampinėjant sulaukėjusių šunų gaujai.

Taigi pačios figūros yra nevienalytė, sudėtinė artikuliacija, ir tai mus priartina prie čia aptariamo semioidiolektinio formanto. Dar vienas mus nuo jo skiriantis slenkstis – teorijoje nepripažinta figūratyvinės raiškos inovatyvumo galimybė, t. y. galimybė ne tik artikuluoti ir perartikuluoti jau esamas figūras, bet ir kurti naujas, o taip pat kurti didesnes už pavienę figūrą figūratyvinės artikuliacijos – kosmus, asambliažus, diskursus ar kt. Turint omenyje anksčiau aptartą įprastumu grįstą natūraliojo pasaulio ir natūraliosios kalbos sampratą,

²⁵⁷ Šiuos du principus išskiria Joseph'as Courtés'as, kuris pats laikosi antrojo. Žr. J. Courtés, *Le conte populaire : poétique et mythologie*, Paris: Presses Universitaires de France, 1986.

²⁵⁸ Žr. G. Žemaitytė, „Plastinė semiotika“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt> [žiūrėta 2016 10 13]; A. J. Greimas, „Plastinė semiotika ir figūratyvinė semiotika“, *op. cit.*

tam tikra prasme tai yra ir galimybė kurti pasaulius ir kalbas. Tik priėmus abu šiuos principus galima mėginti paaiškinti, kaip prasmę įgyja tokie dariniai kaip *Genties pėda*, *skydu prisidengęs vėžys* ar *Moters Akys*. Mat anksčiau aptartą tokių figūrų neįprastumą-nenatūralumą visų pirma ir nulemia prasmės kūrimas figūratyviniame raiškos matmenyje. Pavyzdžiui, *Genties pėda* jungia ne abstrakčias temas kaip „praeitis“, „žmonių visuomenių tipai“ ar „ženkliskumas“, o tokius figūratyvinius formantus kaip „judėjimas žemės paviršiumi“, „kūno įspaudas judamajame paviršiuje“²⁵⁹, „priklausymas homogeniškam žmonių kolektyvui“, „betarpiškas susidūrimas su praeitimi“, „būtybės atpažinimas pagal įspaudo žemėje ir kūno dalies panašumą“ ir kitus, kurie priklauso visai skirtingiems figūratyviams universumams, nuo fizinio kūno juslinio suvokimo iki tapatybės pojūčio ir panašumų ieškojimo tarp skirtingų fizinio pasaulio apraiškų. Netikėti formantų sąryšiai sukelia savotišką figūratyvinę dezorientaciją: ar gali ištisas žmonių kolektyvas kaip vienas kūnas judėti žemės paviršiumi? Ar gali toks kolektyvas turėti vientisą kūną ir palikti žemės paviršiuje savo galūnės įspaudą? Jei taip, kaip turėtų atrodyti *Genties* pėdsakas, koks tas kūnas, į kurio dalį (pėdą?) jis panašus?

Tai, žinoma, klausimai be atsakymų, nes, kaip jau minėjome anksčiau, nė vieno iš šių derinių natūralaus, įprasto figūratyvumo požiūriu būti negali, todėl pačiu savo buvimu jie sutrikdo įprastines suvokimo trajektorijas. Pastarasis požymis, regis, yra ir vienas iš esminių šioms figūratyvinėms artikuliacijoms būdingų bruožų – jos suponuoja kitą suvokimo režimą. Atidžiau pažvelgę į prieš tai atliktą *Genties pėdos* figūros bandomąją artikuliaciją formantais, matome, kad vienintelis būdas išlaikyti *Genties pėdą* suvokimo akiratyje *kaip figūrą*²⁶⁰ iš tiesų ir yra gretinti nesuderinamus

²⁵⁹ Pačiame eilėraštyje *pėda* atrandama *puntuke*, akmenyje, bet čia aiškumo dėlei nepaisysime šio priedėlio ir manysime, kad pėdos paliekamos žemėje. Bent iš dalies *puntuko* implikacijas aptarėme kalbėdami apie „lietuviškumą“.

²⁶⁰ Tai nėra vienintelis įsivaizduojamas variantas, nes galima, kaip jau minėjome, visas nepaprastas figūras traktuoti kaip ženklus, talpinančius vien klišes: *Genties pėda* tada galėtų reikšti „archeologinį paveldą“, *Moters Akys* – „moteriškumo paslaptį“, ir taip toliau. *Pėdose* ir *Strazde* toks skaitymas tam tikru mastu dar būtų įmanomas dėl tekstams būdingų skurdžių siužetų („kalbantis „aš“ atranda *genties pėdą* ant *puntuko*“; „herojus Strazdas sutinka Moterį“...), bet štai 26 *giesmėse*, kur jokių aiškių siužetų

figūratyvinius formantus sukuriant tarp jų nenuspėjamų sąryšių erdvę. Kitaip sakant, *Genties pėda* neturi kokios nors „jungtinės reikšmės“, galutinio figūratyvinio pavidalo, kuris atsirastų sujungus *gentį* ir *pėdą*, lygiai kaip *Moters Akys* neturi „tikrinės reikšmės“, galutinio pavidalo, kuris atsirastų iš didžiųjų raidžių parašius *moters akis*. Taip pat šių nepaprastų figūrų akivaizdžiai neišsemia ir jų siužetinis vaidmuo tekste. Vietoj to jos mus verčia gretinti jokio išankstinio rišlumo nesiejamus formantus savotiškoje galimybių plotmėje.

Genties pėda, skydu prisidengęs vėžys, Moters Akys, Vilų saulė, Beržų naktys, ežeruose naktį šviečiantys seniausieji gyvūnai, Strazdas-Paukštis-Žmogus-Būtis, šungalvių kaimenė ir kt. – visos šios figūratyvinės artikuliacijos peržengia bet kokio rekonstrukcinio suvokimo rėmus, nes neturi jokio galutinio objektinio pavidalo, per kurį galėtų būti aprėpiamos juslinio suvokimo subjekto kaip „vienetai“ ar „elementai“, o tada interpretuotos kaip reikšmių junginiai. Šiuo požiūriu jos panašios į įvairias pasakose veikiančias nepaprastas figūras kaip koks nors *visas kliūtis įveikiantis trečias brolis, Žvėrių karalius* (lietuvių pasakose) ar *medinis berniukas „pušies kankorėžis“ Pinokis*. Šie pasakų veikėjai taip pat nesiduoda rekonstruojami į kokias nors galutines reikšmes: *trečias brolis* nėra tiesiog šeiminis vaidmuo, bet nėra ir vien socialinės padėties ar prietaringo tikėjimo „stebuklingais skaičiais“ reprezentacija; *Žvėrių karalius* nėra nei stebuklingas žmogus, nei stebuklingas žvėris, o jo galia padėti ar pakenkti herojui neatsiranda tiesiog iš žmogiškumo ir žvėriškumo samplaikos; *Pinokis* nėra nei berniukas, nei lėlė, ir nei žmogiškumas, nei daiktiškumas nėra priežastis, kodėl meluojant ilgėja jo nosis, lygiai kaip šie semantizmai neišsemia tos pačios figūros aprėpiamo noro ir (arba) lemties transformotis (virsti tikru berniuku). Gedos nepaprastos figūros nuo pasakų veikėjų skiriasi tuo, kad jų yra kur kas daugiau ir jos yra smulkesnio masto, taip pat neturi žanrinės atramos, nesusijusios su ištisa

nebėra ir pirmenybė suteikiama vien figūratyviniam išradingumui, tokia traktuotė akligatvį prieina kur kas greičiau.

gyvensena ir tradicija²⁶¹, bet jas grindžiantis principas panašus: nebūdamos tiesioginis artikuliacijų kokiame nors kitame lygmenyje rezultatas ar neutralus apvalkalas, jos pačios yra artikuliacija.

Tuo norime pasakyti, kad nepaprastos figūros – tai autonominės raiškos plotmės vienetai, kurie tik iš pažiūros, dėl kalbinės raiškos specifikos, atrodo veikiantys tuo pačiu registru kaip įprastinės teminės-figūratyvinės artikuliacijos. Jau minėjome, kad *skydu prisidengęs tūnantis vėžys* atsiskiria nuo „vandens gyventojų“ izotopijos ir jos valdomo figūratyvinio tako *ežeras-vanduo-nendrės-žuvys-antys*. Tad žodis *vėžys* čia prasmingas bent dvejopai: kaip to paties figūratyvinio tako narys (*ežeras-vanduo-nendrės-žuvys-antys-vėžys*) ir kaip kitoje plotmėje veikiančios nepaprastos figūros sudedamasis formantas. Pastarojoje, formanto pozicijoje *vėžys* netalpina iš anksto apibrėžto reikšminio turinio, bet veikia kaip detalė, panašiai kaip šaknis *vėž-* yra žodžio „vėžys“ sudedamoji dalis: jis negali būti „vandens gyvūnas“, nes tada turėtų būti ir „karys“, ir galbūt „žmogus“, galbūt koks nors „siluetas“ ar „statula“, žodžiu, virstų prieštaravimų raizginiu. Kitaip sakant, kas standartiniu požiūriu yra figūra kaip tikrųjų, giliųjų reikšmės elementų „natūralus“ apvalkalas ir traukos laukas, prisidedantis tuos elementus iš kitų kalbinių vienetų („vėžys“ kaip *gyvūnas-vandens gyventojas-kūnas-karys*, perimantis reikšminius elementus iš „tūno“ ir „prisidengęs skydu“), autonomiškai traktuojamoje nepaprastų figūrų plotmėje tampa daliniu formantu, lygiaverčiu kitiems formantams (*vėžys* „iš tikrųjų“ *tūno* ir *dengiasi skydu*, o ne talpina reikšmes). Laikantis tokio požiūrio, nebeišeina taip paprastai, kaip galbūt esame pratę, skirti natūraliosios kalbos „turinių“ raišką ir natūralųjį „daiktų“ pasaulį, nes pati kalbinė raiška tampa daiktiška, kai nebegalime suponuoti ją išskaidančio ir sutvarkančio hierarchiško išskaidymo reikšminiais elementais, bet turime priimti visą nepaprastą figūrą-frazę kaip vientisą tapsmą.

Apie kalbos sudaiktėjimą savo studijoje *Kas yra literatūra?* rašo Jean-Paul'is Sartre'as, kuris tokį kalbos virsmą priskyrė būtent poezijai:

²⁶¹ Ryškiu bandymu sukonstruoti modernų pasakos veikėją galima laikyti *Strazda*.

Poetas iškart atsisako laikyti kalbą instrumentu. Kartą ir visiems laikams jis pasirenka poetinę laikyseną, pagal kurią žodžiai yra daiktai, o ne ženklai. Mat dėl ženklo dviprasmiškumo jį galima bet kada perskroستی kaip stiklą judant link žymimo daikto arba atsigręžti į jo realybę ir traktuoti jį kaip objektą. Kalbantis žmogus yra kitapus žodžių ir šalia objekto, tuo tarpu poetas yra šiapus. Pirmajam žodžiai yra prijausinti, antrajam – laukiniai. Pirmajam tai naudingos konvencijos, įrankiai, kurie ilgainiui nusidėvi ir kuriuos išmetame, kai jie tampa nebenaudingi, antrajam – natūralūs daiktai, savaime, kaip žolė ir medžiai, dygstantys žemėje.²⁶²

Taip pat jis iškart pabrėžia, kad šitoks daiktiškumas neatsiejamas nuo prasmės:

Tik reikšmė gali užtikrinti žodžiams vienovę. Be jos jie subyra į garsus ir rašiklio paliekamus brūkšnius. Tačiau [poezijoje] prasmė taip pat tampa natūrali. Ji nebėra tas visada nepasiekamas tikslas, į kurį nukreipta žmogiškoji transcendencija, ji tampa kiekvienos išraiškos savybė, analogiška veido išraiškai, mažytei liūdnei ar linksmai garsų ir spalvų prasmei. Sutekėjusi į žodį, absorbuota jo skambumo ar vaizdumo, sutirštėjusi ir degraduota, ji taip pat virsta nesukurtu ir amžinu daiktu.²⁶³

Matome, kad iš dalies mūsų ankstesni samprotavimai, jog nepaprastos figūros neprieinamos per reikšmių rekonstrukciją, yra labai artimi tam, ką siūlo Sartre'as: tuo mes būtent ir siekėme pabrėžti, kad šie originalūs dariniai nepriklauso nuo natūraliajai kalbai ir pasauliui būdingo įprastumo, kurio aprėptyje figūros sukimba su nusistovėjusiomis „rūpesčio“ situacijomis ir joms būdingu teleologiškumu („kažką pasakyti, kad...“); jos prasmingos pačiu savo specifiniu figūratyvumu, todėl veikia santykinai autonomiškai nuo diskursyvios tekstų dalies. Tiesa, Sartre'o pozicija filosofinė, jis siekia fiksuoti poezijos rašymo esminę konstituciją, o mes, atlikdami semiotinį tyrimą, negalime neatsižvelgti į kitus tekstų duomenis, kurie čia pristatytu sartrišku

²⁶² J.-P. Sartre, *Qu'est ce que la littérature?*, Paris: Éditions Gallimard, 1948, p. 18–19.

²⁶³ *Ibid.*, p. 19.

požiūriu galbūt nė nebūtų laikomi poezija, nes yra veikiau diskursyvūs nei daiktiški arba remiasi dar kitokiais principais, pavyzdžiui, schemomis. Dėl tokių užmojo skirtumų, net ir užfiksavę mūsų siekiamą naudingą filosofinę įžvalgą, dar turime išsiaiškinti, koku būdu galėtume ją integruoti į savo samprotavimus, pagrįstus kur kas siauresniais rėmais ir sąlygotus empiriškai.

Šiuo požiūriu Sartre'o teiginiuose mums bene svarbiausias santykio su kalba klausimas. Semiotikoje iš esmės laikomasi pozicijos, kurią Sartre'as priskiria prozininkui, t. y. į kalbą žiūrima kaip į skaidrią terpę, teikiančią betarpišką prieigą prie reikšminių konfigūracijų, kurios ir nulemia, kaip suvokiamas pasaulis. Būdama skaidri, ji tarsi sutampa su reikšme, todėl pastarajai aiškinti atrodo pakankama uždaro kalbinės sistemos kaip pamatinio reikšmės būvio samprata. Tai semiotinei tradicijai būdingas požiūris į visas taip vadinamas semiotines sistemas: juo remiantis, reikšmės duotis suvokiama kaip raiškos ir suvokimo funkcijos, kaip semiotinės sistemos elementų kombinavimas, konfigūravimas ir realizavimas, produkuojantis kokią nors reikšmę, ir kaip tos reikšmės rekonstrukcija. Tokiu būdu raiška / suvokimas tampa semiotinės sistemos uždaro reprodukovimosi ciklą priedėliais ir nelaikomi autonomine instancija, kuri darytų poveikį reikšmės konstitucijai.

Formuluodami tokio požiūrio problemiškumą atsižvelgę į Sartre'o įžvalgas, galėtume sakyti, kad taip pamiršamas keliais aspektais mūsų jau aptartas semiotinių sistemų (mums – kalbos) natūralumas, kuris taip keliant klausimą atsiskleidžia dar vienu aspektu: žmogus ne tik produkuoja, rekonstruoja, reprodukuoja reikšminius darinius per kalbą, bet ir gyvena kalbos apsuptyje, nes pats kalbos vartojimas yra ontogenetinis procesas²⁶⁴, per kurį

²⁶⁴ Patį ontogenetikos terminą perėmėme iš mūsų samprotavimams artimą kalbos koncepciją teigiančios kalbotyros krypties, taip vadinamos *vartojimu grįstos kalbotyros* [*usage-based linguistics*]. Michaelas Tomasello ją apibūdina taip: „Vartojimu grįstos teorijos laikosi požiūrio, kad kalbos esmė – jos simbolinis matmuo, o gramatika yra išvestinė. [...] Kitaip nei generatyvinė gramatika ir kitos formalios priegios, vartojimu grįstos priegios gramatinį kalbos matmenį laiko produktu, kurį sukuria rinkinys istorinių ir ontogenetinių procesų, kartu vadinamų *gramatikalizacija*. Kai žmogiškos būtybės naudoja simbolius tarpusavio komunikacijai, jungia juos į sekas, randasi pastovios vartojimo struktūros [*patterns*], kurios sustingsta [*become consolidated*] į gramatinės konstrukcijos: pavyzdžiui, tokia yra anglų kalbos pasyvo, daiktavardinės frazės ar būtojo laiko su *-ed* konstrukcija. Vietoj to, kad laikytų kalbines taisykles žodžių ir morfemų jungimo algebrinėmis procedūromis, neveikiančiomis prasmės

susiformuoja ir nusistovi dariniai, kurie yra prasmingi savaime, panašiai kaip natūraliojo pasaulio jutiminių savybių visetas. Tai kalbos sluoksnis, kuris, galėtume sakyti, „veikia žmogų tiesiogiai, be kalbos tarpininkavimo“²⁶⁵, jeigu „kalbos tarpininkavimą“ apibrėžtume kaip reikšmės produkavimą / rekonstravimą kalbos „viduje“, t. y. imanencijoje. Mėgindami įsivaizduoti šį „gyvenimą kalbos apsuptyje“, galime prisiminti pačias banalausias patirtis: kalbą aplink kiekvieną iš mūsų nuolat vartoja kiti žmonės, žodžiai, posakiai, gramatinės ar kitokios formos įgyja įvairiausių (reikšminių, emocinių, politinių) prasmės atspalvių ar skirtingą svorį, tampa diskusijų ar kovų akstinais ir priemonėmis, cirkuliuoja mintyse, pokalbiuose ir tekstuose... Tai patirtys, kai kalba tarsi „vyksta savaime“, mums aktyviai nedalyvaujant diskursiniuose procesuose. Intersubjektyvumas, istoriškumas, kintamumas, politiškumas, apytaka ir galbūt net ekonomika²⁶⁶ – visa tai rodo, kad kalba, kaip semiotinė sistema, gali įgyti ir įgyja autonominį buvimą, kurio neišsemia raiška / suvokimas kaip funkcijos; kad ji yra ir savarankiška gyvenimo sritis, veikianti žmones ir galbūt net nekalbančias gyvybės formas ar daiktus²⁶⁷ ne

plotmėje, ši prieiga pačias kalbines konstrukcijas laiko prasmingais kalbiniais simboliais, mat jos yra ne kas kita kaip pastovios struktūros [patterns], pagal kurias prasmę turintys kalbiniai simboliai naudojami komunikacijai (pavyzdžiui, pasyvo konstrukcija naudojama komunikuojant apie esinį, kuriam kas nors atsitinka).“ M. Tomasello, *Constructing a Language: a Usage-Based Theory of Language Acquisition*, First Harvard University Press, 2005, p. 5. Matome, kad Tomasello linkęs semiotizuoti gramatines konstrukcijas, žiūrėti į jas kaip į prasminius darinius. Mūsų požiūris jau iš anksto semiotinis ir mes nesigiliname į kalbos vidinę sandarą, todėl mūsų supratimu tiek kalbiniai simboliai, tiek gramatika, tiek ir labiau įprasti „pasakymai“ gali pasirodyti kaip galimai natūralizuojami dariniai, kai pati kalba tampa prasminiu akiračiu. Anksčiau jau aptarėme Gedos poezijai būdingą „lietuviškumo“ raišką, kurioje nemažą vaidmenį atliko specifinės lietuvių kalbos formos, pavyzdžiui, priesagos (*gegulė, lupulis*). Taip pat chrestomatinis Justino Marcinkevičiaus dramos *Mažvydas* baigiamosios scenos pavyzdys taip vadinamos ezopinės recepcijos situacijoje, kai žodis „Lietuva“ tapo betarpiškai poveikį darančiu objektu.

²⁶⁵ A. J. Greimas, J. Courtés, „Monde naturel“, *Sémiotique. Dictionnaire*, op. cit., p. 233–234.

²⁶⁶ Nes, viena vertus, prasmė (pačiu banaliausiu pavidalu – tekstai) taip pat patenka į ekonominių procesų akiratį. Kita vertus, nepaisant to, ar prasmės apytaka paveikta kapitalistinių, ar kitokių ekonominių santykių, apskritai žmogus ar bet kuri kita semiotinė būtybė vargu ar gali gyventi be prasmės apytakos, kurioje, žinoma, dalyvauja ir kalba.

²⁶⁷ Apsiribodami žmonėmis, pavyzdžiui jau minėjome žodžio „Lietuva“ ezopinį poveikį, kai „sustiprintas“ literatūros tekstu jis galėdavo sukelti kuo tikriausias afektines iškrovas. Gramatikos srityje pavyzdžiui galėtų būti feminizmo teorijų iškeltos kalbos lytiškumo problemos, tarkime, kai neutralia forma pasisakyti apie būrį žmonių laikoma vyriškos giminės forma (sakoma „jie ateina“ net jei būrio daugumą sudaro moterys). Kalbant apie kitas gyvybės formas ir apie daiktus, galbūt vertėtų atkreipti dėmesį į tuos atvejus, kai leksika, gramatika ar kt. juos „užstoja“, „atveria“ ar vienaip ar kitaip „atskleidžia“. Pavyzdžiui, šiuolaikinėje lietuvių kalboje kalbant apie gyvūnus vis dažniau vartojama

imanentiškai, kaip terpė, kurioje formuojasi juos vienus per kitus apibrėžiantys reikšminiai santykiai, bet *realiai*, kaip duotys, kurios *daro poveikį* subjektams ir / ar objektams, kurių pačios neapibrėžia ir neišsemia ir kurių nėra apibrėžiamos ar išsemiamos.

Toks platus lankstas mums buvo reikalingas norint kaip nors įvardyti šiam formantui būdingo figūratyvumo pamatinį modusą: mūsų supratimu, gediškos nepaprastos figūros prasmės efekto požiūriu pačios yra ne galutinis rezultatas, „apvelkantis“ ankstesnius reikšmės mechanizmus, bet elementai, kuriuos artikuliuojant tarpusavyje eksploatuojamas būtent natūraliosios kalbos daiktiškumas, jos prasmingumas kaip realybė. Nepaprastų figūrų poveikumas peržengia sisteminio-funkcinio reikšmės produkavimo / rekonstravimo ribas ir šia prasme vyksta „be kalbos tarpininkavimo“. Svarbu, kad tokio eksploatavimo laukas – *natūralioji kalba*, o ne pavienė reikšminė situacija. Tai veda prie dar vieno šio semioidiolektinio formanto aspekto – nepaprastų figūrų daugybinio pobūdžio. Nors jos dažnai pasirodo po vieną, nepaisant to kiekviena nepaprasta figūra „atsineša“ su savimi joms visoms bendrą „pasaulį“ ar, tiksliau, jų kūrybos plotmę: dėl to šio formanto požiūriu *tūnantis skydu prisidengęs vėžys* labiau susijęs su kitame tekste pasirodančia *Genties pėda* ar *naktį šviečiančiais seniausiais gyvūnais* nei su to paties teksto, izotopiškai sąryšingomis *rudosiomis nendrėmis, ančių lizdais* ar *žaliom žolėtom žuvim*.

Tai bene aiškiausiai rodo šių figūrų ypatybę, kurią galėtume pavadinti „sodrumu“. Tai įtraukiantis, panardinantis intensyvumas, dėl kurio kiekviena nepaprasta figūra atveria savitą skaitymo plotmę: *tūnantis skydu prisidengęs vėžys* reikalauja būti skaitomas ne tik tam eilėraščiui bendrą „vandens gyventojų“, „senovės“ ar kt. izotopijų atžvilgiu, bet ir jo paties atžvilgiu, kuriuo ši figūra aprėpia tam tikrą somatinę konfigūraciją ir anagoginę sugestiją (plg. komentarą *Žiema ar vasara – / Jokių pėdų*). Tad nepaprasta figūra tarsi atveria tekste įtrūkį, atitraukdama dėmesį nuo jos ryšio su kitomis, įprastinėmis

anksčiau buvusi labiau „žmogiška“ leksika (koks nors katinas „valgo“, „geria“, turi „veidą“, „ranką“ ir pan.) Be abejo, tai tik apytikriai svarstymai, o produktyvus semiotinis požiūris į šiuos klausimus turėtų būti pagrįstas atskirai.

figūromis: pats somatinės-emotyvinės formos pajutimas (*tūno, prisidengęs*), ontinio neapibrėžtumo pripažinimas (*vėžys su skydu*) ir tokios būtybės paslaptlingumo pojūtis, – visa tai lemia figūros nebendramatiškumą su kitais, įprastai figūratyviais, naratyviniais, diskursyviais teksto elementais. Šiuo atveju, kai kalbame apie pavienę figūrą, tą nebendramatiškumą sunkiau užčiuopti pozityviai, tačiau tai paprasčiau kalbant apie, pavyzdžiui, *Moters Akis*, nes ši nepaprasta figūra tekste pastatoma akistaton su kita tokios pat prigimties figūra, *Strazdu-Žmogumi-Paukščiu*:

Žmonės ritino akmenis,
Ganė karves, avis.
O virš jo Moters Akys
Augo, plėtėsi vis.²⁶⁸

Tada matyti, kad *Moters Akys* išsiskiria nei kaip personažas, nei kaip kitos kraštovaizdyje veikiančios būtybės (*žmonės, karvės, avys*), bet tokiu siužetinio vaizdo požiūriu yra arčiausiai paties kraštovaizdžio, panašiai kaip kitur *virš Lietuvos* skriejantis Strazdas. Taip pat kalbant apie *Moters Akis* iš pirmo žvilgsnio aiškiau matyti, kaip nepaprasta figūra atsiskiria nuo izotopinių-naratyvinių teksto dedamųjų. Galima netgi sakyti, kad tuo atskirumu pasinaudoja pats poetas, plėtodamas šios *Strazdo* dalies minisiužetą. Taigi, viena vertus, yra *Moters Akys*, kurios atsiranda *virš Strazdo, auga, plečiasi, šviečia* kaip dangaus kūnas ir t. t. Kita vertus, lygiagrečiai šiai figūrai pasirodo „moters“ figūra: ji veikia kaip atlikėjas iš užuominų rekonstruojamame naratyviniame įvykyje „Strazdas sutinka moterį“:

Atsuoliavo, iškilo –
O, gyvybės rasa –
Stačiakrūtė juokinga,
Nuogutėlė visa.

²⁶⁸ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 19.

Nuo Homero laikų
Tokias grobė kentaurai,
Kai iš ilgesio staugė
Tarp medžių lieknų.

Strazdas puolė ją vytis –
Žolės lenkėsi aukštos –
Kas ji: Stirna? – Žuvis? –
Gulbė? – Moteris? – Paukštė?²⁶⁹

Matome, kad „moters“ figūra taip pat „mistifikuojama“, bet tos mistiškos kvalifikacijos ir komentarai tik atspindi tai, kas esminga pirminei nepaprastai *Moters Akių* figūrai – tai jos yra *pirmykštės spalvos, Didelės kaip Žemelė, / Kaip Saulė, Dangus.*, ir todėl iš jų kildintinas nuogumas, senoviškumas, mitologiškumas, visuotinumas ir kt. Kitaip sakant, nepaprasta figūra *Moters Akys* nėra tiesiog diskursinis turinio elementas, kuris formuojamas kaip visi kiti, kalbiškai įsteigiant reikšmines sąryšingumo formas. Tai toks darinys, kurio įvardijimas ar apibūdinimas teksto paviršiuje nėra jo duoties būdas, bet veikiau būdas padaryti sučiuopiamą jo tapsmą, išsklindantį per visą tekstą. Turime omenyje, kad frazė (-s) *prisidengęs skydu tūno vėžys, nepaliekantis pėdų* ar *auga, plečiasi šviečiančios pirmykštės spalvos Moters Akys* visai nėra adekvati (-čios) tikrajam nepaprastos figūros prasminiam krūviui, kuris pasirodo kaip teksto atvertis kitokiam, ne linijiniam, bet veikiau intuityviam skaitymui. Regisi, bent vienas formalus tokio neadekvatumo požymis galėtų būti kalbinių pasakymų semantinis *dalumas*, kuris kelia neišsprendžiamas įtampas: *vėžys tūno*, taigi išsiskiria tam tikra somatine dispozicija, taip pat jis *prisidengęs skydu*, tad atlieka tam tikrą karo kultūros veiksmą, jis *žiemą ir vasarą nepalieka pėdų*, tad yra tam tikru laiku apibrėžtų stebėjimų objektas ir tam tikro įspūdžio šaltinis. Tai semantinės gijos, neturinčios bendro vardiklio. Priešingai nei tokiame pasakyme kaip *Laukinis ežeras. / Pirmapradis vanduo. /*

²⁶⁹ *Ibid.*, p. 19–20.

Rudosios nendrės, / Kvepiančios protėvių kūnais., kur kontrapunktu vystomos kelios (vandens ekosferos ir praeities) izotopijos, nepaprastos *vėžio* figūros atveju kalbinė išraiška yra *nedarni* ir *nenuosekli*, o toks išraiškos dėmenų atsiejamumas rodo įtrūkį, dėl kurio vien semantinėmis struktūromis paremtas figūros aiškinimas atrodo nepakankamas.

Todėl, mūsų supratimu, pagrindinė šių nepaprastų figūrų keliamą problema – tai reikšmės konstitucijos problema, kurią vargu ar įmanoma pradėti iš tiesų spręsti vien aprašant skirtingus paviršinius jų aspektus. Norint užčiuopti šių figūrų konstitucijos principus mums veikusiai reikalingos kito nei teksto paviršiaus lygmens sampratos ir sąvokos. Galbūt nepaprastų figūrų keliamą problemą galima palyginti su Greimo išplėtotą klasikine semiotine naratyvumo problematika. Toje problematikoje vienas iš esminių elementų, kuris nerealizuojamas tekstų paviršiaus elementais, bet nulemia jų suvokimą ir aiškinimą, yra *transformacija*. Tekstų paviršiuje fiksuojami veiksmai, pokyčiai, subjektų kompetencijos pasireiškimai, (vertės) objektų įgijimai ar praradimai, bet ne pati transformacija, kuri yra visus tuos dėmenis jungiantis principas: dėl transformacijos jie tampa sudedamąja dalimi teleologiško „pasaulio perkeitimo“, kuris peržengia pavienio teksto ribas, nes yra bendrojo naratyvumo apraška. Dėl to naratyvinė gramatika paprastai laikoma taip vadinamos veiksmo semiotikos dalimi.

Vertinant kalbos požiūriu, tokią transformacijos sampratą galima sugretinti su Lucieno Tesnière'o veiksmožodinio mazgo (*noeud verbal*) samprata, kuria Greimas rėmėsi kurdamas savo aktantinius modelius²⁷⁰. Toks genetinis sugretinimas mums svarbus dėl to, kad greimiška *transformacija* nėra tapati Tesnière'o sakinio pagrindu išskirtam *veiksmožodžiui* ar jo išreiškiamam *procesui*. Jeigu paimtume Greimo naudotą pavyzdį, sakinį „Adomas suvalgė obuolį“, tai matytume, kad *veiksmožodis-procesas* yra „suvalgė“, taigi susijęs

²⁷⁰ Tą poveikį visų pirma rodo pati „aktanto“ sąvoka, taip pat tai, kad Greimas kaip ir Tesnière'as pabrėžė veiksminio proceso pirmenybę, galiausiai požiūris į veiksmožodines formuluotes kaip į „dramas“, sudarytas iš proceso, atlikėjų ir aplinkybių (Greimas vartojo žodį „spektaklis“, o atlikėjai ir aplinkybės jo semiotikoje tapo taip vadinamo įdiskursinimo dalimis). Žr. L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, op. cit., nuo p. 102

su tam tikra elgsena, kuri apibrėžiama situatyviu semantizmu, tuo tarpu *transformacija* fiksuojama autonominėje plotmėje ir aprėpia perėjimą nuo subjekto (Adomas) ir vertės objekto (obuolys) disjunkcijos prie jų konjunkcijos ir visas su tuo susijusias permainas pasaulyje, apie kurį kalbama ir kuriame randasi tuodu aktantus siejanti vertė. Kitaip sakant, nors pats Greimas aiškiai neskyrė (kalbinės) semantikos ir semiotinio veiksmo aiškinimo implikacijų, jo paties kurti modeliai sudaro sąlygas tą skirtumą suvokti. Tad nors galima įsivaizduoti poziciją, kad naratyvinė ar, tiksliau, veiksminė transformacija kalbiškai geriausiai išreiškiama veiksmožodinėmis formuluotėmis, ji negali būti su tomis formuluotėmis tapatinama. Taip yra todėl, kad transformacija – tai ne kalbos ir apskritai ne diskurso, o *veiksmo prasmės* problema, kuri peržengia vienos raiškos terpės rėmus ir apskritai nėra esmiškai priklausoma nuo kokios nors raiškos terpės^{271, 272}.

Tai reiškia, kad transformacija yra toks dydis, kuris negali ir neturi būti tapatus kalbinei formuluotei. Ir netgi tais atvejais, kai iš tiesų susiduriame su kalbos ar kitoje terpėje tekstualizuota transformacija, ši skirtis neišnyksta, priešingai, ji veikia kaip tik yra raiškos prasmingumo sąlyga: jei laikysime, kad „Adomas suvalgė obuolį“ – transformacija, nes tai įvykis, pareikalavęs iš Adomo įgyti ir panaudoti kompetencijas, pavertęs obuolį verčių investavimo

²⁷¹ Pats Greimas šią problemą formuluoja kaip „semiotinės egzistencijos“ ir „egzistavimo būdų“ problemą, žr. p. 27, 61.

²⁷² Tad laikomės nuomonės, kad Greimas buvo pernelyg atsargus semiotinį relevantiškumą priskirdamas tik papasakotiems ar juolab tik „popieriniams“ veiksmams. Pati transformacija, kaip vertės objekto padėties pasaulyje pakeitimas, parodo, kad veiksmo prasmė pasakojimu neapribojama: prasmės rasties pagrindas čia yra objekto valorizavimas ir perkėlimas, kuris gali vykti ir be pasakojimo. Atsisakius pasakojamumo kaip pagrindinio kriterijaus, iškyla didesnė problema – atskirti transformacijos situacijas nuo kitų, kur kas nors veikiama, bet jokia transformacija nevyksta. Pavyzdžiui, „suvalgė“ gali išreikšti naratyvinę transformaciją, gali jos ir neišreikšti, priklausomai nuo to, koks šio poelgio ryšys su pasauliu implikuojamas. Jei Adomas dalyvauja obuolių valgymo varžybose, vienas suvalgytas obuolys nebus jokia transformacija, tai bus rutininis veiksmas siekiant visai kitų laimėjimų. Jei Adomas atsainiai suvalgė kieno nors kito obuolį, tai galbūt toks jo poelgis taps tik parengiamuoju įvykiu būsimai transformacijai, kai jam reikės kažko imtis, kad patenkintų tam kitam subjektui atsiradusią stoką ir atsikratytų antisubjekto vaidmens. Jei Adomas suvalgė trokštą ir tam tikrų pastangų (pavyzdžiui, derybų ar galvėjimosi) jį gauti pareikalavusį obuolį, kurį suvartojus pasaulis bent akimirksniu tapo Adomui priimtinesnis ar mielesnis, tuomet taip, tai iš tiesų galėtų būti transformacija, nes tokiu būdu Adomas patvirtino tam tikras kompetencijas, realizavo vertės siekimo programą, sukėlė pokytį pasaulyje ir kt. Jei Adomas yra biblinis pirmasis žmogus, tai veikniausiai taip pat yra transformacija, bet čia jau dėl paties Adomo statuso kyla klausimas, koku mastu kalba dar eina būtent apie veiksmo prasmę, o kiek čia svarbesnis jau pasakojimo veiksmas, jo institucinė priklausomybė, kartojimas, kaita ir kt.

vieta ir susaistęs jį ir Adomą timiniais ryšiais, galiausiai pakeitęs Adomo būseną ir pasaulio buvimą jo atžvilgiu, tai matysime, kad vien sinchronine reikšme apibrėžtas veiksmazodis „suvalgė“ ar ir visa formuluotė „Adomas suvalgė obuolį“ niekaip negalėtų atstoti viso šio prasminio krūvio. Jeigu čia supratimą „matuotume“ kiek techniniais kompetencijos terminais, galėtume sakyti, kad taip atsiskleidžia skirtumas tarp kalbinės (diskursinės?) kompetencijos ir semionaratyvinės kompetencijos, o norint „normaliai“ kalbiškai formuluoti veiksmo prasmę reikia gebėti pasitelkti jas abi, bet ne jas sutapatinti, o suderinti.

Gretindami transformaciją su aptariamo semioidiolektinio formanto nepaprastomis figūromis, galime iškelti analogišką klausimą, ar šias figūras išsemia jų kalbinis formulavimas teksto paviršiuje. Jau minėjome kelis požymius, kad taip nėra. Mūsų supratimu, tai rodo, kad jos, kaip ir transformacija, fiksuojamos autonominėje plotmėje, nors ir akivaizdžiai kitoje nei veiksmas ir jo prasmė. Mat pačios nepaprastos figūros, nors ir siejamos su veiksmiais (*vėžys tūno*, *Moters Akys augo, plėtėsi*), neįsitraukia į tarpaktantinius santykius: paviršutinis požymis čia galėtų būti tai, jog joms priskiriami veiksmazodžiai netranzityviniai, bet ir žiūrint plačiau jos neįsitraukia į naratyvines linijas (jau matėme, kad *Moters Akių* atveju lygiagrečiai įvedama nematoma „moters“ figūra, kuri atlieka reikiamus veiksmus, bet visomis eksplicitinėmis savo kvalifikacijomis yra priklausoma nuo nepaprastos figūros; kad *vėžys* išsprūsta iš bendros izotopijos „vandens pasaulio“, su kurio susiduria kalbantysis). Ieškant atramų, jas veikiau turėtume traktuoti kaip *daiktavardines* ar *substantyvines* frazes, kurias atitinkamai reikia perinterpretuoti aukštesnio lygio sąvokomis. Vietoj to, kad kalbėtume apie aktantus ir jų dalyvaujamą transformaciją, šiuo atveju reikėtų kalbėti apie aukštesnio lygio procesus, kurie išryškėja gretinant tai, ką įvardijome nepaprastomis figūromis, su paviršinių tekstinių duomenų visuma, pavyzdžiui:

sužydėjo ūmai

augo, plėtesi vis

Moters Akys

virš Strazdo

šviečiančios

pirmykštės spalvos

virš visos Lietuvos

kaip didžiulės

plaštakės

dangų uždengė gėlės

Sąmoningai išdėstėme *Moters Akių* figūros tekstinės formuluotės fragmentus dispersiškai: viena vertus, ir pačiame tekste jie pateikiami ne iš eilės, kai kurie kartojami kelis kartus ir kt., taigi implikuojamas nelinijinis ryšys; antra vertus, taip aiškiau matyti, jog visi šie fragmentai vienodai svarbūs suprantant nepaprastą figūrą. Turime omenyje, kad mums įprastas figūros tapatinimas su daiktavardžiu ar, plačiau, su substantyvumu²⁷³ šiuo atveju pasirodo esąs paprasčiausiai apgaulingas. Visi fragmentai vienodai svarbūs, todėl nepaprasta figūra nėra „Moters Akys“ ir visa, ką jos „daro“ bei kokios jos „yra“ – daiktavardis nėra pamatinis nepaprastos figūros duoties būdas, o veiksmožodžiai, dalyviai, būdvardžiai, kiti apibūdinimai nėra pridėtinio, antrinio pobūdžio. *Moters Akys* nebūtų nepaprasta figūra, jei jos nebūtų *danguje, augančios, besiplečiančios, pirmykštės spalvos* ir pan.

Naratyvinė transformacija reikalauja iš teksto paviršiaus duomenų sukonstruoti linijinę seką, per kurią vertės objektas atsiranda subjekto (-ų) akiratyje ir eina iš rankų į rankas, o pagaliau įgytas keičia subjekto (-ų) būseną ir pasaulį. Tuo tarpu nepaprastų figūrų atsiradimas, kaip matėme aptardami įvairius jų aspektus, kaip tik reikalauja atsisakyti įprastinio, schemiškai rekonstruojamo nuoseklumo, rišlumo ir pan. Tai matyti ir prieš tai pateiktoje

²⁷³ Tai įprasta, nes figūros siejamos su atpažįstamumu ir konkretumu, kaip būdinga vaizduojamųjų menų istorijai. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie figūratyvumą Greimas galimomis „šventumo“ temos figūromis įvardija „kunigą“, „zakristijoną“ ir „bažnyčios sargą“; kalbėdamas apie figūratyvizavimą, vertės objekto figūros pavyzdžiu pateikia „automobilį“ ir kt.

dispersinėje schemoje: atskiri nepaprastos *Moters Akių* figūros kalbinės formuluotės fragmentai apskritai kaip nors išsidėsto tik kitų teksto elementų ir struktūrinių principų (pavyzdžiui, Strazdo įvardijimų ir apibūdinimų, apskritai pasakojimo) atžvilgiu, o štai pačios figūros atžvilgiu jų linijinė seka visiškai nesvarbi. Jei norėtume juos įsivaizduoti kaip seką, visi šie dėmenys turėtų būti kaip nors sutalpinti viename taške.

Taigi nepaprastoms figūroms būdingas itin didelis intensyvumas, kuris viršija įprastinio kalbinio substantyvumo teikiamas reiškos galimybes: *pirmąją spalvą, augimą, plėtimąsi* ar netgi *didžiulės plaštakės* yra tokia pat nepaprastos figūros „moters akys“ dalis kaip ir *Moters Akys*. Tad figūratyvumas atsyja nuo substantyvumo, paprastai suvaldančio figūrų sklaidą „įprastumo“ rėmais, ir tampa metamorfiškai takus. Kitaip sakant, priėmus nepaprastą figūrą kaip tokią, nebeįmanoma pasakyti, „kas“ gi ji yra. Panašiai kaip transformacijos atveju nerelevantiškas tampa konkretaus veiksmo semantizmas, taip nepaprastų figūrų atveju nerelevantiškas yra substantyvusis semantizmas, paprastai ir tapatinamas su figūra. Tad jeigu tuos semantizmus vertinsime kaip įprastumu konstitutas natūraliojo pasaulio ir kalbos duotybės, nepaprastos figūros turėsime laikyti „nenatūraliojo“ pasaulio ir kalbos duotybėmis. Mūsų supratimu, visi lig šiol pastebėti požymiai – neįprastumas, figūratyvinis sodrumas ir intensyvumas, nepriklausomybė nuo izotopinio rišlumo, metamorfiškumas – rodo, kad šios nepaprastos figūros savo prigimtimi yra „ne šio pasaulio“. Atsižvelgdami į jų specifiką, kai reikia tarsi vienu metu ir vienodu intensyvumu suvokti skirtingas ypatybes, galėtume laikyti jas *onirinėmis*. Aišku, turime omenyje ne fizinę būseną, bet prasmės duoties būdą, kuris reikalauja atsisakyti pretenzijų į faktinį realumą, tačiau ne dėl kokio nors išpažinto ir pabrėžto fiktyvumo (nepaprastos figūros ne daugiau fiktyvios nei bet kurie kiti tekstų dėmenys, išskyrus galbūt biografines detales), o tam, kad „pasinertume“ į nesubstantyviuosius tapsmus.

Šio darbo rėmai neleidžia imtis išsamiai aptarinėti oniriškumą kaip tokį, gilintis į sapnų aiškinimo ir jų interpretavimo teorijas bei praktikas. Kita vertus, mus dominantis oniriškumas nėra tas pats kas sapnai, nes čia jį

aptinkame kaip vieną iš teksto plotmių. Todėl dabar, įvardijus paties principo kitoniškumą ir galutinai atsiribojus nuo naratyvinio aiškinimo bei jam būdingos hierarchinės figūratyvumo traktuotės, parankiausia atrodo pradėti nuo šių figūrų suvokimo specifikos aprašymo. Taip visų pirma leidžiame atsiskleisti nepaprastų figūrų intensyvumui: priėmę jas jau kaip turinčias savitą rasties pagrindą, neberibojame jų sklaidos iki naratyvinės struktūros „užpildančių“ semantizmą. Pavyzdžiui, skaitydami *O virš jo – Moters Akys – / Augo, plėtėsi vis.*, turime atsisakyti čia matyti vien „poetiškai pakylėtą“ būdą pasakyti, jog „Strazdas sutiko moterį“, moteriškumą „idealizuojant“ ir pateikiant kaip „stichiją“. Taip racionalizuodami iš anksto priimtume prielaidą, jog figūratyvumas yra hierarchiškai žemesnis, o galimybė įsivaizduoti esant dar ir autonominį onirinio figūratyvumo matmenį apskritai liktų nepasiekiamas.

Vietoj to suvokdami nepaprastas figūras turime iš tikrųjų *įsivaizduoti* moters akis, tarytum atmosferinis reiškinyss užpildančias dangų, tada įsivaizduoti jas kaip plaštakes, aprėpiančias erdvę *virš visos Lietuvos*, šviečiančias pirmykšte spalva, t. y. kažkokiu būdu paženklintas absoliutaus senoviškumo, ir t. t. Lygiai taip pat turime įsivaizduoti skydu prisidengusį, tūnantį vėžį ar ežere naktį šviečiančius seniausiuosius, taigi vėl kažkokiu būdu įsivaizduojamai senoviškus, gyvūnus, per žemę lekiantį šnopuojantį „aš“, kažkokiu būdu patenkantį tiek į žmones, tiek į knygas. *Įsivaizdavimas* čia yra esminis terminas, nes jis padeda atskirti šias nepaprastas figūras nuo įprastinių, kurios ne įsivaizduojamos, o „atpažįstamos“. Kitaip sakant, įsivaizduoti nepaprastas figūras – tai ne priimti jas pažodiškai ir vienareikšmiškai, kaip „tai, kas sakoma“ (tada turėtume manyti, kad kokios nors moters akys atsidūrė padangėje virš Drazdausko-Strazdo galvos...), bet kaip tik priimti jų netiesiogiškumą, miglotumą ir paslaptinę kaip „tai, kas yra“. Tada *Moters Akys* pasirodo ne kaip koks nors žmogaus kūno organas, o kaip savarankiškas esinys, būtybė, ateinanti iš neatmenamų laikų ir besiplečianti, šviečianti per visą dangų; *vėžys* tada nebėra tiesiog dugne pastebėtas vėžiagyvis, laikysena panašus į žmogų, bet stovi dengdamasis tuo, kas *jam* yra skydas, nuo to, kas *jo požiūriu* galbūt kelia grėsmę, nors mums ir nėra prieinama...

Taigi, norint sučiuopti nepaprastas figūras pagal jų pačių diktuojamus prasmės kūrimo principus, reikia atsitolinti nuo klasikinei į tekstą orientuotai semiotikai būdingos nuostatos, esą tai, kas semiotiška, apibrėžiama vien kaip kognityviai pagaunama reikšmė. Mat nepaprastos figūros nėra ir negali būti perskaitomos kaip pagal ženklus rekonstruojamas teksto turinys, sudarytas iš reikšminių santykių. Bet taip pat jos negali būti sučiuopiamos ir vadinamuoju sąjungio-pagavos režimu, kaip, pasak Erico Landowskio, tiesiogiai patiriamos juslinės objekto savybės²⁷⁴, arba remiantis kūno dalyvavimu konstituojančios semiotikoms-objektams, kaip, pasak Jacques'o Fontanille, figūrinės sintaksės ar, kalbant bendriau, prasmės pagavai inherentiško elementariojo afekto dalykas²⁷⁵. Mat nors nepaprastos figūros yra, kaip minėjome, figūratyviai „sodrios“ ir intensyvios, tai lemia ne objekto juslinių ypatybių konfigūracijos ar jutiminių savybių reprezentacijos. Juslinės raiškos požiūriu šios figūros netgi stebėtinai abstrakčios ar savitu būdu neutralios. Pavyzdžiui, *Moters Akys auga, plečiasi, šviečia*; arba, *26 rudens ir vasaros giesmėse*:

*Aplink aukšti šakoti spanguolynai
per sapną kėlė spindinčias šakas
į sniego ūksmę... Jau ruduo,
ir aš sakau, o žeme,
dilgelių, alksnynų,
rasoto svirplio balso
gaubiamo, gražus
tasai spindėjimas:
nuskurę sodai,
gluosnynuos
šaltinių baltas amžius
tolima gama...*²⁷⁶

²⁷⁴ Žr. E. Landowski, „Prasmė ir sąveika“, *Prasmė anapus teksto*, op. cit.

²⁷⁵ J. Fontanille, „Le corps et les champs du sensible“, *Corps et sens*, op. cit., p. 53–78.

²⁷⁶ S. Geda, *26 rudens ir vasaros giesmės*, op. cit., p. 9.

kur visa, kas jusliška, taip pat pasirodo per abstrakcijas, kaip perdēm bendri ir į jokių juslinį konkretumą nepretenduojančys substantyvų apibūdinimai (*aukšti šakoti spanguolynai, nuskurę sodai*) ar net neįvardijamos jų ypatybės (kiek įmanoma atkurti įprastus juslinius substantyvų pavidalus, t. y. kaip gali atrodyti *spanguolynai, dilgėlės, alksnynai*).

Anksčiau jau minėjome, kad nepaprastos figūros – tai kūrybinis judesys natūraliosios kalbos lauke. Prie šio apibūdinimo prijungus ir onirinę jų prigimtį, joms būdingas juslinis neutralumas tampa aiškesnis: nors jos suformuluotos kalbiškai, jų šaltinis nėra diskursą produkuojantis sakymo aktas²⁷⁷, todėl joms nebūdingas ir Greimo fiksuotas „natūralusis“ pasaulio ir kalbos ryšys figūrų plotmėje. Apie tai jau kalbėjome, kai minėjome, jog konstituojuantis šioms figūroms figūratyvumas atsyja nuo substantyvumo. Tai matyti ir pavyzdžiais imant *Pėdų* ir *Strazdo* nepaprastas figūras, kurios gana statiškos, o štai 26 *giesmėse* šis principas dar labiau išplėtojamas, nes čia remiantis nepaprastuoju figūratyvumu praktiškai kuriamas visas teksto „pasaulis“. Pavyzdžiui, tai aiškiai rodo substantyvų vartojimas apibūdinant kitus substantyvus: *žemė, gaubiama dilgėlių, alksnynų, rasoto svirplio balso*, arba *gražus spindėjimas (– tai) nuskurę sodai, gluosnynuos šaltinių baltas amžius, (gluosnynuos) tolima gama*. Kitaip sakant, substantyvai čia aiškiai nebeturi reikšmės „natūralios“ figūros prasme, taip pat neartikuluojamos ir jų juslinės savybės, o dažnai jos ir iškreipiamos (tarkime, *rasotas balsas* ar *spindintys nuskurę sodai*).

Tad vietoj reikšmės pagavos kognityviai rekonstruojant esinių tarpusavio ryšius ir vietoj prasmės pagavos betarpiškai jusliška patiriant esinių savybes, čia susiduriame su problema, kad esinius atpažįstame, bet jų tarpusavio ryšiai yra tapę takūs, gali nuolat keistis: pavyzdžiui, cituotame posme *dilgėlės gaubia žemę*, į kurią kreipiamasi kaip į asmenį (*o žeme,*), o tos pačios dalies paskutinėje eilutėje rašoma *mano siela – žemės dilgėlė*, t. y.

²⁷⁷ Žiūrint formaliau, 26 *giesmėse* kalbos vartojimo nediskursinį pobūdį rodo nerišlumas ir nekryptingumas, kai iš esmės nevystoma jokia tema, nesustojama prie jokių objektų, kalbos srautas nuolat tarsi prasideda iš naujo, nuolat keičiamos perspektyvos, jų niekaip tarpusavyje nederinant, ir kt.

pirma *dilgėlės* veikė *žemę* kaip lygiaverčiai esiniai, o paskiau *dilgėlė* taip *žemės* priklausiniu, taip pat ir į *žemę* pirma buvo kreipiamasi kaip į sąveikos subjektą *tu*, o paskiau apie ją jau kalbama trečiu asmeniu ir kaip apie abstraktų dydį. Kraštutiniu atveju esiniai gali patys tapti vieni kitų savybėmis ar netgi atitikmenimis: kaip *dilgėlės*, *alksnynai* ir *rasotas svirplio balsas* yra *žemės* savybės, *rasa* – *svirplio balso* savybė, galiausiai kalbančiojo *siela* apibūdinama kaip *žemės dilgėlė*, santykiu *siela* = *dilgėlė*.

Tokiu būdu iš esmės prieiname prie tokios pat išvados kaip filosofas Kristupas Sabolius, svarstantis vaizduotės „lokalizavimo“ klausimą ir komentuojantis Husserlio pastabą apie mentalinių vizualizacijų „protėjišką“ prigimtį. Pasak Saboliaus,

Pasitelkdami racionalaus veikimo modelį, vaizdą matuojame pagal suvokimą ir protą, t. y. siekiame jį stabilizuoti. Tačiau rezultatas primena Protėjo suvaldymą – kiekvieną akimirką keisdama savo pavidalą, vaizduotė nė su viena iš jų nesutampa. Kitaip tariant, vos jai priskiriame apibrėžtą tapatybę (leopardo, kiaulės, vandens ir t. t.), tą pačią akimirką ją pametame.²⁷⁸

Mūsų aptariamas nepaprastas figūratyvumas kelia tokią pat problemą, neleidamas apsiriboti nė vienu substantyviu esiniu. Jau minėjome, kad nepaprastų figūrų suvokimas reikalauja jas įsivaizduoti. Bet ką tai galėtų reikšti – „įsivaizduoti“? Čia taip pat sutinkame su Saboliumi, teigiančiu, jog

[Todėl] norėdami išlaikyti polivalentišką įsivaizdavimo vertę, negalime jos [vaizduotės] redukuoti iki gilesnio subjektyvumo sluoksnio – instinktyvaus sugebėjimo arba nesąmoningai įgyto įgūdžio, kuris ant realybės pamato užkloja fiktyvius antstatus. Greičiau atvirkščiai – pasaulis reikalauja vaizduotės kaip dinaminio įsisamoninimo atsako.²⁷⁹

²⁷⁸ K. Sabolius, *Įnirtingas miegas: vaizduotė ir fenomenologija*, op. cit., p. 37–38.

²⁷⁹ *Ibid.*, p. 39.

Kitaip sakant, vaizduotė yra galia, ir tai „iš esmės kitokio pobūdžio galia“²⁸⁰ nei tai, ką įprasta laikyti fakultatyviniais gebėjimais kaip, pavyzdžiui, semiotikos teorijoje įvairiais variantais vyraujantys „pažinimas“ ir „jusliškumas“, priskiriami su pasauliu susiduriančiam subjektui. Mums šie teiginiai svarbūs, nes padeda suprasti, jog reikalavimas „įsivaizduoti“ štai tokias tekste sutiktas nepaprastas figūras – tai būtent ne „instinktyvus“ ar „nesąmoningas“, taigi savaiminis, neproblemiškai veikiantis sugebėjimas, kuriam reikėtų tik atrasti atitinkamus turinius²⁸¹, o kaip tik *pastanga*, kuri šiuo atžvilgiu ir nulemia teksto poveikumą. Jeigu nepaprastos figūros yra onirinės, tai tik su sąlyga, kad, skolinantis dar vieną Saboliaus pasakymą (jis savo ruožtu parafrazuoja Noamą Chomsky'į) apie vaizduotę kaip tokią, jos įsisavinamos „įnirtingai miegant“.

Tad nepaprasto figūratyvumo poveikumas neatsiejamas nuo įsitraukimo, kurį turime priimti kaip sąmoningą ir valingą elgseną, dalyvaujančią randantis teksto prasmei. Orientaciją į vaizduotės pastangą galime pailiustruoti išryškindami, kaip tą orientaciją atliepia teksto paviršiaus išdėstymas. Tam pirmiausia pravartu nustatyti sąlyginai „neutralų“ teksto paviršiaus pavidalą. Tad dar kartą sugrįžę prie cituoto 26 *giesmių* posmo galime pamėginti praktikuoti „greitąjį“ jo skaitymą, kurį eksperimento dėlei iliustruosime išdėstydami tekstą linijiškai:

Aplink aukšti šakoti spanguolynai per sapną kėlė spindinčias šakas į sniego ūksmę... Jau ruduo, ir aš sakau, o žeme, dilgėlių, alksnynų, rasoto svirplio balso gaubiamą, gražus tasai spindėjimas: nuskurę sodai, gluosnynuos šaltinių baltas amžius tolima gama...

²⁸⁰ *Ibid.*, p. 40.

²⁸¹ Iš dalies taip veikia minėti „pažinimas“ ir „jusliškumas“, kol jiems nepripažįstama galia konstituoti ne tik kokią nors reikšmės ar prasmės aspektą, bet apskritai pasaulį ir subjektą. Tada, pavyzdžiui, galima teigti, jog subjektas „pažįsta“ pasaulį kaip objektą, nors akivaizdu, kad toks teiginys labai ekstravagantiškas: pakanka pamėginti tokiu viską objektinančiu žvilgsniu pasižvalgyti po savo gyvenamąją aplinką ir suprantame, kad tokia egzistencija būtų arba beprotiška (jei visas pasaulis pasirodytų kaip objektas, taigi pats subjektas netektų jokios atramos), arba bereikšmiška (jei visas, su kuo susiduriama pasaulyje, būtų priimama tik kaip objektai, t. y. reikšmės požiūriu iš anksto determinuotos esybės). Išsamiai šią problemą, kaip prasmės režimų problemą, svarsto Landowskis, kuris, beje, pasiūlo ir ne tokią ribotą jusliškumo / kūniškumo sampratą.

šias eilutes galima palyginti su paties Gedos kitais tektais kaip, pavyzdžiui,

*Aštuoniolikto vidury Mužikėliai keturi Geria geria geria butelį Stichiškai supranta
būtį Perkūnėliai atidunda – Žalia – mėlyna – raudona, Motinėle karves melžia – Mirksta
kosmose žemelė.*

Matome, kad antru atveju figūratyvus „poetiškumas“ (*butelį-būtį, geria-geria-geria, Mirksta kosmose žemelė* ir pan.) nesikerta su reikšmių pagava, nors ir gali ją apsunkinti: tarkime, prireikia tam tikros pastangos ir laiko susieti tai, kad *žemelė mirksta*, su *perkūnėlių* žadamu „lietumi“, spalvas *žalia-mėlyna-raudona* – su tų pačių *perkūnėlių* žadamu „žaibavimu“ ir t. t. Tokie sunkumai prisideda prie reikšmių pagavos papildomais vaizdiniais, sąsajomis ir savotišku kalbiniu gestualumu, nes skaitant įsisavinama ne tik minėta *mirkimo* ir numanomo „lietaus“ ar spalvų ir numanomo „žaibavimo“ sąsaja, bet ir tą sąsają steigiantis gestas.

Tuo tarpu pirmu ir mums labiau rūpimu atveju atlikdami „greitojo“ skaitymo eksperimentą matome, kad net ir iš pažiūros panašūs saitai čia turi jau visai kitokį statusą. Pavyzdžiui, galėtume manyti, kad pirmuoju sakiniu nusakoma situacija („aš“ apsuptas *spanguolynų*), iš kurios kalbama (*ir aš sakau*) antrajame sakinyje – galėtume manyti, bet galėtume ir nemanyti, nes lygiai taip pat tai galėtų būti dviejų atskirų situacijų seka (vartojami skirtingi laikai, *kėlė :: sakau*), o ir apskritai nėra savaime aišku, ar *aplink* reiškia „aplink mane“, ar aplink ką nors kita, kokią nors erdvę, vietovę ar pan. Ir taip toliau. Kitaip sakant, šiuo atveju raiškaus kalbinio gestualumo nėra.

Apskritai čia nėra vieni teksto paviršiaus dėmenys nekonstituoja tokių reikšminių sąsajų kaip prieš tai aptartame pavyzdyje, nėra vienas dėmuo akivaizdžiai nesisieja su koku nors kitu dėmeniu per aiškiai tekste artikuliuotas reikšmės struktūras. Toks susiskaidymas vyksta netgi sakinio rėmuose: jau minėjome, kad ambivalentiška yra pati aplinkybė *aplink*, tad nežinia, kaip ją sieti su *aukštais šakotais spanguolynais*; pastarieji *spindinčias šakas* kelia *per sapną*, ir tai dar viena ambivalentiška aplinkybė, nes nėra jokio

būdo nustatyti, ar tai kalbančiojo sapnas, ar *spanguolynų* sapnas, ar sapnas kaip toks, sapnas kaip patirties konsistencija...; galiausiai *spanguolynai* tiesiasi į *sniego ūksmę*, bet lygiai taip pat nežinia, kas gi yra toji *sniego ūksmė* – šešėlis ant sniego, nuo sniego, galbūt kokia nors ertmė, kur be tamsos yra ir sniego, ar dar kas nors. Tokie silpni, migloti paviršiniai saitai lemia, kad skaitydami „greituoju“ būdu nepagauname jokios teksto paviršiaus elementų reikšmės. Žinoma, pajėgiame atpažinti žodžius ir netgi jų junginius, bet tai vien automatizmas, vedantis nuo vieno žodžio prie kito kone fiziškai ir todėl panašesnis į gebėjimą einant kilnoti ir vieną prieš kitą statyti kojas nei į teksto skaitymą. Šitoks automatizmas tik patvirtina, jog apskritai mokame skaityti, turime organišką santykį su kalba.

Tokiu eksperimentu norime pademonstruoti ankstesnį teiginį, jog nepaprastas figūratyvumas reikalauja pastangos. Mat nors ką tik pastebėtas ambivalentiškumas ir miglotumas negatyvus ieškant akivaizdžių, savotišką paties teksto aktyvumą nulemiančių reikšminių struktūrų, jis įgyja visai kitą svorį skaitant tekstą ne „greituoju“ būdu, bet valingai sustojant prie šių miglotų jungčių ir mėginant jas surišti į vieną darinį. Visai nesvarbu, kuriuos iš mūsų siūlytų ar nesiūlytų variantų pasirinktume mėgindami pasakyti, ką gi „reiškia“ pirmas cituoto 26 *giesmių* posmo sakiny, – daug svarbiau tai, kas vyksta iki tokio pasirinkimo, toje abstrakčioje ir ambivalentiškoje figūratyvinėje masėje. O tai, kas čia vyksta, ir yra būtent vaizduotės „įjungimas“ siekiant suformuoti vienokią ar kitokią jungtį tarp dėmenų.

Mūsų supratimu, kaip tik taip būtų galima įvertinti tiek siaurąją, tiek plačiąją prasme originalią cituoto posmo ir apskritai visų 26 *giesmių* literatūrinę formą. Skaitant 26 *giesmes* neįmanoma nepastebėti, kad jose be perstojo, nuo pradžios iki pabaigos vis keičiasi prozodija, posmų sandara, jų apimtis, rimai, tai pat nuolat pasikartoja netikėti, neįprasti eilučių perkėlimai, kai iš sakinio išskiriamas vienas tarinys, iš frazės – vienas žodis, tokiu būdu nuolat keičiant perspektyvą, fokalizavimą, distanciją ir kt. Taip dėlįojant teksto paviršių kuriama savotiška juslinė atmosfera, kuri pirmiau visko yra priešinga mūsų eksperimentiniam „greitajam“ skaitymui ir kaip tik išsiskiria *lėtumu*,

kadangi teksto paviršiaus sandara neleidžia nieko nuspėti iš anksto. Be to, tai dar ir dėmesį įtraukianti ar net įklampinanti juslinė atmosfera, nes ji reikalauja *nuolat judėti*, t. y. vis iš naujo „lūžtant“ eilutėms keisti dėmesio centrą ir tai, ką galėtume pavadinti semiotine dėmesio lauko konfigūracija. Turime omenyje daugiakryptį intensyvumo / aprėpties²⁸² mainymąsi, kurį iliustruoti gal būtų geriausia dar kartą, šįkart jau originaliais pavidalais, palyginus pavyzdžius iš dviejų anksčiau cituotų tekstų grupių:

<i>Jaunystėje staiga ugnies</i>	Pasiklausė rudens vėjo,
<i>bedugnė lyg sapnas atsivėrė</i>	Pasisiuvo terbą ilgesnę
<i>prieš mane... Aš sudrebėjau...</i>	Ir, traukdamas šventąją giesmę,
<i>Lukterėk, man tarė balsas:</i>	Per Aukštaitiją ėjo.
<i>pamėlę nendrės svyra</i>	
<i>tenai toli</i>	Kalnai visą dieną šviečia,
<i>ties smėlio bedugne...</i> ²⁸³	Vingiuoja upės raudonos,
	Strazdeliui atneša duonos
	Bulves kasantis svietas. ²⁸⁴

Šįkart galbūt pakaks vien po ranka, jo atskirai nekomentuojant, turėti antrą pavyzdį iš *Strazdo*, kad geriau išryškėtų pirmo pavyzdžio ypatumai. Tad jeigu seksime pirmo pavyzdžio skaitymo eiga, pamatysime, kaip vienas kitą keičia dėmesio lauko suintensyvėjimai ir atleidimai, išsiplėtimai ir susiaurėjimai, kartu su lygiagrečiai juos lydinčiais skaitymo eigos ir kalbos srauto pristabdymais ir užbėgimais, sustandėjimais ir išskydimais. Pavyzdžiui, perkėlimas pirmoje eilutėje *Jaunystėje staiga ugnies* pertraukia skaitymo eigą ir taip „užkerta“ žodį *ugnies*, t. y. paskatina ties juo pristabdyti kalbos srautą ir suintensyvinti dėmesį: *Jaunystėje staiga ugnies--*²⁸⁵. Tuo pat metu

²⁸² Šiuo atveju turime omenyje J. Fontanille ir C. Zilberbergo įvestus reikšmės aprašomuosius terminus. Žr. K. Nastokpa, „Tensyvumas“, *Avantekstas: Lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, Vilniaus universitetas. Prieiga internetu: <http://www.avantekstas.flf.vu.lt> [žiūrėta 2016 10 13].

²⁸³ S. Geda, *26 rudens ir vasaros giesmės*, op. cit., p. 11.

²⁸⁴ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., p. 22.

²⁸⁵ Dviem brūkšneliais „--“ čia žymime pertraukimą-pristabdymą.

pasinaudojant „eilutę“ kaip vienetu, kuris suponuoja ištisinį suprantamumą, atliekama ir minimali (sakytume, momentinė) regresyvinė dėmesio aprėpties modifikacija: jeigu tai būtų šiaip neužbaigtas sakinyš skiautėje popieriaus ar kompiuterio ekrane, galėtume jį tiesiog „atidėti“ iki tolesnių veiksmų, tačiau kadangi tai aiškiu gestu išskirta *eilėraščio eilutė*, mėginame ją aprėpti kaip prasmės vienį, taigi atsispirdami nuo „užkirsto“ *ugnies* ieškome visai eilutei bendros gijos: *Jaunystėje staiga ugnies*--O. Pavyzdžiui, tai galėtų būti keista daiktavardinė konstrukcija „jaunystėje ugnies (staiga įvyko...)“, bet taip pat ir nebaigtinė daugybė kitų variantų. Antra eilutė atnauja kalbos tėkmę: *Jaunystėje staiga ugnies*--→*bedugnė lyg sapnas atsivėrė* ir sudvejina dėmesio aprėptį, nes dabar prieš akis jau turime ir dar vieną atskirą *eilutę* kaip prasmės vienį (sakytume, kad taip pamažu imame „pagauti“ teksto ritmą), ir išbaigtą sakinį (*Jaunystėje staiga ugnies bedugnė lyg sapnas atsivėrė*). Dėmesio centro intensyvumas tada išsiskaudo tarp naujai atrandamų junginių kaip *ugnies bedugnė, jaunystėje staiga atsivėrė, (ugnies) bedugnė lyg sapnas, lyg sapnas atsivėrė* ir kt. Taigi čia jau įsitraukiame į nepaprastam figūratyvumui būdingą neapibrėžtumą ir miglotumą. Žinoma, toks junginių identifikavimas galėtų vykti ir įdėmiai skaitant viena paprasta linija išdėstytą sakinį, tačiau tai nekeičia fakto, jog „poetiškas“ skaidymas ir išdalijimas iš pažiūros komplikuojamas procesą jį kartu ir paskatina, nes apskritai suaktyvina, sugestiuoja nelinijinį judėjimą teksto paviršiumi.

Tokia juslinė atmosfera 26 *giesmėse*, sąlygojanti nuolatinę dėmesio lauko kaitą, literatūros „darymo“ požiūriu iš esmės įveikia apribojimus, kurie dar varžo nepaprasto figūratyvumo raišką *Pėdose* ir *Strazde*. Turime omenyje, kad *Pėdose* ir *Strazde*, nors jau ryškiai veikia tendencija atsisakyti figūrų substantyvumo, nepaprastos figūros vis dar lieka įterptos į pasakojimą, kuris orientuotas į realistiškumą, į savaime-suprantamybėmis, įprastomis ir daiktiškomis, substantyviomis natūraliojo pasaulio konfigūracijomis grįstą pasakojimą. Pavyzdžiui:

Žiūri – pro ąžuolynus,
Erdvėje iškapotus,
Pabaisos nagais geležiniais –
Senos, kuprotos.

O, kiek jos žmonių suėdė,
Išniekino Žemės moterų,
Nei dievo tėvo, nei Motinų
Jos nesigėdi –

Nustūgavo gūdžiai
Šungalvių kaimenė,
O žemėje guli
Suėstas kaimas.²⁸⁶

Matome, kad *pabaisos-šungalviai* yra nesubstantyvios kaip ir kitos nepaprastos figūros, tačiau jos tuoj pat susiejamos su *žmonėmis*, o per juos – su vertybių palaikymo autoritetine struktūra (*moterys-(dievas) tėvas-Motina*); joms priskiriamas moralizuotas tos struktūros neigimas (*nesigėdi*) atitinkamai „sužmogina“ ir jas pačias, nes suponuoja jų atskaitomybę. Kitaip sakant, tokiu būdu atsiveria galimybė nepaprastas figūras alegorizuoti: *pabaisos-šungalviai* gali pasirodyti esančios „blogi žmonės“, kenkiantys kitiems žmonėms ir todėl atskirtini nuo simbolinės vertybių palaikymo struktūros. Žinoma, tai nepanaikina nepaprastos figūros atveriamo onirinio horizonto, nes *Pabaisos nagais geležiniais* – / *Senos, kuprotos*. dėl savo figūratyvinio neapibrėžtumo vis dėlto negali visiškai sutilpti į „blogų žmonių“ topiką. Tad čia vyksta svyravimas tarp onirinio figūratyvumo ir moralizuojančios alegorikos, o atidžiau pažvelgus į antrojo dėmens raišką, galima sakyti, kad onirinis figūratyvumas panaudojamas moralizacijai įkrauti ir suintensyvinti: jis sudaro sąlygas naudoti „buitišką“ leksiką²⁸⁷ labai platiems apibendrinimams, susieti

²⁸⁶ S. Geda, *Strazdas, op. cit.*, p. 23.

²⁸⁷ Šį bruožą išskyrė jei ne visi, tai didžioji dauguma ankstyvosios Gedos kūrybos komentatorių, bet svarbu, kad bendroje teksto sandaroje jis kompensuojamas.

oniriškumo reikalaujamą vaizduotės aktyvumą su moralizavimo schemomis²⁸⁸ ir taip tas schemas iš naujo „sugyventi“.

Tuo tarpu atskirai *Pėdų* ir *Strazdo* nepaprastos figūros, reikalaujančios įsitraukti į vaizduotės žaismą, veikia kaip savotiškos teksto paviršiuje atsiveriančios ertmės, leidžiančios iš jo „išeiti“: įsivaizduodami *senas, kuprotas pabaisas-šungalvius* su jų *geležiniais nagais*, tarsi atsitraukiame nuo teksto pasakojamosios eigos, nuo žmonėms taikomos konvencinės moralės, nuo pasakojamų įvykių istorinės referencijos paieškų ir jų alegorizacijos, ir kt. Mat įsivaizduodami nepaprastas figūras iš tiesų ir persikeliame į savotišką *tarsi, tarytum* būklę. Niekas negali pasakyti, *kokios ar kas* yra tos *pabaisos-šungalviai*, nes jos neturi jokios konvencinės apibrėžties, jokio konvencinio vaizdinio atitikmens, jokių konvencinių praktinių rėmų, ir apskritai yra suformuotos kitoje plotmėje nei ta, kurioje vyrauja konvencija, kaip savotiška mažoji ontologija visada siekianti nustatyti, jog „štai šitas yra tas“.

Taip pat reikia pastebėti, kad nors ir susiduriame su rašytiniu tekstu, čia nepaprastos figūros iš tiesų formuojamos *vaizdo* pagrindu. Žinia, apskritai įprasta, neretai pasiremiant ir kalbos sugestija, sieti vaizduotę su vizualumu. Tačiau, kaip pastebi Sabolius:

Atidžiau įsigilinę į savo patirtis pastebime, kad pati kalba tampa kliuviniu suvokti, kad tai, ką vadiname „vaizduote“, tuo pat metu yra ir „garsuotė“, „kvapuotė“, „jusliuotė“ ar „skoniuotė“. Mes galime girdėti garsus „proto ausimi“, užuosti neegzistuojančius kvapus, patirti aktualiai neduotą lytėjimą, pajusti maisto skonį pirma, nei praveriame burną.²⁸⁹

Jeigu laikomės nuomonės, kad tokia klasifikacija apskritai įmanoma (pats Sabolius netrukus pamini ir sinestezijos problemą, bet apsiriboja išvada, kad

²⁸⁸ Tai jau antras atvejis, kai pastebime, kaip Gedos kūrinuose vienas raiškos tipas pajungiamas kitam sustiprinti, – analogiškai *Pėdose* ir *Strazde* traktuojamas kosmoso, mokslo ir pan. diskursinis arealas, kuris pajungiamas agrarinei pasaulio sampratai nukreipiant į pastarąją jo teikiamą patoso energiją. Skirtingų raiškos tipų vieno kitam subordinavimas anaipol neatrodo esąs neįprastas reiškinys, o kalbant konkrečiai apie Gedos poeziją iš pastebėtų atvejų galima būtų kildinti hipotezę, kad autoriaus kūryboje linkstama pajungti tai, kas neapibrėžta ir neįprasta („kosminius“ esinius, nesubstantyvias, onirines figūras) pasaulėvokos schemoms (agrarinei pasaulio sampratai, patriarchaliniam moralumui).

²⁸⁹ K. Sabolius, *Įnirtingas miegas*, op. cit., p. 36.

„dėl [jos] statuso nėra vienos nuomonės“), tai ji veikiausiai koku nors būdu dalyvauja supratime ir todėl yra semiotiškai reikšminga. Kalbant konkrečiai apie rašytinius poezijos kūrinius, galima kelti hipotezę, kad skirtingos vaizduotės „sritys“ skirtingai veikia santykį su tekstu. Taigi *Pėdų* ir *Strazdo* nepaprastos figūros, kurios yra vaizdinės prigimtys, reikalauja „įsivaizduoti“ būtent konstruojant vaizdą, o tai nėra neutrali duotybė. Pavyzdžiui, susidūrę su *senomis, kuprotomis pabaisomis-šungalviais geležiniais nagais*, sprendami iš kūno dalių įvardijimų (*kupra, nagai, galva*) nutuokiame jas turint kūnišką pavidalą. Tačiau tos kūno dalys niekaip neapibūdintos, jos priskiriamos taip pat nekonkrečiai įvardytoms būtybėms, todėl tą kūnišką pavidalą iš esmės reikia „pasidaryti pačiam“ kaip *tarsi-kūną*, kuris egzistuoja tik kaip aktyvaus įsivaizdavimo produktas.

Šiuo požiūriu, nepaprastos figūros skiriasi nuo pasakojamojo diskurso, kuris remiasi reikšmių apykaita tarp išankstinio žinojimo ir teksto paviršiaus. Pavyzdžiui, laikydamiesi pasakojamojo diskurso galbūt priimsime, kad anksčiau cituotais posmais iš tiesų pasakojama apie „blogų žmonių“ amoralius poelgius: tokiu atveju supratimas remiasi referencine struktūra, pagal kurią „blogi žmonės“ rekonstruojami orientuojantis į tekste duotą konkrečią „žmogiško“ moralumo sampratą (*dievas tėvas* ir *motina*), taip pat „žmogiškos“ aplinkos sampratą (*Lietuvos kraštovaizdis, kaimas*). Kitaip sakant, tekstas iššaukia referencinės rekonstrukcijos gestą, per kurį reikšminga tampa teksto paviršiaus sandara. Turint omenyje, kad čia pasakojama apie „blogus žmones“, galima įvertinti, *kaip* tai daroma, ką šiuo atveju reiškia „blogas žmogus“. Tada pastebime, kad „blogi žmonės“ priešinami „žmonėms“ (šiuos jie *ėda*) ir tuo pačiu tam tikrai simbolinei moralumo terpei, etniniam krikščioniškos moralės variantui (kurio nesilaikydami *nesigėdi*). Tad, viena vertus, krikščioniškumas čia tapatinamas su „gerumu“ ir „žmogiškumu“ apskritai, kita vertus, suprantant pasakojimą rekonstruojami „blogi žmonės“, kurie atsiejami nuo „žmogiškumo“. Matome, kad taip atsiveria savotiška galimybių erdvė, kai „blogi žmonės“ tampa tokiu laipsniu *kiti*, kad net nebėra „žmonės“. Taip atsiskleidžia teksto paviršiaus takumas, kuris, kaip aiškiai matyti, leidžia jungti

pasakojamojo diskurso aprėptyje rekonstruojamus „blogus žmones“ su nepaprastomis figūromis *pabaisos*, *šungalviai*, kurios tarsi pasiūlomos kaip „nežmogiškumo“ variantas. Žinoma, mes čia pateikėme pernelyg vienakryptį proceso vaizdą, nes iš tiesų „blogi žmonės“ rekonstruojami jau pradėjus nuo *pabaisų-šungalvių* alegorizacijos. Bet būtent tai rodo, koku būdu teksto paviršius nėra neutraliai duotas savaime, bet randasi, formuojasi per supratimą: galime suvokti *pabaisas* kaip „blogų žmonių“ alegoriją, bet įdomiausia, kad pasirinkę šį taką galiausiai atsiduriame prie „blogų žmonių“ kaip „nežmonių“, taigi prie tų pačių *pabaisų* „nežmogiškumo“.

Panašu, jog atsiejant „blogus žmones“ ir apskritai „žmones“ atveriamas *galimybės* yra esminis dėmuo, nors semiotikoje labiau įprasta kelti iš anksto apibrėžtų pirminių ar antrinių duotybių klausimą²⁹⁰. Mat galimybės, kai nebegalima kliautis išankstiniu reikšmių apibrėžtumu – jei „blogas žmogus“ nėra „žmogus“, tai ką reiškia šitoks pasakymas? – yra savotiškas energijos išlaisvinimas. Apsukant į galimybės vedantį ratą nuo *pabaisų* kaip alegorinių „blogų žmonių“ iki „blogų žmonių“ kaip „nežmonių“, taigi galbūt *pabaisų* neperkeltine to žodžio reikšme, tarytum kaupiamas būtent *pabaisų-šungalvių* intensyvumas, kuris leidžia perkelti šiuos „pramanytus“ veikėjus į pasakojamojo diskurso referencinę struktūrą ir pakeisti jų modalinį atspalvį. Modaliniu atspalviu čia vadiname tas pagavos kvalifikacijas, kurios nustato laikyseną pagaunamų dėmenų atžvilgiu: ar jie priimtini rimtai, ar labiau juokais, ar juose ieškoti realybės reprezentacijų, ar tai veikia emocinės ar pasijinės iškrovos, ir taip toliau. Šiuo atveju *pabaisos geležiniais nagais*, *šungalviai* iš pradžių, žiūrint alegoriškai, galėtų atrodyti labiau kaip būdvardžiai nei kaip daiktavardžiai, t. y. labiau retoriškai kryptingi apibūdinimai nei esiniai. Modaliniu požiūriu tai reikštų, jog šios figūros suprastinos tik netiesiogiai, išlaikant distanciją ir abejonę jų realumu ir diskvalifikuojant jas epistemiškai ta prasme, kad jos laikomos savaime

²⁹⁰ Pavyzdžiui, tai rodo diskusijos dėl *skaidytumo* ir *tolydumo* pirmenybės ar suderinamumo, dėl *kūniškumo* ir suvokiamumo protu ryšių ir pan.

neteikiančiomis jokios prasmės, tik papildančiomis, kas formuluojama kitais būdais. Tuo tarpu pašalinus „blogų žmonių“ „žmogiškumą“ ir atvėrus jų neapibrėžtumą, su jais susijusios *pabaisos-šungalviai* pasirodo įmanomos kaip figūros, ne vien kaip apibūdinimai. Tokiu būdu „blogų žmonių“ vaizdinys-aktantas tampa pajėgus prisijungti *pabaisų-šungalvių* moralinį krūvį, t. y. patį substantyvuoatą „baisumą“, kurį *pabaisa* įkūnija kiek abstrakčiai, o *šungalviai* sukonkretina. Apskritai šią dinamiką veikiausiai reikėtų laikyti būdu, kuriuo, kaip minėjome prieš tai, nepaprastų figūrų plotmė pajungiama, panaudojama pasakojamojo diskurso intensyvumui padidinti: kuo mažiau apribotos tampa aktanto „blogi žmonės“ naratyvinės-izotopinės kvalifikacijos, tuo daugiau jis gali suaktyvinti ir perimti *pabaisų-šungalvių*, kaip figūrų, moralines kvalifikacijas. Tai tarsi poetinis aksiologizacijos mechanizmas, kai ji vyksta ne tiesiogiai, remiantis, tarkime, istorine atmintimi ir aksiologizuojant pasakojamąjį laikmetį per jo reikšminę (re)organizaciją („Strazdas gyveno laikais, kai *mūsų* žmonės engė *kiti*“), bet apdorojant ir į aksiologizaciją įtraukiant iš pažiūros visai nesusijusių sričių teikiamus prasmės išteklius („Strazdas gyveno laikais, kai (*mūsų*) žmonės engė *pabaisos*“). Taigi tekste per pasakojamąjį diskursą vyksta ne tiesiog reikšmės konstravimas, o semiotinės kompetencijos konstravimas – šiuo atveju tai kompetencija, kuri laiduoja pasakiškos (*pabaisų* ir kt.) ir referencinės („istorinės“, Strazdo ir kt.) galvosenų bendramatiškumą. Tekstas teikia ne kokias nors apibrėžtas reikšmines konstrukcijas, bet veikiau „moko“ skaitytoją konstruoti reikšmę.

Vis dėlto net ir galimybiškumo atvertis nepašalina esminio skirtumo tarp pasakojamojo diskurso ir nepaprastų figūrų, kurių kontūrus čia siekiame išryškinti. Net jeigu pasakojamasis diskursas atsiveria galimybiškumui ir maksimaliai „pritraukia“ figūras, perima joms potencialias įkrovas, pats jam būdingas apykaitos principas yra kitoks nei nepaprastų figūrų įsteigiama vizualinė įsivaizduojamybė. Taigi *Pėdose* ir *Strazde* gana aiškiai susiduriame su prasme kaip „kryptimi“, „nukreiptumu“, ir tų krypčių čia veikia bent dvi. Jau galime jas apibendrinti.

Viena vertus, tai pasakojamasis diskursas, jungiantis referencinį išankstinį žinojimą su figūrų pasakiškomis, moralinėmis ir kt. įkrovomis. *Žinojimą* čia suprantame kaip buvimą-pasaulyje sąlygojantį patirties modalumą, susijusį su žiniomis (pvz., „(aš žinau), kad Strazdas – ryški XVIII-XIX a. asmenybė“, „Strazdas atlieka svarbų vaidmenį lietuvių literatūros istorijoje ir folklоре“ ir kt.), įsitikinimais („Strazdas – svarbi figūra“, „Lietuvių literatūros istorija – reikšminga mano tapatybės dalis“ ir kt.), kasdienybės projektais („Skaitydamas *Strazdą* sugyvinu man svarbią istoriją“, „*Strazdas* – reikšmingas įvykis (lietuvių) literatūros istorijoje ir aš jame dalyvauju“ ir kt.), taigi gana plačiai, bet ne kaip visišką abstrakciją, kuri reikštų apskritai bet kokią atminties dalyvavimą skaitymo procese²⁹¹. Tai bus svarbu ir lyginant šį pasakojamąjį diskursą su nepaprastų figūrų autonomine reikštimi, o dabar galima pastebėti, kad toks išankstinis žinojimas skiriasi ir nuo toms figūroms būdingų įkrovų, kurias pasakojamasis diskursas sėkmingai prisijungia. *Pabaisoms-šungalviams* ar *Moters Akims* būdinga moralinė įkrova, jų pasakiškumas nėra žinojimas nei žinių, nei įsitikinimo, nei projektų požiūriu: tautologiškai tušti būtų pasakymai „(aš žinau, kad) pabaisos – baisios“, „pabaisos iš tiesų baisios“ ar „pabaisos – tai būtybės, kurios man sukelia baimės jausmą“. Jeigu lygintume išankstinį žinojimą ir šias įkrovas pagal modalinius matmenis, tai pirmasis priklausytų kognityviniam, o antrosios veikiau potestyviniam²⁹², kaip savotiškas „galėjimas bjaurėtis“, „galėjimas žavėtis“, „galėjimas abstulbti“ ar kt., sužadinamas ne referenciškai, bet gyvybinės jėgos plotmėje. Taigi tekstas multimodalus: siedami referencines duotybes (XVIII–XIX a. Lietuva, žmonės, lietuviai, valstiečiai, jų skriaudikai) ir įsivaizduojamybės išteklius (pabaisos šunų galvomis) vienu metu įdarbina bent dvi kultūrinės kompetencijas, istorinę „nuovoką“ ir ją vitalizuojantį

²⁹¹ Apie tikėjimo (įsitikinimų) sąsają su žinojimu žr. A. J. Greimas, „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, vertė R. Pavilionis, *Baltos lankos*, Nr. 12, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 12–33.

²⁹² Šį terminą perėmėme iš J. Fontanille, „Maximes et aphorismes dans *Feuillets d'Hypnos*“, *L'information Grammaticale*, Nr. 45, 1990, p. 34–42, prieiga internetu: <http://www.persee.fr/doc/AsPDF/igram_0222-9838_1990_num_45_1_1953.pdf>.

impulsą („Strazdo žmonių skriaudikai – tikri pabaisos, išsigimėliai“). Iš esmės tai taikytina visoms mūsų minėtoms ir neminėtomis nepaprastoms figūroms, netgi iš pažiūros gana neutraliam *vėžiui*, kuris, *prisidengęs skydu*, tampa panašus į žmogišką „karį“, taigi peržengia ribą tarp gamtos ir žmonių savo „paslaptینگumu“, kuris taip pat potestytviai vitališkas²⁹³. O bene ryškiausias ir įspūdingiausias šiuo atveju – pats Strazdas, kartu Antanas Drazdauskas ir *Paukštis*, *kentauras*, o taip pat *Amžina paslaptis*, *Didžioji būtis* ir kt. Įdomu kad, kaip anksčiau pastebėjome, šios kompetencijos derinamos per moralizavimą ir aksiologizavimą referencinio reikšties būdo naudai (*pabaisos* yra „baisios“, nes kenkia Strazdo gyvenamo laikmečio žmonėms, Strazdas „teisus“, nes atstovauja amžinybei ir būčiai). Beje, tai rodo, kad bent jau šiuo atveju nežinia kaip reikėtų kalbėti apie Gedos eilių mitologiškumą: tai vis tik istorinės eilės, kuriose į istoriją žvelgiama per fantastikos / fantazijos prizmę, tiksliau – istorinės vaizduotės / fantazijos poezija, pakylėjanti maironiškus „milžinų kapus“ į kitą kokybinį lygmenį. Bene ryškiausias požymis čia – scheminė ir referentiška moralinė / aksiologinė lokalizacija²⁹⁴, pasireiškianti aiškiomis dichotomijomis (praeitis vs dabartis, savi vs svetimi) ir nesudaranti sąlygų formuotis tai plotmei, kur spręstųsi ištis mitiniai konfliktai, vyktų mitokūra kaip, pavyzdžiui, Williamo Blake'o, J. R. R. Tolkienuose ar Barthes'o nagrinėtuose įvairiuose kultūros reiškiniuose²⁹⁵. Tad neabejojame G.

²⁹³ Savo nuotaika šį paslaptینگumą ataidi jau vienos pirmųjų to eilėraščio eilučių: *Rudosios nendrės*, / *Kvepiančios protėvių kūnais*. S. Geda, *Pėdos*, op. cit., p. 7.

²⁹⁴ Aiškūs jos požymiai išryškėjo aptariant 1-ą ir 3-ią semioidiolektinius formantus.

²⁹⁵ Kalbant apie modernios-postmodernios kultūros areale kuriamas mitologijas, kurias nagrinėjo Barthes'as, Gedos Strazdą, Žmogų-Paukštį būtų galima palyginti ir su amerikiečių animatoriaus Alexo Totho 1967 m. (taigi tuo pat metu) sukurtu Žmogumi-paukščiu (*Birdman*). Tokia šiek tiek stebinanti analogija ir jos peršamas palyginimas savaime iškalbingi. Taigi, Strazdas iš anksto lokalizuotas istoriškai, etniškai, nacionaliai ir biografiškai, visa jo antgamtiškumo raiška sukontroliuojama šiais referenciniais rėmais. Pavyzdžiui, Paukštis jis yra tiek, kiek tai susiję su Drazdausko pavarde ir folkloriniu vardu bei poezija (eil. „Strazdas“), nes jeigu jis skrenda, tai visada *virš Lietuvos*, o ne tiesiog šen ar ten, į Rygą ar į Vilnių, t. y. ne į „realias“ vietas, kuriose pasirodęs Žmogus-Paukštis būtų ištis „nežemiškas“ ar „daugiau nei žmogiškas“ nutikimas. Kitaip sakant, *Strazdas* – tai istorinės vaizdinijos interpretacija ir gal netgi savotiška politiškumo utopija (žr. baigiamąsias pastabas III-io formanto aptarime), kuri nesteigia ar nepapildo savo mitologinio pasaulio. Tuo tarpu Totho *Birdmanas* įsijungė į tuo metu jau gyvavusį taip vadinamų superherojų mitinį pasaulį ir savo antgamtiškumą įkūnija tiesiogiai: Žmogus-paukštis – tai žmogus, turintis sparnus, ir saulės dievo Ra apdovanotas galia iš savo kumščių leisti fiziškai paveikius saulės spindulius bei kurti apsauginius spindulių skydus; šias galias jam reikia vis atnaujinti būnant saulės šviesoje; jis dirba slaptai vyriausybinei agentūrai,

Notrimaitės nagrinėtų mitologinių temų, motyvų, įvaizdžių svarba²⁹⁶, bet tokie elementai nebūtinai konstituoją mitą. Galbūt Notrimaitės atskleidžiamą *mitologinimą* reikėtų laikyti anksčiau aptarto *rezonanso* aprėpties išplėtimu, skiriant jį nuo *mitokūros*, kurios požymius įžvelgėme savitame *poeto-Lietuvos santykio* pavidale (žr. 3-ią formantą).

Kita vertus, tai atskira nepaprastų figūrų plotmė, kuri prieinama ne diskursyviai, o per įsivaizdavimą. *Danguje augančios, besiplečiančios, šviečiančios Moters Akys, skydu prisidengęs vėžys, kuprotos pabaisos geležiniais nagais, Strazdas-Žmogus-Paukštis* – jau matėme, kad visos šios figūros atsietos nuo įprastinio substantyvumo, taigi negali būti sukontroliuojamos išankstiniu žinojimu ir referenciškumu. Kokia nors *pabaisa* gali turėti ir gyvūnišką pavidalą (kaip kad Loch Neso pabaisa), ir žmogišką (kaip kad Pabaisa pasakoje *Gražuolė ir pabaisa*), ir mitinį (kaip kad Medūza Gorgonė ar chimera), ir pasakišką (kaip slibinas ar kt.), ir daugybę kitų, sunkiai įvardijamų ar apskritai neįvardijamų (kaip kokia nors išskydusi plazminė būtybė mokslinės fantastikos istorijose ar Howardo Phillipso Lovecrafto nenusakomi siaubūnai²⁹⁷) t. t. Bet net jeigu kuri nors nepaprasta figūra turėtų visuotinai priimtą pavidalą, jei, tarkime, *Strazdas* (personažas) turėtų visuotinai paplitusias iliustracijas, kaip Šerlokas Holmsas ilgą laiką turėjo visuotinį vidutinio amžiaus vyro su medžiokline veltine skrybėle ir pypke įvaizdį²⁹⁸, tai nebūtų tas pats kas išankstinis *žinojimas*. Mat net ir tokiu atveju daugiausia, ką galima pasakyti, – tai „taip yra“, bet toks santykis nesusijęs nei su žiniomis, nei

kovojančiai su nusikaltėliais. Taigi jis mitologiškas pačiu savo egzistavimo būdu, nes iš tiesų atsiduria tarp dviejų, žmonių ir galingesnių būtybių pasaulių, o antgamtiškumą perteikia savo kvalifikacijomis ir kompetencijomis (čia, beje, perimami kai kurie senųjų mitologijų turiniai: egiptiečių dievas Ra buvo siejamas su sakalu arba ereliu, graikų milžino Antėjo, Gajos (Žemės) sūnaus, galia priklausė nuo buvimo ant žemės). Taigi matome, kad už stebinančio paviršinio sutapimo slypi esminiai skirtumai, kurie neleidžia Strazdo ir kitų nepaprastų figūrų Gedos kūryboje laikyti mitokūros apraiškomis.

²⁹⁶ G. Notrimaitė, *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*, op. cit.

²⁹⁷ Apie šiuos esinius ir galimą jų filosofinę reikšmę žr. G. Harman, *Weird Realism: Lovecraft and Philosophy*, op. cit.

²⁹⁸ Pavyzdžiu iš paties Gedos kūrybos galėtų būti knygoje *Žydinti slyva snaigyno ežere* esanti eilutė „Žalias milžinas lipa“, kurią galima intertekstiškai sieti su Čiurlionio paveikslu „Diena“ ir jame „į kadra“ lipančia žalia būtybe.

su įsitikinimais, nei su kasdienybės projektavimu. Arba, turint po ranka kelis variantus, galima ginčytis, kuris iš jų „teisingesnis“, bet iš tiesų tokiam ginčui nors „įrodyti“ įmanoma tik priverčiant *įsivaizduoti kitaip*.

Kitaip sakant, čia galime kalbėti tik apie įsivaizdavimo įpročius – nepaprastos figūros savaiminės objektinės būties neturi, jos yra tiek, kiek yra įsivaizduojamos, priskiriant, daugiau ar mažiau pastoviai, joms tam tikras ypatybes. Kita vertus, jos vis dėlto duotos kaip plotmė, į kurią reikia įsijungti ir kuri lemia savitą prasmės efektą viso teksto atžvilgiu. Jeigu, užuot žvelgę referenciškai, kaip į moralinės įkrovos vietą, priimame nepaprastą figūrą kaip įsivaizdavimo reikalaujantį darinį, matome, kad ji savo ruožtu daro poveikį kitiems teksto elementams. Tas poveikis – tarsi išcentrinis „dvelksmas“, kai nepaprastos figūros įsivaizdavimas ir kitus teksto elementus – figūras, veiksmus, ypatybes, įvykius ir kt. – padengia nepaprastumo, oniriškumo aura. Dar kartą grįžkime prie Strazdo-Žmogaus-Paukščio pavyzdžio, pirmoje poemos dalyje „Suartėjimas“, kurioje tam tikra prasme vyksta pats šios nepaprastos figūros „gimimas“:

Kai Drazdauskas iš po medžių
Kartą rinko uogeles,
Tai žiūrėjo tartum magas
Į gamtos akis žalias.

[...]

Ir Drazdauskas pasiryžo –
Didelė gamta tylėjo, –
Kai Žmogus į Paukštį grįžo,
Paukštis gi – į Žmogų ėjo.

[...]

Kai dabar Drazdauskas traukė –
Pusė paukščio ir žmogaus –

Buvo – tarsi koks kentauras,
Žmogų – paukštį žemė jautė.²⁹⁹

Ėmus įsivaizduoti Žmogų-Paukštį, pasirodanti antrame citatos posme, keičiasi ir kitų esinių statusas. Pavyzdžiui, jeigu jau priimame Žmogų-Paukštį, „pusę paukščio ir žmogaus“, kaip *tarsi-kūnq*, tai ir pirmame posme minimos *gamtos akys* tampa galimai ne tik Antano Strazdo poezijos gamtinių motyvų alegorija, bet kito tarsi-kūno dalimi, t. y. „tikromis“ *gamtos akimis*. Atitinkamai ir pati situacija, „Drazdauskas renka uogeles“, tampa „tikra“ situacija. Taigi, „Drazdauskas renka uogas ir išvysta gamtos akis, tada pavirsta Strazdu-Žmogumi-Paukščiu“: matome, koku mastu pagrįstas anksčiau siūlytas palyginimas su animaciniu personažu Birdman – savo elementarumu tokia situacija išties analogiška situacijai dievo Ra ypatingomis galiomis apdovanoto žmogaus, pavirtusio Žmogumi-Paukščiu³⁰⁰. Vis dėlto šias dvi būtybes skiria esminis neatitikimas: Birdmanas veikia mitiniame reikšmių universume, kur vadinamieji superherojai kovoja su superpiktadariais, gelbėja pasaulį nuo katastrofų, daugiau ar mažiau konfliktiškai gyvena „paprastų žmonių“ visuomenėje ir kt.; tuo tarpu Strazdas-Žmogus-Paukštis, kaip ir kitos gediškos nepaprastos figūros, tokio reikšmių universumo „po kojomis“ neturi.

Vietoj to jis nuolat atspindi vertes, kurias galėtume pavadinti *intencinėmis* ta prasme, kad jomis paties teksto rėmuose vienareikšmiškai interpretuojamas, utopiškai reprezentuojamas anksčiau aptartas referencinis matmuo. Taigi, Strazdas-Žmogus-Paukštis – tai žmogaus ir gamtos jungtis („Suartėjimas“), etnografinio nacionalinės kultūros vaizdinio amžinumo reprezentacija („Žemės arimas“), visuomenės masių gyvybingumo garantas („Karčiama“), krikščioniškojo, pirmapradžio vyriškumo įsikūnijimas („Moteris“), religinio, dieviško teisingumo atstovas („Rauda“), nacionalinės

²⁹⁹ S. Geda, *Strazdas*, op. cit., 7, 8, 9.

³⁰⁰ Animacinė kokybė apskritai būdinga ankstyvajai Gedos kūrybai, kuri kupina staigių judesių, vaizdo transformacijų, epinių „momentų“, ir apskritai linksta į viso akiračio, tiek įvairių esinių, tiek ir sąvokų, pojūčių, jausmų, minčių, kultūros reiškinių objektinimą regimuoju veikiančių „nuostabių“ būtybių pavidalu. Daugiau apie tai žr. P. Jevsejevas, „Sigito Gedos *Pėdos* – idiolektinio aprašymo bandymai“, *Colloquia*, Nr. 34, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 99–121.

lemties pranašas („Erdvių atsidarymas“), nacionalinės skriaudos įsikūnijimas („Tardymas“, „Smurtas“, „Maišas“, „Šungalviai“). Tokio vertybinio nuspalvinimo iš esmės siekiama komentuojant ir sugestijuojant įsivaizduojamąjį Strazdo pavidalą. Pavyzdžiui, „Suartėjime“: *Buvo – tarsi koks kentauras, / Žmogų – paukštį žemė jautė.*; „Žemės arime“: *Iškėtojęs sparnus, / Strazdas Lietuvą aria. [...] Lietuva – ji visa – / Dideliam jo šešėly. // Spurda, lekia gyvybė, / Eidama spirale. / Viršum jos – begalybė, / O kentauras – šalia.*; „Karčiamoje“: *Gaivalingos jėgos siaučia, / Siaučia žemė ir dangus, / Čia užvaldo žmogų paukštis, / Čia prasimuša žmogus, – / Oplia-oplia.*; „Raudoje“: *Jo didžiulė galva, Ažuolynai ir debesys – / Kaip danguje deganti / Dieviškoji spalva. [...] Švietė paukšty kažkas / Begalinis – raudonas.* Ir taip toliau. Išdėsčius šiuos Strazdo pavidalus vieną po kito, paeiliui, matyti, kad jis nuolat kinta priklausomai nuo atspindimų verčių. Mūsų supratimu, tai rodo visų pirma įsivaizduojamojo tarsi-kūno permainomumą, kuriuo šiuo atveju pasinaudoja utopines verčių reprezentacijas formuluojantis intencijos subjektas. Tokios pat permainomos yra ir kitos nepaprastos figūros: pavyzdžiui, *Moters Akys* iš pradžių pasirodo kaip *gėlės*, vėliau – *Kaip didžiulės plaštakės*, tuo pat metu *augdamos, plėsdamosi* ir pan.

Taigi matome susiduriant dvi prasmines kryptis – moralizuojamo referenciško žinojimo ir vertybines konstrukcijas atspindinčių nepaprastų figūrų. Abejojame, ar vaisingi būtų mėginimai kaip nors vienareikšmiškai nustatyti jų tarpusavio santykį: ar tai priešingos kryptys, ar jos lygiagrečios, ar persipina... Mat tam visų pirma reikėtų turėti aiškų pagrindą, kuriuo, pavyzdžiui, galėtume priešinti žinojimą ir įsivaizdavimą ne tradiciniais filosofiniais, o semiotiniais pagrindais. Tad dabar turime pasitenkinti atskirdami šias kryptis vien galėtinai intuityvaus atpažinimo pagrindu, bet neįvardydami jų tarpusavio santykio. Galbūt tai susiję ir su tuo, kad bet koks žinojimo-įsivaizdavimo santykis priklauso ir nuo skaitytojo: vienam vertingiausias ir prasmingiausias gali atrodyti nacionalinės istorijos simbolių moralizavimas, kitam – nepaprastų figūrų intensyvumas, trečiam – būdas šiuos aspektus derinti, ir kt. Šio darbo rėmuose pakaks pastebėti, kad tekstas

apskritai gali būti sudarytas remiantis nebendramačiais modalumais ir medialumais ar galiomis, ir tai sudaro dalį skaitymo iššūkio ir intrigos.

Šio semioidiolektinio formanto aptarimo rėmuose jau esame nuo pradžių pasirinkę teikti pirmenybę antrajam, įsivaizdavimo dėmeniui, per kurį ir steigiasi nepaprastos figūros. Dabar galime pažymėti, kad šis prasmės principas tampa pagrindinis ir kone maksimaliai įgyvendinamas *26 rudens ir vasaros giesmėse*. Jose beveik visai pašalinamas bet koks referenciškumas³⁰¹, teksto paviršius ištisai, praktiškai be jokių įtrūkių formuojamas panaudojant nepaprastoms figūroms būdingą metamorfiką ir projektuojant į jas skirtingas vertes. Kitaip sakant, *26 giesmės* – tai kone eksperimentinė onirinės nepaprastų figūrų plotmės eksplikacija, atsiribojus nuo bet kokių išankstinių apribojimų. Mūsų supratimu, būtent onirinis permainingumas paaiškina, kodėl per visą šią knygą praktiškai nesusidaro nė viena stabili situacija: taip yra todėl, kad čia gausūs esiniai, jų savybės, kalbančiojo apraiškos yra iš esmės nesubstantyvūs, t. y. neturi jokių įprastų tarpusavio ryšių. Tad visos formuluotės čia – tai gairės jau ištisiniui įsivaizdavimo vyksmui.

Leksiniu požiūriu šiame vyksme jungiasi du pagrindiniai prasmių telkiniai, kuriuos apibendrinami kaip vertes galėtume pavadinti „gamtiskumu“ ir „dvasingumu“. Pirmasis telkinys gana akivaizdus, tad pakaks paminėti keletą pavyzdžių: *dangus, laukai, karvelis, dilgėlynas, žiedas, upės, jūros, marios, nendrės, žvaigždė, hiacintas, kalnai, žliogė, kregždės, qžuolas, miškeliai, giraitė, rupūžė, smėlis, ajerai, vilkai, garnys, jovarai, akmenys, eglės, vėžlys, varnos, dagys, sakalas, ledynas, tulpė, švendrai*, ir taip toliau. Antrajam, „dvasingumo“ telkiniui galėtume priskirti tokias leksemas, frazes, formuluotes: *giesmė, mirtis, spindėjimas, siela, toluma, vėlė, ji viską žino, dievai, aukštybės, dvasia, regėti, šešėlis, ugnies bedugnė, naktis, balsas, jėga kažkokia, lenktis (gesto reikšmė), pragarmė, vardas negirdėtas, kažkas, sapnas, sapno taurė, tėvas, mergelė, ovalas, karūna, vainikavimas, šėtono šmėklos, senoliai, moteris, paslaptis, ūksmė, ūksmėtas, prarajos, viešpats,*

³⁰¹ Iš jo iš esmės lieka tik efemeriškos nuorodos į Dantės *Pragarą* ir Boscho kūrybą.

atnešti žodį, seserys ir broliai, tėviškė, pramotė, senovė, protėviai, burna, Marija, balti šešėliai, aureolė moterų, dausos, plastėjimas, ūkas, pulsavimas, erdvė, pasaulis visas – sukurtas, švytinti dvasia, begalybė, psalmės Dovydo, kreipiniai į sielą, mirtį, dangų, seserį, Roma, Niekas, Ieva, Judas, Acheronas, paskutinis teismas, haruspex, šviesa, Romulas su Remu, apvaizdos tėvas, Ugnis, tyla, Adomas ir Ieva, Didona, Kristaus galva, su kaukolėm skanduojanti minia, bedugnė, tomos, žemė... Matome, kad jame maišosi gana įvairios kilmės lekšemos, bet visos jos vartojamos panašia mistine maniera.

Vis dėlto pats toks atskyrimas – labai sąlygiškas, nes 26 *giesmių* branduolį sudaro šių sandų jungtis, kurioje ta pati leksema ar kitas vienetas gali keisti poziciją arba, dar dažniau, neturėti vienos pozicijos. Pavyzdžiui, koks nors *šviesus paparčių sniegas* (26g, 52) aiškiai persmelkia abu prasmių telkinius, nes kuria partikuliarų įspūdį iš gamtinių bendrybių: taip sniegui paparčiuose suteikiama netgi ne tiek ypatinga svarba, kiek apskritai esamybė, kurios įprastasis figūratyvumas nepripažįsta. Mat tai nėra tiesiog sniegas paparčiuose, bet *paparčių sniegas*, taigi savotiškas įspūdžio-virsmas-esiniu, kitaip sakant, fiksuotas įsivaizdavimas. Bet čia fiksuojamas jis yra tik tiek, kiek turi „dvasinę“ prasmę: *šviesus paparčių / sniegas – / aptemęs* – „Šviesus, bet aptemęs“ – tai savotiškas įvykis, kurio atžvilgiu *šviesus paparčių sniegas* jau turi būti esamas (kad galėtų „aptemti“). Toks įvykis įmanomas tik ypatybei *šviesus* virstant esmės dėmeniu: *aptemimas* gali kažką reikšti tik jei *paparčių sniegas* iš esmės *šviesus*, taigi čia netiesiogiai fiksuotas ypatybės-virsmas-esme. Kaip šio įvykio paaiškinimas (po brūkšnio) teikiama situacija: *laiko žemę / ugniabalsis Niekas...* Taigi pati tiesiogiskiausia formuluotė, tokia, pagal kurią jau neįmanoma atsekti jokio virsmo (iš įspūdžio į esinį ar iš ypatybės į esmę), yra išbaigta nepaprasta figūra, *žemę laikantis ugniabalsis Niekas*. Matome, kad 26 *giesmės* iš tiesų tarsi eksplikuoja nepaprastų figūrų atsiradimą, atskleidžia platesnes jų plotmės galimybes ir pačių figūrinių darinių kulminacinį pobūdį.

Iš esmės toks nevaržomas judėjimas būdingas visam tekstui, tad teikiant pavyzdžius galima jį cituoti ištisai:

Į rudenį, kai spanguolės nunokę
kemsynų saulėj pradeda almėt,
raudoklių lapai, o šermukšnių uogos
dumšlėtą dievo kaukę nusimes,

nes spindintys orakulų drabužiai
neatperka paparčio vienumos:
mirties – akis yra, šviesos – rupūžė,
h a r u s p e x verkia, avižuolė budi,
kregždė – lenktų sparnų
ir tolumos yra balandis,
mažylio vanago (žievių
putotos sielos!), gal
aš miriau, – oželis,
nendrių mekas, žalių
dangaus meldynų gaisas
ir šešėlis (jazmino
plokštė sergi leliją –
mano sapno avį, vėlę...),³⁰²

Čia dar aiškiau atsiskleidžia, pirma, „gamtinių-dvasinių“ prasmių vyravimas, antra, jų tapsmas vertėmis. Pirmo aspekto galbūt net nereikia išsamiai komentuoti – iš pačių cituotų posmų matyti, kad čia praktiškai nėra jokio skirtumo tarp „gamtiška“ ir „dvasiška“. Tai galėtų padėti paaiškinti antras aspektas. Jį galima suformuluoti kaip klausimą: kokių būdu čia formuojasi vertės? Ieškant atsakymo nagrinėti pavienės teksto paviršiaus dėmenų tarpusavio santykių konfigūracijas galėtų būti atskiros darbo uždavinys, nes tie santykiai čia be perstojo įvairuoja ir įgyja skirtingus pavidalus. Vietoj to galime pasinaudoti paties abiem, „rudens“ ir „vasaros“ ciklams bendro pavadinimo siūloma užuomina apie *giesmes* ir atsižvelgti į tai, kas juose

³⁰² S. Geda, 26 *rudens ir vasaros giesmės*, op. cit., p. 53.

abiejuose kartojasi – į nepastovią metriką, ritmiką ir reikšmės atspalvių moduliacijas.

Visi šie požymiai nulemia tekstui būdingą aleatoriškumą. Pavyzdžiui, cituotame pavyzdyje matyti, kaip teksto sklaidą užtikrina žaismas atsitiktinai įvedant reikšmines apibrėžtis, bet nesiekiant jų išlaikyti, o taip pat derinant kelias apibrėžtis tarpusavyje. Tad pradedama nuo uogų ir žolinių augalų (raudoklė), kartu įvedamas religinis motyvas (dievo kaukė), uogos pradingsta iš akiračio, pratęsiami augalų ir šventybės motyvai (papartis, avižuolė; orakulai, haruspex), tada staiga pereinama prie paukščių (kregždė, balandis) ir įvedamas „aš“ motyvas („gal aš miriau“), tada iš akiračio vėl pradingsta paukščiai, po jų – augalai, išlieka šventumo ir „aš“ motyvai, taip pat į akiratį įvedamos gėlės (jazminas, lelija, kitam posme – orchidėjos, rugiagėlė). Vieni motyvai iškyla vos kelioms eilutėms, kiti užsilaiko per kelis posmus, bet visi jie vystomi vien analogiškai, be jokių eksplcitinių sąsajų: spanguolės :: šermukšnių uogos; dievo kaukė :: orakulų drabužiai :: haruspex :: žievių sielos :: vėlė; raudoklių lapai :: papartis :: avižuolė :: nendrės :: meldynai ir pan.

Toks permainingumas – kalbos srauto požymis. O šiuo atveju kalbos srautas savitas tuo, kad inherentiškai susijęs su įsivaizdavimu. Kitaip sakant, *giesmė* čia irgi yra „nepaprasta figūra“, tiksliau, įsivaizduojama, oniriška antropologinė konfigūracija, kurią mėginama įsteigti 26-iais „ėjimais“. Tai reiškia, kad anksčiau įsivaizdavimas turėjo gana aiškiai apibrėžtą topiką, nesubstantyvius esinius (Strazdas-Žmogus-Paukštis ar kokie nors ežeruose šviečiantys seniausieji gyvūnai), o 26 *giesmėse* įsivaizdavimo reikalauja pats kalbėjimas, t. y. teksto plėtojimasis, kaip savotiška *tarsi-lyrika*, kurioje neduotas nei taip vadinamas lyrinis subjektas, nei jo patiriama situacija, nei to patyrimo perspektyva, nei iš jo daromos išvados, bet visus šiuos dėmenis reikia įsivaizduoti. Tuo tarpu „maitinant“ įsivaizdavimą pasirinktais „gamtiškumo“ ir „dvasingumo“ prasmių ištekliais gimsta patys netikėčiausi įvaizdžiai, kuriuos apskritai turbūt reikėtų laikyti į tradiciją orientuota inovacija, t. y. permaina lietuvių poezijos tradicijoje, kurioje gamta ir šventybė svarbūs nuo pat jos ištakų, bet į abu šiuos dalykus lig tol buvo žiūrima veikiau substantyviai, kaip į

įprastus, atpažįstamus patirties akiračius, ir / arba simboliškai, kaip į aiškiai organizuotas verčių hierarchijas.

Baigiant įdomu pastebėti, kad 26 *giesmės* – tai pats gryniausias bandymas atverti nepaprasto figūratyvumo plotmę Gedos kūryboje. Vėlesniuose kūriniuose įsivaizdavimas neabejotinai išlieka vienu iš svarbiausių dėmenų, bet pasikeičia jo statusas. Galima sakyti, kad einant nuo *Pėdų* ir *Strazdo* per 26 *rudens ir vasaros giesmes* iki vėlesnių kūrinių įvyksta savotiška sintezė. *Pėdose* ir *Strazde* nepaprastos figūros įvedamos išorinių referencinių apibrėžčių rėmuose: tai visų pirma istorinės atminties ir vaizdinijos traktuotė fantazijos pagrindu. 26 *giesmėse* tų išorinių apibrėžčių atsisakoma ir pasikliaujama referencinio rišlumo nesukaustytais prasmių masyvais, kuriuos įvardijome kaip „gamtiškumą“ ir „dvasingumą“: tai leidžia nepaprastam figūratyvumui ir fantazijai persmelkti visą tekstą ir paversti jo skaitymą grynu oniriniu vaizduotės nuotykiu. O štai vėlesniuose kūriniuose iš dalies grįžtama prie referenciškumo, iš dalies – išlaikomas išankstinio rišlumo atsisakymo ir vaizduotės žaismo principas. Mūsų supratimu, tai įvyksta įvedus asmeninės patirties matmenį, kuris lig tol buvo arba paliktas poetinio vyksmo nuošalyje (pavyzdžiui, keli perdėm faktiški biografiniai momentai *Pėdose*), arba „deleguotas“ kitiems tekstams (epigrafai 26 *giesmėse*). Tuo tarpu, pavyzdžiui, *Žydinčioje slyvoje Snaigyno ežere* pasirodo asmeninės patirties matmuo, kuris iš esmės išliks lig paskutinių Gedos rinkinių. Pavyzdžiui, „Ekologiniame eilėraštyje“:

Rembrantas ir žalia alksnių spalva
prieš velykas Lietuvoj, kuomet
reikia dažyt kiaušinius,
ežerai jau atšilę, ledas,
apačioj Lietuvos, baloj vakar
išdygo žibuoklės,
guodžiančios vargšo akį,
akį sugrįžusio veršio arba sūnaus
paklydėlio, trisdešimt metų

Matome, kad nuo pat pradžių įvyksta tas išpūdžio ir vertinimo susilieėjimas, kurį ir galima laikyti asmeniškumo požymiu: jau pirmas sakinyss „Rembrantas ir žalia alksnių spalva prieš velykas Lietuvoj“ parodo, kaip tampriai čia susipynę estetinis įgūdimas (Lietuvos kraštovaizdis primena Rembrantą), apibrėžtų siužetų nebevaržomas prisirišimas prie kolektyvinės istorinės vaizduotės (pats abstraktus „Lietuvoj“) ir jau asmeninio patyrimo akiračiui pajungtas vaizduotės judėjimas (pavyzdžiui, „Rembrantas ir alksnių spalva“ nevaržomai jungia istorinį asmenį ir išpūdį, panašiai gretinami, nepaisant įprastinių ribų, „sugrįžęs veršis“ ir „sūnus paklydėlis“ ir kt.)

Sąlygas tokiai sampynai atsirasti sudaro naujai įsteigtas patirties akiratis. *Pėdose* ir *Strazde* visada rašoma apie už patirties akiračio ribų apibrėžtus objektiškus fenomenus – Lietuvos kraštovaizdį, suobjektintus jausmus ar pojūčius, kito istorinio laiko veikėjus ir pan. 26 *giesmėse* kaip tik neliaka nieko substantyvaus ir jei ten „apie“ ką nors rašoma, tai visų pirma apie nusistovėjusius prasmių telkinius, kurie tokiu būdu, pajungus juos fantazijos vitalizmui, sugyvinami ir pajungiami naujai raiškos paradigmai. Tuo tarpu čia nebelieka perskyrų tarp išankstinio žinojimo ir išpūdžio, tarp įprastumu pagrįstų substantyvių esinių ir įsivaizdavimo: viena papildo kita kaip to paties patirties akiračio sluoksniai. Dėl to biblinis sūnus palaidūnas be jokių „pateisinimų“ gali būti lyginamas su veršiu, kartu lokalizuojamas Lietuvoje, kurios kraštovaizdis primena Rembranto paveikslus, ir taip toliau – visa ši įvairovė darni tiek, kiek patyrimo centru yra tapęs jau ne referenciškai apibrėžtas objektiškas vaizdas ar įsivaizduojamas kalbėjimas, bet istoriškai apibrėžtas asmuo, kiek jis gali būti matomas per jo paties įsivaizdavimu grįstą santykį su pasauliu. Tad asmuo tarsi tampa tuo prasmių telkiniu, kuris projektuojamas į vaizduotę. Iš čia randasi kone neišsemiama gausa įvairiausių faktinių fragmentų, nuo, pavyzdžiui, „Eilėraštyje apie griūvančią Liškiavą“,

³⁰³ S. Geda, *Žydinti slyva sniegyno ežere*, op. cit., p. 20.

vaikystės draugo Jono ir Liškiavos piliakalnio iki Krėvės ar Šagalo bei Liškiavos žydų, istorinių kataklizmų ir t. t., visus juos siejant nediferencijuotai, neskiriant kokios nors visuotinės istorijos nuo lokalių pasakojimų ar gaudų³⁰⁴.

Ką tai reiškia nepaprasto figūratyvumo atžvilgiu? Svarbiausia galbūt tai, kad čia nebelieka nei pavienių nepaprastų figūrų, nei prieigos prie jų autonominės plotmės, kuri tokiu laipsniu eksploatuota 26 *giesmėse*. Vietoj to ši įsivaizdavimu pasiekiamą plotmę tarsi „įdarbinama“, t. y. tampa priemone sužadinti įvairiausius poetinio asmens talpinamus turinius ir taip produkuoti įsivaizduojamybę nepaisant išankstinių perskyrų tarp to, kas „tikra“ ir kas „išgalvota“. Taigi išlaikomas onirinis teksto takumas, bet galima jį panaudoti siejant taip pat ir vienokią ar kitokią referencinę vertę turinčius dydžius. Pavyzdžiu galime paimti dar vieną „Ekologinio eilėraščio“ atkarpą:

[...] Skilk, alksnio žiede,
skilk, mano širdie! Skilk, mozambiškas
žiede Perkūno, kad parodytum praeitį,
mūsų vaikus, Paukščių Taką
nykioj praeities Lietuvoj,
viršum saulės, virš Strazdo,
viršum jaučių, ariančių mūsų seneliais,³⁰⁵

³⁰⁴ Toks asmeniškumo iškilimas itin įdomus mąstant apie Gedos kūrinių statusą nacionalistinės lietuvių poezijos tradicijoje. Asmeniniam patyrimui tapus pagrindiniu akiračiu, nebeįmanomas tampa beasmenis ar antasmeninis atstovavimas kolektyvui. Aišku, tai priklauso ne vien nuo poeto pasirinkimų, bet ir nuo bendrųjų istorinių permainų: būtų keista manyti, kad XX a. 7 deš. galima (paveikiai) rašyti tokią pat nacionalistinę poeziją kaip Maironio laikais. Dėl to į visus tokius dažnus Gedos kūryboje „Lietuvos“ paminėjimus reikia žiūrėti kaip į tropą ar asmeninės poetikos motyvą, o anksčiau aptariant III-ią formantą minėtas paradoksaliai išskirtinio *politinio* vaidmens suteikimas *poetui* laikytinas iliuzija, kuri veikia nepriklausomai nuo asmeninių kūrybinių sprendimų. Tuo nesiūlome nepripažinti poetams galimybės savo kūryboje angažuotis nacionalistinei pasaulėžiūrai, veikiau kvestionuojame tokių sprendimų reikšmę ta prasme, kad tiek recepcijoje, tiek pačiuose tekstuose politizuojant kūrybą ji radikaliai anonimizuojama ir iš esmės nupoetinama. Šiuo kampu dar kartą skaitydami cituotą „Ekologinį eilėraštį“ matysime, kad visa, kas jame galėtų būti politiška, kartu būtų ir visiškai stereotipiška, o tikroji poetinė galia, šiuo atveju, fantazijos varomas junglumas, peržengia nacionalizmo apribojimus. Pavyzdžiui, tokia eilutė kaip „eskimų žuvies nasruose spindi Vytauto žiedas“ nacionalizmo perspektyvoje prasmės turėtų tik dėl skubiai atpažinto „Vytauto žiedo“, bet patalpintas „eskimų žuvies nasruose“ tas žiedas aiškiai įgyja visai kitą prasmę, yra priskirtinas irealybės sričiai.

³⁰⁵ *Ibid.*

Jau pats sušukimas „skilk“ yra fantazijos impulsas, leidžiantis dar kartą jau visai kitu kampu sugrįžti prie „alksnių“, kurie eilėraščio pradžioje susiejami su Rembranto tapybos estetika. Kad čia vyksta įsivaizduojamybės produkavimas, aiškiai rodo aleatoriški perėjimai nuo „alksnio žiedo“ prie „mano širdies“ ir prie „Perkūno žiedo“, turinčio atskleisti praeitį, kurioje gyvena „mūsų vaikai“, o „jaučiai aria mūsų seneliais“ – viena vertus, taip fantazija tarsi išlydo įprastines laiko, erdvių, savumo ir egzotikos, gamtos ir mitologijos perskyras, kita vertus, ji, sakytume, priverčiama išsiduoti nežymiomis transgresijomis, praeityje gyvenančiais vaikais ir jaučių įkinkytais seneliais, taip parodant būtent tai, kad perskyrų tarp „tikra“ ir „išgalvota“ panaikinimas šiuo atveju nėra nei „išgalvota“ perkėlimas į „tikra“, nei „tikra“ perkėlimas į „išgalvota“, bet reiškia būtent kad čia *nėra* nei ko nors, kas būtų perdėm tikra, nei ko nors, kas būtų perdėm išgalvota.

IŠVADOS

Sigitas Geda (1943–2008) – vienas ryškiausių XX a. antros pusės ir XXI a. pradžios lietuvių poetų. Disertacijoje *Sigito Gedos poetinis idiolektas* siekiama atskleisti šio autoriaus poezijos savitumą, pasitelkiant semiotinę idiolekto sampratos rekonceptualizaciją.

Interpretuojant kalbotyriniuose tyrimuose pristatomą idiolektiškumo pasireiškimo situaciją semiotiniu požiūriu, daroma prielaida, kad kalbos ir jos vartojimo sąsaja su individualybe nėra vien formali, o taip pat peržengia loginės sakymo subjekto steigties rėmus. Vietoj to kalbančiojo savitumas *pasireiškia* per kalbėjimo būdą: kalbėjimo būdas nėra tik vienas iš skirtingų būdų pasakyti „tą patį“ – semiotiniu požiūriu tai buvimas, kuris atskleidžia, kaip kalbantysis supranta savo raiškos situaciją. Tai įmanoma užčiuopti tik pripažinus tą situaciją kaip prasmės situaciją: pavyzdžiui, jei tas pačias pareigas, tą patį pareigybinį elgsenos ir kalbėsenos protokolą atstovaujantis asmuo A vartoja žymiai daugiau pirmo asmens formuluočių, asmuo B – trečio asmens formuluočių, tai rodo ne tik kad esama formaliai atskirų kalbos repertuarų ir vartosenų, bet ir kad esama individualių būdų traktuoti pačias pareigas ir patį protokolą. Kitaip sakant, semiotiškai idiolektiškumas pasirodo ne kaip kokio nors individo „turimas“ kalbinis repertuaras, bet kaip jo buvimo prasmingumas. Dėl šio prasmingumo reikšmės elementų duoties neįmanoma apibrėžti remiantis vien fenomeniniu paviršiumi (semiotinės sistemos elementais): tų elementų suvokimas neatsiejamas nuo to, kas reiškiasi.

Tokia tarpinė išvada perkeliama į teksto prasmės problematikos svarstymus. Teigiama, jog poetinės kalbos savipakankamumu grįsta teksto imanencijos koncepcija taip pat pašalina iš akiračio teksto prasmingumą, nes arba orientuojasi vien į „literatūriškumą“, arba, bendresnėje semiotinėje koncepcijoje, į tekstą kaip apskritai talpyklą reikšmėms, kurios taip pat esą randasi per izoliuotus, taigi savipakankamus kalbinių elementų santykius. Tokios koncepcijos ištakose slypi neapmąstyta prielaida, esą reikšmės elementai teksto „talpykloje“ duoti neproblemiškai ir neutraliai, kaip savaime-

suprantami. Tokiu būdu visiškai apeinama supratimo problema, o kartu su ja – bet kokia savitumo problematika, kuri iškyla susiduriant su prasmės intensyvumu, t. y. su nesuprasta prasme.

Toks prasminio savitumo ir supratimo ryšys, laikantis semiotinės analizės praktikos, skatina atsigręžti į patį teksto prasmės duoties momentą, kuris išryškinamas per teksto skaitymo kaip „fizinio“ veiksmo prasmės implikacijas. Mėginama aprašyti, koku būdu vyksta teksto paviršiaus elementų „prasminimas“. Bandomosios skirtingų atvejų analizės parodo, kad teksto paviršiaus elementai neturi iš anksto apibrėžtų ir savaime atpažįstamų reikšmių ar vieningo rišlumo principo, bet skaitymo laike pasirodo veikiau kaip mirgėjimas, prasminimo vektorių daugis, kai iškyla vis nauji sąryšiai ir vis kiti teksto paviršiaus profiliai, taigi atsiveria savotiškas teksto skaitymo erdvėlaikis. Tokiu būdu tekstas pasirodo kaip prasmės objektas, kuris savo buvimo intensyvumu ir lemia pavienių teksto paviršiaus elementų konfigūracijų nebaigtinumą ir bendrą galimybinį teksto paviršiaus pobūdį.

Remiantis šiomis išvadomis, fiksuojamas pleištasis tarp klasikinės Greimo semiotikos epistemologinių prielaidų ir Greimo semiotinių tyrimų mokyklos išvystytos originalios teksto tyrimo praktikos. Teigiama, kad tos praktikos efektyvumą lemia savotiškas išankstinių prielaidų suskliaudimas ir teksto paviršiaus elementų prasmės pripažinimas realia. Išplėtus šį principą iki visų paviršiaus elementų, atsiskleidžia to paviršiaus galimybinis ir laikinis pobūdis. Tai neleidžia Greimo pavyzdžiu kažkur kitapus teksto paviršiaus postuluoti esą tekstą-prasmės objektą išsemiančio išankstinio invarianto. Mat nors atrodo įmanoma atskirti tekstą-prasmės objektą nuo sakymo instancijų (nes šios ir yra tik loginės išvestinės iš teksto buvimo), negalima to paties padaryti su teksto supratimu. Argumentuojama, kad pašalinant supratimo problemą iš tyrimo akiračio iš tiesų tiesiog remiamasi paties tyrėjo kitapus aprašymo rėmų atliktomis ar pasirinktomis baigtinėmis interpretacijomis (pervadinomis „prasmės efektu“) ir nepaisoma teksto paviršiaus galimybiškumo. Toks požiūris veda į kultūros, kaip interpretacijų apytakos terpės ir savotiškos galios prasmei, ir semiotikos, kaip tos galios instrumento,

sampratą (ją aiškiai eksplikuoja Gianfranco Marrone), tačiau nėra pajėgus įvertinti teksto savitumo ir kartu galiausiai atskiria prasmę nuo žmogiškojo individo, jei tik jis nėra išvestinis konstruktas.

Kadangi teksto paviršiaus galimybiškumas neleidžia remtis tariamai savaime duotu prasmės efektu, kuris savo ruožtu turėtų patvirtinti postuluojamą teksto pamatinį invariantą, disertacijoje siūloma ieškoti kito kelio pažinti teksto prasminį savitumą. Pastebima, kad anksčiau minėtas teksto elementų realumo, jų „semiotinės egzistencijos“ pripažinimas yra efektyvus ne todėl, kad jie pripažįstami esą nefiktyvus ar faktiški, ir ne todėl, kad kokiu nors būdu persikeliamą į „teksto pasaulį“, bet dėl to, kad jų realumas – tai prasmės realumas, teksto-prasmės objekto buvimas. Keliamas klausimas, kaip teksto-prasmės objekto buvimas susijęs su prieš tai apibūdintu teksto paviršiaus elementų daugiabriauniu ir profiliuotu pasirodymu skaitymo laike. Remiantis Grahamo Harmano į objektus orientuotos ontologijos modeliu, ši sąsaja apibūdinama kaip dvejopa įtampa tarp objekto ir jo savybių: viena vertus, su tekstu susiduriama kaip su permaininga ir galimybiška, „jusline“ (intencionalia) paviršiaus elementų duotimi; kita vertus, su juo susiduriama kaip su prasmės duotimi, kuri nepriklausoma nuo galimybinių variacijų, bet pasirodo kaip teksto buvimą štai šiuo tekstu užtikrinančios realios savybės.

Taip pritaikytas Harmano modelis leidžia naujai, per objekto ir jo savybių abipusės įtampos prizmę, pažvelgti į teksto kaip realios (ne juslinės-intencionalios) prasmės objekto buvimą, kuris atrodo svarbesnis kalbant apie prasminį savitumą. Ieškoti realiųjų teksto savybių siūloma atliekant paradoksalią analitinį judesį: mėginant jas fiksuoti, reikia peržengti juslinio-intencionaliojo paviršiaus galimybiškumą, tačiau tai daroma nusikreipiant ne į abstraktų invariantą ar interpretacinį „visumos“ finalizavimą kitapus teksto-skaitytojo sąveikos; vietoj to siūloma nusikreipti į tuos pačius paviršiaus elementus kaip *realius* anksčiau aptartu semiotinės egzistencijos modusu – nepriklausomus nuo „apie ką“ struktūros, taigi esamus kitapus galimybių juos (per)konfigūruoti pagal išankstines sistemines prielaidas. Imantis naujai teorizuoti prieš tai sukritikuotą naiviają prasmės efekto koncepciją, ši reali

teksto paviršiaus elementų duotis atskleidžiama aprašant juos jų *efektyvumo* požiūriu, fiksuojant, kokių būdu steigiasi teksto buvimas kaip tai, kas reikalauja supratimo pastangos.

Atliekant bandomuosius aprašymus, po to – Gedos tekstų aprašymus, paaiškėja, kad teksto efektyvumas randasi per atskirus prasminius darinius, kurie pavadinami *semioidiolektiniais formantais*. Šie formantai susidaro atsiskleidžiant būtiniesiems teksto paviršiaus elementų ryšiams, kurie, negana to, peržengia pavienių tekstų rėmus: pavyzdžiui, jeigu keliuose eilėraščiuose fiksuojami agrarinio pasaulėvaizdžio stereotipus atitinkančių būtybių išvardijimai, tai galima fiksuoti raiškos schematizmą, kuris nėra nei invariantas (nes išvardijimo atvejai skirtingi), nei „visumos“ esminė kvalifikacija (nes jis nepriklauso nuo pavienio eilėraščio kitų elementų, o taip pat nėra jokio pagrindo teigti, kad tie eilėraščiai būtinai vieninteliai, kuriuose tas schematizmas galėtų atsikartoti), bet reikalauja vienokiu ar kitokiu būdu – gal su atpažinimo džiaugsmu, gal su panieka, gal su nuostaba, šiaip ar taip, per sandūrą – tą pasaulėvaizdį pripažinti esant štai šiuo pavidalu.

Tokiu būdu aprašant Gedos tekstus išskiriami keturi semioidiolektiniai formantai: „elementaraus pasaulio vizija“, „hiperarcheologinis matymas“, „poeto-Lietuvos santykis ir „lietuviškumas““, „nepaprastų figūrų kosmas“. Nors neabejojama, jog tai nėra visi galimi išskirti formantai, jau ir išskyrus šiuos keturis paaiškėja, kad semioidiolektiniai formantai – tai daugybiniai autonominiai dariniai, kurie nepajungti jokiame išankstiniame „aukštesniam“ ar „gilesniam“ rišlumui, bet patys suteikia pavidalą teksto paviršiui. Tad teksto prasminį savitumą užtikrina autonominių darinių – formantų sambūvis, kurį skaitymo laiko požiūriu būtų galima įsivaizduoti kaip teksto *prasmingumą* užtikrinančios pusiausvyros paieškas.

Pagal disertacijos išvadas tolesniuose tyrimuose būtų galima kelti bent kelias problemas: a) kaip randasi minėta prasmingumo pusiausvyra, t. y. kokia galėtų būti santykių tarp paskirų formantų dinamika; b) ar autonominių darinių konsteliacija grįsta teksto savitumo koncepcija galėtų tapti atspara naujai semiotiniu žvilgsniu įvertinti individualybės problematiką; c) ar, užfiksavus

skirtį tarp teksto kaip kultūriškai determinuoto interpretacinio „prasmės visumos“ konstrukto ir teksto kaip per sąveiką ir pastangą prieinamos prasmės intensyvumo vietos, nereikėtų iš naujo įvertinti aprašymo kaip metodologinio koncepto vaidmens ir validumo semiotinėje prasmės teorijoje ir tyrimų praktikoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Andrijauskas A. (sud.), *Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos X. Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.

Barber, A. „Idiolects“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), sud. Edward N. Zalta, prieiga internetu: <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/idiolects/> (žiūrėta 2016 09 02).

Barlow M., „Individual usage: a Corpus-based Study of Idiolects“, prieiga internetu: http://www.academia.edu/5140647/Individual_usage_a_corpus-based_study_of_idiolects (žiūrėta 2016 09 02)

Barthes R., „TEXTE, théorie du“, *Encyclopædia Universalis*, prieiga internetu: <http://www.universalis.fr/encyclopedie/theorie-du-texte/> [žiūrėta 2016 09 03].

Barthes R., *Mythologies*, Paris: Éditions du Seuil, 1957.

Barthes R., *Le plaisir du texte*, Paris: Seuil, 1973.

Barthes R., *Le degré zéro de l'écriture, suivi de Nouveaux essais critiques*, Paris: Seuil, 1972.

Barthes R., *Meilės diskurso fragmentai*, vertė J. Katkuvienė ir G. Štikelytė, Vilnius: Žara, 2016.

Benveniste É., *Problèmes de linguistique générale*, t. 1, Paris: Gallimard, 1966.

Benzon W., „Reading With Graham, A Working Paper on the Emptiness of Counter-Factual Criticism and an OOO Conception of the Text“, 2012 m. spalio, prieiga internetu: <<http://ssrn.com/abstract=2166887>>.

Beividas W., „La sémioception et le pulsionnel en sémiotique. Pour l’homogénéisation de l’univers thymique“, *Actes Sémiotiques*, Nr. 119, 2016, prieiga internetu: <<http://epublications.unilim.fr/revues/as/5613>> (žiūrėta 2016 09 05).

Binkis K., *100 pavasarių*, Kaunas: Niola, 1923.

Carrion U., *The New Art of Making Books*, prieiga internetu: <<http://www.arts.ucsb.edu/faculty/reese/classes/artistsbooks/Ulises%20Carrion,%20The%20New%20Art%20of%20Making%20Books.pdf>>.

Coulthard M., „Author Identification, Idiolect, and Linguistic Uniqueness“, *Applied Linguistics*, 25/4, Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 431–447.

Coulthard M., „Powerful evidence for the defence: an exercise in forensic discourse analysis“, *Language and the Law*, sud. J. Gibbons, London, New York: Longman, 1994.

Coquet J.-C., „Poétique et linguistique“, *Essais de sémiotique poétique*, sud. A. J. Greimas, Paris: Librairie Larousse, 1972.

Daujotytė V., *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

Eagleson R., „Forensic analysis of personal written texts: a case study“, *Language and the Law*, sud. J. Gibbons, London, New York: Longman, 1994.

Eco U., *Interpretation and Overinterpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

U. Eco, *The Role of the Reader. Explorations in the Semiotics of Texts*, Bloomington: Indiana University Press, 1984

Felski R., *Uses of Literature*, Blackwell Publishing: Malden, USA, Oxford, UK, 2008.

Fontanille J., *Corps et sens*, Paris: Presses Universitaires de France, 2011.

Foucault M., *L'archéologie du savoir*, Paris: Gallimard, 1984.

Gadamer H.-G., *Istorija. Menas. Kalba*, sud. ir vertė A. Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

Geda S., *Pėdos*, Vilnius: Vaga, 1966.

Geda S., *Strazdas*, Vilnius: Vaga, 1967.

Geda S., *26 rudens ir vasaros giesmės*, Vilnius: Vaga, 1972.

Geda S., *Žydinti slyva snaigyno ežere*, Vilnius: Vaga, 1981.

Geda S., *Žalio gintaro vėriniai*, Vilnius: Vaga, 1988.

Geda S., *Septynių vasarų giesmės*, Vilnius: Vaga, 1991.

Geda S., *Vasarė ajero šneka: dienoraščiai ir tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 2008.

Floch J.-M., *Visual identities*, vertė P. Van Osselaer ir A. McHoul, London, New York: Continuum, 2000.

Fontanille J., „Maximes et aphorismes dans *Feuillets d'Hypnos*“, *L'information Grammaticale*, Nr. 45, 1990, p. 34–42, prieiga internetu: <http://www.persee.fr/docAsPDF/igram_0222-9838_1990_num_45_1_1953.pdf>.

Gibbons J., „Introduction: forensic Linguistics“, *Language and the Law*, sud. J. Gibbons, London, New York: Longman, 1994.

Greenblatt S., „Resonance and Wonder“, *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display*, sud. I. Karp, S. D. Lavine, Washington, London: Smithsonian Institution Press, 1991.

Greimas A. J., *Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas*, vertė K. Nastopka, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2005.

Greimas A. J., „Introduction“, *Essais de sémiotique poétique*, sud. A. J. Greimas, Paris: Librairie Larousse, 1972.

Greimas A. J., *Semiotika. Darbų rinktinė*, vertė R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1989.

Greimas A. J., Courtés J., *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette, 1993.

Greimas A. J., „Figūratyvinė semiotika ir plastinė semiotika“, *Baltos lankos*, Nr. 23, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2006.

Greimas A. J., Fontanille J., *Sémiotique des passions : des états de choses aux états d'âme*, Paris : Éditions du Seuil, 1991.

Greimas A. J. , „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, vertė R. Pavilionis, *Baltos lankos*, Nr. 12, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 12–33.

Greimas A. J., *Apie netobulumą*, vertė S. Žukas, K. Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

Groupe μ , *Traité du signe visuel*, Paris: Éditions du Seuil, 1992.

Hall E. T., *The Silent Language*, New York: Fawcett, 1963.

Hammad M., „L’architecture du thé“, *Actes sémiotiques*, IX, Paris: CNRS-EHESS, 1987, p. 84–85.

Harman G., *The Quadruple Object*, Zero Books: Winchester, Washington, 2011.

Harman G., *Weird Realism. Lovecraft and Philosophy*, Winchester, Washington: Zero Books, 2012.

Harman G., „The Well-Wrought Broken Hammer: Object-Oriented Literary Criticism“, *New Literary History*, Nr. 43, 2012.

Hazen K., „Idiolect“, *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2nd ed., vol. 5, Elsevier, 2006, p. 512–513, prieiga internetu: <<http://www.academia.edu/4876451/Idiolect>> (žiūrėta 2016 09 02).

Heidegger M., *Meno kūrinio ištaka*, vertė T. Sodeika, J. Jonutytė, Vilnius: Aidai, 2003.

Hjelmslev L., *Prolégomènes à une théorie du langage*, vertė U. Canger, A. Wewer, Paris: Les éditions de minuit, 2009.

Hühn P. et al, *the living handbook of narratology*, Hamburg: Hamburg University, prieiga internetu: <<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/event-and-eventfulness>> [žiūrėta 2016 08 16].

Inwood M., *A Heidegger Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers, 1999.

Ivanauskas V., „Poetas keičia sistemą? Žvilgsnis į Just. Marcinkevičių, M. Martinaitį ir S. Gedą vėlyvajame sovietmetyje“, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 28, 2011, p. 105–115.

Jakobson R., „Lingvistika ir poetika“, *Baltos lankos* Nr. 18/19, vertė B. Abraitienė, D. Kaladinskienė, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

Jakobson R., Lévi-Strauss C., „Charles'o Baudelaire'o „Katės“ (*Les chats*)“, vertė L. Perkauskytė, *XX amžiaus literatūros teorijos. 1 d.*, sud. A. Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 231–251.

Jevsejevas P., „Sigito Gedos „Pėdos“ – idiolektinio aprašymo bandymai“, *Colloquia*, Nr. 34, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

Jevsejevas P., „Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas“, *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*, sud. D. Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

Jonaitis M., *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994.

Keršytė N. (sud.), *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2007.

Kierkegaard S., *Liga mirčiai*, vertė J. Adomėnienė, Vilnius: Aidai, 1997.

Kristeva J., „Poésie et négativité“, *Séméiotiké: recherches pour une sémanalyse*, Paris: Éditions du Seuil, 1969.

Kuhn T. S., *Mokslo revoliucijų struktūra*, vertė R. Rybelienė, Vilnius: Pradai, 2003.

Kull K., „Semiotics is a Theory of Life“, *Semiotics 2003: “Semiotics and National Identity”*, sud. R. Williamson, L. G. Sbrocchi, J. Deely, New York, Ottawa, Toronto: Legas, 2005.

Landowski E., *Présences de l'autre*, Paris: Presses Universitaires de France, 1997.

Landowski E., *Prasmė anapus teksto. Sociosemiotinės esė*, vertė P. Jevsejevas, Vilnius: Baltos lankos, 2015.

Maironis, *Raštai*, t. I, parengė I. Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1987.

Maran T., Kull K., „Ecosemiotics: Main Principles and Current Developments“, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, Nr. 96 (1), 2014.

Marčėnas A., *Pasauliai. Lyrika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Marrone G., „L'invention du texte“, *Actes Sémiotiques*, 2008, Nr. 111, prieiga internetu: <<http://epublications.unilim.fr/revues/as/1643>> (žiūrėta 2016 08 08).

Massumi B., *Parables for the Virtual. Movement, Affect, Sensation*, Durham, London: Duke University Press, 2002.

McGarty C., Yzerbyt V. Y., Spears R., „Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation“, in *idem* (sud.) *Stereotypes as Explanations. The formation of meaningful beliefs about social groups*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Merleau-Ponty M., *Phenomenology of Perception*, Routledge: London, New York, 2005

morkūnas p., *dainuoja degeneratas. dadaistiški imažinistiniai eilėraščiai*, Kaunas: Nemunas, 2014.

Nastopka K., „Juslių poetika“, *Žmogus ir žodis*, II, 2006, p. 9–15.

Nastopka K., „Pakeliui su Sigitu Geda“, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140.

Notrimaitė G., *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigitos Gedos poezijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Palmer R., *Hermeneutics*, Evanston: Northern University Press, 1969.

Ricoeur P., *La métaphore vive*, Paris: Éditions du Seuil, 1975.

Ricoeur P., *Time and Narrative*, t. 1, Chicago, London: The University of Chicago Press, 1984.

Ricoeur P., „Entre herméneutique et sémiotique“, in: *Nouveaux actes sémiotiques*, Nr. 7, PULIM: Limoges, 1990.

P.Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, vertė R. Kalinauskaitė, G. Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000

Ricoeur P., *Egzistencija ir hermeneutika: interpretacijų konfliktas*, sudarė ir vertė A. Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

Riffaterre M., *La production du texte*, Paris: Éditions du Seuil, 1992.

Riffaterre M., „Aprašant poetines struktūras: du požiūriai į Baudelaire'o „Kates“ (*Les chats*)“, vertė J. Levina, *XX amžiaus literatūros teorijos. 1I d.*, sud. A. Jurgutienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 323–357.

Saboliū K., *Įnirtingas miegas: vaizduotė ir fenomenologija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

Sartre J.-P., *Qu'est ce que la littérature?*, Paris: Éditions Gallimard, 1948.

Sheehan T., „Sense, Meaning, and Hermeneutics. From Aristotle to Heidegger“, *The Blackwell Companion to Hermeneutics*, sud. N. Keane ir C. Lawn, Hoboken, N. J.: Wiley-Blackwell, 2016, p. 11.

Skabeikytė-Kazlauskienė G., „Džukų dainos Sigito Gedos vaikų poezijoje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 1, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2006, p. 334–340.

Skabeikytė-Kazlauskienė G., „Magiški alogizmai – tautosakiškumas Sigito Gedos eilėraštyje vaikams“, *Darbai ir dienos*, Nr. 31, 2002, p. 55–71.

Skabeikytė-Kazlauskienė G., „Medis Sigito Gedos lyrikoje vaikams“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 13, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011, p. 212–221.

Speičytė B., *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

Šilbajoris R., „Sigitas Geda: iš toliau ir iš arčiau“, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 403–423.

Tesnière L., *Éléments de syntaxe structurale*, Paris: Librairie C. Klincksieck, 1959.

Uexküll J., *A Foray Into The Worlds of Animals and Humans, With a Theory of Meaning*, vertė J. D. O'Neil, Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2010.

Vaskelienė S., „Sigito Gedos individualūs dariniai“, *Žmogus ir žodis*, I, 2003, p. 43–4

Valentas S., *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2007.

Zilberberg C., *Des formes de vie aux valeurs*, Paris: Presses Universitaires de France, 2011.

Žemaitytė G., „Plastinės semiotikos etiudas: statiško vaizdo dinamizmas Vytauto Mačernio „Vizijose““, *Colloquia*, Nr. 27, p. 14–26, prieiga internetu: <[http://www.ilti.lt/failai/str_G_Zemaityte\(14-26\).pdf](http://www.ilti.lt/failai/str_G_Zemaityte(14-26).pdf)> [žiūrėta 2016 09 05].

„Po 70 pergalių iš eilės JAV rinktinė bijo trečiadienio: jie gali mus įveikti“, *Delfi.lt*, 2016 08 10, prieiga internetu: <<http://www.delfi.lt/sportas/olimpines-zaidynes/po-70-pergaliu-is-eiles-jav-rinktine-bijo-treciadienio-jie-gali-mus-iveikti.d?id=72018964>> [žiūrėta 2016 09 04].